

7 Sexualbrott mot barn

7.1 En ny bestämmelse om våldtäkt mot barn bör införas

Kommitténs bedömning: En särskild straffbestämmelse som tar sikte på de mest allvarliga sexuella övergreppen mot barn bör införas. Det bör inte förutsättas för straffansvar att gärningsmannen har använt våld eller hot. Brottet bör kallas våldtäkt mot barn.

Kommittén har i uppdrag att finna en lösning som innebär att våldtäktsbegreppet omfattar allvarliga sexuella övergrepp mot små barn även om något tvång inte har använts. I sina inledande principiella överväganden har kommittén utförligt redogjort för varför samtliga sexualbrott mot barn som inte har fyllt 15 år bör regleras särskilt (se avsnitt 4.4). Kommittén har där också förklarat att det inte går att särreglera endast vissa allvarligare övergrepp mot *små* barn. Det är enligt kommitténs mening en fördel om det i lagen ges ett särskilt skydd mot sexuella övergrepp för samtliga barn under 15 år, bl.a. på det sättet att gärningsmannen vid ett sådant övergrepp inte till sitt fredande kan åberopa ett samtycke från barnet.

På motsvarande sätt som när det gäller regleringen av sexualbrott mot vuxna bör kränkningen av barnets sexuella integritet ha en särskild betydelse för gärningens straffbarhet. Det sätt på vilket gärningsmannen har genomfört ett sexuellt övergrepp bör dock ha mindre betydelse när brottet har riktats mot ett barn än när det har riktats mot någon som har fyllt 15 år.

7.1.1 Bestämmelsen bör inte innehålla något krav på tvång

Kommitténs bedömning: En ny straffbestämmelse som kriminaliserar allvarliga sexuella övergrepp mot barn bör inte innehålla något krav på tvång. För en sådan reglering talar inte minst det förhållandet att gärningsmännen enligt vad som framgått i praxis och forskning sällan behöver ta till våld eller hot för att genomföra sexuella handlingar med barn.

Kvinnovåldskommissionen föreslog i sitt betänkande Kvinnofrid att det skulle införas en bestämmelse kallad våldtäkt mot barn.¹ Alla sexuella övergrepp mot barn under 15 år som omfattas av bestämmelserna i 6 kap. 1–4 §§ skulle omfattas av den bestämmelsen. Som stöd för förslaget anförde kommissionen bl.a. att barn kan förmås att delta i sexuella handlingar utan att ett direkt fysiskt eller psykiskt tvång har använts och att utrymmet för att ett barn under 15 år frivilligt skulle delta i en sexualhandling var begränsat. Straffvärdet i sexuella övergrepp mot barn var regelmässigt sådant att det motiverade en särskild straffbestämmelse. Sålunda föreslogs att en ny bestämmelse av följande lydelse skulle införas i 6 kapitlet

"Den som sexuellt utnyttjar någon som är under femton år, döms för våldtäkt mot barn till fängelse, lägst två år och högst sex år.

Är brottet med hänsyn till särskilda omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms till fängelse i högst fyra år.

Är brottet grovt, döms för grov våldtäkt mot barn till fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om den som har begått gärningen använt våld eller hot om brottslig gärning eller tillfogat allvarlig skada eller allvarlig sjukdom eller, med hänsyn till sin anknytning till barnet eller barnets låga ålder eller annars, visat särskild hänsynslöshet eller råhet."

Regeringen menade att Kvinnovåldskommissionens förslag var alltför omfattande eftersom det skulle innebära att allt slags sexuellt umgänge med barn under 15 år skulle anses som våldtäkt även om varken våld eller hot hade använts. Vidare ansågs det mindre lämpligt att begreppet våldtäkt skulle omfatta olika handlingar i olika paragrafer. Förslaget skulle också medföra straffskärpningar för handlingar som inte kunde betraktas som så straffvärda att de skulle betraktas som våldtäkt, t.ex.

¹ SOU 1995:60 s. 280 f. och s. 418 f.

att två tonåringar, varav en straffmyndig, har sexuellt umgänge med varandra.²

Kommittén instämmer i att det i och för sig bör införas en särskild straffbestämmelse om ansvar för allvarigare sexuella övergrepp mot barn. Skäl för en sådan ordning har kommittén redovisat tidigare under avsnitten 4.4 och något i 6.3.5. Dessa är som framgått främst följande.

För straffbarhet för våldtäkt mot barn gäller i dag liksom för vuxna att gärningsmannen har använt tvång. Detta har lett till avgöranden där domstolarna prövat om barnet självt har "medverkat" och alltså inte behövt tvingas. Detta får anses som en orimlig ordning. Också det förhållandet att brottet sexuellt utnyttjade av underårig i 4 § i vissa avseenden har samma tillämpningsområde som de andra bestämmelserna i 1–3 §§ har ifrågasatts.³

Sexuella övergrepp mot barn genomförs sällan med våld eller hot. Av publicerad domstolspraxis och kommitténs praxisundersökning framgår att gärningsmannen snarare använder sig av sin auktoritet eller utsätter barnen för mutor och kvalificerade övertalningar för att genomdriva sin vilja. Särskilt de små barnen verkar många gånger inte förstå vad som händer. Om gärningarna har pågått under en lång tid verkar barnen ha vant sig vid sin livssituation och finner sig så att säga i övergreppen.

Det är emellertid självklart att gärningsmannen upplevs som hotfull även om han inte utövat något fysiskt våld och att övergreppet för barnet är både skrämmande och smärtsamt. En sådan gärning är därför lika straffvärd som sexuella övergrepp som riktats mot vuxna och som innehåller tvång.

Det bör när det gäller ansvar för allvarliga sexuella övergrepp mot barn därför inte krävas att ett barn genom våld eller hot har tvingats till det sexuella umgänget.

Trots att sexuella övergrepp mot barn alltid är svåra brott bör det också finnas en straffbestämmelse som innefattar ansvar för mindre allvarliga sexualbrott mot barn. Som påpekats i det lagstiftningsärende som behandlade Kvinnovaldskommissionens förslag finns det handlingar som inte är så straffvärda att de bör bedömas som våldtäkt mot barn. Typfallet är när två tonåringar, varav en är straffmyndig, frivilligt har sexuellt umgänge med varandra.

Graderingen mellan de olika bestämmelserna och nyanseringen vid prövningen av sexuella övergrepp mot barn bör ske utifrån allvaret i det sexuella övergreppet. I detta avseende bör såväl den sexuella

² Prop. 1997/98:55 s. 92 f.

³ Se bl.a. rättsfallen 1993 s. 310 och s. 616 beskrivna i det nämnda avsnittet 4.4. Jfr rättsfallen NJA 1993 s. 68 och RH 1994:43.

kränkningen som den sexuella handlingens natur ha betydelse. Också andra förhållanden såsom vilket förhållande barnet har till förövaren och hur lång tid övergreppen har pågått bör vägas in i bedömningen.

7.1.2 Brottet bör kallas våldtäkt mot barn

Kommitténs bedömning: En bestämmelse med straffansvar för de allvarligaste sexuella övergreppen mot barn bör kallas våldtäkt mot barn. En sådan rubricering markerar både allvaret i gärningen och att det är frågan om en ny straffbestämmelse.

Kommittén har övervägt om det allvarligaste sexualbrottet mot barn bör rubriceras våldtäkt mot barn eller något annat, t.ex. sexuellt övergrepp mot barn. Det kan göras gällande att rubriceringen våldtäkt mot barn både språkligt och sakligt passar dåligt ihop med brottsbeskrivningen som diskuteras här.

Straffbestämmelsen om våldtäkt vilar på föreställningen om att den andra parten har en förmåga att avge sitt viljeuttryck och att han eller hon sålunda kan samtycka. Som tidigare har anmärkts har offrets samtycke den rättsliga betydelsen att gärningsmannen inte kan dömas för det brottet.

Barn når sin sexuella självbestämmanderätt när de fyller 15 år. Dessförinnan kan de inte med en för gärningsmannen ansvarsbefriande verkan samtycka till sexuella handlingar. Med en annan brottsrubricering än våldtäkt, såsom sexuellt övergrepp mot barn, skulle markeras att det för straffansvar inte krävs att gärningsmannen använt sig av sådant tvång som krävs i våldtäktsbestämmelsen. Det skulle klargöras att "barn kan inte våldtas". En rubricering som sexuellt övergrepp mot barn skulle vidare klargöra att det verkligen handlar om ett övergrepp och det skulle dessutom spegla att det är frågan om ett nytt brott som grundas på delvis andra överväganden än våldtäktsbrottet.

Från rent språkliga utgångspunkter kan det alltså vidare ifrågasättas om rubriceringen våldtäkt mot barn är lämplig. Den ger sken av att det trots allt ställs ett krav på att gärningen skall ha genomförts med tvång (våld eller hot).

Kommittén har emellertid stannat för att rubriceringen våldtäkt mot barn är den lämpligaste från både språkliga och sakliga utgångspunkter.

Våldtäkt är den rubricering som historiskt har reserverats för det allvarligaste sexualbrottet. En reglering med skilda bestämmelser om sexualbrott mot barn och mot vuxna utesluter inte i sig att rubriceringen våldtäkt används ifråga om de allvarligaste övergreppen

mot barn. Härför talar bl.a. att brotten har i princip samma straffvärde oavsett om de begås mot barn eller vuxna.

Även om sexuella övergrepp mot barn inte alltid inrymmer ett direkt våld eller hot har gärningsmannen oftast använt sig av ett visst betvingande. Den sexuella handlingen, i synnerhet om det är frågan om ett litet barn, innebär dessutom i sig ett slags fysiskt våld; gärningen medför sannolikt alltid både smärta och skador. Vidare är ett sexuellt övergrepp mot ett barn regelmässigt förenat med ett psykiskt våld och det innebär en ytterst allvarlig kränkning av barnets integritet.

Mot denna bakgrund är det enligt kommitténs mening inte fel att straffrättsligt beteckna en sådan gärning som våldtäkt mot barn. En sådan beteckning markerar allvaret i gärningen och ger också uttryck för den skärpta syn på sexualbrott mot barn som ligger bakom förslaget till ny reglering.

7.1.3 Straffansvaret bör omfatta allvarligt kränkande sexuella handlingar

Kommitténs bedömning: Den som genomför en sexuell handling som är allvarligt kränkande med ett barn under 15 år bör kunna dömas enligt en ny bestämmelse om våldtäkt mot barn. Bedömningen av om den sexuella handlingen är allvarligt kränkande bör göras med hänsyn till den sexuella handlingens art eller till omständigheterna i övrigt.

Innebörden av uttrycket sexuell handling bör vara densamma som när det handlar om sexualbrott mot vuxna

Den som med ett barn under 15 år genomför en sexuell handling som är allvarligt kränkande bör dömas för våldtäkt mot barn. Prövningen av om handlingen är allvarligt kränkande bör göras med hänsyn till dess art eller till omständigheterna i övrigt.

Straffansvaret bör alltså omfatta sexuella handlingar. Vad som bör omfattas av det uttrycket framgår av avsnitt 6.1.1. Vad som sägs där är givetvis tillämpligt också här. Sammanfattningsvis kan sägas att en handling bör bedömas som en sexuell handling om den har en påtaglig sexuell prägel för gärningsmannen eller offret och har varit ägnad att kränka offrets sexuella integritet.

Bedömningen av om den sexuella handlingen har varit allvarligt kränkande bör ske efter något andra principer

Bestämmelsen om våldtäkt mot barn bör i sina grunddrag utformas i nära anslutning till bestämmelsen om våldtäkt mot vuxna. Den avgörande skillnaden är att kravet på tvång inte bör finnas med. Således bör det inte uppställas något krav på att gärningsmannen har genomfört den sexuella handlingen med våld eller hot. Oavsett tillvägagångssätt bör en gärning som riktas mot ett barn under 15 år bedömas som våldtäkt mot barn om den sexuella handlingen är allvarligt kränkande.

Bedömningen av om en sexuell handling skall anses allvarligt kränkande måste med hänsyn främst till avsaknaden av kravet på tvång göras efter delvis andra principer än dem som kommittén förordat i de fall då handlingen har riktat sig mot en vuxen person. Det bör i viss utsträckning kunna ställas lägre krav på vad som kan utgöra en allvarligt kränkande sexuell handling om övergreppet har riktats mot ett barn.

En grundläggande utgångspunkt för prövningen av graden av kränkning blir redan den omständigheten att gärningen riktas mot ett barn. Barn skall vara helt fredade från att utsättas för sexuella närmanden.

Prövningen av om en sexuell handling är allvarligt kränkande bör därför inte göras utifrån exakt samma kriterier som är fallet för en bestämmelse om våldtäkt mot vuxna. Bedömningen av den sexuella kränkningen bör i stället göras utifrån dels handlingens art, dels omständigheterna i övrigt.

På motsvarande sätt som är fallet vid en våldtäkt mot någon som har fyllt 15 år bör gärningsmannens handlande stå i centrum för den rättsliga bedömningen. Domstolen bör således göra en objektiv prövning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet och prövningen bör inte göras utifrån offrets upplevelse av ett övergrepp.

För bedömningen av kränkningens allvar bör alltså *handlingens art* få betydelse. Frågan om övergreppets natur eller vilken slags sexualhandling det har varit frågan om bör alltså i större omfattning än vad som gäller vid prövningen av övergrepp mot vuxna vägas in i bedömningen. Det bör således t.ex. anses att en gärning är allvarligt kränkande redan om någon genomför ett samlag med ett barn som inte ens har nått sin pubertet eller är könsmoget. Också samlagsliknande handlingar, dvs. främst orala och anala övergrepp, och andra åtgärder som att föra in främmande föremål i ett barns slida eller anus bör med hänsyn till sin art vara sådana att handlingen bör bedömas som allvarligt kränkande. Samma bedömning bör normalt gälla det fallet att

en gärningsman utför ett oralt övergrepp på barnet, dvs. att gärningsmannen med sin mun berör barnets könsorgan.

Övergreppet bör normalt ha innefattat en kroppslig beröring. Det är emellertid, som anförts i avsnitt 6.1.1, kommitténs åsikt att också andra handlingar skall anses som allvarligt kränkande sexuella handlingar. Sålunda kan tänkas att en gärning skall bedömas som våldtäkt mot barn om en äldre pojke förmår en yngre att klä av sig och tvingar ned honom på knä och håller fast honom, onanerar mot dennes ansikte tills han får utlösning över pojken och övergreppet har haft ett inte alltför kortvarigt förlopp.

Frågan om en sexuell handling är allvarligt kränkande bör prövas också med hänsyn till *omständigheterna i övrigt*.

Även om det således inte bör vara en grundläggande förutsättning för ansvar enligt en bestämmelse om våldtäkt mot barn bör det förhållandet att en sexuell handling har genomförts med tvång medföra att den kvalificeras som allvarligt kränkande. Ett sådant tillvägagångssätt bör dock många gånger även medföra att brottet bedöms som grovt (se nästa avsnitt 7.1.4).

Andra omständigheter som bör tillmätas betydelse i detta avseende bör vara om gärningsmannen på ett särskilt försåtligt sätt har genomfört den sexuella handlingen, om han genom övergreppet har missbrukat ett särskilt förtroende eller om han annars har brustit i ansvaret för barnet. Sexuella handlingar som föräldrar samt styv- eller fosterföräldrar genomför med sitt barn eller ett barn de ansvarar för bör alltid anses allvarligt kränkande. Det är dokumenterat i forskningen att de sexuella övergrepp som barn utsätts för av dem de hyser kärlek och särskild tillit till medför de svåraste skadorna. Sviterna efter sådana övergrepp tar också längre tid att läka jämfört med om gärningsmannen är en okänd person för barnet.

Det nu sagda om bedömningen av en kränkning bör i stor utsträckning vara tillämpligt också på sexuella övergrepp som begås av andra närstående såsom nära släktingar eller lärare och daghemspersonal.

Det finns andra personkategorier till vilka barn kan utveckla ett särskilt förtroendefullt förhållande. Inte sällan uppkommer hos ett barn en slags beroendeställning till personer i dess sociala nätverk, t.ex. mammas nya pojkvän eller pappas s.k. särbo. Detsamma gäller t.ex. personal på fritidshemmet och ledare i en idrottsklubb som barnet är aktivt i. Det är inte ovanligt att s.k. pedofiler utnyttjar barn som på grund av brister i sin egen hemmiljö har ett särskilt behov av att knyta an till en vuxen. I samtliga de nu beskrivna förhållandena kan det göras gällande att barnet kan utveckla en beroendeställning till den vuxna personen. Den som genom att genomföra en sexuell handling med ett barn under 15 år och därigenom utnyttjar att barnet står i en sådan

ställning bör också regelmässigt anses ha gjort sig skyldig till en allvarligt kränkande sexuell handling.

Barn tar inte initiativ till sexuella handlingar. Det kan dock tonåringar göra. För den rättsliga bedömningen av om en handling är allvarligt kränkande bör det emellertid inte ha någon betydelse vem som har tagit initiativ till den. Även om t.ex. en fjortonåring har tagit initiativ till ett samlag med en styvförälder bör den sexuella handlingen kunna anses allvarligt kränkande.

En annan omständighet som bör vägas in i bedömningen är barnets ålder. Allmänt bör gälla att ju lägre barnets ålder är vid övergreppet desto allvarligare är kränkningen. På motsvarande sätt som nyss sagts om bedömningen av ett sexuellt övergrepp som förövats av en förälder eller annars närstående person till barnet bör också omständigheten barnets låga ålder regelmässigt även föranleda att brottet bedöms som grovt.

När det gäller äldre barn bör bedömningen av om en sexuell handling är allvarligt kränkande göras utifrån en mera allsidig prövning av omständigheterna i det enskilda fallet. Det bör ställas högre krav på att en gärning skall bedömas som våldtäkt mot barn om övergreppet har riktats mot en tonåring som snart når sin sexuella självbestämmanderätt än om den har riktats mot ett litet barn. Om det är frågan om en tonåring bör således omständigheter som t.ex. hans eller hennes utveckling och mognadsnivå, vilket förhållandet som råder mellan tonåringen och gärningsmannen, de sexuella handlingarnas natur samt på vilket sätt gärningen har genomförts ingå i bedömningen. Om det är en förälder eller en annars närstående person med ett särskilt ansvar för en tonåring som genomfört en sexuell handling med den unga personen bör den dock alltid anses allvarligt kränkande.

En sexuell handling bör kunna bedömas som allvarligt kränkande även med hänsyn till andra omständigheter än de som nu nämnts, exempelvis att gärningen har haft ett utdraget förlopp eller har varit särskilt smärtsam eller innehållit förnedrande eller förödmjukande inslag.

Sexuella handlingar med ett barn under 15 år kan, även om båda parterna är ungdomar, falla inom området för våldtäkt mot barn

I en doktorsavhandling har Stina Jeffner analyserat ungdomars syn på våldtäkt. Ungdomarna menar visserligen att våldtäkt i princip är alla

sexuella aktiviteter som sker efter det att "tjejen" har sagt nej.⁴ Stina Jeffner beskriver dock hur ungdomarna allt efter olika omständigheter omtolkar vad hon kallar våldtäktsförståelsen. Att offret inte sagt nej på rätt sätt, att parterna varit alltför alkoholpåverkade, att gärningsmannen inte varit "normal" eller att flickan varit "lätillgänglig" är omständigheter som gör att det som ungdomarna först identifierar som våldtäkt ändå kan omtolkas till att avse något annat. Ungdomarna anser om dessa omständigheter förelegat istället att det inträffade varit endast vad de kallar "dålig sex". Om flickan däremot inte är kär i gärningsmannen efter övergreppet har ungdomarna en större benägenhet att bedöma det inträffade som en våldtäkt.

Det är anmärkningsvärt att sådana attityder fortfarande förekommer. Sådana överväganden hör givetvis inte hemma i den rättsliga bedömningen av en gärning. Det förhållandet att ungdomarna t.ex. är förälskade eller alkoholpåverkade kan inte medföra att en gärning skall betraktas som mindre allvarlig.

Vid en fast åldersgräns för den sexuella självbestämmanderätten kommer det emellertid alltid att finnas situationer som kan falla in under en straffbestämmelse men som med hänsyn till omständigheterna inte kan anses som så allvarliga och straffvärda. Det kan exempelvis vara tonåringar som har samlag eller genomfört andra sexuella handlingar med varandra trots att en av dem inte har fyllt 15 år. Om handlingen i ett sådant fall bygger på frivillighet och ömsesidighet och ungdomarna är någorlunda jämbördiga i ålder och mognad bör kravet på allvarlig kränkning inte vara uppfyllt. Gärningen bör i så fall inte omfattas av området för straffbarhet enligt en ny bestämmelse om våldtäkt mot barn.

I andra fall bör det dock inte vara uteslutet att situationen har varit sådan att bestämmelsen om våldtäkt mot barn blir tillämplig. Om den äldre tonåringen har genomfört en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till handlingens art och omständigheterna i övrigt bör han sålunda anses ha gjort sig skyldig till det brottet. Härvid bör det förhållandet att gärningsmannen och offret har en relation i vanliga fall på motsvarande sätt som när det gäller vuxna inte automatiskt medföra att kränkningen inte skall anses allvarlig.

Kommittén återkommer med en redogörelse för sina överväganden om en bestämmelse om särskild åtalsbegränsning i kapitel 9. Det skall dock redan här klargöras att det är uteslutet att göra en sådan bestämmelse tillämplig för ett så allvarligt brott som våldtäkt mot barn.

⁴ Stina Jeffner, *Liksom våldtäkt*, typ, Uppsala 1998, s. 223 f. Avhandlingen är nämnd också i avsnitt 5.1.1.

Gärningsmannens uppsåt i förhållande till barnets ålder

Det bör i subjektivt avseende krävas uppsåt beträffande alla objektiva rekvisit utom beträffande barnets ålder. Det bör alltså vara tillräckligt att gärningsmannen hade skälig anledning att anta att barnet inte hade fyllt 15 år för att han eller hon, om övriga förutsättningar är uppfyllda, skall fällas till ansvar. Kommittén återkommer något till frågan om det subjektiva rekvisitet i detta avseende i kapitel 9 och i författningskommentaren.

Bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig bör upphävas

Som kommittén har redogjort för i avsnitt 6.3.5 finns det inget utrymme för den nuvarande bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig i 4 § i den av kommittén förordade regleringen. Det område som den bestämmelsen kriminaliserar bör i stället omfattas av bestämmelserna sexuellt utnyttjande (såvitt avser dem som inte har fyllt 18 år), våldtäkt mot barn (såvitt avser allvarligt kränkande sexuella handlingar mot barn under 15 år) samt sexuellt övergrepp mot barn (se nedan avsnitt 7.2).

7.1.4 Våldtäkt mot små barn och andra fall av grovt brott

Kommitténs bedömning: Utformningen av en bestämmelse med straffansvar för grov våldtäkt mot barn bör beakta de särskilda skyddsbehov och förutsättningar som barn har. Det bör i större utsträckning än vad som gäller beträffande övergrepp mot vuxna kunna komma ifråga att bedöma en våldtäkt mot barn som grovt brott.

Kommittén har ansett att det bör införas en bestämmelse med straffansvar för ett brott som bör kallas våldtäkt mot barn. Ett sådant brott bör på motsvarande sätt som när det gäller en våldtäkt som förövats mot en vuxen person kunna rubriceras som grovt. De kvalificerande omständigheter som sålunda bör kunna medföra att brottet blir grovt bör utformas med beaktande av att det skall skydda barn som inte har nått åldern för sin sexuella självbestämmanderätt. Det bör i större utsträckning än vad som gäller beträffande övergrepp mot vuxna komma ifråga att bedöma våldtäkt mot barn som ett grovt brott.

Vid bedömningen av om en våldtäkt mot barn är ett grovt brott bör särskilt beaktas följande kvalificerande omständigheter: barnets låga ålder, om gärningsmannen har använt våld eller hot eller har utnyttjat barnets särskilt utsatta situation eller om han annars har visat särskild hänsynslöshet. Slutligen bör det särskilt beaktas om brottet har begåtts av flera gärningsmän.

Lagtexten bör endast omfatta exemplifierande omständigheter. Således bör också andra omständigheter än de uppräknade kunna medföra att en våldtäkt mot ett barn skall bedömas som grov. Det bör vidare på motsvarande sätt som i dag kunna komma ifråga att domstolen med beaktande av flera omständigheter rubricerar ett brott som grovt. En sådan bedömning gjorde Högsta domstolen i t.ex. rättsfallet NJA 1993 s. 616 (rättsfallet finns beskrivet i avsnitt 4.4). Domstolen åberopade sålunda till stöd för att bedöma våldtäkten som grov bl.a. att brottet hade förövats mot ett tioårigt barn samt att gärningsmannen hade missbrukat ett särskilt förtroende som han som god vän till familjen hade åtnjutit. Ett sådant brott bör även fortsättningsvis bedömas som grovt.

Domstolen bör på motsvarande sätt som beträffande svårhetsgraden av andra sexualbrott göra en helhetsbedömning av samtliga omständigheter som förelegat vid en enskild situation. Den objektiva karaktären av övergreppet bör även fortsättningsvis ha en grundläggande betydelse för bedömningen.

Barnets låga ålder. Enligt den nuvarande bestämmelsen om våldtäkt i 1 § tredje stycket, som är tillämplig också på barn, skall vid bedömning av om ett våldtäktsbrott är grovt särskilt beaktas bl.a. om den som har begått gärningen med hänsyn till offrets låga ålder har visat särskild hänsynslöshet. Detta är den enda omständighet som enligt kommitténs praxisundersökning mer regelmässigt tycks kvalificera ett våldtäktsbrott som grovt. Om offret är ett yngre barn bör det således normalt inte krävas några ytterligare omständigheter för att gärningen skall bedömas som grov. Med yngre barn tycks i praxis avses barn som är yngre än 10–12 år.

Barnets låga ålder bör också fortsättningsvis kvalificera brottet som grovt. Allmänt sett bör, på motsvarande sätt som enligt gällande rätt, barnets ålder tillmätas större betydelsen ju lägre den var vid gärningen eller, om övergreppen pågått under lång tid, när de började. Visserligen är det inte säkert att ett litet barn ens upplever att det utsatts för ett sexuellt övergrepp. Detta gör dock inte gärningsmannens handlande mindre allvarligt. Sådana övergrepp medför rimligen regelmässigt fysiska skador. Ju yngre ett barn är desto mer utlämnat är det till de vuxna. Det är också dokumenterat genom forskningen att sexuella

övergrepp generellt leder till svårare psykiska skador om de ägt rum eller, om det är en serie övergrepp, om de inletts när barnet är litet.

Gärningsmannen har använt våld eller hot. Givetvis bör den typen av farligt våld som enligt kommitténs mening bör föranleda att en våldtäkt mot en vuxen person rubriceras som grov medföra samma bedömning för en våldtäkt mot barn (se avsnitt 6.1.6). När det gäller brottet våldtäkt mot barn bör dock inte ställas krav på att våldet varit särskilt kvalificerat. Detta blir en följd om det för ansvar enligt en ny brottsbeskrivning annars inte krävs att gärningsmannen använt våld. Redan ett relativt måttligt bruk av våld eller redan en ringa misshandel bör medföra att en våldtäkt mot barn bör rubriceras som grov.

För att ett brott skall bedömas som grovt på grund av hot bör det krävas att hotet hos barnet har framkallat eller har varit ägnat att framkalla fruktan för sin säkerhet och person. Det har framförts till kommittén att det inte är ovanligt att de som utsätter barn för denna typ av gärningar använder hot av ett annat slag än vad som förekommer vid övergrepp mot vuxna. Det är frågan om hot som är anpassade till just det enskilda barnet. Det finns gärningsmän som hotat att göra illa ett kärt husdjur eller ett s.k. gosedjur som tillhör barnet, att låsa in det mörkrädda barnet i garderoben eller att ständigt nypa barnet om han inte får som han vill. Denna typ av hot bör många gånger anses särskilt hänsynslösa eftersom de är så utstuderade. De bör därför kunna föranleda att en gärning bedöms som grov våldtäkt mot barn.

Det bör dock på motsvarande sätt som beträffande våldtäkt mot den som har fyllt 15 år vara tillräckligt att ett hot har riktats mot en annan person som barnet vill skydda. Det kan sålunda tänkas att den som utnyttjar barnets beskyddarinstinkt genom att hota t.ex. ett yngre syskon för att genomföra övergreppet bör kunna straffas för ett grovt brott.

Gärningsmannen har utnyttjat barnets särskilt utsatta situation. Barn som utsätts för sexuella övergrepp befinner sig naturligtvis alltid i en utsatt situation. Situationen blir dock särskilt allvarlig om en förälder eller en annan nära anhörig är ansvarig för gärningen. Samma sak gäller om gärningsmannen är exempelvis en av socialtjänsten utsedd fosterförälder eller kontaktperson. Dessa fall bör bedömas som grova.

Det förhållandet att brottet har begåtts av nära anhöriga bör som framgått i avsnitt 7.1.3 som utgångspunkt föranleda att gärningen bedöms som allvarligt kränkande och därmed som våldtäkt mot barn. Det bör som nu sagts regelmässigt också ytterligare kvalificera gärningen.

Gärningsmannen annars visat särskild hänsynslöshet. I stort sett samma fall som bör medföra att en våldtäkt mot en vuxen person

utifrån denna omständighet bedöms som grov bör medföra att en våldtäkt mot barn anses som grov. Sålunda bör en gärningsman redan om han har varit så oaktsam att han har tillfogat barnet en allvarlig skada eller en allvarlig sjukdom genom gärningen kunna anses ha visat särskild hänsynslöshet och brottet bör bedömas som grovt. Detsamma bör gälla om barnet har utsatts för risken att smittas av en särskilt farlig sjukdom, t.ex. HIV.

En gärning bör vidare bedömas som grov om den har varit särskilt förnedrande, t.ex. innehållit perversa inslag eller skett under särskilt förödmjukande former, om den har genomförts på ett utstuderat smärtsamt sätt eller med sadistiska inslag eller om den haft ett utdraget förlopp eller pågått under lång tid.

Forskningen har entydigt visat att det medför svåra psykiska påfrestningar för ett barn att ett övergrepp har dokumenterats på bild eller film. Barnet lider svårt av att veta att andra kan fortsätta att titta på den kränkning det utsatts för och kanske också finner en sexuell stimulans i det. Barnet upplever att övergreppet inte tar slut. Det förhållandet att övergreppet har dokumenterats på bild eller film bör därför regelmässigt medföra bedömningen att gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet. Brottet bör alltså i sådana fall många gånger bedömas som grovt.

Brottet har begåtts av flera gärningsmän. Som kommittén har redovisat i anslutning till övervägandena om en bestämmelse om grov våldtäkt mot den som har fyllt 15 år bör det uttryckligen framgå av lagtexten att domstolen särskilt bör beakta om brottet har begåtts av flera gärningsmän. Med flera gärningsmän avser kommittén mer än en, dvs. två eller flera. De överväganden som har redovisats i avsnitt 6.1.6 är tillämpliga i allt väsentligt också när det gäller våldtäkt mot barn. Som kommittén understrukit där bör det således vara ovidkommande för bedömningen huruvida gärningen skett i samråd och planerats eller om den har genomförts i stundens ingivelse. Det förhållandet att det är flera gärningsmän måste vara utomordentligt skrämmande i ännu högre grad för ett offer under 15 år. Gärningen bör således medföra att offret inte bara uppfattar en total utsatthet och skräck utan också en synnerligen stark integritetskränkning.

7.1.5 Straffskalor

Kommitténs bedömning: Straffskalorna för våldtäkt mot barn bör vara fängelse i lägst två och högst sex år för normalgraden och fängelse i lägst fyra och högst tio år för grovt brott.

Det bör inledningsvis understrykas att en uppdelning av ett nytt brott, våldtäkt mot barn, i en normalgrad och en grad för grovt brott inte skall medföra att övergrepp som nu bedöms som grovt brott hänförs till normalgraden av det nya brottet. Förändringarna skall alltså inte medföra en mildare syn på dessa brott.

Straffskalan för våldtäkt mot barn av normalgraden bör vara fängelse lägst två år och högst sex år. Straffskalan för grov våldtäkt mot barn bör vara fängelse lägst fyra år och högst tio år. Detta är samma straffskalor som gäller och som föreslås alltjämt gälla för motsvarande sexualbrott mot vuxna.

Det kan visserligen göras gällande att de angivna straffskalorna är för låga i förhållande till vad som föreslås beträffande övergrepp mot vuxna. Straffskalan är emellertid vid en jämförelse med andra brott i brottsbalken förhållandevis sträng. Den nya brottskonstruktionen innebär dessutom att det för ansvar för våldtäkt mot barn inte förutsätts att gärningsmannen har använt något våld eller något hot. Våldtäkt mot barn skulle därmed omfatta fler och andra typer av handlingar än våldtäkt mot en vuxen person. Handlingar som om de riktats mot någon som har fyllt 15 år bör bedömas som t.ex. sexuellt utnyttjande enligt den nya bestämmelsen därom bör om de riktas mot ett barn många gånger bedömas som våldtäkt mot barn.

Mot denna bakgrund anser kommittén att dessa straffskalor är tillräckligt stränga. I praktiken skulle den tänkta regleringen dessutom medföra en straffskärpning. Fler brott skulle bedömas som grovt. En förälder som t.ex. har samlag med sitt eget barn anses i gällande rätt många gånger ha gjort sig skyldig till grovt sexuellt utnyttjande av barn. För det brottet är det enligt 4 § andra stycket föreskrivet fängelse lägst två och högst åtta år. En sådan gärning skulle med de överväganden som kommittén här har redovisat som regel bedömas som grov våldtäkt mot barn.

7.2 En ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn bör införas

Kommitténs bedömning: En särskild straffbestämmelse som tar sikte på sexualbrott som inte omfattas av en bestämmelse om våldtäkt mot barn bör införas. Brottet bör kallas sexuellt övergrepp mot barn. Graderingen mellan de två bestämmelserna om sexualbrott mot barn bör ske utifrån främst om gärningen kan bedömas som allvarligt kränkande eller inte.

7.2.1 Bestämmelsen bör vara subsidiär till den om våldtäkt mot barn

Alla handlingar som innefattar sexuella övergrepp är inte så straffvärda att de bör bestraffas som våldtäkt mot barn. Det bör därför, som redan har anmärkts, också införas en straffbestämmelse om ansvar för sexualbrott mot barn i annat fall än som bör omfattas av en bestämmelse om våldtäkt mot barn. Graderingen mellan de olika bestämmelserna och nyanseringen av sexuella övergrepp mot barn bör ske främst utifrån allvaret i det sexuella övergreppet. Vid den bedömningen bör såväl den sexuella kränkningen som den sexuella handlingens natur och omständigheterna i övrigt ha betydelse.

En gärning som består i att någon genomför sexuella handlingar med ett barn under 15 år är alltid ett övergrepp. Brottet bör därför kallas sexuellt övergrepp mot barn.

Innebörden av uttrycket sexuell handling bör vara densamma som när det handlar om sexualbrott mot vuxna

Straffansvaret bör omfatta sexuella handlingar. Vad kommittén anser bör omfattas av det uttrycket framgår av avsnitt 6.1.1. Det som sägs i det avsnittet är alltså tillämpligt också här. Sammanfattningsvis kan sägas att en handling bör bedömas som en sexuell handling om den har en påtaglig sexuell prägel för gärningsmannen eller offret och om den har varit ägnad att kränka offrets sexuella integritet.

Det straffbara området i en bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn

En ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn bör liksom den om våldtäkt mot barn inte förutsätta att gärningsmannen har använt något särskilt tillvägagångssätt vid övergreppet. Den bör således bli tillämplig om någon förmår ett barn under 15 år att företa en sexuell handling eller utsätter ett barn för en sådan handling. Genom en sådan ny bestämmelse skulle det framgå att åldersgränsen för den sexuella självbestämmanderätten är 15 år och att straffskyddet för barn är ovillkorligt.

De gärningar som bör omfattas av den nya bestämmelsen bör motsvara i allt väsentligt tillämpningsområdena för den nuvarande bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig (4 § första stycket

andra meningen). Följande exempel på när en bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn bör bli tillämplig kan lämnas.

En man förmår ett barn under 15 år att onanera åt honom utan att det vid gärningen har förekommit andra mer kränkande inslag. Om någon kort smeker en liten pojkes penis eller slickar en flicka i underlivet bör också gärningen kunna falla inom tillämpningsområdet för en ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn. Det bör dock vara frågan om sådana handlingar och smekningar som är endast något mer kvalificerade än vad som bör omfattas av uttrycket beteende som kan kränka offrets sexuella integritet (se om det uttrycket i avsnitt 6.4 och 7.3).

Det skall vidare understrykas att en ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn bör bli tillämplig endast när bestämmelsen om våldtäkt mot barn är utesluten. Om en handling således är allvarligt kränkande bör den medföra straffansvar för våldtäkt mot barn. Rättsfallet NJA 1996 s. 461 som kommittén tidigare diskuterat kan illustrera detta. Den sexuella handlingen bestod i att gärningsmannen gnidit sitt könsorgan mot barnets stjärt eller lår och fått utlösning, men både han och barnet var påklädda under tiden. En sådan gärning bör som utgångspunkt bedömas som sexuellt övergrepp mot barn. Om gärningsmannen emellertid som gärningsmannen i det aktuella rättsfallet under lång tid systematiskt använder barnets kropp som ett hjälpmedel för att bereda sig själv sexuell tillfredsställelse bör det dock kunna komma ifråga att bedöma förfarandet som allvarligt kränkande och gärningen följaktligen som våldtäkt mot barn.

Det bör således vara frågan om en helhetsbedömning av samtliga omständigheter vid gärningen. Också andra förhållanden som bl.a. vilket förhållande barnet har till förövaren och hur lång tid övergreppen har pågått bör alltså vägas in i bedömningen och kunna kvalificera ett brott som våldtäkt mot barn.

Vid en sådan helhetsbedömning bör det undantagsvis kunna komma ifråga att bedöma också sådana sexuella handlingar som samlag och samlagsliknande handlingar som endast sexuellt övergrepp mot barn. Om således en ung person har haft samlag med t.ex. en tonåring strax under 15 år kan gärningen bedömas som sexuellt övergrepp mot barn i stället för våldtäkt mot barn. Av betydelse för bedömningen i detta avseende är som anmärkts under avsnitt 7.1.3 omständigheter som tonåringens utveckling och mognadsnivå, vilket förhållande som råder mellan tonåringen och gärningsmannen, de sexuella handlingarnas natur samt på vilket sätt gärningen har genomförts. Vad som här närmast åsyftas är s.k. ungdomsförseelser.

Också en ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn kan bli tillämplig på sexuella handlingar mellan ungdomar

Som kommittén nyss har påpekat och som berörts i övervägandena om den nya bestämmelsen om våldtäkt mot barn kommer det att finnas fall där två tonåringar, varav den ena har fyllt 15 år och den andra inte har det, genomför sexuella handlingar med varandra som kommer att bedömas som sexuellt övergrepp mot barn. På motsvarande sätt som i gällande rätt bör det i sådana fall finnas en begränsning i åklagarens rätt och plikt att åtala. Kommittén redogör närmare för sina överväganden i detta avseende i kapitel 9.

Gärningsmannens uppsåt i förhållande till barnets ålder

Det bör i subjektivt avseende krävas uppsåt beträffande alla objektiva rekvisit utom beträffande barnets ålder. Det bör alltså vara tillräckligt att gärningsmannen hade skälig anledning att anta att barnet inte hade fyllt 15 år för att han eller hon, om övriga förutsättningar är uppfyllda, skall fällas till ansvar. Kommittén återkommer något till frågan om det subjektiva rekvisitet i detta avseende i kapitel 9.

7.2.2 Något utrymme för ett grovt brott finns inte

Kommitténs bedömning: Den som har förmått ett barn att företa eller utsätter barnet för en sexuell handling som är allvarligt kränkande bör anses ha gjort sig skyldig till våldtäkt mot barn. Någon särskild bestämmelse med straffansvar för grovt sexuellt övergrepp mot barn bör därför inte införas.

Som kommittén har redogjort för i förra avsnittet bör särskilt allvarliga fall av sexuellt övergrepp mot barn bedömas som våldtäkt mot barn. Det skall här erinras om att det finns fall där även om den sexuella handlingen inte är sådan att den som utgångspunkt bör bedömas som allvarligt kränkande bör kunna medföra ansvar enligt en bestämmelse om våldtäkt mot barn om det t.ex. är en förälder som har begått brottet eller om övergreppen har skett vid upprepade tillfällen under lång tid. I sådana fall är övergreppet alltså särskilt allvarligt och bör bedömas som våldtäkt mot barn. Med den systematik som kommittén sålunda förordar har det inte ansetts finnas något utrymme för en bestämmelse med ansvar för grovt sexuellt övergrepp mot barn.

7.2.3 Straffskalan

Kommitténs bedömning: Straffskalan bör motsvara den som föreslås för en ny bestämmelse om sexuellt tvång mot den som har fyllt 15 år. Bestämmelsen om sexuellt övergrepp bör dock föreskriva ett lägsta straff.

De gärningar som bör omfattas av en ny bestämmelse om sexuellt övergrepp mot barn är till sin art sådana att de i princip alltid innehåller ett utnyttjande. Kommittén menar att gärningarna regelmässigt utgör ett övergrepp. Detta synsätt bör avspeglas i straffskalan. Det föreskrivna straffet bör därför vara fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. Som kommittén har förklarat i det förra avsnittet finns det inte något utrymme för en strängare straffskala.

7.3 En ny bestämmelse om sexuell kränkning av barn bör införas

Kommitténs bedömning: En särskild straffbestämmelse som tar sikte på sexualbrott som inte innefattar en sexuell handling, i den mening detta uttryck har i bestämmelserna om grövre sexualbrott, bör införas. Straffansvaret bör omfatta beteenden genom vilka barn utnyttjas sexuellt på ett sätt att det innebär en kränkning av barnets sexuella integritet. I den nya bestämmelsen bör föreskrivas ansvar för den som främjar att ett barn utför en sexuell posering eller annars utsätter barnet för ett beteende som kan kränka barnets sexuella integritet. Brottet bör kallas sexuell kränkning av barn.

Kommittén har i det föregående redovisat sina överväganden angående nya bestämmelser om våldtäkt mot barn och sexuellt övergrepp mot barn. Gemensamt för dessa bestämmelser är att de förutsätter att en sexuell handling har kommit till stånd. Kommittén diskuterar i detta avsnitt om en bestämmelse bör införas som tar sikte på sexualbrott som inte består i att gärningsmannen genomför en sexuell handling, i den mening detta uttryck har i bestämmelserna om grövre sexualbrott, med barnet eller förmår barnet att företa eller utsätter barnet för en sådan handling.

7.3.1 Ansvar för den som utsätter barnet för ett beteende som kan kränka barnets sexuella integritet

Som framgår av avsnitt 6.4 menar kommittén att den nu gällande bestämmelsen i 6 kap. 7 § tredje stycket BrB om blottning och annat anstötligt uppträdande bör, när handlingen riktas mot en vuxen person, få sin motsvarighet i en ny bestämmelse om sexuell kränkning. Där framgår vidare bl.a. följande. Straffansvaret i den nya bestämmelsen bör riktas mot kränkningar av den sexuella integriteten som inte är straffbara enligt andra bestämmelser rörande sexualbrott av allvarligare slag. Frågan om gärningsmannen handlat i syfte att söka reta eller tillfredsställa sin sexualdrift bör inte vara styrande för straffbarheten. I den nya bestämmelsen om sexuell kränkning bör det alltså föreskrivas ansvar för den som utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. Den förordade bestämmelsen om sexuell kränkning avser den som har fyllt 15 år.

Motsvarande straffbestämmelse bör gälla för kränkning av barn under 15 år. Brottet bör betecknas sexuell kränkning av barn. Den angivna brottsbeteckningen täcker vad som för närvarande föreskrivs om ansvar för den som sexuellt berör ett barn eller som annars uppträder mot barnet på det sätt som nu beskrivs i 6 kap. 7 § tredje stycket BrB. Den innebär också på motsvarande sätt som närmare har utvecklats i avsnitt 6.4, en viss utvidgning av det straffbara området i förhållande till gällande rätt. Vad som sägs där bör alltså gälla även en motsvarande ny bestämmelse för handlingar som riktar sig mot barn. Vid bedömningen av om ett visst beteende är straffbart bör, liksom vid bedömningen av handlingar som riktar sig mot vuxna, hänsyn tas till bl.a. mot vem yttrandet riktas mot samt tids- och miljöförhållanden. Hänsyn bör självklart också tas till att handlingen har riktats mot ett barn.

7.3.2 Ansvar för den som kränker barnets sexuella integritet genom att främja att hon eller han utför en sexuell posering

Även andra handlingar än dem som i det föregående avsnittet beskrivs som att gärningsmannen utsätter ett barn för ett beteende som kan kränka barnets sexuella integritet kan tänkas medföra en sexuell kränkning av barnet. I den nuvarande bestämmelsen om sexuellt ofredande anges att den döms för brottet som förmår barnet att företa

eller medverka i någon handling med sexuell innebörd (6 kap. 7 § första stycket BrB).

I förarbetena ges det inte någon närmare vägledning av vad som skall förstås med uttrycket handling med sexuell innebörd. Där sägs endast att det skall röra sig om en handling som utan att innefatta beröring har en klar och för en vuxen person otvetydig sexuell prägel samt att ett typexempel på en sådan handling är att barnet utnyttjas som modell för framställning av barnpornografisk bild enligt 16 kap. 10 a § BrB.⁵ I det betänkande som ligger till grund för den gällande bestämmelsen nämns som ett exempel att en man förmår ett barn att ha "samlag" med en uppblåsbar docka.⁶ Frågan om vilka beteenden som härutöver avses med uttrycket handling med sexuell innebörd berörs inte i förarbetena och behandlas inte heller i refererad rättspraxis.

Enligt kommitténs mening bör det mot den angivna bakgrunden vara tillfyllest att den nuvarande straffbestämmelsen i denna del förs vidare i en ny reglering endast då gärningen avser sexuell posering. Detta bör tas upp i en ny straffbestämmelse som lämpligen kan föras samman med ansvarsbestämmelsen i övrigt angående sexuell kränkning av barn.

Kommittén har i det föregående (avsnitt 6.5) förordat en ny bestämmelse om sexuell exploatering av ungdom innefattande bl.a. straffansvar för den som främjar att ungdomar som inte har fyllt 18 år utför sexuella poseringar. Motsvarande uttryck bör användas i en ny bestämmelse om sexuell kränkning av barn. Ordet främja har samma innebörd i båda bestämmelserna.

I uttrycket posera bör ligga en begränsning i det att handlingen skall utföras inför en eller flera personer eller framför en kamera för dokumentation på bild. Om poseringen består i att barnet deltar i en sexuell handling tillsammans med en annan person, t.ex. att barnet har samlag med en vuxen person vid framställning av pornografisk film, bör gärningen i stället bedömas enligt de av kommittén förordade bestämmelserna om våldtäkt mot barn eller sexuellt övergrepp mot barn. I den nu aktuella bestämmelsen bör alltså regleras situationer då barnet antingen poserar ensam eller poserar tillsammans med någon annan utan att det är fråga om att barnet utför eller medverkar i en sexuell handling.

Det bör, i likhet med de av kommittén förordade bestämmelserna om våldtäkt mot barn och sexuellt övergrepp mot barn, i subjektivt

⁵ Prop. 1983/84: 105 s. 34 f. och 55 f.

⁶ Exemplet är hämtat från rättspraxis av 1977 års Sexualbrottskommitté och återgivet i betänkandet Våldtäkt och andra sexuella övergrepp (SOU 1982:61) s. 158 f.

avseende krävas uppsåt beträffande alla objektiva rekvisit utom beträffande barnets ålder. Det bör alltså vara tillräckligt att gärningsmannen hade skälig anledning att anta att barnet inte hade fyllt 15 år för att han eller hon, om övriga förutsättningar är uppfyllda, skall fällas till ansvar. Kommittén återkommer något till frågan om det subjektiva rekvisitet i detta avseende i avsnitt 9.1.

7.3.3 Straffskalan

Kommitténs bedömning: Straffskalan bör motsvara vad som för närvarande gäller beträffande sexuellt ofredande.

Straffskalan för sexuell kränkning av barn bör motsvara vad som för närvarande gäller beträffande brottet sexuellt ofredande. Det föreskrivna straffet bör alltså vara böter eller fängelse i högst två år.

8 Koppleri och prostitution

8.1 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om koppleri

Enligt straffbestämmelsen om koppleri i 6 kap. 8 § BrB döms den som främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att någon annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. Det skall sålunda vara fråga om *flera* förbindelser. Lagen (1998:408) om förbud av köp av sexuella tjänster (sexköpslagen) innebär att köp av *en* tillfällig sexuell förbindelse är straffbart. Kommittén skall mot den bakgrunden utreda bl.a. frågan om huruvida kravet i koppleriparagrafen om att det skall vara fråga om ett flertal sexuella förbindelser skall tas bort.

Kommittén skall också undersöka om bestämmelserna om koppleri även i övrigt är lämpligt utformade med hänsyn till att de omfattar ”tillfälliga sexuella förbindelser”. Med uttrycket avses troligtvis samlag eller annat sexuellt umgänge, men inte t.ex. nakenposering och stadigvarande förbindelser.

1993 års Prostitutionsutredning föreslog att koppleribestämmelserna skulle utvidgas till framställning av pornografiska bilder samt sexuell posering. Förslaget tog sikte på pornografibranschens och sexklubbsverksamhetens huvudaktörer och syftade till att jämställa dessa med den traditionelle kopplaren. Regeringen bedömde att det inte borde ske någon sådan ändring av koppleribestämmelsen. Motiveringen till detta var att konsekvenserna för tryckfriheten och yttrandefriheten inte hade belysts tillräckligt.¹

Enligt direktiven skall kommittén, med anledning av detta, utreda frågan om koppleriansvaret kan utvidgas till att omfatta det angivna syftet på något annat sätt än det som Prostitutionsutredningen föreslog. I anslutning härtill anges att det bör vara en utgångspunkt att förslagen inte skall leda till inskränkningar i de grundlagsfästa reglerna om

¹ Prop. 1997/98:55 s. 106 f.

tryckfrihet och yttrandefrihet samt att det inte är kommitténs uppgift att föreslå ett allmänt förbud mot pornografi.

Kommittén skall också utreda om det finns skäl och möjligheter att införa regler som begränsar eller försvårar för s.k. sexklubbar att rekrytera unga personer till sin verksamhet och om andra skadliga effekter av sådana klubbar kan undvikas genom lagstiftning eller på annat sätt.

Slutligen skall kommittén utreda hur förbudet mot köp av sexuella tjänster skall förhålla sig till de nuvarande bestämmelserna om förförelse av ungdom och koppleri samt i samband därmed överväga var olika förbud som gäller sexuella tjänster lämpligen bör placeras.

Frågan om huruvida koppleriansvaret bör utvidgas på så vis att sexklubbsbranschens och pornografibranschens huvudaktörer jämföras med den traditionella kopplaren, kommer inte att behandlas i detta kapitel, utan i särskilda kapitel (kapitel 12 respektive 13).

8.1.1 Bör koppleriparagrafen vara kvar i 6 kapitlet?

Brottsbalkens ikraftträdande innebar för sedlighetsbrottens del förändringar på åtskilliga punkter. I brottsbalken betraktades bl.a. sedlighetsbrotten som brott mot person eller i korthet brott som förövats av en person, brottslingen, mot en annan person, offret.

Grundtanken att kapitlet om sedlighetsbrott endast skulle uppta brott mot person blev dock inte helt konsekvent genomförd. Koppleri-paragrafen togs nämligen upp i 6 kapitlet brottsbalken, trots att den inte i samma mån som de övriga paragraferna i kapitlet har utformats som ett brott mot person.

Ett annat exempel på brott som inte passar så väl in i systematiken är bestämmelserna om sexuellt umgänge med avkomling och sexuellt umgänge med syskon (6 kap. 6 § BrB). Den paragrafen behandlar kommittén i kapitel 10.

År 1984 ändrades rubriken till 6 kapitlet brottsbalken från ”om sedlighetsbrott till ”om sexualbrott”. Koppleriparagrafens placering i kapitlet behölls.

Om brott mot person²

Uttrycket brott mot person anknyter till vem som i brottsbalkens mening är att betrakta som målsägande. Målsägande är den mot vilken brott blivit begånget eller som därav blivit förnärmad eller lidit skada (20 kap. 8 § fjärde stycket RB). Den som är målsägande har rätt att bl.a. föra talan om ansvar för brottet (enskild åtalsrätt) och om enskilt anspråk (t.ex. skadestånd) i samband med allmänt åtal för brott.

Målsägande är alltså den som närmast träffas av sådana skadeverkningar som kriminaliseringen är avsedd att motverka. I vissa fall är det inte svårt att peka ut vem som är målsägande, vid t.ex. misshandel är det den misshandlade. Det finns dock fall där brottsbeskrivningen inte ger någon klar vägledning. Så är förhållandet vid flertalet brott mot allmänheten, t.ex. brotten mot allmän ordning i 16 kapitlet brottsbalken.

I litteraturen har hävdats att brotten kan delas in i brott mot enskild, brott mot allmänheten och brott mot staten.

Enligt denna teori avser bestämmelsens formulering – att målsäganden är den mot vilken brott blivit begånget – endast brott mot enskild. Med detta synsätt finns alltså en målsägande endast i fråga om brott som innefattar angrepp mot enskild person. Brott mot enskild person kan i sin tur delas upp i *brott mot person* och förmögenhetsbrott. De förstnämnda brotten avser rättskränkningar som *direkt riktar sig mot en viss person*, t.ex. misshandel.

I litteraturen har även hävdats att man inte enbart skall uppmärksamma syftet med den aktuella straffbestämmelsen, utan även beakta de ändamål som uppbär den enskilda åtalsrätten. Dessa ändamål är bl.a. upprättelse- och kontrollfunktionerna. Om man vill beakta bestraffningens förmåga att skänka upprättelse (upprättelsefunktionen) måste, enligt den redovisade uppfattningen, åtminstone den som framför andra kan väntas känna sig kränkt genom brottet tillerkännas ställning som målsägande. Med kontrollfunktion avses här att den enskilda åtalsrätten kan ha ett värde såsom kontroll av att åklagarna fullgör sina skyldigheter i fråga om beivrande av brott.

² Framställningen bygger i allt väsentligt på Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, t.o.m. suppl 32, augusti 2000, s. 20:41 f., Per Olof Ekelöf, Rättegång II, 8 uppl., år 1996, s. 66 f., Karl Olivecrona, Rättegången i brottmål enligt RB, 3 uppl., år 1968, s. 66 f., Lars Heuman, Målsägande, år 1968.

Skälen till varför koppleriparagrafen finns upptagen i 6 kapitlet

Koppleriparagrafen har tagits upp i 6 kapitlet brottsbalken, trots att den alltså inte i samma mån som de övriga paragraferna i kapitlet har utformats som ett brott mot person. Bakgrunden är följande.

När bestämmelserna om koppleri skulle överföras från den då gällande strafflagen till den nya brottsbalken anförde Straffrättskommittén bl.a. följande.³

I fråga om koppleribrottet kan väl göras gällande att främjande av sexuellt umgänge mellan andra egentligen inte innefattar något brott mot person utan närmast utgör ett brott mot allmän ordning och anständighet. Sutenörskap⁴ bör däremot närmast uppfattas som ett brott mot person. Med hänsyn särskilt till att de nämnda inbördes något olika gärningstyperna har ansetts kunna sammanföras i en gemensam straffbestämmelse om koppleri och då denna bestämmelse till väsentlig del är avsedd att bereda straffrättsligt skydd för enskild person mot demoralisering och förförelse, är det naturligt att ta upp bestämmelsen i kapitlet om sedlighetsbrott.

I en äldre upplaga av Brottsbalkskommentaren anges att anledningen till att koppleriparagrafen har tagits upp i 6 kapitlet brottsbalken, trots att den inte i samma mån som de övriga paragraferna i kapitlet har utformats som ett brott mot person, är att man ansett det mest praktiskt.⁵

I litteraturen har, med beaktande av Straffrättskommitténs uttalanden, bl.a. följande slutsatser dragits om hur målsäganderättsfrågan skall bedömas vid olika situationer av koppleri.⁶

I de fall brottslingen på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan prostituerar sig bör den senare betraktas som målsägande, dvs. det är fråga om brott mot person. Mer tveksamt är det i de fall då någon främjar annans prostitution. Främjande som består i att någon lämnar anvisningar på prostituerades adresser eller verksamt bidrar till att annan person beslutar sig för att (fortsätta att) prostituera sig genom att hyra ut lägenhet till den prostituerade, bör inte medföra någon målsäganderätt. Om däremot gärningsmannen genom mer varaktig psykisk påverkan, dvs. en påverkan som inte är av ren tillfällig art,

³ SOU 1953:14 s. 228.

⁴ En sutenör låter sig ekonomiskt underhållas av prostituerad. Den avsedda bestämmelsen motsvarar närmast den nu gällande bestämmelsen om ansvar för den som på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan prostituerar sig (6 kap. 8 § första stycket BrB).

⁵ Nils Beckman, Brottsbalken jämte förklaringar, Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m., uppl. 4, år 1974, s. 279.

⁶ Lars Heuman, s. 463 f.

bidrar till att annan person fattar ett sådant beslut synes målsäganderätt tillerkännas. De skäl som föranlett att den prostituerades nödvändiga medverkan inte medför straff för honom eller henne, kan åberopas till stöd för att han eller hon bör anses som målsäganden i vissa fall. Om den prostituerade framstår som initiativtagare till brottet är det inte uteslutet att han eller hon fälls till ansvar för anstiftan till koppleri. I sådant fall bör han eller hon inte ha åtalsrätt, dvs. den prostituerade bör inte betraktas som målsägande.

Genom 1984 års lagstiftning slopades vissa krav i koppleri-paragrafen i syfte att öka möjligheterna till ingripanden mot koppleri. Ändringarna motiverades i förarbetena enligt följande.⁷

Prostitutionsverksamheten är inte bara på flera olika sätt skadlig för många av de inblandade kvinnorna, utan även oförenlig med strävandena efter jämställdhet mellan kvinnor och män samt ägnad att negativt påverka sexualsynen i allmänhet. Prostitutionen är därmed ett samhällsont som måste bekämpas. Detta kan åstadkommas genom effektivt verkande straffbestämmelser som riktas mot koppleriverksamhet av olika slag.

Nils Jareborg har uttryckt det som att de gärningar som finns upptagna i koppleri-paragrafen är kriminaliserade även från en annan synpunkt än som brott mot person, dvs. mot de prostituerade. Man önskar allmänt sett bekämpa prostitution som samhällsfenomen och som grogrund för brottslighet, t.ex. utpressning.⁸

Att ett samtycke från den prostituerade inte befriar gärningsmannen från ansvar (enligt 24 kap. 7 § BrB) beror på att koppleribrottet anses riktat även mot allmänna intressen. Den prostituerade förfogar då inte över intresset.

Koppleri-paragrafen bör även i fortsättningen finnas i 6 kapitlet

Kommitténs bedömning: Paragrafen om koppleri bör även i fortsättningen finnas i 6 kapitlet brottsbalken.

Av tidigare avsnitt framgår att koppleri-paragrafen omfattar bestämmelser som avser att skydda såväl de prostituerade, som att tillvarata mer samhälleliga intressen.

I 6 kapitlet i brottsbalken upptas brott som på skilda sätt har anknytning till sexuallivet.⁹ Även om koppleri-paragrafen sålunda inte i

⁷ Prop. 1983/84:105 s. 37 f. och 40 f.

⁸ Nils Jareborg, *Brotten I*, 2 uppl., 1984 s. 318.

⁹ Prop. 1983/84:105 s. 12.

samma mån som de övriga paragraferna i kapitlet har utformats som ett brott mot person kan placeringen i 6 kapitlet motiveras med koppleribrottets anknytning till sexuallivet, dvs. brottet avser bl.a. att skydda individ och samhälle på sexuallivets område. Enligt kommitténs mening talar övervägande skäl för att paragrafens placering i kapitlet om sexualbrott behålls.

8.1.2 Den närmare innebörden av 6 kap. 8 § första stycket BrB¹⁰

Med *tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning* avses prostitution. Främjande eller ekonomiskt utnyttjande av andra tillfälliga sexuella förbindelser än prostitutionskontakter är inte straffbart. Den nuvarande bestämmelsen har därmed ett mer begränsat tillämpningsområde jämfört med den tidigare, som angav ”annans otuktiga levnadssätt”. Med ”annans otuktiga levnadssätt” avsågs nämligen ”vanemässiga utomäktenskapliga förbindelser av tillfällig natur”. Även om man med uttrycket ”otuktigt levnadssätt” i främsta rummet syftade till den mer eller mindre yrkesmässiga, kvinnliga eller manliga prostitutionen omfattade uttrycket mer än vad som brukar inrymmas i uttrycket prostitution.

Det framgår inte av förarbetena vad som egentligen avses med uttrycket prostitution. Däremot lämnade 1977 års Prostitutionsutredning en definition, enligt följande. ”Prostitution föreligger när minst två parter köper resp. säljer sexuella tjänster mot (vanligen) ekonomisk ersättning, som utgör en förutsättning för den sexuella tjänsten.”¹¹

Koppleri är, enligt doktrinen, inte förövat av den som främjar annans prostitution genom att vara *stadigvarande kund* hos den prostituerade. Ett främjande som består i att vara stadigvarande kund hos en prostituerad anses alltså falla utanför tillämpningsområdet, trots att detta inte direkt framgår av lagtexten. Bakgrunden till denna begränsning av tillämpningsområdet är troligen att syftet med koppleriparagrafen är att den skall användas i ett trepartsförhållande och kriminalisera den tredje personens, dvs. kopplarens, verksamhet.

Nils Jareborg uppger vidare att *stadigvarande förbindelse* inte omfattas av definitionen av tillfälliga sexuella förbindelser, ens om den

¹⁰ Framställningen hänför sig i allt väsentligt på Lena Holmqvist m.fl. Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 6:37 f., Nils Jareborg, s. 318 f. samt prop. 1983/84:105 s. 37 f., 43 och 57 f.

¹¹ Prostitutionen i Sverige. Bakgrund och åtgärder (SOU 1981:71) s. 33.

stadigvarande förbindelsen tar formen av samlag inför publik på sexklubb. Den som främjar en sådan förbindelse gör sig alltså inte skyldig till koppleri. Det förefaller oklart vad Nils Jareborg egentligen menar med stadigvarande förbindelse.

Viss vägledning kan erhållas av ett uttalande som gjordes av 1977 års Sexualbrottskommitté, vars betänkande ligger till grund för den nuvarande lydelsen av koppleriparagrafen. Kommittén ansåg att det av lagtexten framgår att ”olika former av fastare förbindelser faller utanför det straffbara området”, eftersom det krävs att det skall vara fråga om ”*tillfällig* sexuell förbindelse”.¹²

Ett uttalande i samma riktning gjordes av Straffrättskommittén vid införandet av brottsbalken. Kommittén ansåg att den som främjar en ”stadigvarande fri förbindelse” mellan två personer inte endast av den anledningen kunde anses ha främjat någon annans otuktiga levnadssätt, dvs. någon annans vanemässiga utomäktenskapliga förbindelser av tillfällig natur.¹³ Stadigvarande fri förbindelse beskrevs alltså som en motsats till lagens krav på utomäktenskapliga förbindelse av *tillfällig* natur.

Det får med hänsyn till bl.a. dessa uttalanden anses klarlagt att koppleriansvar inte kommer ifråga då parterna i sexualhandlingen har något annat sorts förhållande än den typiska ”prostituerad/kund – förhållandet”.

Uttrycket *sexuella förbindelser* omfattar troligen samlag eller annat sexuell umgänge. I litteraturen har hävdats att nakenposering inte omfattas av uttrycket.

Med *ersättning* avses inte endast betalning med pengar, kontanter och därmed jämförlig betalning, utan även ersättning i andra former, t.ex. pälsar eller smycken.

Ett *främjande* kan ske t.ex. genom att någon upplåter lokal att användas för prostitution eller lämnar anvisningar till prostituerades adresser. En man som upprättar en hemsida på Internet åt en kvinna, där hon erbjuder sina sexuella tjänster mot ersättning, kan anses ha främjat att annan har tillfälliga sexuella förbindelser.

Även psykisk påverkan på annan varigenom denne beslutar sig för att prostituera sig eller fortsätta att prostituera sig kan utgöra ett främjande. Det är alltså straffbart att förmå eller förleda någon till prostitution. Det krävs dock att den psykiska påverkan inte är alltför obetydlig. Den måste ha verksamt ha bidragit till ett sådant beslut.

Det krävs inte att gärningsmannens åtgärd i det särskilda fallet lett till att en annan person har haft prostitutionsförbindelser. Det är

¹² Våldtäkt och andra sexuella övergrepp (SOU 1982:61) s. 161.

¹³ NJA II 1962 s. 189.

tillräckligt att gärningsmannen genom sin handling har skapat möjlighet eller underlättat för den andra personen att ha tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning, t.ex. genom vakthållning eller transport. Det krävs dock att han verksamt bidragit till att någon annan person har hemfallit åt eller fortsatt med prostitution. Gärningsmannen skall genom sin handling ha berett den andra personen en möjlighet till att ha tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning som är beaktansvärt gynnsammare än de tillfällen därtill som föreligger vid vanliga levnadsförhållanden.

Även en enstaka främjande handling kan vara straffbar som koppleri under förutsättning att gärningsmannen genom handlingen berett annan möjlighet till prostitution som är beaktansvärt gynnsammare än om handlingen inte hade företagits. En hyresvärd som hyr ut en lägenhet till en kvinna och vid uthyrningen vet om att kvinnan inte avser att använda lägenheten som bostad utan för tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning kan dömas för koppleri, även om hyresvärden inte betingat sig extra betalning utöver den för orten normala hyran. I rättsfallet NJA 1979 s. 602 dömdes en verkställande direktör och tillika ansvarig utgivare av en tidning för koppleri för att han låtit föra in s.k. kontaktannonser från prostituerade i vilka dessa utbjöd sina tjänster.

Med uttrycket *ekonomiskt utnyttjar* avses att gärningsmannen på något sätt tillgodogör sig delar av den prostituerades inkomster.

Kravet på att det skall vara fråga om ett *otillbörligt* ekonomiskt utnyttjande är i regel uppfyllt om någon på annans prostitution skaffar sig fördelar utan vederlag eller mot vederlag som står i missförhållande till vad han å sin sida presterat. Ett sådant typfall där gärningsmannen inte aktivt främjar annans prostitution men ändå utnyttjar att annan prostituerar sig är när en man, som sammanbor eller är gift med en prostituerad, låter sig underhållas av henne.

I likhet med vad som gäller beträffande främjande behöver utnyttjande inte ske regelbundet. Även den som vid ett enstaka tillfälle ekonomiskt utnyttjar en prostituerad otillbörligt kan alltså göra sig skyldig till koppleri.

Av uttrycket att annan har "tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning" framgår, enligt förarbetena, att det skall vara fråga om *mer än en tillfällig förbindelse*. Det som skall främjas eller utnyttjas är, enligt Nils Jareborg, en verksamhet, att någon ett flertal gånger har tillfälliga sexuella förbindelser. Det förefaller oklart hur många tillfälliga sexuella förbindelser som krävs för att ansvar för koppleri skall inträda. Av förarbetsuttalandena att döma skulle det kunna räcka med att personen ifråga vid två tillfällen har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. Nils Jareborg är dock, som nämnts, av den uppfattningen att det skall vara fråga om så många förbindelser att man

kan tala om en verksamhet. Han hänvisar till rättsfallet NJA 1982 s. 198 (den äldre lydelsen av koppleriparagrafen). I rättsfallet ansågs en man i vinningssyfte ha främjat en kvinnas otuktiga levnadssätt. Kvinnan hade regelbundet prostituerat sig under sammanlagt fem månader, uppdelat i två perioder samma kalenderår. Brottsbalkskommentaren hänvisar, i detta sammanhang, till rättsfallet RH 1981:87 (den äldre lydelsen av koppleriparagrafen) där en kvinna vid två tillfällen hade prostituerat sig. I rättsfallet ansågs de tillfälliga förbindelser som hon därmed hade inlåtit sig på, inte uppfylla det krav på vanemässighet som innefattades i uttrycket otuktigt levnadssätt.

1977 års Sexualbrottskommittés förslag innebar att lagtexten skulle skrivas i singularis, dvs. för straffansvar skulle det räcka med att främjandet eller utnyttjandet avsåg en prostitutionsförbindelse.¹⁴ Förslaget bör ha inneburit en utvidgning av tillämpningsområdet i förhållande till den då gällande koppleriparagrafen, eftersom den ställde som krav att det skulle vara fråga om annans otuktiga levnadssätt. Med detta uttryck avsågs, som nämnts, annans *vanemässiga* utomäktenskapliga förbindelser av tillfällig natur.¹⁵

Vid remissbehandlingen menade vissa remissinstanser att koppleriansvaret därmed skulle omfatta en del fall som inte borde träffas av kriminaliseringen. Det gällde situationer då någon vid ett enstaka tillfälle förmedlar kontakt med en prostituerad genom att t.ex. lämna över ett telefonnummer eller då en taxichaufför på begäran av en kund kör denne till en gata där han kan få kontakt med en prostituerad.

Remissinstansernas kritik beaktades och lagstiftarens avsikt med villkoret, om mer än en tillfällig förbindelse, är alltså att från kriminaliseringen undanta sådana situationer som de nu beskrivna. Något annat skäl till begränsningen redovisas inte förarbetena.

En sådan förmedling är alltså visserligen att främja tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning, men inte nödvändigtvis att främja ”att någon har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning”, eftersom det som skall främjas är att någon ett flertal gånger har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning.

Kravet på att det skall vara fråga om mer än en tillfällig sexuell förbindelse bör innebära att också fall då någon ekonomiskt utnyttjar att annan person har haft en enda tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning faller utanför tillämpningsområdet.

En sådan enstaka förmedling av prostitutionskontakt som faller utanför koppleriansvaret kan dock innebära att förmedlaren skapar möjlighet eller underlättar för annan att begå en brottslig handling,

¹⁴ Våldtäkt och andra sexuella övergrepp (SOU 1982:61) s. 124 f., 159 f.

¹⁵ Jfr det nyss nämnda rättsfallet RH 1981:87.

nämligen överträdelse av sexköpslagen. Ansvar för anstiftan av eller medhjälp till brottet, enligt 23 kap. 4 § BrB, bör därför kunna komma ifråga för förmedlaren. Upprepas förfarandet bör dock så småningom ansvar för koppleri bli aktuellt.

8.1.3 Ansvaret bör även fortsättningsvis vara begränsat till främjande eller utnyttjande av ett flertal förbindelser

Kommitténs bedömning: Det nuvarande kravet på att det skall fråga om mer än en förbindelse som skall främjas eller ekonomiskt utnyttjas bör behållas. Koppleribestämmelsen bör alltså innehålla ett villkor om att det skall vara fråga om att främja eller ekonomiskt utnyttja att någon annan vid ett flertal tillfällen har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning.

Enligt de nuvarande straffbestämmelserna om koppleri skall det alltså vara fråga om att främja eller ekonomiskt utnyttja att någon vid ett flertal tillfällen har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. Något sådant krav finns inte såvitt avser förbudet mot köp av sexuella tjänster (se avsnitt 2.3 och 8.2). Straffansvar inträder redan vid köp av *en* tillfällig sexuell förbindelse. Frågan är om det finns skäl att bibehålla denna skillnad mellan de båda bestämmelserna. Bör koppleribestämmelsen ändras på så sätt att det räcker för straffansvar att främja eller utnyttja att annan har *en enstaka* prostitutionsförbindelse?

Som framgått av den tidigare redovisningen har det varit lagstiftarens avsikt att undanta från kriminaliseringen vissa former av enstaka förmedling av en kontakt mellan en kund och en prostituerad, t.ex. då en taxichaufför på begäran av en kund kör denne till en gata där han kan få kontakt med en prostituerad. Eftersom det som skall främjas är att någon ett flertal gånger har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning innebär en sådan förmedling normalt att förmedlaren inte har gjort sig skyldig till ett straffbart främjande. Även fall då någon uppbär och tillgodogör sig köparens betalning för en enstaka tillfällig sexuell förbindelse bör av samma skäl falla utanför straffområdet.

Begränsningen tillkom efter det att vissa remissinstanser påpekat att sådana fall inte borde träffas av kriminaliseringen. Något annat skäl till begränsningen redovisas inte i förarbetena. De handlingar som sålunda blivit undantagna från koppleribestämmelsens tillämpningsområde bör, som nämnts, numera kunna bedömas som anstiftan av eller medhjälp till brott mot sexköpslagen, med stöd av 23 kap. 4 § BrB.

Begränsningen av koppleriansvaret till att avse endast sådan förmedling som avser främjande av att annan flera gånger har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning kan främst efter tillkomsten av sexköpslagen förefalla ologisk; eftersom redan köp av en tillfällig sexuell förbindelse anses straffvärt, bör rimligen koppleriansvaret omfatta den tredje personen som t.ex. förmått eller förlett den prostituerade till den aktuella förbindelsen.

För den nu gällande ordningen talar att brottet koppleri generellt sett är av allvarligare art och har ett betydligt högre straffvärde än brottet köp av sexuella tjänster. Koppleri begås typiskt sett av en person som har satt i system att främja eller utnyttja annan persons prostitution. Låt vara att också den som vid ett enstaka tillfälle t.ex. främjar en annan persons prostitution i vissa fall kan göra sig skyldig till koppleri.

Detta synsätt kommer också till uttryck i lagrummens straffskalor. För koppleri föreskrivs enligt gällande rätt fängelse i högst fyra år (för grovt brott föreskrivs fängelse i lägst två och högst sex år), medan en överträdelse av förbudet mot köp av sexuella tjänster leder till böter eller fängelse i högst sex månader. Som en jämförelse kan nämnas att straffskalan i sexköpslagen är densamma som gäller för den som har burit kniv på allmän plats enligt lagen (1988:524) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål.

Om koppleriansvaret inträder redan vid främjande av en prostitutionsförbindelse får detta svårmotiverade konsekvenser när det gäller straffpåföljden. Exempelvis skulle en taxichaufför som på begäran kör en kund till ett s.k. prostitutionsstråk kunna dömas för koppleri till fängelse upp till fyra år, medan hans passagerare som sedermera köper en prostitutionstjänst kunna dömas endast för köp av sexuella tjänster normalt till ett bötesstraff.

En harmonisering av de båda brotternas straffskala exempelvis genom införande av böter som straff för koppleri i vissa fall kan enligt kommitténs mening leda till en icke önskad syn på koppleri i allmänhet som ett mindre allvarligt brott.

Vad som nu har sagts talar enligt kommitténs mening med styrka för att koppleriansvaret i det nu diskuterade avseendet får samma innehåll som det nu har. Detta bör dock klargöras i lagtexten på det sättet som kommittén redogör för i det följande.

8.1.4 Ansvaret bör vara begränsat till sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge

Kommitténs bedömning: Kopplersansvaret bör vara begränsat till sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge.

Koppleriparagrafen, sexköpslagen och paragrafen om förförelse av ungdom är avsedda att tillämpas mot prostitution. I lagtexterna används dock inte detta uttryck. I stället beskrivs prostitution som ”tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning”, ”mot ersättning skaffar sig tillfällig sexuell förbindelse”, respektive ”genom att utlova eller ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig tillfälligt sexuellt umgänge”. De sexuella aktiviteter som innefattas i beskrivningarna i koppleriparagrafen och sexköpslagen är, enligt gällande rätt, antagligen begränsade till samlag eller annat sexuellt umgänge. Att paragrafen om förförelse av ungdom omfattar sexuellt umgänge framgår alltså uttryckligen av lagtexten.

Med sexuellt umgänge avses, förutom samlag, handlingar som innebär en någorlunda varaktig beröring av den andres könsorgan eller beröring av den andres kropp med det egna könsorganet. Avsikten med gärningen skall var att väcka eller tillfredsställa gärningsmannens eller någon annans sexuella drift. I regel krävs det en direkt kroppslig beröring. Uttrycket behandlas närmare i avsnitt 6.1.1.

Frågan är om man skall låta även andra sexuella tjänster, dvs. andra sexuella aktiviteter, än vad som enligt gällande rätt är att betrakta som sexuellt umgänge, omfattas av bestämmelserna om koppleri.

I kommitténs direktiv rörande utformningen av bestämmelserna om koppleri anmärks särskilt att nakenposering enligt direktiven troligtvis faller utanför det straffbara området. Kommittén vill i denna fråga anföra följande.

En utvidgning av koppleriparagrafens tillämpningsområde till att omfatta främjande eller utnyttjande av att annan person utför enskild posering mot ersättning skulle i huvudsak rikta sig mot sådan enskild posering mot ersättning som sker på sexklubbar. Att döma av den information som kommittén fått vid intervjuer med företrädare för socialtjänst och polismyndighet, förekommer sådan posering i princip endast på sexklubbarna. Det finns uppgifter på att sådana tjänster erbjuds även utanför sexklubbområdet, bl.a. på Internet, men detta förekommer sannolikt i relativt begränsad omfattning. Något påtagligt

behov av att låta kriminaliseringen träffa enskild posering mot ersättning utanför sexklubbsområdet synes sålunda inte föreligga.

I ett följande kapitel behandlar kommittén särskilt frågor kring sexuell posering på sexklubb. Bl.a. diskuteras där frågan om huruvida koppleriansvaret bör utvidgas på så vis att sexklubbsbranschens huvudaktörer jämföras med den traditionella kopplaren (kapitel 12). Kommittén återkommer där till möjliga utvidgningar av koppleriansvaret. Dessa lämnas sålunda tills vidare utanför kommitténs överväganden.

Som framgår av avsnitt 4.5 och 6.1.1 bör enligt kommittén uttrycket ”sexuellt umgänge” ersättas med uttrycket ”sexuell handling”. Enligt kommittén är uttrycket sexuell umgänge olämpligt utifrån språkliga synpunkter. Uttrycket måste ersättas med något annat som beskrivning av sexuella aktiviteter. Uttrycket sexuell handling avses få en något vidare innebörd än uttrycket sexuell umgänge. Kränkningen av offret bör ha större betydelse vid bedömningen av om ett beteende skall bedömas som en sexuell handling.

De skäl som motiverar en skärpt syn när det gäller vilka gärningar som lagstiftningen rörande sexualbrott bör riktas mot är, beträffande den brottslighet som nu diskuteras, inte lika starka som när det gäller de renodlade brotten mot offrens sexuella integritet. Koppleriansvaret bör därför enligt kommitténs mening också fortsättningsvis omfatta främjande eller ekonomiskt utnyttjande endast av sådana sexuella förbindelser som innefattar sexuell umgänge enligt gängse definition.

8.1.5 Ansvar bör inte heller i fortsättningen omfatta stadigvarande förbindelser

Kommitténs bedömning: Koppleriparagrafen bör inte heller i fortsättningen omfatta främjande eller utnyttjande av stadigvarande förbindelser. Den närmare avgränsningen får överlämnas till domstolarna.

I litteraturen har, som nämnts, den uppfattningen framförts att stadigvarande förbindelser inte omfattas av definitionen på tillfälliga sexuella förbindelser. Den som främjar eller utnyttjar sådana förbindelser gör sig alltså inte sig skyldig till koppleri. Något vägledande avgörande från Högsta domstolen i frågan finns, såvitt kommittén kunnat utröna, inte. Frågan har inte heller berörts i de nio domar avseende koppleri som omfattas av kommitténs rättspraxisundersökning. Det är troligt att stadigvarande förbindelse, enligt gällande

rätt, faller utanför tillämpningsområdet för koppleribrottet. Vad som faller utanför straffområdet är, som redovisats, att parterna har något annat sorts förhållande än den typiska ”prostituerad/kund – förhållande”. Med stadigvarande förbindelser menas i detta sammanhang alltså inte förhållanden mellan prostituerade och deras stamkunder, dvs, personer som regelbundet köper sexuella tjänster av den prostituerade. Exempel på stadigvarande förbindelse är äktenskapliga förbindelser, registrerade partnerskap och samboförhållanden. I övrigt bör en helhetsbedömning ske i varje enskilt fall. Den närmare avgränsningen får överlämnas till domstolarna.

Enligt kommitténs mening finns det inte skäl att i det nu diskuterade avseendet utvidga koppleribestämmelsens tillämpningsområde.

8.1.6 Uttrycket tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning bör bytas ut

Kommitténs bedömning: Uttrycket tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning bör ersättas med uttrycket prostitution. Koppleri-ansvaret kommer därmed att omfatta främjande eller utnyttjande av att annan prostituerar sig vid ett flertal tillfällen. Ändringen är betingad av språkliga skäl och är alltså inte avsedd att medföra någon saklig skillnad i förhållande till gällande rätt.

Koppleriparagrafen, sexköpslagen och paragrafen om förförelse av ungdom är, som framgått, avsedda att tillämpas mot prostitution. I lagtexterna beskrivs prostitution som ”tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning”, ”mot ersättning skaffar sig tillfällig sexuell förbindelse”, respektive ”genom att utlova eller ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig tillfälligt sexuellt umgänge”.

Frågan är om det ur språkliga synvinkel finns skäl att ersätta dessa beskrivningar med något annat uttryck.

Ett starkt argument för en sådan ändring är att det råder oklarhet om vad uttrycket tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning egentligen avser.¹⁶

¹⁶ Se t.ex. Riksåklagarens framställning till Justitiedepartementet den 31 mars 1999 om en översyn av bestämmelserna om grov fridskränkning/grov kvinnofridskränkning, m.m. (Dnr 1999/500), Rikskriminalpolisens rapport ”Handel med kvinnor”, lägesrapport 2, 1 juli–31 december 1999, rapport 2000:1 (s. 17 f.) och Brottsförebyggande Rådets rapport ”Förbud mot köp av sexuella tjänster. Tillämpningen av lagen under första året.” (BRÅ-rapport 2000:4).

Detta framgår av bl.a. en rapport som Brottsförebyggande rådet (BRÅ) presenterade i mars 2000. Studien syftade till att kartlägga tillämpningen av sexköpslagen under dess första år. I rapporten nämns som ett exempel att hälften av de tillfrågande åklagarna menade att stamkunder inte omfattades av lagen eftersom lagtexten angav *tillfällig* sexuell förbindelse mot ersättning.¹⁷

I kommitténs direktiv sägs att det är viktigt att man i lagtexten använder ord och uttryck som på ett riktigt sätt beskriver vad som skett. Som ett exempel på sådana ord som bör ersättas med andra uttryck nämns sexuellt umgänge, vanmakt och förförelse av ungdom. Enligt direktiven finns det ett behov av att modernisera språket även i andra avseenden. I avsnitt 4.5 har lämnats en redogörelse om språket i lagtexten.

I ett nyligen antaget norskt förslag om vissa ändringar i kapitlet om sexualbrott har man fört in uttrycket prostitution i koppleriparagrafen, med bl.a. den motiveringen att ändringen innebär en språklig modernisering och att uttrycket, trots dess utländska härkomst, numera är väl inarbetat i det norska språket.¹⁸ För tydlighetens skull har man dock lagt in en legaldefinition som anknyter till det svenska uttrycket tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. I legaldefinitionen har man avstått från att använda ordet tillfällig, eftersom man ansåg att detta kan leda till den felaktiga uppfattningen att stamkunder till prostituerade inte omfattas av definitionen.

Mot den bakgrunden menar kommittén att uttrycket ”tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning” bör ersättas med ”prostitution”.

Om bestämmelsen om koppleri formuleras i enlighet med övervägandena får övervägas om följdändringar bör göras i bestämmelserna i jordabalken (12 kap. 42 § första stycket 9) och bostadsrättslagen (1991: 614) (7 kap. 18 § 8) om förverkande av nyttjanderätten när den används för prostitution.

¹⁷ Brottsförebyggande rådets rapport ”Förbud mot köp av sexuella tjänster. Tillämpningen av lagen under första året” (BRÅ-rapport 2000:4), s. 38 f. Rapporten behandlas närmare i avsnitt 8.2.3.

¹⁸ 19 kap. 202 § Straffeloven. Proposisjon Ot.prp.nr 28 (1999–2000). Om lov om endringer i straffeloven mv. (Seksuallovbrudd), s. 85 f.

8.1.7 Vissa andra språkliga ändringar bör göras

Kommitténs bedömning: Bestämmelsen i nuvarande 8 § andra stycket BrB bör utformas som en självständig gärningsbeskrivning och inte som ett exempel på ett sådant främjande som är straffbelagt i paragrafens första stycke. Vidare föreslås vissa språkliga ändringar i nuvarande första och andra stycket.

En hyresvärd kan, enligt gällande rätt, göra sig skyldig till koppleri i följande typsituationer.

Om hyresvärderna hyr ut en lägenhet som bostad till en prostituerad kan han inte enbart på den grunden anses främja eller otillbörligt ekonomiskt utnyttja hyresgästens prostitutionsverksamhet. Om han i ett sådant fall emellertid känner till att hyresgästen prostituerar sig och av den anledningen betingar sig en hyra som är påtagligt högre än hyran för likvärdiga bostadslägenheter, kan hans handlande bedömas som ett otillbörligt ekonomisk utnyttjande.

I det fall hyresvärderna hyr ut en lägenhet med vetskap om att den inte skall användas för bostadsändamål utan till att helt eller väsentligen användas för prostitutionsverksamhet, t.ex. under täckmantel av poseringsateljé eller liknande, bör han anses främja verksamheten. För att straffrättsligt ansvar skall kunna komma ifråga i ett sådant fall krävs det alltså att hyresvärderna redan vid uthyrningstillfället kände till den avsedda användningen av lägenheten.

Vad som nu sagts följer av nuvarande 8 § första stycket.

En särskild bestämmelse om vad om skall anses som främjande finns i dag upptagen i paragrafens andra stycket. Där sägs att om en person som med nyttjanderätt har upplåtit en lägenhet får veta att lägenheten helt eller till väsentlig del används för tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning och inte gör vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra, skall han eller hon, om verksamheten fortsätter eller återupptas i lägenheten, anses ha främjat verksamheten och dömas till ansvar enligt första stycket.

Bestämmelsen behandlar sålunda den situationen att hyresvärderna först efter uthyrningstillfället får vetskap om att lägenheten används för prostitutionsverksamhet. Den kompletterar alltså det fall då upplåtaren redan vid upplåtelsen har kunskap om att lägenheten skall användas till sådan verksamhet.

Bestämmelsen, som utformats efter mönster av vad som gäller om dobbleri (16 kap. 18 § BrB), innebär i korthet följande.

Hyresvärderna kan dömas för koppleri, förutom i det fallet att hyresgästen utnyttjar lägenheten för egen prostitutionsverksamhet,

även då denne gör sig skyldig till koppleri genom att ställa lägenheten till förfogande för sådan verksamhet.

För straffansvar krävs att lägenhetsupplåtaren får vetskap om prostitutionsverksamheten, dvs. ett s.k. kvalificerat uppsåt. Enbart misstanke om förhållandet är sålunda inte tillräckligt.

Lägenhetsupplåtaren undgår straffansvar om han gör vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra. Enligt 12 kap. 42 § första stycket 9 JB är hyresrätten förverkad och hyresvärden berättigad att säga upp avtalet om lägenheten helt eller till väsentlig del används för tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. En motsvarande bestämmelse återfinns i 7 kap. 18 § 8 bostadsrättslagen (1991: 614). Vad som skäligen kan begäras av hyresvärden är i första hand att han med stöd av förverkanderegeln i jordabalken säger upp hyresavtalet och, om det behövs begär handräckning, för att få hyresgästen att avflytta. Hyresvärden undgår emellertid skyldigheten att söka få upplåtelsen att upphöra som bestämmelsen föreskriver, om han förmår hyresgästen att varaktigt upphöra med prostitutionsverksamheten.

Bestämmelsen har i gällande rätt alltså beskrivits som särskild bestämmelse om vad som skall anses som främjande. Den utgör med andra ord ett exempel på ett sådant främjande som är straffbelagt i första stycket.

Enligt kommitténs mening bör bestämmelsen utformas som en självständig gärningsbeskrivning. Den bör alltså inte ses som ett exempel på främjande utan som en fristående regel som innehåller en straffsanktionerad förpliktelse för hyresvärden att, i den beskrivna situationen, vidta de åtgärder som skäligen kan begäras. Förslaget innebär med andra ord ingen saklig ändring av bestämmelsen.

Kommittén menar också att vissa andra språkliga ändringar bör göras i förhållande till dagens lagtext i 8 § första och andra stycket. Så bör t.ex. bestämmelsen ”på ett otillbörligt sätt” till ekonomiskt utnyttjar slopas.

I den nuvarande lagtexten är främjande generellt straffbart medan det för ekonomiskt utnyttjande förutsätts för straffbarhet att utnyttjandet har skett på ett otillbörligt sätt. Villkoret om att utnyttjandet skall vara otillbörligt tillkom vid 1984 års lagstiftning, i samband med att det då gällande kravet på att främjandet eller utnyttjandet skulle ha skett vanemässigt eller för att bereda gärningsmannen vinning slopades.

Med att gärningsmannen utnyttjade annans prostitutionsverksamhet för att bereda sig vinning avsågs att han skaffade sig fördelar utan vederlag eller mot vederlag som stod i missförhållande till vad han å sin sida presterade. I förarbetena till bestämmelsen ansågs det inte vara

nödvärdigt att genom tillägg av ordet otillbörligen eller på annat sätt särskilt utmärka tillämpningsområdet.¹⁹

I förarbetena till 1984 års ändringar sägs att villkoret om att utnyttjandet skall ha skett på ett otillbörligt sätt i regel får anses uppfyllt i och med att någon på annans verksamhet som prostituerad skaffar sig fördelar utan vederlag eller mot vederlag som står i missförhållande till vad han å sin sida presterat.²⁰

Införandet av ordet otillbörligt innebar alltså troligen inte någon saklig ändring av bestämmelsens tillämplighet.

Enligt kommitténs mening har man redan genom kravet på utnyttjande avskilt de handlingar som bör vara kriminaliserade. Om det alltså kan konstateras att någon ekonomiskt utnyttjat att någon annan prostituerat sig bör det därför inte därutöver undersökas om handlingen varit otillbörlig. Bestämningen ”på ett otillbörligt sätt” bör därför utgå. Ändringen är dock, som nämnts, inte avsedd att medföra någon saklig skillnad i förhållande till gällande rätt.

8.1.8 Grovt koppleri bör omfatta också koppleriverksamhet i organiserad form eller med betydande vinning

Kommitténs bedömning: Till de omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömningen av om brottet är grovt bör läggas att brottet har avsett en verksamhet som har bedrivits i organiserad form eller som har medfört en betydande vinning för gärningsmannen.

Kommittén föreslår, som framgår av kapitel 14, bestämmelser om människohandel för sexuella ändamål och handel med barn för sexuella ändamål. Av redogörelsen framgår att vissa typer av organisering, rekrytering och transport av människor för sexuella ändamål faller utanför bestämmelsens tillämpningsområde. Om en verksamhet, som har skett i organiserad form eller som har medfört betydande vinning, bedrivits under förhållanden likartade med dem som beskrivs i bestämmelsen om människohandel för sexuella ändamål men otillbörlig påverkan inte har kunnat vistas bör ansvar för grovt koppleri kunna komma ifråga.

¹⁹ NJA II 1962 s. 189 f.

²⁰ Prop. 1983/84:105 s. 57, jfr Våldtäkt och andra sexuella övergrepp (SOU 1982:61) s. 160 f.

Mot den bakgrunden bör enligt kommitténs mening till de omständigheter som domstolen särskilt skall beakta i gällande rätt, de omständigheter läggas att brottet har avsett en verksamhet som har bedrivits i organiserad form eller som har medfört en betydande vinning för gärningsmannen.

Som exempel på när ett koppleri kan anses grovt med anledning av nyss nämnda omständigheter kan nämnas följande. En person i Sverige med kontakter i t.ex. ett östeuropeiskt land organiserar med hjälp av dessa kontakter att flera kvinnor i prostitutionen kan ta sig till Sverige. Han upplåter här bl.a. bostad åt kvinnorna. Den som främjar eller ekonomiskt utnyttjar att andra prostituerar sig på ett sätt som har medfört betydande vinning för honom eller henne bör också kunna dömas för grovt koppleri. Vad som utgör betydande vinning får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Avsikten är dock att utvidga tillämpningsområdet för grovt brott något.

8.1.9 Straffskalor

Kommitténs bedömning: Straffskalorna bör inte ändras. För koppleri bör alltså straffet vara fängelse i högst fyra år och för grovt brott fängelse i lägst två och högst sex år.

Straffskalan för koppleri bör inte ändras. Det föreskrivna straffet bör alltså för koppleri av normalgraden även fortsättningsvis vara fängelse i högst fyra år.

Även för grovt koppleri bör den nu gällande straffskalan, fängelse i lägst två och högst sex år, behållas. Straffskalan bör bestämmas bl.a. med hänsyn till vad som kommer föreskrivas beträffande straffet i en ny bestämmelse om människohandel för sexuella ändamål och handel med barn för sexuella ändamål. Dessa brott kan sägas utgöra en grövre form av grovt koppleri.

8.2 Utgångspunkter för en ny bestämmelse om köp av sexuella tjänster

I 6 kapitlet brottsbalken finns två paragrafer som rör förbud avseende sexuella tjänster, nämligen paragraferna om koppleri och förförelse av ungdom (6 kap. 8 och 10 §§ BrB). Den 1 januari 1999 trädde lagen

(1998:408) om förbud av köp av sexuella tjänster (sexköpslagen) i kraft.²¹

Det är, enligt sexköpslagen, förbjudet att skaffa sig en tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning. Förbudet skall enligt förarbetena ses som ett komplement till brottsbalkens bestämmelser. Sålunda anges i sexköpslagen att straffansvar kan inträda om inte gärningen är belagd med straff enligt brottsbalken.

Förbudet togs i avvaktan på en kommande översyn av sexualbrotten upp i en särskild lag. Det förutsattes att man i samband med översynen skulle överväga var olika förbud rörande sexuella tjänster lämpligen skulle vara placerade samt hur det nya brottet skulle förhålla sig till brotten koppleri och förförelse av ungdom. I avvaktan på denna översyn placerades det nya förbudet mot köp av sexuella tjänster i en särskild lag.

Kommitténs uppdrag i denna del är sålunda begränsat och innefattar i och för sig inte frågan om den nya straffbestämmelsen bör finnas kvar eller ej och inte heller dess tillämpningsområde. Kommittén har dock i sina överväganden funnit anledning att i vissa avseenden beröra förbudets tillämpningsområde.

8.2.1 Bör förbudet mot köp av sexuella tjänster tas in i 6 kapitlet?

Skälen till varför förbudet är intaget i en särskild lag

1993 års Prostitutionsutrednings förslag, som låg till grund för förbudet mot köp av sexuella tjänster, innebar att straffansvaret skulle omfatta både köpare och säljare av sexuella tjänster, att brottet skulle rubriceras som könshandel och att bestämmelsen skulle placeras i en ny paragraf i 6 kapitlet brottsbalken.²²

Prostitutionsutredningen anförde att visserligen betraktas sexualbrotten i princip som brott mot en person, men att detta inte var helt konsekvent genomfört, vilket koppleriparagrafen är ett exempel på. Utredningen menade att ett generellt förbud mot könshandel kan passa väl in bland sexualbrotten, eftersom det handlar om att skydda individ och samhälle på sexuallivets område.

Under förarbetena till sexköpslagen riktade lagrådet kritik mot att förbudet skulle tas in i en särskild lag och inte bland bestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken, där de enligt lagrådet naturligen hörde hemma.

²¹ Prop. 1997/98:55, bet. 1997/87:JuU13, rskr. 1997/98:250, SFS 1998:408.

²² Könshandeln (SOU 1995:15) s. 224 f. och 237 f.

Lagrådet sade sig utgå ifrån att förbudets placering skulle vara tillfällig och att den skulle övervägas närmare i samband med översynen av 6 kapitlet brottsbalken.²³

I propositionen med förslag till sexköpslagen anmärkte regeringen att det i 6 kap. 10 § BrB redan finns ett förbud mot att köpa eller försöka köpa sexuellt umgänge med någon som är under 18 år. Det nya brottet var sålunda egentligen en utvidgning av det straffbara området och det kunde i och för sig placeras i brottsbalken. Regeringen anmärkte vidare att det i 6 kapitlet brottsbalken därutöver finns vissa andra bestämmelser som rör prostitutionsverksamhet, såsom t.ex. förbudet mot koppleri, men att det föreslagna förbudet skiljer sig något från de förfaranden som redan nu är kriminaliserade i brottsbalken.²⁴

Förbudet bör tas in i 6 kapitlet

Kommitténs bedömning: Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör tas in i en ny paragraf i 6 kapitlet brottsbalken.

Brottsbalkens ikraftträdande innebar för sedlighetsbrottens del förändringar på åtskilliga punkter. I brottsbalken betraktades bl.a. sedlighetsbrotten som brott mot person. En redogörelse om vad som avses med uttrycket brott mot person har getts i avsnitt 8.1.1. I korthet kan sägas att brottet är förövat av en person, brottslingen, mot en annan person, offret.

Grundtanken, att kapitlet om sedlighetsbrott skulle uppta endast brott mot person, blev dock inte helt konsekvent genomförd. Koppleriparagrafen togs nämligen upp i 6 kapitlet brottsbalken, trots att den inte i samma mån som de övriga paragraferna i kapitlet har utformats som ett brott mot person.

Ett annat exempel på brott som inte passar så väl in i systematiken är bestämmelserna om sexuellt umgänge med avkomling och sexuellt umgänge med syskon (6 kap. 6 § BrB). Paragrafen behandlas i kapitel 10.

År 1984 ändrades rubriken till 6 kapitlet brottsbalken från ”om sedlighetsbrott till ”om sexualbrott”. Koppleriparagrafens placering i kapitlet behölls. Av förarbetena framgår att bestämmelserna om koppleri avser gärningar som anses angripa såväl de enskilda prostituerade (brott mot person) som ett allmänt intresse (brott mot

²³ Prop. 1997/98:55 s. 210.

²⁴ Prop. 1997/98:55 s. 106.

allmänheten). Man menade att prostitutionsverksamheten är inte bara på flera olika sätt skadlig för många av de inblandade kvinnorna, utan även oförenlig med strävandena efter jämställdhet mellan kvinnor och män samt ägnad att negativt påverka sexualsynen i allmänhet. Prostitutionen är därmed ett samhällsont som måste bekämpas. Man önskade allmänt sett bekämpa prostitution som samhällsfenomen och som grogrund för brottslighet, t.ex. utpressning.²⁵

I förarbetena till förbudet mot köp av sexuella tjänster uppräknas ett antal angripna intressen samt skäl för och emot en kriminalisering. Resonemanget har påtagliga likheter med motiven bakom kriminaliseringen av koppleri. Regeringen anförde bl.a. följande.²⁶

Även om prostitutionen som sådan inte är en önskvärd samhällsföreteelse så är det inte rimligt att också kriminalisera den som, åtminstone i flertalet fall, är den svagare parten och utnyttjas av andra som vill tillfredsställa sin egen sexualdrift. Det är också viktigt för att motivera de prostituerade att söka hjälp för att komma bort från prostitutionen, att de inte känner att de riskerar någon form av påföljd för att de varit verksamma som prostituerade. Det råder emellertid ingen tvekan om att prostitutionen medför allvarliga skador både för de enskilda och samhället. Omkring de prostituerade förekommer i regel en omfattande kriminalitet av olika slag som t.ex. narkotikahandel, koppleriverksamhet, misshandel m.m. De prostituerade har också i allmänhet en mycket svår social situation. Det är därför en viktig samhällsangelägenhet att prostitutionen bekämpas. Genom ett förbud mot köp av tillfälliga sexuella förbindelser markeras samhällets inställning i denna fråga. Genom ett förbud kan också prostitutionen och dess skadeverkningar bekämpas på ett effektivare sätt än vad det hittillsvarande arbetet mot prostitutionen har åstadkommit.

Av motiven bakom förbudet att döma anses alltså köp av sexuella tjänster, i likhet med koppleribrottet, angripa inte bara enskilda utan också allmänna intressen.

Kommittén har i det föregående, avsnitt 8.1, redovisat sin uppfattning att bestämmelsen om ansvar för koppleri bör stå kvar i 6 kapitlet brottsbalken. Huvudskälet för detta är att brottet har nära anknytning till sexuallivet. Förbudet mot köp av sexuella tjänster motiveras av i stort sett samma skyddsintressen som koppleribestämmelsen och det är därför naturligt att anlägga samma synsätt beträffande detta brotts placering.

²⁵ Prop. 1983/84:105 s. 37 f., s. 40 f. och Nils Jareborg, s. 318. (Se vidare avsnitt 8.1.1).

²⁶ Prop. 1997/98:55 s. 104 f.

I 6 kapitlet brottsbalken finns det dessutom redan ett förbud mot att köpa eller att försöka köpa sexuellt umgänge med någon som är under 18 år. Bestämmelserna finns upptagna i nuvarande 10 § och brottet är rubricerat förförelse av ungdom. Brottet behandlas i avsnitt 6.5.

Om förbudet mot köp av sexuella tjänster tas upp i 6 kapitlet brottsbalken kommer sålunda de tre förbuden som gäller sexuella tjänster att regleras i samma kapitel, dvs. förbudet mot att köpa sexuellt umgänge med någon som är under 18 år, förbudet mot koppleri och förbudet mot köp av sexuella tjänster.

8.2.2 Det kriminaliserade området

En allmän beskrivning av förbudet mot köp av sexuella tjänster i sexköpslagen har lämnats i avsnitt 2.3.

8.2.3 Undersökningar har gjorts om tillämpningen av sexköpslagen och vilken effekt den har haft

Socialstyrelsens undersökning om prostitutionen

Socialstyrelsen har av regeringen fått i uppdrag att fortlöpande följa och samla kunskap om prostitutionens omfattning och utveckling samt de sociala insatser som bedrivs på lokal nivå.²⁷

Uppdraget att kartlägga prostitutionen har framförallt sin bakgrund i kriminaliseringen av köp av sexuella tjänster genom sexköpslagen.

I augusti 2000 presenterade Socialstyrelsen en undersökning om prostitutionen i Sverige under åren 1998 och 1999 (Kännedom om prostitution 1998-99, SoS-rapport 2000:5). Det övergripande syftet med undersökningen var att översiktligt kartlägga prostitutionens omfattning i Sverige efter det att sexköpslagen trädde i kraft. I jämförande syfte blickade undersökningen även tillbaka på tidigare utredningar och studier.

Datainsamlingen skedde bl.a. genom enkäter till polismyndigheter och polisområden, vissa hotell och restauranger, socialtjänsten i samtliga kommuner samt intervjuer med s.k. nyckelinformanter inom polis, socialtjänst, sjukvård och frivilligorganisationer.

Kommittén har, som nämnts, gjort den bedömningen att det inte ingår i uppdraget att pröva om förbudet mot köp av sexuella tjänster

²⁷ Prop. 1997/98:55 s. 107 f.

bör behållas. Det är alltså inte kommitténs uppgift att göra någon utvärdering av vilken effekt förbudet har haft på prostitutionen i landet. Resultatet av socialstyrelsens undersökning skall därför här beröras endast i korthet. Följande kan nämnas.

Man kunde inte notera några större förändringar av prostitutionen, i vart fall inte beträffande dess utbredning. Antalet kända prostituerade kvinnor verkade ha minskat i de tre storstäderna mellan åren 1998 och 1999. Om man däremot betraktade hela landet, så föreföll det inte vara några större skillnader. En hastig nedgång av gatuprostitutionen kunde konstateras i samband med att förbudet trädde i kraft. Det fanns dock rapporter om att gatuprostitutionen efter ett tag sakta återkom, om än i något mindre omfattning. Det fanns vidare uppgifter om en viss ökad användning av sådana alternativa mötesplatser och kontaktsätt (t.ex. via Internet eller mobiltelefon) som hör till den s.k. dolda prostitutionen.

Undersökningen är berörd även i kapitel 12 om sexklubbar.

Brottsförebyggande rådets rapport om tillämpningen av sexköpslagen under år 1999

I mars 2000 redovisade Brottsförebyggande rådet (BRÅ) en studie som syftade till att kartlägga tillämpningen av sexköpslagen under dess första år (Förbud mot köp av sexuella tjänster. Tillämpningen av lagen under första året. BRÅ-rapport 2000:4). Studien behandlade frågor om främst kontrollen av sexköpslagens efterlevnad samt avgränsning och bevisning av den straffbara gärningen.

I korthet kan följande nämnas om antalet polisanmälningar och lagföringar. Under år 1999 polisanmälades 91 fall av köp av sexuella tjänster. De flesta av dessa fall gällde gatuprostitution. Huvuddelen av utredningarna hade ännu inte hunnit avslutas utan låg hos polis eller åklagare i väntan på beslut i åtalsfrågan. En stor del av polisanmälningarna hade dock lagts ned, i huvudsak med motiveringen att brott inte kunde styrkas. Sju domar, sex fällande och en friande, hade meddelats under det aktuella året med anledning av den nya lagen. Dessutom hade fem strafföreläggande utfärdats. I fyra av de fällande domarna var gärningen erkänd. Två personer hade alltså dömts mot sitt nekande. Påföljderna för brottet hade bestämts till mellan 40 och 80 dagsböter.

BRÅ konstaterade i rapporten att det hade visat sig vara svårt att kontrollera förbudets efterlevnad när det gäller den dolda prostitutionen. Att komma åt dold prostitution ställer ofta krav på användande av tvångsmedel, såsom husrannsakan och hemlig telefonavlyssning. Köp av sexuella tjänster är ett brott som inte kan förväntas leda till annan

påföljd än böter. Möjligheterna att använda tvångsmedel är därför begränsade.

När det gäller tillämpningen av sexköpslagen anförde BRÅ följande. Att avgöra vilka gärningar som faller inom det straffbara området hade, att döma av vad som framkommit i polisanmälningarna, inte vållat några större problem. Åklagare och poliser som handlagt ärenden hade dock uttryckt osäkerhet beträffande vad som menas med att mot ersättning skaffa sig en sexuell förbindelse, när en sådan förbindelse skall anses vara av tillfällig karaktär samt vilka typer av sexuella tjänster som ingår i uttrycket sexuell förbindelse. Framförallt efterlyste polis och åklagare klargöranden från lagstiftaren i frågor som rör straffbarheten av köpare av sexuella tjänster i de fall dessa är stamkunder till en viss prostituerad samt hur man skall behandla fall där en person betalat för någon annans sexuella förbindelse. Man ansåg vidare att lagstiftaren inte hade klargjort när ett försöksbrott hade begåtts. Några fall där tolkningen av de olika rekvisiten varit tveksam hade, enligt BRÅ, ännu inte nått domstolarna.

Bevisvärigheterna var enligt BRÅ den vanligaste anledningen till att utredningar hade lagts ned. Att parterna har träffat en överenskommelse om sexuell förbindelse mot betalning var svårast att bevisa. Brottet har ingen målsägande och även om de prostituerade personerna har vittnesplikt begränsas denna av att de inte är skyldiga att avslöja att de själva deltagit i en prostitutionshandling. Även i de fall där de prostituerade i och för sig skulle kunna tänka sig att berätta om händelsen, visade det sig vara svårt att få kontakt med dem i samband med utredningen eftersom de ofta saknar fast bostadsadress och telefonnummer.

Om en person skall kunna dömas mot sitt nekade ställs det enligt BRÅ krav på polisens spaningsmetoder. I de spaningsärenden där åtal hade väckts eller där fällande dom meddelats, hade polisen väntat med ingripandet till dess att den sexuella förbindelsen påbörjats eller avslutats. I de allra flesta fall hade, som nämnts, dessutom den misstänkte erkänt gärningen.

8.2.4 Det straffbara området bör förtydligas

I debatten kring sexköpslagen har man, som nämnts, ifrågasatt hur förbudet skall tolkas i vissa avseenden. Kommittén behandlar här vissa av de frågor som rests.

Förbudet bör vara begränsat till sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge

Kommitténs bedömning: Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör innehålla ett villkor om att det skall vara fråga om sådana sexuella aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge.

Uttrycket sexuell förbindelse anknyter, som nämnts i avsnitt 2.3, till koppleriparagrafen och innebörden och tolkningen av uttrycket bör vara densamma i de båda lagrummen. De sexuella aktiviteter som omfattas av uttrycket är, enligt gällande rätt, troligen begränsade till samlag eller annat sexuellt umgänge.

Kommittén har i det föregående (avsnitt 8.1.4) redogjort för sin uppfattning att koppleriparagrafen skall ta sikte på främjandet eller utnyttjandet av sexuella förbindelser som innefattar sådana aktiviteter som enligt gällande rätt utgör sexuellt umgänge. Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör ha samma inriktning.

Stadigvarande kund eller stamkund bör omfattas av förbudet

Kommitténs bedömning: Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör omfatta även en stadigvarande kund eller stamkund hos en prostituerad.

En fråga som rests är om förbudet mot köp av sexuella tjänster omfattar en stadigvarande kund eller med andra ord stamkund hos den prostituerade.²⁸ Det rör sig alltså om en person som regelbundet köper sexuella tjänster av den prostituerade. Frågan har troligtvis uppkommit med anledning av förarbetsuttalandet att formuleringen ”mot ersättning skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse” anknyter till koppleriparagrafen och att innebörden och tolkningen av uttrycket bör vara densamma i de båda lagrummen.

²⁸ Se t.ex. Riksåklagarens framställning till Justitiedepartementet den 31 mars 1999 om en översyn av bestämmelserna om grov fridskränkning/grov kvinnofridskränkning, m.m. (Dnr 1999/500), Rikskriminalpolisens rapport ”Handel med kvinnor”, lägesrapport 2, 1 juli–31 december 1999, rapport 2000:1 (s. 17 f.), Brottsförebyggande rådets rapport ”Förbud mot köp av sexuella tjänster. Tillämpningen av lagen under första året”. (BRÅ-rapport 2000:4), s. 8 f., 38 f.

Som framgår av redogörelsen om koppleriparagrafen (avsnitt 8.1.2) är sådant brott inte förövat av den som främjar verksamheten genom att vara stadigvarande kund hos en prostituerad. Det är, som nämnts där, rimligt att anta att denna begränsning av koppleriparagrafens tillämpningsområde beror på att den är avsedd att användas i ett trepartsförhållande och kriminalisera kopplarens verksamhet. Detta är inte fallet beträffande förbudet mot köp av sexuella tjänster. Redan av gällande rätt bör alltså följa att den stadigvarande kunden köper en straffbelagd tillfällig sexuell förbindelse vid varje besök. Det finns enligt kommitténs uppfattning inget skäl att ändra på detta förhållande. Hans handlande bör alltså även i fortsättningen omfattas av förbudet.

Förbudet bör inte heller i fortsättningen omfatta stadigvarande förbindelse

Kommitténs bedömning: Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör inte heller i fortsättningen omfatta stadigvarande förbindelse. Den närmare avgränsningen får överlämnas till domstolarna.

Uttrycket stadigvarande kund eller stamkund skall inte sammanblandas med uttrycket stadigvarande förbindelse. I litteraturen anges att stadigvarande förbindelser inte omfattas av uttrycket tillfälliga sexuella förbindelser i koppleriparagrafen. Den som främjar eller utnyttjar sådan förbindelse gör sig alltså inte skyldig till koppleri.

Som framgår av redogörelsen om koppleribrottet (avsnitt 8.1.2) är en trolig tolkning av uttrycket stadigvarande eller fastare förbindelse att parterna har något annat sorts förhållande än det typiska ”prostituerad/kund – förhållandet”. Med stadigvarande förbindelser menas i detta sammanhang alltså inte förhållanden mellan prostituerade och deras stamkunder, dvs, personer som regelbundet köper sexuella tjänster av den prostituerade. Endast den omständigheten att en man köper sexuella tjänster regelbundet av en viss prostituerad innebär sålunda inte att parterna har en stadigvarande förbindelse i den mening som avses i detta sammanhang. Eftersom främjande eller utnyttjande av andra tillfälliga sexuella förbindelser än prostitutionskontakter inte är straffbart, faller enligt gällande rätt främjande eller utnyttjande av stadigvarande förbindelser utanför det kriminaliserade området för koppleri. Exempel på stadigvarande förbindelse är äktenskapliga förbindelser, registrerade partnerskap och samboförhållanden. I övrigt bör en helhetsbedömning ske i varje enskilt fall. Den närmare avgränsningen får överlämnas till domstolarna.

Kommittén gör, som framgår i avsnittet om koppleriparagrafen, den bedömningen att främjande eller utnyttjande av stadigvarande förbindelse även i fortsättningen skall falla utanför koppleriparagrafens tillämpningsområde. Det resonemang som leder fram till den slutsatsen bör gälla även avseende förbudet mot köp av sexuella tjänster. Båda brotten avser att kriminalisera handlingar som rör sådana tillfälliga sexuella förbindelser som utgör prostitutionskontakter. Eftersom ett främjande eller utnyttjande av stadigvarande förbindelse faller utanför koppleriparagrafens tillämpningsområde, bör sådana förbindelser även falla utanför det kriminaliserade området för brottet köp av sexuella tjänster.

Förbudet bör omfatta också den som låter skaffa sig en sexuell tjänst

Kommitténs bedömning: Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör omfatta även den som låter skaffa sig en sexuell tjänst. Med uttrycket avses den som nyttjar den sexuella tjänsten men låter annan betala den.

I debatten kring lagen har man även ifrågasatt hur förbudet skall tolkas, avseende formuleringen "...den som...skaffar sig...".²⁹ Är förbudet tillämpligt på den som åt någon annan – och inte åt "sig" – arrangerar en kontakt med en säljare av sexuella tjänster och erlägger betalningen? Det är alltså fråga om fall där personen, som skaffar fram och betalar, inte är identisk med den som nyttjar den sexuella tjänsten. Ett exempel är att man vid företagsrepresentation använder sig av s.k. eskortservice och liknande verksamheter. Ett annat exempel är då vännerna till brudgummen köper en sexuell tjänst till denne i samband med svensexan.

1977 års Prostitutionsutredning ansåg att prostitution föreligger när "minst två parter köper respektive säljer sexuella tjänster mot

²⁹ Se t.ex. Riksåklagarens framställning till Justitiedepartementet den 31 mars 1999 om en översyn av bestämmelserna om grov fridskränkning/grov kvinnofridskränkning, m.m. (Dnr 1999/500), Rikskriminalpolisens rapport "Handel med kvinnor", lägesrapport 2, 1 juli–31 december 1999, rapport 2000:1 (s. 17 f.), och Brottsförebyggande rådets rapport "Förbud mot köp av sexuella tjänster. Tillämpningen av lagen under första året". (BRÅ-rapport 2000:4), s. 8 f., 38 f.

(vanligen) ekonomisk ersättning, som utgör en förutsättning för den sexuella tjänsten”.³⁰

1993 års Prostitutionsutredning kommenterade definitionen, enligt följande.³¹

Enligt definitionen är det fråga om en handling, i vilken den ena parten deltar som köpare och den andra som säljare. Betalningen erläggs till säljaren av köparen, som i utbyte får sexuella tjänster. En handling som består i att köparen erlägger betalning till två eller flera personer, som har sexuellt umgänge med varandra, är prostitution om *köparen deltar i handlingen* på något sätt som är ägnat att tillfredsställa hans sexuella drift. Om däremot köparen betalar de personer som har samlag med varandra utan att han har något sexuellt intresse i deras handlingar, torde detta enligt gällande rätt inte kunna definieras som prostitution.

Om man lägger vad Prostitutionsutredningarna anfört till grund för bedömningen av förbudets omfattning leder det till att den som åt någon annan – och inte åt ”sig” – arrangerar en kontakt med säljaren av den sexuella tjänsten och erlägger betalningen härför inte överträder förbudet, förutsatt att han inte deltar i det sexuella umgänget på något sätt som är ägnat att tillfredsställa hans sexuella drift. Inte heller bör den person som, i en sådan situation, nyttjar tjänsten anses ha överträtt förbudet. Han har ju inte ”skaffat sig”, dvs. *köpt* en prostitutionstjänst, utan endast låtit någon annan arrangera och betala tjänsten.

I förarbetena till förbudet mot köp av sexuella tjänster finns det dock ett uttalande av regeringen som tyder på en motsatt uppfattning.³² Där sägs att en kriminalisering av sexuella tjänster borde leda till en minskning av s.k. eskortservice, eftersom det åtminstone bland seriösa företag borde vara en omöjlighet att erbjuda kunder och affärsbekanta en tjänst som är kriminaliserad.

Det förda resonemanget leder fram till att inte heller ansvar för medverkan kan komma ifråga för den som betalar och arrangerar. För att ansvar för medverkan skall kunna komma ifråga krävs det att en otillåten handling blivit utförd, det s.k. medverkansobjektet. Eftersom det inte har utförts någon sådan finns det inget att medverka till.

Om den som åt någon annan – och inte åt ”sig” – arrangerar en kontakt med en säljare av sexuella tjänster och erlägger betalningen för tjänsten upprepar sitt handlande, så kan man ifrågasätta om inte förmedlandet skulle kunna utgöra ett sådant främjande som är straffbart enligt koppleribestämmelserna. Den ovan beskrivna definitionen av

³⁰ Prostitutionen i Sverige. Bakgrund och åtgärder (SOU 1981:71) s. 33.

³¹ Könshandeln (SOU 1995:15) s. 209 f.

³² Prop. 1997/98:55 s. 105.

uttrycket prostitution bör dock innebära att något ansvar för koppleri inte kan göras gällande i en sådan situation. Ansvar för koppleri förutsätter främjande av prostitutionskontakter. Prostitution förutsätter i sin tur, enligt beskrivningen, att den som betalar deltar i handlingen på ovan angett sätt. Om köparen betalar en kvinna för att hon skall ha samlag med en annan man utan att köparen har något sexuellt intresse i deras handlingar, lär detta inte kunna definieras som prostitution.

Prostitutionsutredningen ansåg, som framgick, att prostitution enligt gällande rätt förutsätter att köparen deltar i handlingen på något sätt som är ägnat att tillfredsställa hans sexuella drift. Det fallet att en man erbjuder två kvinnor eller en kvinna och man ersättning för att de skall ha samlag med varandra medan han själv får sexuell tillfredsställelse av att titta på, lär – enligt Prostitutionsutredningen – inrymmas i uttrycket prostitution.³³

Mot Prostitutionsutredningens resonemang i denna del kan man invända följande. Om man godtar att gällande definition av uttrycket prostitution innebär bl.a. att det är fråga om en handling, i vilken den ena parten deltar som köpare och den andra som säljare, att betalningen erläggs av köparen, som i utbyte får sexuella tjänster samt att köparen skall delta i handlingen på något sätt som är ägnat att tillfredsställa hans sexuella drift bör man som en konsekvens även uppställa ett krav på att köparens deltagande i handlingen skall bestå i samlag eller annat sexuellt umgänge.

Med ”sexuell förbindelse” avses sannolikt, enligt gällande rätt, sexuella handlingar som betecknas som ”sexuellt umgänge”. För att en sexuell handling skall kvalificeras som sexuellt umgänge krävs, inte endast att den avser att tillfredsställa eller uppväcka den ena partens (eller bådas) sexuella drift, utan även att handlingen innebär en någorlunda varaktig beröring av den andres könsorgan eller beröring av den andres kropp med det egna könsorganet.

Om en man köper en enskild posering på sexklubb bestående i att en kvinna poserar naken framför honom under det att han (utan att vidröra henne) onanerar vid anblicken, bör det inte vara fråga om en sexuell förbindelse. Det avgörande momentet vid bedömningen är således, inte endast om köparen deltagit i handlingen på ett sätt som är ägnat att tillfredsställa hans sexuella drift, utan även om det förekommit något sexuellt umgänge mellan säljaren och köparen. Det fallet att en man köper en enskild posering på sexklubb bestående i att två kvinnor har sexuellt umgänge med varandra under det att han tillfredsställer sig själv, bör bedömas på samma sätt. Eftersom köparen inte deltar i handlingen, dvs. har sexuellt umgänge med motparten, är det inte

³³ SOU 1995:15 s. 210 f.

prostitution. Resonemanget leder alltså fram till att köparen inte gör sig skyldig till överträdelse av förbudet mot köp av sexuella tjänster i någondera av de beskrivna fallen.

Det finns, såvitt kommittén kunnat utröna, inget avgörande från Högsta domstolen som behandlar dessa frågor. Det finns alltså skäl att anta att den som åt någon annan – och inte åt ”sig” – arrangerar en kontakt med en säljare av sexuella tjänster och erlägger betalningen faller utanför det kriminaliserade området för förbudet mot köp av sexuella tjänster. Detsamma lär vara fallet med den som i den beskrivna situationen nyttjar den sexuella tjänsten och låter annan betala den.

Frågan är med andra ord om man genom lagstiftning bör klargöra att ett sådant handlande är straffbart.

Ett tungt vägande skäl för att låta förbudet omfatta dessa förfaranden är att förbudet annars kan kringgå, genom att man t.ex. låter en annan person betala den sexuella tjänsten. I viss mån bör sådana försök att kringgå förbudet kunna lagföras med hjälp av s.k. medelbart gärningsmannaskap. Tekniken med medelbart gärningsmannaskap innebär att en anstiftare bedöms som gärningsman om den anstiftande närmast har varit ett viljelöst eller omdömeslöst redskap i anstiftarens händer. Det är dock tveksamt om medelbart gärningsmannaskap alltid kan tillämpas på den som nyttjar den sexuella tjänsten och låter annan betala den. Det kan ifrågasättas om detta är fallet exempelvis om ett internationellt företag tillhandahåller prostituerade i form av s.k. escortservice i samband med affärsförhandlingar. Företaget kan knappast anses utgöra ett viljelöst eller omdömeslöst redskap i anstiftarens händer. Det är vidare tveksamt om den som i den beskrivna situationen erbjuder en prostitutionstjänst över huvud taget kan anses utgöra en anstiftare.

Som argument för att utvidga förbudet till att omfatta den som låter någon annan betala den sexuella tjänsten, kan man därutöver framföra att lagen är avsedd att användas för att bekämpa prostitutionen som samhällsföreteelse. Kriminaliseringen kan sägas rikta sig mot den som nyttjar prostitutionstjänster. I regel är det köparen av den sexuella tjänsten som nyttjar tjänsten. Men även den som låter någon annan betala nyttjar en sådan tjänst och hans handlande är därför lika klandervärt.

Mot en utvidgning av uttrycket prostitution kan man invända bl.a. att den innebär en utvidgning i förhållande till vad man i allmänhet avser med prostitution. Det är emellertid ingen avsevärd utvidgning det är fråga om. Den kan beskrivas på följande sätt. Med köpare likställs den person som låter någon annan betala för dem sexuella tjänsterna,

men i övrigt handlar såsom köpare enligt den gjorda beskrivningen av uttrycket prostitution.

Man kan även invända att sexköpslagen är tämligen ny. Det är inte lämpligt att göra några drastiska förändringar i förbudets omfattning förrän en ordentlig utvärdering av lagen har skett, bl.a. utifrån domstolspraxis. Man kan därutöver hävda att resonemanget om ett behov av lagstiftning på området bygger på en felaktig beskrivning av gällande rätt, eftersom det inte i rättspraxis är klarlagt att det finns ett krav på att köparen skall delta i handlingen på något sätt som är ägnat att tillfredsställa hans sexuella drift.

Även om rättsläget kan tyckas osäkert kan man, enligt kommitténs mening, på goda skäl anta att den som åt någon annan – och inte åt ”sig” – arrangerar en kontakt med en säljare av sexuella tjänster och erlägger betalningen kan falla utanför det kriminaliserade området för förbudet mot köp av sexuella tjänster. Och att så är fallet även beträffande den som nyttjar den sexuella tjänsten och låter annan betala den. Det faller sig naturligt att lagstiftaren i samband med en allmän översyn av sexualbrotten förtydligar de oklarheter som framkommit vid de utvärderingar som har gjorts om tillämpningen av lagen.

Kommittén gör sammanfattningsvis bedömningen att även den som *låter skaffa sig* en sexuell tjänst bör omfattas av förbudet. Det bör alltså framgå av lagtexten att även den som nyttjar den sexuella tjänsten men låter någon annan betala skall anses som gärningsman.

Den person som åt någon annan arrangerar en kontakt med en säljare av sexuella tjänster och betalar tjänsten, skapar möjlighet eller underlättar för den andra personen att begå en brottslig gärning, dvs. överträdelse av förbudet mot köp av prostitutionstjänst. Ansvar för anstiftan eller medhjälp till brottet, enligt 23 kap. 4 § BrB bör kunna komma ifråga.

Eftersom såväl koppleribrottet som förbudet mot köp av sexuella tjänster är avsedda att tillämpas på prostitutionskontakter, bör den beskrivna utvidgningen få som resultat att de nämnda straffbestämmelsernas tillämpningsområden utvidgas i motsvarande mån.

Den som åt någon annan arrangerar en kontakt med en säljare av sexuella tjänster och betalar tjänsten, bör kunna bli ansvarig för koppleri om hans främjande avser annans prostitutionsverksamhet. Den närmare gränsdragningen mellan ansvar för medverkan till överträdelse av förbudet till köp av sexuella tjänster och ansvar för koppleri för den som handlar på det beskrivna sättet, får utvecklas i rättspraxis.

Uttrycket tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning bör bytas ut

Kommitténs bedömning: Uttrycket tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning bör ersättas med prostitution. Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör alltså avse den som skaffar eller låter skaffa sig en sexuell tjänst under förhållanden som utgör prostitution. Ändringen är betingad av språkliga skäl och är alltså inte avsedd att medföra någon saklig skillnad.

Koppleriparagrafen, sexköpslagen och paragrafen om förförelse av ungdom är, som framgått, avsedda att tillämpas mot prostitution. I lagtexterna beskrivs prostitution som "tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning", "mot ersättning skaffar sig tillfällig sexuell förbindelse", respektive "genom att utlova eller ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig tillfälligt sexuellt umgänge".

Kommittén anser, som framgår av avsnittet om koppleriparagrafen (avsnitt 8.1.6) att uttrycket tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning i paragrafen bör ersättas med uttrycket prostitution. Koppleriansvaret kommer därmed att omfatta främjande eller utnyttjande av att annan prostituerar sig vid ett flertal tillfällen.

De skäl som ligger bakom kommitténs ställningstagande talar för att samma språkliga förändring görs även beträffande förbudet mot köp av sexuella tjänster. Förbudet mot köp av sexuella tjänster bör alltså avse den som skaffar eller låter skaffa sig en sexuell tjänst under förhållanden som utgör prostitution.

Om bestämmelserna om koppleri och köp av sexuella tjänster formuleras i enlighet med övervägandena får, som nämnts, övervägas om följdändringar bör göras i bestämmelserna om förverkande av nyttjanderätten när den används för prostitution i jordabalken (12 kap. 42 § första stycket 9) och bostadsrättslagen (1991: 614) (7 kap. 18 § 8).

9 Övriga bestämmelser i 6 kapitlet

I detta kapitel redovisas kommitténs överväganden beträffande övriga bestämmelser i 6 kapitlet. Det är bestämmelser som reglerar vilka krav som bör ställas på gärningsmannens insikt om barnets eller tonåringens ålder och när försök, förberedelse och stämpling till brott samt underlåtenhet att avslöja brott bör vara straffbara. Slutligen redogörs för övervägandena om för vilka brott det bör finnas en regel om särskild åtalsbegränsning.

I allt väsentligt bör den gällande regleringen behållas. Kommittén redogör därför något för den nuvarande ordningen i respektive avsnitt.

9.1 Det bör även i fortsättningen räkna med oaktsamhet om offrets ålder

Kommitténs bedömning: Det bör även i fortsättningen vara tillräckligt att gärningsmannen hade skälig anledning att anta att barnet eller tonåringen inte uppnått den åldern som föreskrivs för straffansvar i de enskilda bestämmelserna. Det subjektiva rekvisitet bör alltså i vissa avseenden vara oaktsamhet.

Normalt krävs det uppsåt i subjektivt avseende för att någon skall kunna fällas till ansvar enligt de materiella bestämmelserna i 6 kapitlet. Enligt den nuvarande bestämmelsen i 11 § skall emellertid också den dömas som inte insåg men som hade skälig anledning att anta att den andra personen inte uppnått en viss ålder. De aktuella paragraferna som för närvarande föreskriver ansvar för gärningar som någon begår mot en annan person under en viss ålder finns i 4 och 7 §§ (15 respektive 18 år) samt i 10 § (18 år).

Bestämmelsen i 11 § innebär att det inte finns något krav på full insikt eller fullt uppsåt vid dessa brott enligt det nuvarande 6 kapitlet såvitt avser barnets eller tonåringens ålder. Det är i stället tillräckligt med oaktsamhet. Den valda formuleringen har ansetts innebära att det

för straffansvar ställs krav på en tämligen hög grad av oaktsamhet. Bestämmelsen skall tillämpas med stor försiktighet.¹

Till ansvar skall inte dömas om barnet har en kroppsutveckling som är naturlig för den som klart passerat åldersgränsen och omständigheterna i övrigt inte ger gärningsmannen anledning att vara på sin vakt. Det är alltså i gränsfallen som han inte skall kunna undgå ansvar genom att hänvisa till att han inte haft säker kännedom om barnets verkliga ålder.

Det nuvarande undantaget från kravet på subjektivt uppsåt såvitt avser offrets ålder bör enligt kommitténs mening föras vidare. En bestämmelse som motsvarar den i 11 § bör därför föras in ett nytt 6 kapitel.

9.2 Försök och annan medverkan till brott

Kommitténs bedömning: Någon utvidgning av de brott som är straffbara på försöksstadiet bör inte göras. Däremot bör det göras en viss utvidgning av straffansvaret för brott som kriminaliseras som förberedelse och stämpling. Detsamma gäller underlåtenhet att avslöja sexualbrott.

De brott som enligt den nuvarande 12 § första meningen är kriminaliserade på försöksstadiet är vissa allvarliga brott i kapitlet. Sålunda skall domstolen vid försök till våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt tvång, grovt sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, grovt sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av underårig, grovt sexuellt utnyttjande av underårig, koppleri och grovt koppleri döma till ansvar enligt vad som föreskrivs i 23 kapitlet brottsbalken.

För att en handling skall vara straffbar som försöksbrott krävs det att gärningsmannen har påbörjat utförandet av brottet samt att det antingen har förelegat fara för brottets fullbordan eller att sådan fara har varit utesluten endast på grund av tillfälliga omständigheter (23 kap. 1 § BrB).

Domstolen skall dessutom döma till ansvar enligt vad som föreskrivs i 23 kapitlet för förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri samt för underlåtenhet att avslöja sådant brott i enlighet med 12 § andra meningen.

¹ NJA II 1962 s 191 f. Jfr prop. 1983/84:105 s. 60.

Ett exempel på en handling som kan tänkas utgöra förberedelse eller stämpling till brott utan att gärningsmannen uppnått försökspunkten är att några män tillsammans planlägger en gruppvåldtäkt, utser ett offer, lyckas få offret till en från gärningsmännens synpunkt lämplig plats men blir avbrutna innan något övergrepp har inletts. Ett annat exempel på sådan en handling är att någon eller några personer anskaffar lokaler för bordellverksamhet och försöker knyta lämpliga kontakter med presumtiva kunder men där planerna på bordellverksamhet av någon oförutsedd anledning inte realiseras.²

Kommittén menar att motsvarande allvarliga brott även fortsättningsvis bör vara kriminaliserade på försöksstadiet. Sålunda bör enligt vad som föreskrivs i 23 kapitlet dömas för försök till våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, grovt sexuellt utnyttjande, sexuell exploatering av ungdom enligt 5 § första stycket första meningen, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn och sexuellt övergrepp mot barn samt koppleri, grovt koppleri och köp av sexuella tjänster.

Detsamma bör gälla ifråga om förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn och grovt koppleri. Att brottet grovt sexuellt utnyttjande bör vara kriminaliserat på förberedelsestadiet liksom vid stämpling till sådant brott är en följd av att brottet enligt kommitténs mening bör förenas med en strängare straffskala än motsvarande brott i den gällande lagstiftningen. Dessutom omfattar den nya bestämmelsen om grovt sexuellt utnyttjande också vissa gärningar som i gällande rätt kriminaliseras som grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Förberedelse och stämpling till det brottet är kriminaliserade.

Bestämmelsen om ansvar för underlåtenhet att avslöja vissa grova sexualbrott infördes år 1998. Det straffrättsliga ansvaret träffar dem som underlåter att avslöja våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri. Ansvar för underlåtenhet att avslöja brott kan komma i fråga när någon underlåter att i tid anmäla eller på annat sätt avslöja ett brott som är å färde (enligt 23 kap. 6 § BrB). En ytterligare förutsättning är att sådant ansvar föreskrivs för det särskilda brottet. En sådan bestämmelse finns alltså i 12 § avseende vissa grova sexualbrott.

När underlåtenhet att avslöja de aktuella sexualbrotten kriminaliserades uppmärksammades att det kan förekomma att det är en nära anhörig till både förövaren och ett barn som utsätts för övergrepp som kan straffas för underlåtenhet.³ Det utgjorde emellertid inget skäl mot

² Prop. 1983/84:105 s. 60 f.

³ Prop. 1997/98:55 s. 94 f.

att införa bestämmelsen. Vid övergrepp mot barn i hemmet skall dock den ansvarsbegränsning som 23 kap. 6 § BrB uppställer beaktas; en förutsättning för ansvar är att en person kan vidta en sådan åtgärd utan fara för honom eller henne själv eller de närmaste. Det finns sålunda inte någon skyldighet att anmäla eller på annat sätt avslöja ett brott om exempelvis åtgärden skulle avslöja att anmälaren eller någon honom eller henne närstående gjort sig skyldig till brott.

Kommittén har övervägt att utforma ansvaret annorlunda för underlåtenhet att avslöja ett brott. Frågan har varit om det bör kunna läggas ett större ansvar på den som är närvarande vid ett sexualbrott men som inte ingriper för att förhindra det. Det kommittén har haft som utgångspunkt för sina diskussioner är främst s.k. gruppvåldtäkter där det kan förekomma att några förvisso är närvarande som inte alls deltar i själva övergreppet, men som inte heller gör något för att hjälpa offret.

Frågan om en utvidgning av det straffbara området för underlåtenhet att avslöja brott eller att bistå en nödställd bör dock avgöras i ett större sammanhang. Straffansvarsutredningens betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185), som innehåller vissa förslag i denna riktning, bereds fortfarande i regeringskansliet. Mot denna bakgrund har kommittén inte gjort några ytterligare överväganden.⁴

Kommittén anser alltså att en bestämmelse motsvarande den nuvarande i 12 § andra meningen bör föras vidare, men att den av samma skäl som nyss anförts beträffande förberedelse och stämpling bör omfatta också underlåtenhet att avslöja grovt sexuellt utnyttjande. Kommittén anser sålunda att det bör vara kriminaliserat i enlighet med 23 kapitlet brottsbalken att underlåta att avslöja våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande, våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn och grovt koppleri.

9.3 En bestämmelse om särskild åtalsbegränsning behövs för vissa brott

Kommitténs bedömning: Det bör också fortsättningsvis finnas en möjlighet för åklagaren att inte väcka åtal. Detta bör gälla när det är frågan om s.k. ungdomsförseelser.

Som kommittén har pekat på i de särskilda avsnitt som rör sexualbrott mot barn respektive mot ungdomar finns det fall som med hänsyn till omständigheterna inte kan anses straffvärda. Det förekommer att

⁴ Jfr 1998/99:JuU22 s. 16.

förälskade tonåringar har samlag eller genomfört andra sexuella handlingar med varandra även om den ena parten inte har nått åldern för den sexuella självbestämmanderätten, dvs. inte har fyllt 15 år. Om det är frågan om frivilliga handlingar och den sexuella handlingen inte kan anses allvarligt kränkande kommer i ett sådant fall den äldre tonåringen kunna anses ha gjorts sig skyldig till ett sexuellt övergrepp mot barn, enligt den nya bestämmelsen i 7 §. Också en tonåring som förmår t.ex. sin 16-åriga flickvän att posera för sig kan ådra sig straffansvar för ett sexualbrott, närmast sexuell exploatering av ungdom, enligt den nya bestämmelsen i 5 §.

Dessa konsekvenser av regleringen är ingen nyhet. Sedan länge har det därför funnits en regel om särskild åtalsbegränsning i 6 kap. 13 § BrB⁵. Alla brott enligt 6 kapitlet ligger under allmänt åtal, dvs. de förs av en allmän åklagare. För vissa brott gäller dock sålunda enligt 13 § en särskild åtalsbegränsning. Bestämmelsen inskränker åklagarens rätt och plikt att åtala.

Bedömningen av om åtal är påkallat ur allmän synpunkt får ske med hänsyn såväl till brottets art och straffets syfte som till omständigheterna när brottets begicks. Även sociala hänsyn, exempelvis till målsäganden, bör tas.⁶

Bestämmelsen är begränsad till fall när det är frågan om sexuella handlingar mellan två tonåringar som skiljer sig obetydligt i ålder och utveckling. I dessa fall, som ofta utgör pubertetsförseelser, kan straffrättsligt ingripande vara opåkallat eller t.o.m. skadligt. Som exempel på fall där åtal kan vara påkallat ur allmän synpunkt har nämnts i förarbetena att en 17-årig pojke använder en 14-årig flicka som modell för framställning av pornografisk bild utan att använda sig av tvång men i fullt medvetande om att hon hyser motvilja mot handlingarna.⁷

Kommittén menar att en motsvarande bestämmelse bör finnas också i ett reviderat 6 kapitel. Den nuvarande bedömningsgrunderna för när en sådan bestämmelse bör tillämpas bör gälla också i fortsättningen. Som anmärkts i anslutning till avsnitt 7.1.3 bör en sådan bestämmelse inte vara tillämplig vid misstanke om våldtäkt mot barn.

⁵ Jfr NJA II 1962 s. 195.

⁶ Lena Holmqvist m.fl. Brottsbalken En kommentar t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. AA:9.

⁷ Prop. 1983/84:105 s. 61.

10 Sexuella handlingar mellan närstående

10.1 Kommitténs utgångspunkter

I nuvarande 6 kap. 6 § BrB finns bestämmelserna om straffansvar för sexuellt umgänge med avkomling och med syskon. Kommittén har inte något särskilt uppdrag enligt sina direktiv när det gäller den paragrafen. Kommittén gör således i detta avsnitt en allmän översyn av paragrafen, av såväl dess materiella innehåll som systematik, lagteknik och språk.

10.1.1 En bestämmelse som sexuellt umgänge med avkomling och med syskon bör föras vidare i en ny reglering

Kommitténs bedömning: Vad som framkommit under utredningens arbete har inte gett tillräcklig anledning att föreslå någon ändring i sak av bestämmelserna.

Innebörden av den nuvarande bestämmelsen

Bestämmelsen om straffansvar för sexuellt umgänge med avkomling respektive med syskon finns alltså i nuvarande 6 kap. 6 § BrB första respektive andra stycket. Paragrafen är inte indelad i några svårhetsgrader, men brotten har olika straffskalor.

Sålunda sägs att den som i annat fall än som kriminaliserats genom de tidigare bestämmelserna i 6 kapitlet har samlag med sitt eget barn eller dess avkomling skall dömas för sexuellt umgänge med avkomling till fängelse i högst två år. Den som, likaledes på annat sätt än som

tidigare sagts i kapitlet, har samlag med sitt helsyskon skall dömas för sexuellt umgänge med syskon till fängelse högst ett år.

De bestämmelser som tas upp i 6 kap. 1–4 §§ BrB förutsätter för straffansvar att gärningsmannen har gjort bruk av ett tvång eller ett utnyttjande eller att gärningen annars har varit otillbörlig. Kriminaliseringen som kommer till uttryck i 6 § förutsätter dock endast att det har förekommit vissa sexuella handlingar mellan nära anförvanter. Skälen för dagens kriminalisering av s.k. vuxenincest är arvsogenetiska och etiska.¹

När det gäller de arvsogenetiska skälen är det således risken för att avkomlingar i sådana förbindelser som de aktuella kan bli skadade. Ett slags skydd för de ofödda kan således åberopas till stöd för kriminaliseringen.

Vidare är kriminaliseringen ett uttryck för samhällets ogillande av sexuella förbindelser mellan nära anförvanter även om det sker frivilligt mellan vuxna och fullt rättskapabla personer. Det har befarats att det kan undergräva en allmänt omfattad tabuföreställning om förbudet mot incest för vuxna slopas. Det skulle i sin tur kunna medföra att antalet incestuösa förbindelser även med unga personer ökar.

När det gäller unga personer och skyddet för avkomlingar har sagts särskilt att de även sedan de fyllt 18 år ofta står i ett starkt beroendeförhållande till sina föräldrar. Bestämmelsen om sexuellt umgänge med avkomling, som kan sägas ta vid där bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig i nuvarande 4 § upphör, skyddar således vuxna barn från att dras in i eller bli involverade i sexuella förbindelser med föräldrar och andra släktingar i rakt uppstigande led.

Tillämpningsområdet för paragrafen är begränsat i några avseenden. Trots benämningen på brottet är samlag den enda sexuella handling som är kriminaliserad. Som har förklarats i andra sammanhang kan samlag i brottsbalkens mening förekomma endast mellan personer av olika kön. Således är det endast vissa heterosexuella handlingar som är kriminaliserade genom 6 §.

Tillämpningsområdet omfattar vidare endast biologiska släktskap. Samlag i adoptiv- eller styvbarnsförhållanden kan alltså inte straffas enligt denna paragraf.² När det är frågan om sexuellt umgänge med avkomling är det vidare endast den äldres handlingar som är straffbara. Avkomlingens handlingar är alltså straffria.

¹ Prop. 1983/84:105 s. 33 f.

² Lena Holmqvist, Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 6:31, jfr 4 kap. 8 § föräldrabalken.

Slutligen är det enligt vad som sagts nyss endast straffbart för helsyskon att ha samlag med varandra. Bestämmelsen gäller alltså inte för halvsyskon.

Till bestämmelsen har fogats en regel om ansvarsfrihet. Den innebär en viss utvidgning av den allmänna bestämmelsen om bl.a. ansvarsfrihet i 23 kap. 5 § BrB. Enligt bestämmelsen i 23 kapitlet kan en person som har förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroendeställning eller som har medverkat endast i mindre mån få strafflindring; i ringa fall skall inte dömas till ansvar. I 6 kap. 6 § sägs i stället att den som genom olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt har förmåtts till brottet skall vara fri från ansvar. Regeln har ansetts ha liten praktisk betydelse vid brottet sexuellt umgänge med avkomling men något större vid brottet sexuellt umgänge med syskon.

För straffbarhet krävs uppsåt beträffande de objektiva förutsättningarna. Om släktskapet är okänt för de inblandade kan alltså bestämmelserna inte bli tillämpliga.

Kriminaliseringen är motiverad av främst genetiska skäl

Det kan göras gällande att frivilliga samlag mellan vuxna skall vara straffria oavsett mellan vilka vuxna de har förekommit. Det är svårt att motivera straffbestämmelserna sexuellt umgänge med avkomling eller med syskon utifrån skyddet för den sexuella självbestämmanderätten eller den sexuella integriteten. Det skulle vidare kunna argumenteras för att det är tillräckligt att tilltvingat sexuellt umgänge eller sexuellt utnyttjande mellan nära vuxna familjemedlemmar kan straffas enligt de andra bestämmelserna i 6 kapitlet.

Det kan vidare ifrågasättas om bestämmelserna har någon praktisk funktion. De väcks relativt få åtal för sexuellt umgänge med avkomling respektive med syskon. Det finns bara ett fall av sexuellt umgänge med avkomling i praxisundersökningen och endast sex lagföringar för det brottet i hela landet år 1997. Inga lagföringar det året avsåg sexuellt umgänge med syskon. Under åren 1992 till och med 1997 varierade antalet lagföringar kraftigt för sexuellt umgänge med avkomling; från inga alls till 17 stycken per år. Lagföringar för sexuellt umgänge med syskon varierade mellan noll och 4 per år.

Kommittén anser emellertid att bestämmelserna bör föras vidare i en ny reglering. Skälen härför är desamma som åberopas till stöd för den nuvarande kriminaliseringen och som kommittén nyss har redogjort för. Även om bestämmelserna således tillämpas relativt sällan har det inte framkommit att det finns några brister i utformningen som

medför svårigheter att tillämpa dem. Inte heller har i kommitténs direktiv gjorts några särskilda iakttagelser som ger anledning att särskilt ifrågasätta dem.

Kommittén har uppdragit åt docenten i klinisk genetik vid Sahlgrenska universitetssjukhus/Östra sjukhuset i Göteborg Jan Wahlström att yttra sig om de arvs-genetiska riskerna med sexuella förbindelser mellan nära anförvanter. Yttrandet fogas till betänkandet som *bilaga 4*.

Av Jan Wahlströms yttrande framgår att det finns en riskökning för ett föräldrapar som är första graden släktingar, dvs. är helsyskon eller som själva är föräldrar-barn, för att få ett skadat barn på uppskattningsvis 25 till 40 procent. Med risk för skadat barn avses också risk för att barnet dör. Det är således en dokumenterad avsevärd riskökning för avkomlingar till de här beskrivna nära släktingarna.

Kommittén menar därför att de arvs-genetiska skälen är tillräckliga för straffbuden. Kriminaliseringen medför emellertid också en förstärkning av den allmänt rådande uppfattningen att det är skadligt och förkastligt med sexuella handlingar mellan närstående. Den allmänna djupt omfattade tabuföreställningen om incest bör respekteras. Således finns också ett visst etiskt sammanhang för kriminaliseringen.

Bestämmelserna bör mot bakgrund av det anförda föras vidare i en ny reglering. Det finns ingen anledning att göra någon ändring i deras tillämplighet. De etiska skälen för bestämmelserna har inte sådan styrka att de bör utvidgas till att omfatta exempelvis homosexuella förbindelser inom familjen.

Också de nuvarande straffskalorna bör behållas.

10.1.2 Bestämmelsen passar bättre i 7 kapitlet brottsbalken

Kommitténs bedömning: Bestämmelserna förutsätter för straffansvar inget sexuellt angrepp på den enskilda personen. De grundas främst på arvs-genetiska och i någon mån på etiska ställningstaganden. Bestämmelserna hör därför inte hemma i 6 kapitlet.

Kriminaliseringens övergripande syfte i 6 kapitlet är att öka skyddet för den sexuella självbestämmanderätten och den sexuella integriteten. Kapitlet innehåller därför bestämmelser som skall skydda den enskilde mot sexuella övergrepp, utnyttjanden och andra kränkningar.

Incestförbudet som nu diskuteras är emellertid tillämpligt endast när det är frivilliga sexuella förbindelser mellan vissa nära anförvanter. Liksom i gällande ordning bör förbudet inte ges annan utformning än att den blir tillämplig endast när det saknas inslag av sexuellt tvång eller utnyttjande. Den huvudsakliga motiveringen för att behålla kriminaliseringen är de arvsogenetiska skälen. Vidare har mer allmänna moraliska överväganden ansetts utgöra visst stöd för kriminaliseringen. Bestämmelserna passar därför inte omedelbart i 6 kapitlet.

Kommittén menar i stället att bestämmelsen passar bättre bland brotten mot familj i 7 kapitlet brottsbalken. Detta kapitel innehåller straffbestämmelser om tvegifte och olovlig ingående av äktenskap, olovligt partnerskap, förvanskande av familjeställning samt egenmäktighet med barn. Dessa bestämmelser har från systematiska utgångspunkter samband med incestförbudet. Detta bör följaktligen flyttas dit.³

Angående betydelsen för preskriptionstiden att paragrafen flyttas från 6 till 7 kapitlet, se avsnitt 11.4.

Som en modernisering av språket bör bestämmelserna kallas samlag med avkomling och samlag med syskon.

³ Jfr NJA II 1962 s. 185 f.

11 Utredningar och lagföringar av sexualbrott

11.1 Kommitténs utgångspunkter

Kommittén skall som ett led i den praxisgenomgång som bör ske inom ramen för utredningen genomföra en undersökning av domstolarnas straffmätning och bedömning av straffvärde när det gäller sexualbrotten. Denna undersökning skall ta särskild hänsyn till om sexualbrott mot män respektive kvinnor bedöms på olika sätt. Undersökningen skall således göras ur ett jämställdhetsperspektiv och även beakta den s.k. normaliseringsprocessen. Om kommittén kommer fram till att domstolarnas straffmätning och straffvärderesonemang inte är tillfredsställande skall utredningen presentera de åtgärder den anser nödvändiga.

Kommitténs praxisundersökning skall också i den utsträckning det är möjligt innefatta en undersökning om domstolarnas bevisvärdering, särskilt när det gäller mål om sexualbrott mot barn. Om det finns brister i bevisvärderingen skall kommittén ange åtgärder för att komma tillrätta med dessa.

Kommittén skall vidare ta under förnyat övervägande om det finns skäl att förlänga preskriptionstiden även för sexuellt ofredande mot barn under 15 år.

11.2 Förundersökningar och bevisvärdering av sexualbrott

I många avseenden har förundersökningen indirekt betydelse för bevisvärderingen. I detta kapitel redovisas de därför under samma rubrik. En förundersökning skall inledas så snart det på grund av angivelse eller annat skäl finns anledning anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. Bestämmelser om hur förundersökningen skall bedrivas

finns i framför allt 23 kapitlet rättegångsbalken (RB) och i förundersökningskungörelsen (1947:948). Bestämmelserna präglas av en intresseavvägning mellan kraven på effektivitet i brottsutredningar och på rättssäkerhet för enskilda. Sålunda skall åklagaren inte bara ta till vara de omständigheter och den bevisning som talar emot den misstänkte utan också dem som talar till hans eller hennes förmån. Förundersökningen syftar till att ta reda på om något brottsligt har ägt rum och om någon kan dömas för brottet. Samtidigt skall förundersökningen bereda brottmålet så att bevisningen kan förebringas vid huvudförhandlingen inför domstol i ett sammanhang. Åklagaren grundar sitt beslut i åtalsfrågan på förundersökningen.

Bevisningen skall således förebringas vid huvudförhandlingen. Domstolen får döma endast över det material och den bevisning som har lagts fram då. Förundersökningen är inte processmaterial på det sättet att den har någon självständig betydelse vid domstolens prövning av åtalet.

Det har dock betydelse för processen hur förundersökningen är genomförd. För att möjliggöra en koncentrerad process har det ansetts att alla invändningar och tänkbara alternativa hypoteser bör följas upp och kontrolleras redan under förundersökningen. Det är vidare av vikt att förhören hålls med såväl den misstänkte som målsäganden och eventuella vittnen i så nära anslutning som möjligt till polisanmälan så att deras minnesbilder inte bleknar. Det är också av stor betydelse att förhören genomförs på ett sådant sätt att berättelserna inte senare kan ifrågasättas. I den mån en uppgift i förhör i domstol avviker från en som har lämnats under förundersökningen eller om det annars finns särskilda skäl för det kan de tidigare lämnade uppgifterna få åberopas vid huvudförhandlingen. I ärenden där någon misstänks för sexualbrott mot barn är det särskilt angeläget att förhören med barnet sker på ett kompetent sätt eftersom det som regel endast är dokumentationen av dessa förhör som förebringas vid huvudförhandlingen.

11.2.1 Det har föreslagits åtgärder som kan förbättra förundersökningarna

Kommitténs bedömning: Kommittén mot barnmisshandel har lämnat en rad förslag som har betydelse för förundersökningar om sexualbrott mot barn. Om den kommitténs förslag om kortare handläggningstider genomförs bör införandet av motsvarande frister för handläggningen i domstol av mål om allvarligare sexualbrott mot den som inte har fyllt 18 år övervägas.

Kommittén mot barnmisshandel

Kommittén mot barnmisshandel (S 1998:07) är en parlamentariskt sammansatt kommitté som tillsattes i slutet av år 1998 för att utreda barnmisshandel och därmed sammanhängande frågor (dir. 1998:105). Kommittén har i sitt delbetänkande Barnmisshandel Polisens och åklagarnas handläggningstider och arbetsmetoder (SOU 2000:42) presenterat en del förslag som syftar till bl.a. att förbättra både kvaliteten och effektiviteten i förundersökningarna. Förslagen tar givetvis i första hand sikte på ärenden om barnmisshandel, men rör i stor utsträckning också förundersökningar som avser misstanke om sexuella övergrepp mot barn. Många av förslagen skulle alltså om de genomförs också förbättra förutsättningarna för utredningar av och också bevisvärderingen vid prövningen av sexuella övergrepp mot barn. En redogörelse för delar av delbetänkandet görs därför här.

Kommittén har för det första föreslagit flera åtgärder för att höja kompetensen hos både polis och åklagare. När det gäller kompetensen hos polisen har kommittén föreslagit bl.a. att Rikspolisstyrelsen (RPS) skall ges i uppdrag att införa ett avsnitt i grundutbildningen för poliser som ger dem grundläggande kunskaper om innehållet i barnkonventionen och om barns utveckling, behov och rättigheter samt en god allmän kompetens i att utreda och handlägga ärenden där barn är inblandade. Vidare har föreslagits att RPS får i uppdrag att ersätta vidareutbildningen i fråga om sexuella övergrepp mot barn med en gemensam vidareutbildning inom områdena barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn. Kommittén har slutligen föreslagit att RPS skall få i uppdrag att införa ett särskilt kompetenskrav i form av genomgången vidareutbildning, s.k. certifiering, för utredare av ärenden rörande övergrepp mot barn, att utforma en kontinuerlig fortbildning för barnutredare samt att utfärda centrala riktlinjer eller liknande om handledning av barnutredarna.

Kommittén menar vidare att den s.k. barnkompetensen inom åklagarväsendet måste höjas. Enligt kommittén kan det göras genom t.ex. vidareutbildning inom området och genom ett specialiserat arbetssätt. Vidare menar kommittén att samarbetet mellan polis och åklagare i vissa avseenden behöver förbättras. Kommittén återkommer i sitt huvudbetänkande till frågor om samverkan mellan myndigheter.

När det gäller kompetensen hos åklagarna har kommittén föreslagit bl.a. att Riksåklagaren (RÅ) skall ges i uppdrag att vidta de åtgärder som krävs för att ärenden rörande barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn skall handläggas av åklagare som genomgått vidareutbildning inom området samt att utforma en kontinuerlig fortbildning för åklagare som arbetar med barnärenden. Vidare har

kommittén föreslagit att RÅ ges i uppdrag att ersätta vidareutbildningen i fråga om sexuella övergrepp mot barn med en gemensam vidareutbildning inom områdena barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn. Kommittén har även föreslagit att RÅ skall ges i uppdrag att omarbete myndighetens PM 1999:01, Förundersökning vid sexuella övergrepp mot barn, så att den görs tillämplig även vid förundersökningar i ärenden som rör barnmisshandel.

Kommittén har för det andra föreslagit en rad andra åtgärder för att skapa bästa förutsättningar för förhör med barn samt för att förbättra kvaliteten i förundersökningarna. Bland annat har föreslagits att det görs vissa ändringar i förundersökningskungörelsen (FuK).

Enligt den nuvarande bestämmelsen i 17 § FuK sägs att förhör med barn, dvs. en person som inte har fyllt 18 år, bör äga rum endast en gång om det inte främst med hänsyn till barnet är lämpligare att hålla flera förhör. Kommittén har visserligen ansett att utgångspunkten alltid skall vara att det hålls så få förhör som möjligt med barnet. Kommittén har dock ansett att frågan om det bör hållas ett eller flera förhör med ett barn måste avgöras med hänsyn till vad barnets bästa kräver i varje enskilt fall. Sålunda har föreslagits att 17 § ändras så att den föreskriver att förhör inte får äga rum fler gånger än vad som är nödvändigt med hänsyn till utredningens art och barnets bästa.

Enligt den nuvarande bestämmelsen i 18 § FuK sägs att förhör med ett barn bör hållas av en person med särskild fallenhet för uppgiften. Kommittén har föreslagit att det bör föreskrivas att den som håller förhören dessutom bör ha en särskild kompetens för det.

Kommittén har i anslutning härtill föreslagit att RPS ges i uppdrag att inventera och säkerställa bra förhörsmiljöer för barn, med hänsyn taget till såväl förhörsrummets utformning som den tekniska utrustningens kvalitet. I uppdraget ingår att ta hänsyn till behovet att hålla förhöret på annan plats.

Det pågår diskussioner mellan RPS, RÅ och socialtjänsten om hur metoderna för förhör med barn skall kunna förbättras. Kommittén har lagt ut ett uppdrag på en forskare att tillsammans med RPS och RÅ genomföra en tvärfacklig utbildning av åklagare och poliser. Kursen syftar till att utveckla metoderna för polisförhör med barn.

Kommittén har för det tredje föreslagit en del åtgärder för att korta och effektivisera handläggningstiderna hos polis och åklagare.

Enligt 23 kap. 4 § RB skall förundersökningar bedrivas så skyndsamt som omständigheterna medger. Kommittén har föreslagit att det till denna bestämmelse fogas en ny. Enligt den skulle föreskrivas att en förundersökning som avser brott enligt 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken och där målsäganden vid tiden för anmälan inte har fyllt 18 år, skall

bedrivs särskilt skyndsamt samt att förundersökningen skall vara avslutad och beslut fattat i åtalsfrågan så snart det kan ske, dock senast inom tre månader efter det att anmälan upprättats. Till denna bestämmelse har det föreslagits en ventil enligt vilken tidsfristen skulle få överskridas om det är nödvändigt med hänsyn till utredningens art eller andra särskilda omständigheter. Som exempel på godtagbart skäl för att överskrida fristen har angetts att förundersökningen är mycket omfattande eller komplicerad och att det med hänsyn till barnets bästa fordras flera förhör med barnet.

Bakgrunden till detta förslag var att det hade framkommit att handläggningstiderna var för långa i förundersökningar som rör misstanke om misshandel av någon under 15 år. Brottsförebyggande rådet (BRÅ) genomförde på kommitténs uppdrag en kartläggning av handläggningstiderna. BRÅ:s studie avsåg polisanmäld barnmisshandel där en skälig misstänkt person finns för åren 1996–1997 (med åren 1990–1991 som jämförelsematerial). Offret var under 15 år och bekant med förövaren, som var över 20 år. Samtliga polismyndigheter ingick i studien. I begreppet barnmisshandel ingick inte sexuella övergrepp mot barn.

BRÅ kom i korthet fram till följande.¹ Handläggningstiden av barnmisshandelsärenden i landet är i genomsnitt 151 dagar eller fem månader. Den varierar dock kraftigt mellan olika län. Det visade sig att det finns moment i handläggningen där utredningen endast avvaktar vidare åtgärder eller beslut. Det tog således relativt lång tid från dels anmälan till dag för s.k. åklagarinträde, dvs. när en förundersökningsledare utses och förundersökningen inleds, dels från den dag då förundersökningen redovisades till dess åklagaren fattade beslut i åtalsfrågan. Handläggningstiden för barnmisshandelsfall är en och en halv månad längre än för misshandelsärenden generellt (104 dagar). För samtliga brott var den genomsnittliga tiden ännu lägre, 96 dagar. Kommittén konstaterade att även med beaktande av att det kan vara förenat med särskilda svårigheter att utreda ett barnmisshandelsärende, det inte var rimligt att det generellt tog längre tid att handlägga ett ärende där barn utsatts för övergrepp.

Kommittén menade att en lång handläggningstid innebär en pressande väntan för alla inblandade och att vittnesmålen riskerar att sjunka i värde. Det riskerar att försämra kvaliteten på förundersökningen. En i lag föreskriven tidsfrist bedömdes nödvändig för att handläggningen av ärendena om barnmisshandel och annan allvarlig

¹ En sammanfattning av BRÅ:s rapport med bl.a. en redogörelse för underlag och metod finns som bilaga 3 till betänkandet SOU 2000:42.

brottslighet mot barn. En sådan frist ansågs medföra höjda krav på arbetssätt, samverkan, utveckling av metoder, rutiner, personalens kompetens och skulle också kunna innebära ett effektivare utnyttjande av resurserna.

Överväganden med anledning av de lämnade förslagen

Det har framförts till kommittén att förundersökningar som rör misstankar om sexuella övergrepp mot barn också tar omotiverat lång tid. Det har inte ingått i kommitténs uppdrag att undersöka sådana frågor. Det kan dock konstateras att om de förslag som lämnats av Kommittén mot barnmisshandel genomförs skulle de kunna innebära förbättringar av kvaliteten och metoderna också för brottsutredningar om misstankar om sexuella övergrepp mot barn.

Om det förslag som har lämnats av Kommittén mot barnmisshandel angående frister för handläggningstider genomförs bör det övervägas att införa motsvarande frister för handläggningen i domstol av mål om allvarligare sexualbrott mot den som inte har fyllt 18 år. Kommittén lämnar dock inga förslag i denna del, men utgår från att frågan uppmärksammas under den fortsatta beredningen.

11.2.2 Det har inte påträffats några särskilda brister i domstolarnas bevisvärdering

Kommitténs bedömning: Det har inte påträffats några särskilda brister i bevisvärderingen. Domstolsverket bör dock ges i uppdrag att tillsammans med Riksåklagaren, Rikspolisstyrelsen och Brottsoffermyndigheten vidta åtgärder för fortbildning av personal inom rättsväsendet i frågor om bl.a. offers beteenden i hotfulla situationer, minnesfunktioner samt barns förmåga att kommunicera.

Allmänt om bevisning och bevisvärdering vid mål om sexualbrott

Bevisbördan i brottmål ligger alltid på åklagaren. Det är således åklagarens ansvar att tillräcklig bevisning förs in i målet. Även om domstolen har ett visst ansvar för att målet utreds går brister i utredningen som regel ut över åklagaren, dvs. domstolen kan redan på denna grund lämna åtalet utan bifall. Vidare har den tilltalade rätt att

bli betraktad som oskyldig till dess motsatsen är bevisad.² Hans eller hennes uppgifter skall godtas så länge de inte har motbevisats av åklagaren eller kan lämnas utan avseende av andra skäl.

I svensk rätt råder fri bevisvärdering och fri bevisprövning. Sålunda sägs i 35 kap. 1 § RB att rätten skall avgöra, efter en samvetsgrann prövning av allt som har förekommit, vad som är bevisat i målet. Bevisningen tas som huvudregel upp på huvudförhandlingen vid domstol. Parternas syfte med bevisningen är att övertyga domstolen om att de omständigheter som åberopats eller som annars är av betydelse för utgången av målet verkligen föreligger. Även om bevisvärderingen ofrånkomligen i viss utsträckning bygger på en subjektiv uppfattning skall den vara objektivt grundad. Bevisvärderingen skall sålunda vila på skäl som kan godtas av andra förståndiga personer.³

Beviskravet uttrycker vilken styrka på bevisningen som krävs för att en tilltalad skall bli dömd. Det finns inga regler om hur enskilda bevis skall värderas i ett mål om sexualbrott. För att oriktigt fällande domar skall undgås är beviskravet högt ställt i alla brottmål. I mål om sexualbrott liksom i andra brottmål uttrycks beviskravet på det sättet att det skall vara ”ställt utom rimligt tvivel” att den tilltalade är skyldig. Beviskravet kan också uttryckas så att det praktiskt sett skall framstå som uteslutet att den åtalade är oskyldig.⁴

Vid sexuella övergrepp finns det sällan vittnen. De som skall höras är därför oftast endast den tilltalade och målsäganden. I de förnekade fallen och i t.ex. våldtäktsmål där den tilltalade hävdar att det sexuella umgänget har skett frivilligt är parternas uppgifter följaktligen oförenliga. Här blir utgången beroende av domstolens bevisvärdering av de skilda berättelserna. Enligt praxis räcker det inte för en fällande dom att det verkar rimligt att det har gått till så som målsäganden har hävdar. Inte heller räcker det att målsägandens berättelser kan anses förtjäna tilltro framför den tilltalade. För att den tilltalade skall fällas till ansvar krävs det således att det är ställt utom rimligt tvivel att han eller hon gjort sig skyldig till gärningen.

Högsta domstolen använder detta uttryckssätt genomgående i mål om sexualbrott.⁵ Domstolen prövar som en utgångspunkt målsägandens berättelse mot övrig utredningen i målet. Givetvis prövas också den tilltalades och eventuella vittnens uppgifter mot utredningen. Högsta domstolens resonemang har beträffande bevisvärderingen i mål där målsägandens uppgifter varit avgörande för utgången av målet skett på

² Jfr artikel 6 punkt 2 Europakonventionen.

³ Peter Fitger, Rättegångsbalken II, band 3, s. 35:4.

⁴ Torkel Gregow, SvJT 1996 s. 510.

⁵ Se bl.a. rättsfallen NJA 1980 s. 725, 1991 s. 83 och 1996 s. 176.

i huvudsak följande sätt om åtalet har vunnit bifall. Målsägandens berättelse har varit sammanhängande, klar och detaljerad. Det har inte funnits några punkter som varit svårförklarliga eller sådana som gett anledning betvivla att berättelsen återgett vad som verkligen hade inträffat. Detta kan också anges så att målsäganden har lämnat berättelsen på ett trovärdigt sätt. Högsta domstolen tar också fasta på om målsäganden i allt väsentligt lämnat samma uppgifter under hela utredningen. I de fall målsäganden ändrat sina uppgifter eller nya tillkommit skall målsäganden ha lämnat rimliga förklaringar härtill. Domstolen prövar även om det finns några motiv för målsäganden att komma med falska anklagelser mot den tilltalade.

Som tidigare har nämnts är huvudregeln att all bevisning tas upp på huvudförhandlingen. Om ett barn har hörts under förundersökningen gäller dock andra regler.

Om ett vittne är under 15 år skall rätten pröva med hänsyn till omständigheterna om han eller hon får höras som vittne (36 kap. 4 § RB). Bakgrunden till bestämmelsen är att det kan vara till allvarligt men för ett barn att utsättas för förhör i domstol. Högsta domstolen har redan i ett fall från 1960-talet uttalat att domstolen i ett mål om sårande av tukt och sedlighet kunde avstå från förhör med en tolvårig flicka, bl.a. med hänsyn till att hennes berättelse tagits upp på fonetisk väg.⁶ Detta är också praxis numera; barn under 15 år hörs vanligtvis inte i domstol, varken som vittnen eller målsäganden. I stället förebringas bevisningen så som den tagits upp under förundersökningen inför domstolen. I praktiken går det till så att polisförhören spelas in på video och filmen sedan spelas upp vid huvudförhandlingen.

Om barnet närmar sig 15-årsåldern och uppnått viss mognad kan det förekomma att barnet hörs personligen inför rätta. Det finns då möjlighet att arrangera så att barnet inte behöver konfronteras med den tilltalade genom att denne t.ex. får lyssna på förhöret i ett angränsande rum (36 kap. 18 § jämförd med 37 kap. 3 § RB).

Det förhållandet att en berättelse som någon i anledning av en rättegång lämnat inför åklagare eller polismyndighet får åberopas som bevis i rättegången om förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid huvudförhandlingen har inte ansetts stå i strid med bestämmelsen i artikel 6 Europakonventionen. Där föreskrivs bl.a. att envar som anklagas för brott skall vara berättigad till en rättvis och offentlig rättegång. Den tilltalade har rätt att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot honom. All bevisning måste således i princip läggas fram i den tilltalades närvaro vid en offentlig huvudförhandling. Europadomstolen har dock sagt att tillåtligheten av viss bevisning

⁶ Rättsfallet NJA 1963 s. 555.

regleras i första hand av nationell lag. Således måste beaktas den nationella processen i sin helhet, inklusive sättet för bevisupptagningen, vid bedömningen av om rättegången skett i strid med kraven i artikel 6. Att som bevisning använda utsagor som gjorts under förundersökningen är inte i och för sig oförenligt med bestämmelsen, under förutsättning att den misstänktes och försvarets rättigheter har respekterats. Det förutsätts dock bl.a. att det har funnits tillfälle att under förundersökningen bemöta och ställa frågor till målsäganden och vittnen som inte hörs vid huvudförhandlingen.⁷

Precis som beträffande sexualbrott mot vuxna utgörs oftast bevisningen i mål om sexuella övergrepp av ett barn främst av förhör med målsäganden. Ibland förekommer viss stödbevisning, t.ex. i form av förhör med anhöriga, barnomsorgs- eller skolpersonal, kuratorer och kamrater. Dessa har dock sällan blivit vittne till vad som påstås ha skett. Det avgörande för utgången är således även här trovärdigheten hos målsäganden eller, annorlunda uttryckt, huruvida hans eller hennes uppgifter är tillräckligt tillförlitliga.⁸ Vad som komplicerar bevisvärderingen är som anmärkts att barn sällan personligen hörs inför domstolen.

Högsta domstolen har påpekat att utsagor som förebringas genom uppspelning av ett förhör som hållits under förundersökningen bör bedömas med särskild försiktighet bl.a. eftersom domstolen inte kan grunda prövningen av målsägandens trovärdighet och tillförlitligheten i uppgifterna på de intryck som förhör omedelbart inför domstolen förmedlar. Dessutom kan varken försvararen eller rättsens ledamöter ställa frågor till målsäganden vid förhandlingen. Högsta domstolen har i sin praxis pekat på vissa omständigheter som bör vara uppfyllda för att ett förhör skall anses kompetent utfört och ha skett under betryggande former.⁹ Således sägs att det måste ställas höga krav på förhör som hålls med ett barn under förundersökningen. Detta gäller både metodik och innehåll. Förhören skall ske under betryggande former. En spontan berättelse måste så långt det är möjligt säkras. Genom frågor därefter får hållbarheten säkras och uppgifterna kompletteras i syfte att kartlägga om rekvisiten för ett brott föreligger. De händelser som inträffat innan barnet började berätta om övergrepp bör klarläggas som grund för förhören. Vidare bör inspelningen ha gått till på det sätt att skiftningarna i barnets ansiktsuttryck och dess kroppsspråk går att iaktta.

⁷ Hans Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, upplaga 1:2, 1998 s. 181 f.

⁸ Torkel Gregow i SvJT 1996 s. 517.

⁹ Se t.ex. rättsfallen NJA 1986 s. 821, 1993 s. 68 och 1993 s. 616.

Ordföranden i Högsta domstolen justitierådet Torkel Gregow har i en artikel i Svensk Juristtidning utvecklat principerna för en bevisprövning och bevisvärdering i mål som rör sexuella övergrepp mot barn, och som enligt hans mening är godtagbar särskilt med hänsyn till att ingen skall riskera att dömas för ett brott han eller hon inte har begått.¹⁰ När det gäller själva metoden för bevisvärderingen skiljer sig denna inte nämnvärt från den som normalt tillämpas i mål om övergrepp mot vuxna.

Domstolarna redogör för sin bevisvärdering

Som framgår av formuleringen av kommitténs uppdrag skall kommitténs praxisundersökning *i den utsträckning det är möjligt* innefatta domstolarnas bevisvärdering. Det är naturligtvis svårt att i efterhand värdera bevisvärderingar. Det är domstolen som har tillgång till bevisningen och som kan grunda sin bedömning på direkta intryck av tonfall, uppträdande och ordval hos målsäganden, tilltalad och vittnen. Kommitténs granskning begränsas därför i första hand till hur bevisvärderingen redovisas. Vissa ytterligare överväganden görs dock om bevisvärdering vid sexualbrott mot barn.

I den allmänna debatten har framförts både den synpunkten att domstolarna i mål om sexualbrott tillämpar alltför låga beviskrav med påföljd att oskyldiga fälls till ansvar och den att domstolarna, framför allt om barn är målsäganden, tillämpar alltför höga beviskrav med påföljd att de skyldiga inte döms. Vidare påstås ibland att domstolarna tar ovidkommande hänsyn vid sin bevisvärdering. Inga av dessa påståenden får stöd i kommitténs praxisundersökning. Av undersökningen framkommer följande.¹¹

I drygt hälften av domarna i tingsrätt var gärningen (eller gärningarna) helt förnekade. Det fanns också några fall där den tilltalade hade uppgett att han varit berusad vid händelsen och därför saknade minnesbilder. I övriga fall hade den tilltalade erkänt eller medgett omständigheter i varierande omfattning.

Gemensamt för samtliga fall var dock att bevisningen oftast byggde på målsägandens uppgifter. Endast i några fall fanns det stödbevisning i form av rättsintyg eller teknisk bevisning, t.ex. analys av sperma. I några fall hördes vittnen men dessa hade – förutom i något enstaka fall – inte sett själva övergreppet utan kunde endast berätta om hur

¹⁰ SvJT 1996 s. 509 f.

¹¹ Praxisundersökningen omfattade drygt 400 domar. Den finns redovisad i *bilaga 2* till detta betänkande.

målsäganden betett sig efter händelsen eller vad hon eller han hade berättat därom. En huvuduppgift för domstolen var därför att bedöma trovärdigheten av målsägandens uppgifter i belysning av vad som i övrigt förekom i målet. Domstolarna fullföljde sin uppgift i de allra flesta fallen; de redovisade någon form av värdering och bedömning av trovärdigheten av målsägandens uppgifter. Således förekom ytterst sällan att en fällande dom motiverades enbart med att målsägandens uppgifter var mer trovärdiga än den tilltalades.

I de fall åtalet avsåg övergrepp mot barn (yngre än tolv år) hade deras berättelser förebringats vid huvudförhandlingen genom uppspelning av videoupptagningar av polisförhör som hållits med dem. I drygt 50 av domarna från tingsrätter hade videoförhör förekommit. I tre fjärdedelar av dessa fall hade domstolen antingen värderat och analyserat förhören eller hade gärningarna varit erkända. Som skäl för att lägga videoförhören till grund för prövningen av åtalen hade domstolarna bl.a. angett att berättelserna var sammanhängande och inte motsägelsefulla samt att ledande frågor inte hade ställts vid förhören. Här företog således domstolarna också en bevisvärdering.

Som framgått kan man inte av praxisundersökningen dra slutsatsen att det förekommer brister i bevisvärderingen i mål om sexualbrott. Domstolarna motiverar sin slutsats i skuldfrågan och det går att följa hur bevisvärderingen har gått till. Visserligen finns det en och annan dom där det finns utrymme för en annan uppfattning än den redovisade. Det är dock inget anmärkningsvärt i sig eftersom bevisvärdering delvis bygger på en subjektiv bedömning av t.ex. de hördas trovärdighet. Det kan också vara svårt att förmedla de intryck som domstolen fått vid huvudförhandlingen i en dom. Några generella brister när det gäller kravet på bevis kan inte utläsas. Inte heller framkom att bedömningar grundas på ovidkommande hänsyn.

I praxisundersökningen förekommer det domar där olika instanser bedömt skuldfrågan på olika sätt. Inte heller i dessa fall kan konstateras några brister av det slag som kommittén inriktat sin granskning på. Ändringarna kan ofta tillskrivas nya eller ändrade uppgifter i målet. Att en överinstans ibland bedömer bevisningen på ett annat sätt än underinstansen är i och för sig inte heller något anmärkningsvärt eftersom det är en följd av grunderna för instansordningen.

Det behövs fortbildning om barn och sexuella övergrepp

Utifrån kommitténs avgränsade granskning finns det inget i praxisundersökningen som direkt tyder på att det finns generella brister i

bevisvärderingen när barn hörs som målsägande. När det gäller sexualbrott mot barn kan dock följande anföras.

Reglerna om fri bevisvärdering och bevisprövning gäller också när barn skall höras. Av praxis framgår vidare att i huvudsak samma metod för bevisvärderingen tillämpas när barn har hörts som målsägande. Barn hörs dock sällan i domstol. Det är ofrånkomligen så att bevisvärdet av en utsaga från den som inte hörs personligen inför rätta blir lägre. Många av de intryck som ett förhör inför domstol av en som är personligen närvarande ger går förlorade om i stället endast en videoinspelning av ett förhör förebringas. En sådan utsaga måste alltså värderas med särskild försiktighet. Om barnet dessutom inte är äldre än några år och således har svårt att uttrycka sig är det närmast en förutsättning att åklagaren kan åberopa stödbevisning t.ex. i form av annan muntlig bevisning, rättsintyg eller DNA-analyser för att uppfylla beviskravet.¹² Det är således av särskild vikt att polisen och åklagarna noggrant utreder vad som kan utgöra stödbevisning när det rör brottsutredningar med barn inblandade.

En form av stödbevisning är rättsintyg. Det har framförts till kommittén att läkarundersökning av barn som man misstänker har varit utsatta för sexuella övergrepp borde vara i det närmaste obligatorisk. Mot detta kan dock invändas att läkarundersökningar inte alltid ger fynd om att sexuella övergrepp har förekommit.¹³ Detta anses bero på många faktorer, av vilka den första naturligtvis är det att det inte har skett övergrepp. Men sexuella övergrepp behöver inte leda till tecken på fysiska skador. Detta kan förklaras av att övergreppen har ägt rum för länge sedan, vilket inneburit att eventuella skador har läkt, eller att övergreppen helt enkelt inte har medfört några fysiska skador. Att sviter inte kan iakttas har också förklarats med att det inte finns tillräckligt utvecklade metoder för undersökningen och svårigheter att analysera då gjorda iakttagelser. Nyttan av en sådan föreskrift kan alltså ifrågasättas. Härtill kan invändas att föreskrifter av det efterfrågade slaget inte skulle vara förenliga med principerna om fri bevisprövning och bevisvärdering. Det måste också hållas i minnet att en läkarundersökning som syftar till att ta reda på om det har skett sexuella övergrepp kan vara mycket påfrestande och upplevas som

¹² Jfr rättsfallet NJA 1994 s. 268.

¹³ Karin Edgardh, *Adolescent sexuality and sexual abuse*, Stockholm 1999, s. 43 f. Hon tycks dock anse att sådana undersökningar bör vara närmast obligatoriska.

starkt integritetskränkande. Det måste således vara en avvägning i varje enskilt fall om en läkarundersökning bör äga rum av målsäganden.¹⁴

De rekommendationer som finns i RÅ:s promemoria (1999:01) Förundersökning vid sexuella övergrepp mot barn får mot denna bakgrund anses vara tillräcklig. Enligt dessa riktlinjer bör läkarundersökning göras om barnets egen berättelse eller annan information talar för att barnet kan ha utsatts för sexuella övergrepp. Vidare sägs att en sådan undersökning bör göras av en barnläkare tillsammans med en rättsläkare eller gynekolog och att undersökningen skall dokumenteras i ett rättsintyg.

Frågan hur framför allt barnets rätt skall tillvaratas under brottsutredningar vid misstankar om sexuella övergrepp har stimulerat forskning om barns minnesfunktioner och förmåga att kommunicera. Här skall redovisas något från de senaste årens rön. Det är således inte frågan om någon heltäckande redovisning utan mer en beskrivning av vissa av forskningens nuvarande ståndpunkter.

I rapporten Den rättsliga hanteringen¹⁵ görs det gällande att de kriterier som används vid bevisvärderingen inte är vetenskapligt belagda. Det är t.ex. inte visat att den tillförlitliga utsagan skiljer sig från den icke tillförlitliga genom detaljrikedom, känslökoppling och beständighet. Vidare påstås i rapporten att det är tveksamt om de kriterier som är utvecklade för framför allt analyser av uppgifter lämnade av vuxna kan tillämpas på berättelser som lämnas av små barn.

Vid förhör med barn är det av särskild vikt att det är gynnsamma omständigheter kring förhöret och att den som håller det har god kunskap om både barns utveckling i allmänhet och det förhörda barnets bakgrund. I ett forskningsprojekt vid filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet har fil. dr. Ann-Christin Cederborg analyserat polisförhör med barn som misstänks varit utsatta för sexuella övergrepp och har gått igenom domstolshandlingarna, i de ärenden som lett till åtal.¹⁶ Hennes avsikt har varit att ta reda på hur professionella samtalare med barn, framför allt vilka samtalstekniker som används i polisintervjuer. Hon har analyserat 193 videoinspelade polisförhör.

¹⁴ Se också JK:s beslut 1995 s. 88. Jfr Polisrättsutredningens betänkande Tvångsmedel (SOU 1995:47).

¹⁵ Expertrapport nr 1999-36-003 utgiven av Socialstyrelsen 1999, en av många rapporter om sexuella övergrepp mot barn utgiven inom ramen för Socialstyrelsens s.k. KUB-projektet.

¹⁶ En del av resultaten finns redovisade i Polisintervjuer med barn. En studie av 193 polisanmälda ärenden, expertrapport 1999-36-002, Socialstyrelsen 1999. Se vidare Ann-Christin Cederborg i Acta Sociologica 1999, The Construction of Children's Credibility in Judgements of Child Sex Abuse s. 147 f. Jfr SOU 2000:42 s. 70 f.

Barnen var 2–18 år gamla. Av de 193 ärendena gick 52 till domstol. I 33 fall förnekade den misstänkte brott och i övriga fall erkände han. Det framkom i hennes undersökning att många faktorer har betydelse för hur väl polisen lyckas med förhöret; barnets ålder och minnesförmåga, förståelsen hos polismannen, hur familjebakgrunden ser ut samt kontakten och förtroendet mellan polisen och barnet är viktiga faktorer. En av de mest avgörande förutsättningarna för att både barn och vuxna skall minnas och berätta på ett tillförlitligt sätt är att de känner trygghet i intervjusituationen. Oavsett barnets ålder ökar deras möjlighet att berätta om frågeställningarna är förenklade, omgivningen är stödjande och det sociala och emotionella klimatet är till deras fördel.¹⁷

Varje fall måste i vanlig ordning analyseras förutsättningslöst utifrån de omständigheter som finns i det enskilda fallet. Sålunda måste hänsyn tas till bl.a. förhållanden som barnets utveckling, personlighet och beteende, dess sociala situation, den misstänkte gärningsmannen och dennes relation till barnet samt under vilka förhållanden och hur det har utfrågats. Som nyss har anmärkts är det av avgörande betydelse att barnet känner sig tryggt under förhöret. Några säkra metoder eller förhörstekniker för att få fram sanningen finns dock inte.

En särskild svårighet är givetvis att barnet kanske inte ens har ett utvecklat språk. Barn över tre år anses dock ha en förmåga att minnas om de blivit utsatta för sexuella övergrepp och en kommunikativ förmåga att berätta om dem. Deras förmåga att berätta mer komplext ökar under förskoleåldern. Det sägs att förskolebarn berättar eller förnekar genomgående i förhör när den misstänkte är minderårig. Förskolebarnen har vidare en tendens att berätta eller förneka fragmentariskt när den misstänkte är en nära anhörig till dem. Med fragmentarisk berättelse menas att barnen någon gång berättar om övergrepp men också tycks ändra berättelsen genom att exempelvis uttrycka att de inte kommer ihåg eller inte vet om de varit utsatta. Ett fragmentariskt förnekande innebär att de inte berättat om något övergrepp över huvudtaget utan förmedlar att ingenting hänt, samtidigt som de också kan säga att de inte vill berätta, inte kommer ihåg om någonting har hänt eller har en hemlighet för polisen.¹⁸

Barns motståndskraft mot ledande frågor sägs variera beroende av flera faktorer, däribland ålder. Allmänt sett gäller att ju yngre desto mer lättledd. Variationerna är dock snarare relaterade till att barn utelämnar information eller att de låter bli att svara än till felaktiga svar och påhittad information. Överlag visar forskningen att yngre barns

¹⁷ Polisintervjuer med barn s. 11. Jfr Barns minnesförmåga, expertrapport 1999-36-005, Socialstyrelsen 1999, s. 6 och 13 f.

¹⁸ Polisintervjuer med barn s. 15 f.

spontana berättelser om sexuella övergrepp sällan är påhittade. Forskningen visar också att de sällan samtycker till ledande frågor om aktiviteter och händelser av sexuell natur. Problemet anses snarare vara att få dem att överhuvudtaget berätta.¹⁹

En vanlig ståndpunkt inom forskningen är att det är förenligt med det sätt som minnet fungerar på att uppgifter ändras över tid. Det är inte heller anmärkningsvärt att den som varit med om något traumatiskt inte förmår berätta allt på en gång. En utveckling och fördjupning och i viss mån förändring av den ursprungliga berättelsen skulle därför vara naturlig. Det är därmed inte självklart att det förhållandet att en och samma berättelse lämnas vid flera förhör i sig alltid är skäl för att uppgifterna är tillförlitliga. Vissa forskare menar att när man väl börjat berätta så minns man mer och mer. Berättandet i sig skulle således innebära en bearbetning som i sin tur leder till att mer information kommer fram.

Om fakta däremot byts ut, och det alltså inte bara är så att ytterligare uppgifter läggs till den ursprungliga berättelsen, kan det finns större anledning till tveksamhet. Ju yngre barn, desto större anledning finns det emellertid att ifrågasätta om man kan ställa krav på att berättelsen skall vara i allt väsentligt densamma. Små barn går inte sällan omvägar till redogörelsen för upplevelsen. Felaktigheter i barns berättelse behöver inte innebära att det de berättar är oriktigt; om ett litet barn säger att övergreppen har skett ”hundra gånger” och detta bevisligen är en överdrift behöver inte barnets utsaga underkännas helt.²⁰ I barnets värld kan uttryckssättet egentligen avse endast att det förekommit många övergrepp och att de kändes som hundra. Det anses generellt att om en berättelse innehåller unika detaljer så ökar tillförlitligheten. Detaljriteriet måste dock bedömas mot det enskilda barnets förutsättningar och med hänsyn till de faktiska omständigheterna i målet.²¹

Bedömningen av barns berättelse vid misstankar om sexuella övergrepp kompliceras också av att det inte finns några entydiga tecken på övergrepp. En typisk symptombild som säkert berättar att ett barn blivit utsatt för sexuella övergrepp är svår att finna.²²

Kommitténs undersökningar har alltså som tidigare sagts inte gett underlag för slutsatsen att beviskravet tillämpas felaktigt i mål om sexualbrott med barn som målsägande. Den senare tidens forskning ger

¹⁹ Barns minnesförmåga s. 22 f. se också avsnitt 3.2.2.

²⁰ Jfr rättsfallet NJA 1992 s. 446 på s. 468.

²¹ Den rättsliga hanteringen s. 52 f.

²² Anders Nyman och Börje Svensson, Pojkmottagningen – sexuella övergrepp och behandling, Rädda Barnen 1995 s. 157.

dock anledning ifrågasätta om de erfarenhetssatser och den bevisvärderingsmetod som i dag tillämpas i dessa mål är de bästa. En förbättrad kompetens av personalen inom rättsväsendet skulle innebära att förutsättningarna för en omsorgsfull prövning av omständigheterna och bevisvärderingen i förekommande fall när barn är målsäganden ytterligare förbättrades. Det skulle för övrigt komma både målsägande och tilltalade tillgodo.

Det finns således ett behov att genom fortbildning sprida nya kunskaper och erfarenheter om både minnets funktioner och barns kommunikationsförmåga. Det finns vidare anledning att en sådan fortbildning av personalen inom rättsväsendet behandlar också mer allmän kunskap om offers beteenden i hotfulla situationer och barns utveckling samt mer specifikt om vilka följder sexuella övergrepp kan få för deras hälsa samt deras beteende. Eftersom Kommittén mot barnmisshandel har föreslagit en rad åtgärder för att höja kompetensen hos både polisen och åklagarna är det således främst personal inom domstolsväsendet som en sådan fortbildning bör avse.

Brottsoffermyndigheten har en bred kunskap om brottsofferfrågor i allmänhet, men framför allt när det gäller brottsoffers (vittnens och målsägandens) reaktioner på brott. Genom de forskningsprojekt och andra projekt som finansieras av Brottsofferfonden har Brottsoffermyndigheten en god överblick över det nuvarande forsknings- och kunskapsläget på området. Kommittén föreslår därför att Domstolsverket ges i uppdrag att tillsammans med RÅ, RPS och Brottsoffermyndigheten anordna kurser för fortbildning av personal inom rättsväsendet i de angivna frågorna.

Några angränsande frågor

I vissa mål råder särskilda bevisvärigheter. Kommittén har nyss redogjort för de komplikationer som har samband med att barn är inblandade i en process. Särskilda bevisvärigheter gör sig också gällande när parterna varit berusade vid det påstådda brottstillfället. En sådan situation som särskilt uppmärksammats av kommittén är den där en kvinna har befunnit sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd på grund av t.ex. kraftig berusning.

De nu berörda svårigheterna med vanmaktsskicket fanns i det s.k. Södertälje-målet.²³ Hovrätten konstaterade att även om offret varit berusad hon likväl hade kunnat lämna en relativt detaljrik berättelse. Även om hon haft svårt att värja sig på grund av alkoholförtäringen

²³ Rättsfallet NJA 1997 s. 538, behandlat i avsnitt 6.1.4.

talade denna hennes förmåga att återge händelseförloppet mot att hon till följd av alkoholpåverkan befunnit sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Detsamma gällde ett fall från Hovrätten över Skåne och Blekinge²⁴ där en man stod åtalad för sexuellt utnyttjande enligt 6 kap. 3 § BrB. Han påstods ha haft både oralt och vaginalt samlag med en kvinna genom att utnyttja att hon befann sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd; kvinnan var kraftigt berusad och låg och sov i en säng på en fest när det sexuella utnyttjandet påbörjades. Parterna kände inte varandra tidigare. Den tilltalade frikändes av såväl tingsrätten som hovrätten. Domstolarna menade bl.a. att eftersom kvinnan hade ett klart minne av händelsen hon inte kunde ha befunnit sig i vanmakt vid det sexuella umgänget.

Kommittén har valt att föreslå en ny reglering till skydd för framför allt berusade människor mot sexuella närmanden. Således anser kommittén att straffansvar för våldtäkt skall omfatta också den som av en annan person tilltvingar sig en sexuell handling genom att utnyttja att denna person inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller ett liknande tillstånd eller den hotfulla situation han eller hon befinner sig i. Vid en sådan bestämmelse skulle således inte längre behöva visas att offret befann sig i vanmakt eller annat sådant/hjälplöst tillstånd vid gärningen utan endast att offret inte hade förmåga att värja sig.

Det bör dock tilläggas följande. I en rättegång måste åklagaren lägga fram en ordentligt utredning så att domstolen kan pröva bl.a. parternas trovärdighet och vad som har hänt. Det är ett grundläggande rättssäkerhetskrav att den tilltalade anses oskyldig tills det är ställt utom rimligt tvivel att han har gjort sig skyldigt till den åtalade gärningen. Av grundläggande processrättsliga principer följer att den som påstår sig vara utsatt för ett övergrepp vid förhandlingen inför domstol relativt utförligt måste redogöra för händelsen. Om utredningen är torftig skall det gå ut över åklagaren, dvs. domstolen skall frikänna den tilltalade på grund av bristande bevis. En av de viktigaste ingredienserna i åklagarens utredning är målsägandens berättelse. Detta är inte unikt för sexualbrottsmål utan gäller för alla brottmål.

En vanligt kritik mot huvudförhandlingar i mål om sexualbrott är att atmosfären lätt framstår som kvinnofientlig. Offentliga försvarare antyder i ordalag som är förödmjukande för målsäganden att hon är sexuellt erfaren eller att hon tidigare har varit intresserad av ett visst sexuellt umgänge. Målsägandena känner sig pressade och förnedrade av situationen eller av åtbörder och annat från t.ex. den tilltalades

²⁴ DB 1232 meddelad 1998-12-01.

kamrater som också besöker rättegången. Det har vidare gjorts gällande att det är kränkande för målsäganden att den tilltalade till sitt fredande får invända att det sexuella umgänget har varit frivilligt från målsägandens sida liksom att dennas uppträdande och klädsel blir föremål för intresse i domstol.

Som kommittén nyss har sagt råder det fri bevisvärdering i brottmål. Det är vidare ett grundläggande rättssäkerhetskrav att den tilltalade anses oskyldig tills det är ställt utom rimligt tvivel att han har gjort sig skyldig till den åtalade gärningen. Den tilltalade har således rätt att åberopa de invändningar och omständigheter som bäst kan ta till vara hans eller hennes intressen. Med beaktande av de grundläggande principer som bär upp regleringen av sexualbrotten är dessutom invändningen om att ett sexuellt umgänge varit frivilligt inte orimlig.²⁵ Ramen för processen är att målet skall bli utrett efter vad dess beskaffenhet kräver och att inget onödigt får dras in i målet (46 kap. 4 § andra stycket RB). Det är rättens ansvar att se till att denna ordning hålls. Det är vidare rättens ansvar att vid sin värdering av utredningen och bevisningen öppet redovisa sin bedömning av vad som är av betydelse för avgörandet av målet i det enskilda fallet.

När det gäller frågan om vilka hänsyn som kan tas till sådant som uppträdandet eller klädseln hos målsäganden vid tillfället för det påstådda brottet och därmed vilken utredning som kan ha betydelse i målet har kommittén redogjort för de överväganden som gjordes redan i samband med 1984 års reform av sexualbrotten (se bl.a. avsnitt 5.1.2). De uttalandena äger alltså tillämplighet. Med hänsyn till det anförda samt till de allmänna överväganden som kommittén har gjort i de föregående kapitlen om enskilda bestämmelser i en ny reglering finns det ingen anledning att här göra några ytterligare överväganden.

Kommittén har inte underlag för att uttala sig om påståendet att stämningen skulle vara kvinnofientlig i vissa mål om sexualbrott. Ingenting i praxisundersökningen tyder på det. I anslutning härtill vill dock kommittén anföra följande.

Dessa mål rör regelmässigt mycket känsliga frågor, som är svåra att hantera för alla inblandade. Att det kan vara påfrestande att höras i domstol, oavsett i vilken egenskap, är inte unikt för dem som hörs i mål om sexualbrott. Målsäganden företräds dock i mål om sexualbrott vanligtvis av ett målsägandebiträde enligt lagen (1988:609) om målsägandebiträde. Sedan lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn trätt i kraft kan också barn som påstås har varit utsatta för sexuella

²⁵ Kommittén har anmärkt på annat håll att en sådan invändning inte är särskilt vanlig att döma av praxisundersökningen. Den framfördes i färre än tio av de 122 tingsrättsdomar som avsåg våldtäkt.

övergrepp av en närstående biträdas av t.ex. en advokat. Dessa har som sin särskilda uppgift att tillvarata målsägandenas intressen. Det ankommer därför på dem att reagera om målsäganden utsätts för ett respektlöst beteende.

I mindre allvarliga mål är det inte ovanligt att målsäganden i stället följs av en s.k. stödperson från en lokal brottsofferjour till rättegången. En stödperson, som arbetar ideellt, informerar och stöttar målsäganden men har ingen befogenhet att ingripa i rättegången.

Rätten har emellertid det yttersta ansvaret för ordningen i rättssalen (5 kap. 9 § RB). Det ankommer alltså på ordföranden i rätten att i mål om sexualbrott liksom i andra mål se till att parterna bl.a. under olika förhör håller sig till de för målet väsentliga frågorna och att de inte genom formen eller arten av sina frågor försvårar för förhörspersonerna att lämna riktiga och vederhäftiga upplysningar. Om det bedöms nödvändigt skall således ordföranden i målet gripa in. Ordföranden kan bl.a. visa ut den eller dem som stör förhandlingen eller uppträder otillbörligt. Vidare kan det beslutas att förhandlingen skall ske inom stängda dörrar när domstolen håller förhör med målsäganden eller den tilltalade som innebär att personliga uppgifter kan komma att förebringas.

Sveriges Advokatsamfundet utövar tillsyn över landets advokater. I Samfundets vägledande regler om god advokatsed finns angett vad kravet på god advokatsed innebär. Ett uppträdande av en offentlig försvarare i en rättegång som inte har ansetts sakligt och korrekt kan bli föremål för en anmälan till Advokatsamfundet.

Domstolsverket har i rapporten Domstolarnas bemötande av allmänheten – ett åtgärdsprogram (dnr 625-1998) lämnat förslag på förbättringar av domstolarnas bemötande av parter, vittnen, målsägande och andra som kommer i kontakt med domstolarna. Bland annat har föreslagits att i utbildningen och fortbildningen för samtliga personal-kategorier skall införas beteendevetenskapliga moment och annan utbildning om brottsofferfrågor och invandrarfrågor.

Det är självklart att processen måste bygga på respekt för de inblandade. Kommittén anser dock att de regler som finns i förening med de åtgärder som vidtagits är tillräckliga för att tillgodose att det vid huvudförhandlingen tas hänsyn till målsägandens utsatta situation samtidigt som det inte ges avkall på de grundläggande kraven på offentlighet och rättssäkerhet i rättegången. Mot denna bakgrund finner inte kommittén skäl till några ytterligare åtgärder.

11.3 Straffvärde och straffmätning i mål om sexualbrott

Kommitténs bedömning: Domstolarna för generellt korta resonemang i frågor om straffvärde och straffmätning. Det finns dock ingen anledning att införa några särskilda regler i detta avseende för mål om sexualbrott.

Straff skall med beaktande av en enhetlig rättstillämpning bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet skall särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad gärningsmannen insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon har haft (29 kap. 1 § BrB). Vid bestämmandet av straffvärdet skall domstolen vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp beakta särskilt uppräknade både försvårande och förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 2–3 §§ BrB. De omständigheterna är sådana som är hänförliga till det konkreta brottet. Det finns också särskilt angivna omständigheter för straffmätningen i 29 kap. 4–5 §§ BrB, av vilka de flesta hänför sig till brottslingens person.

Rätten får som skäl för fängelse, utöver brottslighetens straffvärde och art, beakta att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott (30 kap. 4 § andra stycket BrB). Ett straffvärde om ett års fängelse eller mer utgör presumtion för att döma till fängelse.²⁶ Vid val av påföljd skall domstolen som skäl för villkorlig dom beakta om det saknas anledning att befara att den tilltalade kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Som skäl för skyddstillsyn skall domstolen beakta om det finns anledning att anta att denna påföljd kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet. Den som har begått en gärning under allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse, men kan under vissa omständigheter överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Slutligen finns vissa specialregler för unga lagöverträdare både vad gäller straffmätning och val av påföljd (29 kap. 7 §, 30 kap. 5 § samt 31 kap. 1 a § BrB).

I bestämmelsen i 29 kap. 2 § BrB föreskrivs sålunda att de angivna försvårande omständigheterna skall beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. De omständigheter som gäller för en viss brottstyp – s.k. brottsinterna faktorer – framgår i regel direkt av straffbestämmelsen, men även exempelvis av förarbeten och rättspraxis.

²⁶ Prop. 1987/88:120 s. 100.

Omständigheter såsom graden av skada, fara eller kränkning är normalt brottsinterna faktorer. I de enskilda straffbestämmelserna kan det emellertid också förekomma sådana omständigheter som anges i 29 kap 2 §. Som exempel kan nämnas att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet. Motsvarande rekvisit finns i brottsbeskrivningen vid grov misshandel. Har domstolen redan lagt omständigheten till grund för sin bedömning att gärningen skall rubriceras som grovt brott, saknas det ofta anledning att ytterligare beakta den i försvårande riktning vid straffmätningen inom den för grov misshandel föreskrivna straffskalan.²⁷

Av den s.k. lagföringsstatistiken framgår att fängelse är en mycket vanlig påföljd för sexualbrotten. Andelen fängelsepåföljder för t.ex. våldtäkt är mellan 75 och 90 procent. Denna bild bekräftas av kommitténs praxisundersökning. Således anses regelmässigt att redan brottets straffvärde föranleder fängelse. Av den framgår vidare att sexualbrott bedöms vara s.k. artbrottslighet. Med undantag för sexuellt ofredande anses dessa brott alltså i princip vara av sådan art att fängelse redan av detta skäl bör följa. För sexuellt ofredande som riktats mot barn och som består i annat än blottning är dock också den vanligaste påföljden fängelse.

I de granskade tingsrättsdomarna förs i de allra flesta fallen inte något resonemang om straffvärdet i domskälen. Domstolen konstaterar endast att brottets art eller straffvärde är sådant att fängelse skall följa. Hur antalet fängelsemånader beräknats framgår sällan. Om hovrätten ändrar påföljden påpekas i de flesta fall i domskälen endast att straffet satts för högt eller för lågt vid tingsrätten. I de fall domstolarna för ett resonemang om straffvärdet och pekar på försvårande omständigheter är det oftast omöjligt att förstå om domstolen åsyftar omständigheter inom brottstypen, s.k. brottsinterna faktorer, eller försvårande omständigheter vid sidan av brottstypen, t.ex. att den tilltalade har visat särskild hänsynslöshet (29 kap. 2 § 2 BrB). I några fall har förmildrande omständigheter åberopats till stöd för ett visst straffvärde, såsom psykisk störning, nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande eller att handlandet stått i samband med uppenbart bristande utveckling. Då har emellertid 29 kap. 3 § 1 st 2 och 3 BrB uttryckligen angetts som grund.

Endast i något enstaka fall i praxisundersökningen har tidigare brottslighet beaktats vid straffmätningen. Detta har samband med att återfall vid straffmätningen skall beaktas endast om återfallet inte har beaktats tillräckligt bl.a. genom förverkande av villkorligt medgiven

²⁷ Ulf Berg m.fl. Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 29:23.

frihet (29 kap. 4 § BrB).²⁸ I några fall har domstolarna beaktat omständigheter som nämns i 29 kap. 5 § BrB, dvs. utvisning (dock endast om den tilltalad har någon reell anknytning till landet), avsked från anställning, hög ålder samt att en förhållandevis lång tid förflutit sedan brottet begicks. Utöver dessa omständigheter har den tilltalades ungdom beaktats vid straffmätningen i enlighet med 29 kap. 7 § BrB.

Eftersom det sällan förs något resonemang om straffvärdet i domskälen ger domarna inte någon generell information om vilka omständigheter som i praxis påverkar domstolarna vid bestämmande av straffets längd vid sexualbrott. Fängelsestraffens längd varierar kraftigt inom varje brottstyp och det är svårt att hitta några omständigheter som allmänt anses försvårande eller förmildrande. Det kan vara av visst intresse att domstolarna till skillnad från vad som gäller domskälen beträffande straffvärde och straffmätning tycks föra generellt längre resonemang i frågan om skadestånd till målsäganden. I några fall skulle till och med skadeståndsmotiveringen ha kunnat användas som skäl vid straffvärdebedömningen.

Som framgått inledningsvis skall praxisundersökningen ta särskild hänsyn till om sexualbrott mot män respektive kvinnor bedöms på olika sätt och den skall även beakta den s.k. normaliseringsprocessen. Kommittén har i annat sammanhang påpekat att den problematiken berörs uttryckligen endast i några domar. Att döma av det underlag kommittén sålunda haft tillgång till, verkar domstolarna inte se mildare på en gärning på grund av att parterna har eller har haft en nära relation.

Som kommittén framhållit på andra håll är de uttalanden som både departementschefen och Justitieutskottet gjorde i anslutning till reformen av 6 kapitlet brottsbalken år 1984 om vilken betydelse parternas eventuella förhållanden kan ha för den rättsliga bedömningen av en gärning är lika aktuella i dag. De har således visst intresse också i fråga om straffmätningen.

I den överväldigande delen av genomgångna domar har brotten begåtts av en man mot en kvinna eller flicka. I undersökningsmaterialet finns endast två kvinnliga gärningsmän och brotten har i båda fallen riktats mot andra kvinnor. I några få domar har vuxna män utsatts för sexuellt ofredande och i endast några fall av våldtäkt och sexuellt utnyttjande av underårig är pojkar målsägande. Materialet är således alldeles för litet också här för att kommittén skall kunna göra en vederhäftig bedömning i frågan om huruvida sexualbrott mot kvinnor respektive män bedöms på olika sätt.

²⁸ Jfr Brottbalkskommentaren s. 29:36.

I ungefär 20 av de 315 domarna från tingsrätt är den sexuella handlingen av homosexuell karaktär, dvs. gärningsmannen och offret är av samma kön. Den omständigheten nämns emellertid i endast något fall i samband med straffmätningen. Straffmätningen vid dessa brott är av undersökningsmaterialet att döma, som också är mycket litet, inte annorlunda än vid motsvarande sexualbrott av heterosexuell natur.

Kommitténs undersökning av praxis ger inte anledning till annan bedömning än att domstolarnas straffmätning är tillfredsställande. Att fängelse kan motiveras utifrån både brottslighetens art och dess straffvärde har visst stöd i uttalandena i samband med den allmänna reformen av bestämmelserna om straffmätning och påföljdsval som trädde i kraft den 1 januari 1989.²⁹ Kommittén har vidare i det föregående redovisat sina allmänna skäl för att föreslå en annan brottsindelning och delvis ny straffskalor. Genom de allmänna övervägandena har kommittén sålunda gett uttryck för kommitténs bedömning av olika straffvärden. Vad som nu sagts får anses vara en tillräcklig vägledning för framtida överväganden i fråga om straffvärde och straffmätning.

Enligt praxisundersökningen har emellertid framkommit att domstolarna redovisar endast kortfattade skäl för sina bedömningar av straffvärden och straffmätningar. Det har vidare framkommit att det är svårt att urskilja hur olika omständigheter påverkat straffet i det enskilda fallet. Detta kan således anses vara en brist. Det är dock inget unikt för sexualbrotten att skälen i fråga om straffmätning och straffvärdebedömning är relativt kortfattade. Så som framgått finns det allmänna bestämmelser i brottsbalken om straffmätning. Enligt kommitténs bedömning är de tillräckliga. Det finns heller ingen anledning att föreslå någon särreglering av straffmätning och bedömning av straffvärde för sexualbrotten.

²⁹ Prop. 1987/88:120, JuU 1987/88:45, rskr. 1987/88:404, SFS 1988:942. Se propositionen s. 100.

11.4 Bör den särskilda preskriptionsbestämmelsen för sexualbrott mot barn utvidgas?

11.4.1 Kommitténs utgångspunkter

Enligt en särskild bestämmelse i 35 kap. 4 § BrB börjar preskriptionstiden för de grövre sexualbrotten mot barn under 15 år (brott enligt 6 kap. 1–4 och 6 §§) löpa först när barnet fyllt eller skulle ha fyllt 15 år. Detta innebär ett avsteg från huvudprincipen att preskriptionstiden börjar löpa när brottet begås och medför alltså att preskriptionstiden för sådana brott blir längre än för andra brott med samma straffskala.

Barnpornografiutredningen föreslog att preskriptionstiden skulle förlängas också för sexuellt ofredande mot barn under 15 år, om barnet är förövarens avkomling eller står under hans fostran eller för vars vård eller tillsyn han har att svara på grund av myndighets beslut.³⁰ Detta förslag har dock hittills inte lett till lagstiftning.³¹

Kommittén skall enligt direktiven ta under förnyat övervägande om det finns skäl att förlänga preskriptionstiden även för sexuellt ofredande mot barn under 15 år.

11.4.2 Den närmare innebörden av den särskilda preskriptionsbestämmelsen för sexualbrott mot barn³²

Inom straffrätten finns två former av preskription, åtalspreskription och påföljdspreskription. Åtalspreskription innebär att påföljd för ett brott inte får ådömas om den misstänkte inte har häktats eller fått del av åtal för brottet inom viss tid från brottet. Med påföljdspreskription menas att en påföljd bortfaller om åtgärder för verkställighet av påföljden inte har vidtagits inom en viss tid som varierar efter påföljdens art och längd. I det följande behandlas endast frågan om åtalspreskription.

Rättspolitiskt brukar åtalspreskription motiveras med bl.a. att statens straffanspråk inte bör upprätthållas under obegränsad tid. Man menar att straffbehovet försvagas allt eftersom tiden går och att det från

³⁰ Barnpornografi frågan. Innehavskriminalisering m.m. (SOU 1997:29).

³¹ Prop. 1997/98:43 s. 52.

³² Redogörelsen baserar sig i allt väsentligt på Brottsbalkskommentaren s. 406 f.

allmänpreventiv synpunkt därför inte är lika nödvändigt att för länge sedan begångna brott blir beivrade som att så sker med brott som ännu är aktuella i det allmänna medvetandet. Ett annat skäl, som brukar anföras i diskussionen om preskriptionstider, är att det skulle drabba den misstänkte onödigt hårt att behöva riskera att lång tid efter brottet ådömas ett straff, som kanske äventyrar den tillvaro han har byggt upp för sig.³³

De allmänna bestämmelserna om åtalspreskription finns i 35 kapitlet brottsbalken. Preskriptionsbestämmelserna skall iakttas av domstolen oberoende av yrkande från part. Preskription utgör inte något processhinder och skall alltså inte medföra att åtalet avvisas. Om domstolen finner att det föreligger preskription skall åtalet följaktligen ogillas.

Preskriptionstiden är bestämd till olika antal år beroende på det straff som högst kan följa på brottet (35 kap. 1 § BrB). Den är 2 år om på brottet inte kan följa svårare straff än fängelse i ett år, 5 år om det svåraste straffet är högre men inte över fängelse i två år, 10 år om det svåraste straffet är högre men inte över fängelse i åtta år, 15 år om det svåraste straffet är fängelse på viss tid över åtta år och slutligen 25 år om fängelse på livstid kan följa på brottet.

Preskriptionstiden löper enligt huvudregeln från den dag då brottet begicks (35 kap. 4 § första stycket BrB). Tiden räknas i hela år från den dag brottet begicks till och med den dag som har samma datum som denna.

Preskriptionstiden skall dock beräknas på särskilt sätt för vissa angivna brott. Sålunda finns det en särskild bestämmelse om preskriptionstiden beträffande vissa grövre sexualbrott som riktar sig mot barn i viss ålder (35 kap 4 § andra stycket BrB). Har brott som avses i 6 kap. 1–4 §§ och 6 § BrB eller försök till sådana brott begåtts mot barn under 15 år skall preskriptionstiden räknas från den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt 15 år. För övriga sexualbrott i 6 kapitlet brottsbalken gäller däremot huvudregeln i första stycket. Detta innebär att preskriptionstiden för t.ex. sexuellt ofredande (6 kap. 7 § BrB) är fem år från den dag brottet begicks.

Det finns vidare en särskild preskriptionsbestämmelse beträffande bokföringsbrott (35 kap 4 § tredje stycket BrB).

De särskilda preskriptionsbestämmelserna innebär alltså att preskriptionstiden för de angivna brotten är längre än för andra brott med samma straffskala

Regler om absoluta preskriptionstider finns i 35 kap. 6 § BrB. Med absoluta preskriptionstider avses tider som gäller oberoende av om

³³ Prop. 1994/95:2 s. 21 f.

någon preskriptionshindrande åtgärd (häktning eller delgivning av åtal) har kommit till stånd. Påföljd får inte i något fall dömas ut sedan en viss tid har förflutit från den dag då preskriptionstiden enligt 4 § börjar löpa. Den absoluta preskriptionstiden är *fem år* om det på brottet inte kan följa svårare straff än böter, *15 år* om det på brottet inte kan följa svårare straff än fängelse i två år och *trettio år* i övriga fall.

Har brott som avses i 6 kap. 1–4 §§ och 6 § eller försök till sådana brott begåtts mot barn under 15 år skall preskriptionstiden enligt 4 § räknas från den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt 15 år. För t.ex. ett sådant sexualbrott på vilket det inte kan följa svårare straff än fängelse i två år får alltså påföljd inte i något fall dömas ut sedan 15 år har förflutit från den dag målsäganden fyllde eller skulle ha fyllt 15 år.

11.4.3 Motiven bakom den särskilda preskriptionsbestämmelsen om sexualbrott mot barn

Frågan om sexualbrott mot barn skall särbehandlas i preskriptionshänseende aktualiserades i 1992 års lagstiftningsärende angående vissa ändringar beträffande sexualbrotten.³⁴ Ändringarna, som bl.a. innebar att en grov grad av brottet sexuellt tvång (6 kap. 2 § BrB) och sexuellt utnyttjande (6 kap. 3 § BrB), infördes, kom att medföra att preskriptionstiden för normalgraden av sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande sänktes från tio till fem år.

I lagstiftningsärendet uttalade justitieutskottet bl.a. att starka skäl måste kunna åberopas för en avvikelse från den generellt gällande preskriptionstiden, i all synnerhet när det som i detta fall är fråga om att förlänga den. Utskottet avvisade dock inte tanken på en särlösning för vissa brott om en sådan påkallas och efterlyste en översyn av gällande preskriptionsbestämmelser avseende sexualbrotten i 6 kapitlet brottsbalken.³⁵

I departementspromemorian (Ds 1993:80) Ökat skydd för barn – Ytterligare åtgärder mot sexuella övergrepp mot barn föreslogs att preskriptionstiden för sexualbrott som riktar sig mot barn skulle förlängas på så sätt att preskriptionstiden börjar löpa först den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt 15 år och att en regel om detta skulle föras in i 35 kap. 4 § BrB.³⁶

³⁴ SFS 1992:147, prop. 1991/92:35, 1991/92:JuU7, rskr 1991/92:159.

³⁵ Bet. 1991/92:JuU7, s. 15.

³⁶ Ds 1993:80 s. 47 f och s. 58.

Regeringen delade enligt vad som sades i den efterföljande propositionen³⁷ i och för sig den grundläggande inställningen, som hade framförts av Lagrådet, att det är olyckligt om olika brott med likartat straffvärde har olika preskriptionstider. Regeringen konstaterade emellertid att det redan hade gjorts avsteg från de generella bestämmelserna om preskription i fråga om vissa brott, bl.a. vid vissa bokföringsbrott, varvid utgångspunkten för preskriptionstidens beräkning förlagts till en annan – senare – tidpunkt än dagen för brottets begående. Regeringen konstaterade att den föreslagna regleringen sålunda inte innebar en principiell nyhet.

Regeringen anförde att en särbehandling av sexualbrott mot barn i preskriptionshänseende har starka skäl för sig. Sexualbrott mot barn intar en särställning i det att de i många fall inte ger några synliga skador. De sexuella övergreppen är sällan förenade med något nämnvärt fysiskt våld, eftersom den som begår gärningen ofta befinner sig i en sådan överlägsen position att han eller hon inte behöver tillgripa något våld för att driva igenom sin vilja. Skadorna ligger i stället regelmässigt på det psykiska planet och kan vara både svåra och livsvariga. Ett barn som utsätts för sexuella övergrepp förmår ofta av olika skäl inte berätta om vad det varit utsatt för förrän det kommer upp i de övre tonåren. Det är först då som barnet nått sådan självständighet och mognad att det kan berätta vad det varit med om. Sexuella övergrepp mot barn upptäcks därför i många fall inte förrän lång tid förflutit. Inte sällan kan de då vara preskriberade.

Regeringen underströk att det straffrättsliga sanktionssystemet har en central roll för att bekämpa sexuella övergrepp. Höga krav måste därför ställas på att regelsystemet är utformat så att det medger en effektiv lagföring. Om bevisläget är sådant att den som gjort sig skyldig till sexuellt övergrepp på ett barn kan överbevisas härom när brottet uppdragas skulle det enligt regeringens uppfattning vara stötande om preskriptionsreglerna skulle lägga hinder i vägen mot en lagföring. Om preskriptionstiden förlängs skulle den som hade utsatts för övergrepp som barn härigenom kunna få upprättelse även då en lång tid förflutit från händelsen och möjligheterna att få skadestånd skulle öka.

Regeringen ansåg att de rättspolitiska argument, av innebörd att straffanspråket uttunnas med tiden och att gärningsmannen efter viss tid bör vara fredad mot ingripande, som uppbär preskriptionsinstitutet väger lätt mot intresset av att kränkningar av detta slag beivras.

Regeringen fann sammantaget att övervägande skäl förelåg för en förlängning av preskriptionstiden. Regeringen ansåg dock att en sådan förlängning är motiverad endast då det rör sig om allvarliga

³⁷ Prop. 1994/95:2 s. 23 f och s. 34.

kränkningar. Regeringen ifrågasatte, liksom flera remissinstanser, om de brott som avses i bestämmelsen om sexuellt ofredande typiskt sett uppfyller detta kriterium och föreslog att de gällande preskriptionsreglerna skulle behållas för brott som faller under den bestämmelsen. Regeringen föreslog sålunda att den nya preskriptionsregeln skulle gälla våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av underårig, sexuellt umgänge med avkomling och sexuellt umgänge med syskon (6 kap. 1–4 och 6 §§ BrB) samt försök till sådana brott. Övriga brott i 6 kapitlet påverkades inte av förslaget. Förslaget ledde till lagstiftning.³⁸

11.4.4 Barnpornografiutredningens förslag

Barnpornografiutredningen föreslog att preskriptionstiden skulle förlängas också för sexuellt ofredande mot barn under 15 år, om barnet är förövarens avkomling eller står under hans fostran eller för vars vård eller tillsyn han har att svara på grund av myndighets beslut.³⁹

Utredningen menade att den kränkning som tillfogas ett barn genom att det utsätts för sexuellt ofredande kan vara lika allvarligt som om barnet hade utsatts för ett brott innefattande sexuellt umgänge. Även straffvärdet kan vara lika högt som ett sådant brott, särskilt om den som ofredar är en vuxen person i barnets familj och övergreppen pågår under en längre tid. Utredningen angav som ett sådant fall att en far eller annan anhörig förmår ett barn i unga år och under längre tid posera för pornografiska bilder, t.ex. genom att barnet förmås att onanera inför en videokamera. Utredningen nämnde i sammanhanget ett annat slag av sexuellt ofredande med högt straffvärde, som i och för sig inte har något samband med barnpornografi, nämligen att gärningsmannen vid upprepade tillfällen onanerar inför barnet.

Utredningen hävdade att den barnpornografi som är i omlopp i stor utsträckning är producerad inom en familj eller i andra relationer där den vuxne intar en överordnad ställning gentemot barnet.

³⁸ Bestämmelsen trädde i kraft den 1 januari 1995 (SFS 1994:1499, prop. 1994/95:2, bet. 1994/95:JuU5, rskr 1994/95:58).

³⁹ Barnpornografifrågan. Innehavskriminalisering m.m. (SOU 1997:29), s. 41, 158 ff. Förslaget om ny lydelse av 35 kap. 4 § andra stycket BrB löd: ”Har brott som avses i 6 kap. 1–4 och 6 §§ eller försök till sådana brott begåtts mot barn under femton år skall de i 1 § bestämda tiderna räknas från den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt femton år. *Detsamma skall gälla brott som avses i 6 kap. 7 § första och tredje stycket när någon begått sådant brott mot den som är hans avkomling eller står under hans fostran eller för vars vård eller tillsyn han har att svara på grund av myndighets beslut.*”

Uppfattningen baserade sig på de undersökningar som hade genomförts inom utredningen av den barnpornografi som är i omlopp i landet. Utredningen antog att förhållandet vara detsamma i sådana fall då barn förmås att medverka vid framställning av pornografiska bilder som inte sätts i omlopp.

Utredningen menade sålunda att gärningar av den typ som de omnämnda kan vara väl så kränkande för barnet och ha ett lika högt straffvärde som gärningar för vilka den längre preskriptionstiden gäller. Den särskild preskriptionsregeln i 34 kap. 4 § andra stycket BrB borde därför enligt utredningens mening omfatta även sexuellt ofredande mot barn under 15 år, om barnet är förövarens avkomling eller står under hans fostran eller för vars vård eller tillsyn han har att svara på grund av myndighets beslut.

Den av utredningen utpekade personkretsen är densamma som i bestämmelsen om sexuellt utnyttjande av underårig i 6 kap. 4 § första stycket, första meningen, dvs. förbudet att ha sexuellt umgänge med ungdom under 18 år som den vuxna på beskrivet sätt har en nära relation till.

Förslaget lades inte fram utan skulle behandlas i annat sammanhang.⁴⁰

11.4.5 Den särskilda preskriptionsbestämmelsen för sexualbrott mot barn bör utvidgas

Kommitténs bedömning: En ny särskild preskriptionsbestämmelse bör införas som rör sexualbrott mot personer under 18 år. Brott som normalt inte föranleder någon annan påföljd än böter bör dock inte omfattas av bestämmelsen.

Frågan om att förlänga preskriptionstiden för sexualbrott mot barn uppvisar vissa likheter med frågan om huruvida kravet på dubbel straffbarhet bör tas bort generellt för sådana brott. I båda fallen rör det sig om att pröva om sexualbrott mot barn intar en sådan särställning att man bör göra undantag från generella principer i straffrätten. I båda fallen kan man hävda att det krävs starka skäl för en avvikelse från det rådande regelsystemet. Ifråga om preskription har dock, som framgått, ett väsentligt avsteg redan gjorts av lagstiftaren, genom införandet av den särskilda preskriptionsbestämmelsen om vissa sexualbrott mot barn under 15 år. Inte desto mindre bör man pröva om en utvidgning skall

⁴⁰ Prop. 1997/98:43 s. 52.

ske av bestämmelsen med utgångspunkt i den grundläggande inställningen att olika brott med likartat straffvärde bör ha samma preskriptionstid. Den generella straffnivån eller det allmänna straffvärdet av ett brott kommer till uttryck i brottets straffskala. Straffskalan speglar alltså lagstiftarens allmänna värdering av brottet.

Den gällande preskriptionsbestämmelsen omfattar sålunda barn under 15 år. Frågan är om inte en sådan bestämmelse istället bör omfatta sexualbrott begångna mot personer under 18 år. Enligt direktiven skall kommittén vid sin översyn av bestämmelserna om sexualbrott mot barn utgå från barnkonventionens krav i dessa avseenden. Enligt barnkonventionen är varje människa under 18 år att anse som ett barn, om inte personen blivit myndig tidigare enligt den lag som gäller för personen (artikel 1). Konventionsstaterna har åtagit sig att skydda barn mot alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp (artikel 34). En närmare redogörelse om barnkonventionens innehåll ges i avsnitt 6.5.4.

Det straffrättsliga sanktionssystemet har självklart en central roll för att skydda barn i detta hänseende. Det är därför, som regeringen uttalade vid lagstiftningen om den särskilda preskriptionsregeln, viktigt att höga krav ställs på att regelsystemet är utformat så att det medger en effektiv lagföring. Det kan ifrågasättas om detta krav är uppfyllt om bevisläget är sådant att den som gjort sig skyldig till sexuellt övergrepp på ett barn kan överbevisas härom när brottet uppdagas, men preskriptionsreglerna lägger hinder i vägen mot en lagföring.

Den internationella utvecklingen på området är att allt fler länder knyter preskriptionstidens början till barnets myndighetsålder istället för till brottstillfället.⁴¹

Enligt kommitténs uppfattning bör åldersgränsen i en ny särskild preskriptionsbestämmelse för sexualbrott mot barn anpassas till barnkonventionens bestämmelser.

När det gäller vilka typer av sexualbrott som bör omfattas av en sådan bestämmelse menade Barnpornografiutredningen, som framgått, att en förlängd preskriptionstid borde gälla inte bara de grövre sexualbrotten utan också för brottet sexuellt ofredande i vissa avseenden. Barnpornografiutredningen motiverade sitt förslag med att detta brott kan innebära en lika stor kränkning och ha ett lika högt straffvärde som ett brott innefattande sexuellt umgänge, särskilt om den som ofredar är en vuxen person i barnets familj och övergreppen pågår under en längre tid.

⁴¹ Vitit Muntarborn, *Extraterritorial criminal laws against child sexual exploitation*, UNICEF, år 1998, s. 29. Boken behandlas också i avsnitt 15.3.3.

De skadliga verkningar som underåriga riskerar att drabbas av när de används som modeller för pornografiskt material berörs vid kommitténs överväganden om en ny bestämmelse om sexuell exploatering (avsnitt 6.5). Som där nämns kan det förhållandet att den sexuella handlingen dokumenteras på bild eller film medföra ytterligare en skadlig effekt, nämligen det livslånga traumat att ständigt leva med vetskapen om att finnas filmad i en förnedrande situation som kan spridas såväl nationellt som internationellt. Forskning har visat att barn som har förmåtts att utföra sexuella handlingar, t.ex. posering, i samband med framställning av pornografiska bilder riskerar ett sådant trauma, med stark ångest som följd.⁴²

Det finns mot den bakgrunden starka skäl att för att utvidga den särskilda bestämmelsen till att omfatta även vissa gärningar som för närvarande bedöms som sexuellt ofredande enligt 6 kap. 7 § BrB.

En sådan utvidgning bör inte, såsom Barnpornografiutredningen, föreslog, begränsas till de fall där barnet är förövarens avkomling eller står under hans fostran eller för vars vård eller tillsyn han har att svara på grund av myndighets beslut. Man kan nämligen ifrågasätta om sådant brott typiskt sett begås av gärningsmän som tillhör den personkrets som beskrivs i Barnpornografiutredningens begränsning. I detta sammanhang kan nämnas Rädda Barnens rapport Barn som inte berättar: Om att utnyttjas i barnpornografi. I rapporten redovisas en undersökning som gjorts utifrån beslaget barnpornografiskt material.⁴³ Av de 10 barn som undersökningen omfattade, var det endast 2 barn som hade utnyttjats inom familjen. De övriga barnen hade utnyttjats av personer utanför familjekretsen, vilka avlastade föräldrarna genom att vara t.ex. barnvakt och idrottsledare. Den refererade undersökningen visar vidare att den skada som barnet åsamkas är väl så allvarlig i de fall gärningsmannen inte tillhör familjekretsen. Det finns med andra ord, med hänsyn till straffvärdet, ingen anledning att göra någon skillnad mellan dessa gärningar utifrån vem som är förövare.

Mot att införa en begränsning till en sådan närståendekrets talar också att preskriptionsregler allmänt sett bör vara så enkla som möjligt att tillämpa. Det bör stå klart redan på ett tidigt stadium om åtalspreskription inträtt eller inte. Den av Barnpornografiutredningen utpekade personkretsen är densamma som den i bestämmelsen om sexuell utnyttjande av underårig i 6 kap. 4 § första stycket, första meningen BrB, dvs. förbudet att ha sexuell umgänge med ungdom

⁴² Carl-Göran Svedin och Kristina Back, Barn som inte berättar: Om att utnyttjas i barnpornografi, Rädda Barnen, år 1996, s. 21.

⁴³ Materialet beslagtogs under två stora utredningar, den s.k. Huddingehärvan år 1992 och Norrköpinghärvan år 1993.

under 18 år som den vuxna på beskrivet sätt har en nära relation till. Som framgått av kommitténs överväganden rörande en ny bestämmelse om sexuellt utnyttjande i avsnitt 6.3.5 bör personkretsen som omfattas av det absoluta förbudet mot att ha samlag eller genomföra sexuella handlingar med ungdomar utvidgas något. Straffansvaret enligt en reviderad bestämmelse om sexuellt utnyttjande bör således omfatta inte bara den som genomför en sexuell handling med någon som har fyllt 15 men inte 18 år och som är avkomling till gärningsmannen eller för vars vård eller tillsyn gärningsmannen skall svara på grund av en myndighets beslut. Ansvaret bör omfatta också den som genomför sådana handlingar med någon som står under fostran av gärningsmannen *eller har ett liknande förhållande till* denne. Med detta avses att gärningsmannen ingår i familjekretsen eller på ett annat liknande sätt står barnet mycket nära.⁴⁴

En sådan beskrivning av personkretsen kräver i vissa fall en noggrann prövning av omständigheterna i det enskilda fallet. Det kan t.ex. vara svårt för en åklagare att på förundersökningsmaterialet avgöra om barnet har ett sådant förhållande till gärningsmannen som, i bestämmelsens mening, är att jämställa med det fall barnet står under fostran. I ett sådant läge kan åklagaren se sig tvingad att väcka åtal och låta domstolen pröva frågan. För parterna är det självklart en olägenhet att genomlida rättegångsprocess, kanske i fler än en instans, som avslutas med att domstolen ogillar åtalet på grund av preskription. Även ekonomiska skäl talar för att preskriptionsreglerna bör vara så lätta att tillämpa som möjligt.

Man bör, som inledningsvis nämnts, pröva om en utvidgning skall ske av bestämmelsen med utgångspunkt i den grundläggande inställningen att olika brott med likartat straffvärde bör ha samma preskriptionstid. Man kan utifrån den utgångspunkten hävda att preskriptionsbestämmelsen bör begränsas så att fall av sexualbrott som normalt inte föranleder någon annan påföljd än böter inte omfattas. Det kan röra sig om situationer då gärningsmannen t.ex. vid enstaka tillfälle sexuellt berör den underårige eller blottar sig inför eller fäller kränkande uttalanden mot den underårige. Enligt kommitténs mening bör sådana gärningar inte omfattas av en ny preskriptionsbestämmelse.

Som framgått i avsnitt 7.3 bör en ny bestämmelse om sexuell kränkning av barn införas. Som där sägs bör den dömas för brottet som främjar att ett barn under 15 år utför en sexuell posering eller som annars utsätter barnet för ett beteende som kan kränka barnets sexuella

⁴⁴ Det kan anmärkas att den utvidgning av personkretsen som kommittén förordar inte är avsedd att omfatta idrotts- och fritidsledare, dvs. den grupp av förövare utanför familjekretsen som omnämns i Rädsla Barnens undersökning.

integritet. Såvitt avser det fallet att någon främjar att ett barn poserar har det brottet ett sådant straffvärde att det bör omfattas av en ny utvidgad preskriptionsbestämmelse. I avsnitt 6.4 har kommittén redovisat sina överväganden om en ny bestämmelse om sexuell kränkning. För sexuell kränkning bör den dömas som i annat fall än som sägs i övriga bestämmelser utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. Detta brott bör inte heller omfattas av en ny utvidgad preskriptionsbestämmelse.

Den av kommittén sålunda förordade nya preskriptionsbestämmelsen bör omfatta också försök till brott i den utsträckning de aktuella brotten bör vara straffbara på försöksstadiet.

Kommittén har i kapitel 10 redogjort för sina överväganden om nya bestämmelser med straffansvar för brotten samlag med avkomling och samlag med syskon. Kommittén har sålunda förordat att dessa bestämmelser flyttas till kapitel 7 brottsbalken. Anledningen är att bestämmelserna från systematiska utgångspunkter har ansetts passa bättre i kapitlet om brott mot familj. Straffbestämmelserna bör därför inte längre omfattas av den särskilda preskriptionsbestämmelsen om sexualbrott mot barn.

II SEXUELL POSERING PÅ SEXKLUBB OCH PÅ FILM

12 Sexklubbar

12.1 Kommitténs utgångspunkter och avgränsningar

Kommittén skall utreda bl.a. om det finns skäl och möjligheter att införa regler som begränsar eller försvårar för s.k. sexklubbar att rekrytera unga personer till sin verksamhet och om andra skadliga effekter av sådana klubbar kan undvikas genom lagstiftning eller på annat sätt. I direktiven nämns som en sådan åtgärd att koppleriansvaret utvidgas i syfte att jämställa sexklubsbranschens huvudaktörer med den traditionella kopplaren.

När det gäller unga personers deltagande i sexklubbarnas verksamhet har kommittén i avsnitt 6.5 och 7.3 redovisat sina överväganden angående nya straffbestämmelser om sexuell exploatering av ungdom och sexuell kränkning av barn. Där framgår bl.a. följande. Lagstiftningen om sexualbrott bör skydda personer under 18 år mot att användas i vissa poseringssammanhang. Det nuvarande förbudet mot att använda barn under 15 år vid sexuell posering (6 kap. 7 § första stycket BrB) bör behållas och det motsvarande skyddet för ungdomar mellan 15 och 18 år (6 kap. 7 § andra stycket BrB) bör förstärkas. I en ny bestämmelse om sexuell exploatering av ungdom bör det därför föreskrivas ansvar för den som främjar bl.a. att någon som inte har fyllt 18 år utför en sexuell posering som bl.a. sker mot ersättning eller annars kan skada hans eller hennes utveckling. Bestämmelsen omfattar sexuell posering på sexklubb. Det bör råda ett absolut förbud beträffande posering i sådana sammanhang. Den underåriges inställning till handlingen bör sålunda, i likhet med vad som gäller generellt beträffande barn under 15 år, inte tillmätas någon straffrättslig betydelse.

Det finns inte någon vedertagen definition av uttrycket sexklubb. Kommittén har valt att använda den definition 1977 års Prostitutionsutredning gav uttrycket. Med sexklubb avses sålunda

lokaler med pornografisk filmvisning och levande nakenframträdande på scen. S.k. enskild posering kan – men behöver inte – förekomma. Servering av enklare slag förekommer vanligen. Gästerna betalar en viss inträdesavgift för varje besök.¹

Definitionen i sig klassificerar inte verksamheten som en sådan offentlig pornografisk föreställning som är otillåten enligt 2 kap. 14 § ordningslagen (1993:1617). Förbudet i ordningslagen mot att anordna offentlig pornografisk föreställning behandlas i avsnitt 12.3.1.

12.2 Det har vidtagits åtgärder för att motverka sexklubbarnas skadeverkningar

12.2.1 1973 års Brottskommission

När straffbestämmelsen i brottsbalken om sårande av tukt och sedlighet upphävdes år 1971 blev pornografiska föreställningar tillåtna i full utsträckning. Denna form av pornografisk verksamhet med framträdanden av levande aktörer kom i huvudsak att bedrivas vid de s.k. sexklubbarna. Olägenheterna i form av kriminalitet och annan social missanpassning som följde i sexklubbarnas spår ledde till att 1973 års Brottskommission fick i uppdrag att överväga bl.a. vilka åtgärder som kunde vidtas för att förebygga brott i samband med sexklubbarnas verksamhet. Brottskommissionen avgav betänkandet Åtgärder för att bekämpa brottsligheten och förbättra den allmänna ordningen (Ds Ju 1973:5).²

Enligt kommissionen bestod sexklubbarnas föreställningar av uppträdanden av olika slag som striptease, samlag och andra former av könsumgänge samt visning av pornografisk film. Det förekom att sexklubbarnas publik erbjöds posering i smårum som låg i anslutning till klubblokalerna eller i någon närbelägen lägenhet. Med posering i detta sammanhang avsågs inte bara att den poserande visade sig naken för kunden utan även, och kanske väsentligast, att hon hade samlag eller utövade annat könsligt umgänge med kunden

Kommissionen bekräftade att sexklubbarnas verksamhet utgjorde eller kunde utgöra en grogrund för brottslighet och social missanpassning. Koppleri, främjande av otukt, olovlig rusdrycksförsäljning,

¹ 1977 års Prostitutionsutredning, SOU 1981:71 s. 159. Se närmare Ds S 1980:9 Prostitutionen i Sverige, del I och II. En rapport utarbetad inom prostitutionsutredningen (S 1977:01) s. 609.

² Ds Ju 1973:5 s. 101 f.

narkotikalangning och häleri var några av de brott som hade avslöjats i samband med sexklubbsverksamheten. Även stöld, rån, misshandel och olaga hot förekom mot både kunder och personal. Det kunde vidare misstänkas att åtminstone en del av de betydande inkomster som verksamheten gav utnyttjades i kriminellt syfte. De som var verksamma på sexklubbarna löpte risk att efter hand hamna i asocialitet och kriminalitet. Utvecklingen hade, enligt kommissionen, sannolikt lett till en väsentlig ökning av prostitutionens totala omfattning och därmed också antalet personer som löpte risk att bli socialt missanpassade. Verksamheten hade också ofta medfört sanitära olägenheter för de kringboende. Kommissionen betonade de svårigheter som polisen hade att med den då gällande lagstiftningen komma till rätta med de många problem som sexklubbsverksamheten förde med sig.

Med hänsyn till de missförhållanden av olika slag som sålunda var förenade med sexklubbarnas verksamhet föreslog kommissionen ett tillståndstvång för pornografiska föreställningar. Förslaget ledde till lagstiftning.³

12.2.2 1977 års Prostitutionsutredning

Den år 1977 tillsatta Prostitutionsutredningen studerade ingående prostitution som samhällsföreteelse. Utredningen gjorde en kartläggning av prostitutionens former och omfattning som avgav betänkandet *Prostitutionen i Sverige – bakgrund och åtgärder* (SOU 1981:71).⁴

Utredningen definierade, som nämnts i tidigare avsnitt, uttrycket sexklubb som lokaler med pornografisk filmvisning och levande nakenframträdanden på scen. Enskild posering kunde – men behövde inte – förekomma. Servering av enklare slag förekom vanligen. Gästerna betalade en viss inträdesavgift för varje besök.

Vid sin kartläggning av verksamheten vid sexklubbarna konstaterade utredningen följande. Under första hälften av 1970-talet ökade antalet sexklubbar snabbt för att därefter minska kraftigt. Medan det år 1975 hade funnits 91 sådana klubbar i 35 polisdistrikt, fanns våren 1981 endast 15 klubbar utspridda på 5 polisdistrikt. Av klubbarna låg fem i Stockholm och tre i Göteborg. I Malmö hade samtliga sexklubbar upphört med sin verksamhet år 1977 som en följd av att polisen stängt de klubbar som fanns och inte gett nya tillstånd till

³ Prop. 1973:115 s. 30 f., JuU 1973:26 s. 24 f., SFS 1973:561.

⁴ SOU 1981:71 se särskilt s. 159, 164 f, 169, 175 f och Ds S 1980:9 *Prostitutionen i Sverige*, del I och II. En rapport utarbetad inom prostitutionsutredningen (S 1977:01) s. 609.

pornografisk föreställning. På storstadsklubbarna förekom det inte, såvitt kunde utrönas, någon prostitution medan sådan som nämnts tidvis förekom på de övriga klubbarna. De senare var belägna i södra och mellersta Sverige. Utredningen bedömde att det år 1981 fanns ett hundratal kvinnor som ägnade sig åt prostitution i anslutning till sexklubbarna i landet. Enligt utredningen berodde minskningen främst på tillståndskravet, men också på att allmänhetens intresse för sexklubbar hade avtagit.

Utredningen menade att övervägande skäl talade för att samhället borde ingripa med förbud för att göra slut på de återstående sexklubbarna och att den offentliga pornografiska föreställningen sålunda borde förbjudas.

Förslaget godtog av riksdagen. En ny bestämmelse om förbud att anordna pornografisk föreställning infördes i 10 § allmänna ordningsstadgan. Förbudet trädde i kraft den 1 juli 1982.⁵

I lagstiftningsärendet anförde regeringen följande om förbudets syfte och tillämpningsområde.⁶

Syftet med förbudet var att motverka prostitutionen, liksom den kriminalitet och det asociala levnadssätt som främjades av den särskilda miljön vid sexklubbarna. Man framhöll att steget från sexklubb till prostitution inte var långt och att många gatuprostituerade tidigare hade varit verksamma i sexklubbssammanhang. Ett förbud utgjorde också en markering från samhällets sida mot en företeelse som motverkade strävandena för jämställdhet mellan könen och verklig sexuell frihet byggd på samhörighet och gemenskap.

12.2.3 Ordningslagen

Den 1 april 1994 ersattes allmänna ordningsstadgan av den nya ordningslagen (1993:1617).⁷ Förbudet mot att anordna offentliga pornografiska föreställningar överfördes till ordningslagen i oförändrat skick. Det ansågs att det inte fanns anledning till ändring i förbudet; dess efterlevnad var en fråga som främst ankom på polis och åklagare. Regeringen betonade att socialtjänsten hade en viktig roll att fylla när det gällde att hålla unga människor borta från skadliga miljöer som t.ex. sexklubbar.

⁵ Prop. 1981/82:187, JuU 1981/82:56, rskr. 1981/82:355, SFS 1982:344.

⁶ Prop. 1981/82:187 s. 26, 69 f., se även JuU 1981/82:56 s. 6.

⁷ Prop. 1992/93:210 s. 91.

12.2.4 1993 års Prostitutionsutredning

Ytterligare en kartläggning av prostitutionens omfattning i Sverige företogs av 1993 års Prostitutionsutredning. Utredningen hade bl.a. att utvärdera effekten av förbudet mot offentliga pornografiska föreställningar samt att vid behov av sådana åtgärder lägga fram förslag till ändrad lagstiftning. Utredningens överväganden redovisades i betänkandet *Könshandel* (SOU 1995:15).⁸

Utredningen lämnade inte någon definition av uttrycket sexklubb, men gav följande beskrivning av verksamheten. Den öppna delen av klubbarnas verksamhet bestod av stripteaseuppträdande och dans, tangerande eller ibland överskridande gränsen för vad som är att betrakta som tillåtet. Efter föreställningen gick kvinnorna som uppträtt omkring bland åskådarna och tog upp beställningar på privat posering. Kvinnorna poserade därefter i särskilda bås med hönsnät eller glasskiva mellan sig och köparen. Köparen kunde välja mellan t.ex. vanlig posering, vaginalsex med penisattrapp eller lesbisk show. Poseringarna var oftast grovt pornografiska. Kvinnan visade sitt kön och smekte sig själv med eller utan hjälpmedel i syfte att köparen skulle få sexuell tillfredsställelse. På en klubb fick köparen vidröra kvinnans bröst och stjärt.

Enligt utredningen fanns, såvitt känt var, fyra sexklubbar i Göteborg och tre i Stockholm. På Göteborgsklubbarna beräknades sammantaget 100–150 kvinnor sälja privat posering. I Malmö hade någon nyetabletering av sexklubbar inte ägt rum sedan tidigare stängdes på 1970-talet. Utredningen fann sammanfattningsvis att sexklubbar alltjämt förekom, men i mindre omfattning än innan förbudet mot offentliga pornografiska föreställningar infördes.

Utredningen ansåg att sexklubbar var den synligaste och mest omfattande organiserade formen av handel med sexuella tjänster, även om ingen direkt prostitution hade kunnat påvisas inom klubbarnas lokaler. Utredningen fann inga konkreta bevis på att ens prostitutionskontakter togs på sexklubbarna. Hur stor del av klubbarnas verksamhet som i lagens mening är koppleri var det, enligt utredningens mening, omöjligt att fastställa.

Utredningen föreslog inte någon ändrad lagstiftning avseende förbudet mot offentliga pornografiska föreställningar i ordningslagen, men föreslog att koppleriansvaret i 6 kap. 8 § BrB skulle utvidgas. Enligt förslaget skulle ansvaret omfatta även den som främjar eller på ett otillbörligt sätt bereder sig vinning av att någon annan, i samband med framställning av pornografiska bilder eller filmer, mot ersättning

⁸ Se särskilt s. 61, 92 f., 101 f., 209 f., 230 f. och 237 f.

har tillfälliga förbindelser som innefattar samlag eller har grovt kränkande karaktär. Enligt utredningen skulle även den som främjar eller bereder sig vinning av att annan har tillfällig sexuell förbindelse där kroppskontakt inte förekommer, t.ex. sexuell posering, omfattas av ansvaret. Förslaget tog sikte på pornografibranschens och sexklubbsverksamhetens huvudaktörer och syftade till att jämställa dessa med den traditionelle kopplaren. Ansvar för koppleri skulle kunna ådömas t.ex. en sexklubbsägare som främjar någon annans tillfälliga förbindelser mot ersättning genom att tillåta eller medverka till att privat posering förekommer. Utvidgningen av straffansvaret, såvitt avsåg sexuell posering, täcktes enligt utredningen språkligt väl av lagtexten och det fanns därför i det hänseendet inget behov av att omformulera koppleriparagrafen. Det var dock nödvändigt att det slogs fast att lagtexten hade denna innebörd. Däremot krävde förslaget att ansvaret skulle omfatta även framställning av pornografiska bilder en förändring av lagtexten.

Regeringen anförde i lagstiftningsärendet att utredningens förslag om ett utvidgat koppleriansvar tar sikte på framställning av pornografiska bilder och att förslaget därför får konsekvenser för tryckfriheten och yttrandefriheten. Dessa konsekvenser hade inte blivit tillräckligt belysta. Med hänsyn härtill ansåg regeringen att förslaget borde övervägas ytterligare i den kommande översynen av sexualbrotten.⁹

12.3 Lagstiftning med anknytning till sexklubbar

12.3.1 Förbudet mot anordnande av offentlig pornografisk föreställning

Offentlig tillställning som utgör pornografisk föreställning får, enligt 2 kap. 14 §, ordningslagen (1993:1617) inte anordnas.

Syftet med förbudet är att motverka prostitution samt den kriminalitet och det asociala levnadssätt som miljön vid sexklubbarna främjar. Av förarbetena framgår att förbudets syfte också är att markera strävandena för jämställdhet mellan könen och verklig sexuell frihet byggd på samhörighet och gemenskap. Avsikten är alltså både att skydda de uppträdande och att ta tillvara mera allmänna intressen.

⁹ Prop. 1997/98:55 s. 100 f. och 106 f.

Av förarbetena framgår vidare följande.¹⁰

Med pornografisk föreställning avses en föreställning med levande aktörer, där sexuella situationer eller händelseförlopp framställs på ett ohöjlt och utmanande sätt. Kravet på levande aktörer innebär att en sådan föreställning inte kan bestå enbart av pornografisk filmförevisning. För rubriceringen av föreställningen är de sexuella inslagens karaktär och omfattning av betydelse. I uttrycket pornografisk föreställning får också anses ingå att det primära syftet med föreställningen skall vara att förmedla pornografi.

Föreställningen skall sålunda i huvudsak eller till övervägande del innehålla pornografiskt material. Enstaka inslag av striptease eller liknande framställningar i t.ex. en teater- eller varietéföreställning gör inte föreställningen pornografisk. Ett pornografiskt inslag i en teaterföreställning anses vara en del av framförandet av det verk som den samlade sceniska framställningen utgör. En offentlig filmförevisning som ingår som ett moment i en pornografisk föreställning utgör å andra sidan inte en biografföreställning.

Vid införandet av förbudsbestämmelsen sades att förbudet omfattar även enskild posering, om den kan anses utgöra eller vara en del av en tillställning, som anordnas på sådant sätt att allmänheten äger tillträde.

Rubriceringen av föreställningen baserar sig, som sagt, även på om det primära syftet med föreställningen är att förmedla pornografi.

Innebörden av uttrycket pornografisk i ordningslagen överensstämmer med den betydelse uttrycket har i paragraferna om barnpornografibrottet och brottet otillåtet förfarande med pornografisk bild (16 kap. 10 a och 11 §§ BrB).

I lagstiftningsärendet om utvidgning av det straffbara området avseende befattning med barnpornografi uttalades följande.¹¹ Det avgörande, vid bedömningen av om det är fråga om en pornografisk bild, torde vara vilket syfte en viss framställning har. Om ändamålet med framställningen väsentligen är att påverka åskådaren sexuellt kan det var fråga om pornografisk produkt. Men om bilden har framställts i andra syften, t.ex. konstnärliga, torde den inte vara att beteckna som pornografisk.

Utanför förbudet mot pornografiska föreställningar faller enligt det sagda pornografiska inslag vid sådana allmänna sammankomster som avses i 2 kap. 1 § ordningslagen, dvs. teaterföreställningar, biografföreställningar och andra sammankomster för framförande av konstnärliga

¹⁰ Ds Ju 1973:5 s. 101 f., prop. 1973:115 s. 30 f., JuU 1973:26 s. 24 f., prop. 1975/76:209 s. 143, prop. 1976/77:39 s. 7 f., prop. 1981/82:187 s. 26 och 69 f. samt JuU 1981/82:56 s. 6.

¹¹ Prop. 1997/98:43 s. 82, jfr JO 1971 s. 561.

verk.

Den som anordnar en föreställning i strid mot förbudet straffas med böter eller fängelse upp till sex månader (2 kap. 29 § första stycket 5 p ordningslagen). Den som medverkar till gärningen, t.ex. genom att lämna ekonomisk stöd eller upplåta lokal, döms till ansvar enligt brottsbalkens allmänna bestämmelser om medverkan i 23 kap. 4 och 5 §§ BrB (2 kap. 29 § tredje stycket ordningslagen). Eftersom bestämmelsen avser att bl.a. tillvarata mera allmänna intressen, kan också den som aktivt deltagit i den förbjudna verksamheten genom att uppträda i den pornografiska föreställningen dömas för medverkan. Åskådare går däremot normalt fria från straffansvar med hänsyn till den ringa grad i vilken de kan anses ha främjat brottet.

Polisen får upplösa en offentlig tillställning bl.a. om det där förekommer något som strider mot lag (2 kap. 23 § första stycket 2 p ordningslagen). Polisen har alltså, med stöd av denna bestämmelse, möjlighet att upplösa en tillställning som hålls i strid mot förbudet om offentlig pornografisk föreställning.

Ordningsslagen innehåller också vissa förverkandebestämmelser. Vid en överträdelse av förbudet mot anordnande av offentlig pornografisk föreställning får vad som har uppburits i avgifter eller i någon annan ersättning för att bevista tillställningen förklaras förverkat efter vad som är skäligt (2 kap. 31 § ordningslagen).

12.3.2 Lagstiftning som är särskilt tillämplig när unga personer uppträder på sexklubbar

Man kan i allmänhet utgå från att ett sexualbrott enligt 6 kapitlet brottsbalken begås när barn under 15 år medverkar i en offentlig pornografisk föreställning genom ett nakenframträdande. Även om framträdandet inte består i att barnet har sexuellt umgänge med en annan person kan själva nakenposeringen utgöra ett sexualbrott – sexuellt ofredande enligt 6 kap 7 § BrB – om barnet har förmåtts till detta. På motsvarande sätt förhåller det sig med den som har fyllt 15 men inte 18 år, under förutsättning att den unge förmåtts utföra poseringen på ett otillbörligt sätt.¹²

Med stöd av *lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU)* kan samhället ingripa med tvångsåtgärder bl.a. om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom socialt nedbrytande beteende, såsom då den unge uppträder på sexklubb (3 §). Enligt LVU kan vård beredas även för den som fyllt 18

¹² Se vidare avsnitt 6.5 och 7.3.

men inte 20 år, om en sådan vård med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård och det kan antas att en behövlig vård inte kan ges med den unges samtycke (1 § andra stycket). Socialtjänsten har en viktig roll att fylla i detta sammanhang.

Även polisen kan ingripa då unga personer uppträder på sexklubb. Polis kan med stöd av *polislagen* (1984:387) omhänderta en person om det föreligger risk för dennes hälsa och utveckling under förutsättning att personen kan antas vara under 18 år (12 §).

Enligt *arbetsmiljölagen* (1977:1160) får en minderårig inte anlitas till eller utföra arbete på sätt som medför risk för skadlig inverkan för den minderåriges hälsa eller utveckling (5 kap. 3 § första stycket). Med minderårig avses den som inte har fyllt 18 år (5 kap. 1 §). Anlitande av barn under 18 år för arbete på sexklubb strider således mot nämnda lag. Arbetsmiljöverket har möjlighet att ingripa med föreläggande eller förbud i fall då en minderårig har arbetsuppgifter av sådant slag som avses i 5 kap. 3 § (7 kap. 7 §). Den som bryter mot ett sådant föreläggande eller förbud kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år (8 kap. 1 §).

Härutöver kan nämnas *socialtjänstlagen* (1980:620), *lagen* (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM) och *utlänningslagen* (1989:529). Enligt 3 § socialtjänstlagen har kommunen det yttersta ansvaret för att de som vistas där får det stöd och den hjälp som de behöver. LVM är avsedd att komplettera socialtjänstlagen i de fall då en missbrukare inte kan förmås att medverka till vård i frivilliga former. Under vissa förutsättningar kan alltså tvångsvård beslutas (4 §). I utlänningslagen ges regler för bl.a. utlänningars inresa och vistelse i Sverige och arbete här som anställd samt om förutsättningarna för att avvisa eller utvisa en utlänning.

Sverige har gjort åtaganden i internationella instrument som är av betydelse för utformningen av det straffrättsliga skyddet för ungdomar mot att användas vid sexuell posering. En redogörelse om några av dessa har lämnats vid kommitténs överväganden angående en ny straffbestämmelse om sexuell exploatering av ungdom i avsnitt 6.5.

12.4 Sexklubbarnas verksamhet och skadeverkningar

12.4.1 Kommittén har genomfört en enkätundersökning

För att få en uppfattning om bl.a. sexklubbarnas verksamhet och omfattning har kommittén, genom en enkät, inhämtat upplysningar från landets polismyndigheter samt från socialförvaltningarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping.

Enkätfrågorna avser förhållandena våren 1999. I enkäten har uttrycket sexklubb definierats på det sätt som angetts i avsnitt 12.1. Enkätfrågorna framgår av bilaga 3 till betänkandet.

Vid 1993 års Prostitutionsutrednings dokumentation och utvärdering av de sociala insatserna mot prostitutionen fanns det i landet fyra kommuner/ städer med socialarbetare som hade avdelats för socialt arbete mot prostitutionen – s.k. prostitutionsgrupper – nämligen Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping.

I Göteborg och Malmö finns det alltjämt (våren 1999) fungerande prostitutionsgrupper. Stockholm stads socialtjänst har numera i stället en enhet för ”upsökande och rådgivande verksamhet”, som bedriver verksamhet mot bl.a. prostitution. Socialtjänsten har avstått från att svara på enkäten med hänvisning till att man inte bedriver någon verksamhet riktad mot sexklubbar i den omfattningen som krävs för att kunna ge rättvisande svar. Även i Norrköping har prostitutionsgruppen avvecklats. Prostitutionsgruppens arbetsuppgifter har till viss del överförts till socialjouren.

En viss försiktighet är påkallad vid värderingen av enkätsvaren. En osäkerhetsfaktor är att det pågår en kontinuerlig förändring av sexklubsbranschen. Vissa klubbar stängs eller ändrar verksamhetsinriktning, medan nya klubbar etableras. Därtill kommer att man inom polismyndigheterna, enligt enkätsvaren, i vissa avseenden var osäkra på hur den faktiska verkligheten såg ut.

När lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster trädde i kraft den 1 januari 1999 (sexköpslagen) höjdes polisens anslag i syfte att täcka de ökade kostnaderna för bl.a. spanings- och utredningsarbete. De extra resurser som alltså tilldelades polisväsendet med anledning av den nya lagstiftningen har, enligt uppgift från Rikspolisstyrelsen, fördelats mellan polismyndigheterna i Stockholm län, Västra Götaland, Östergötlands län och i Malmöhus län, där problemen anses vara störst. Var och en av de nämnda polismyndigheterna har byggt upp verksamheter för att bekämpa prostitution. Mot den bakgrunden är det

inte osannolikt att resultatet av enkäten hade blivit annorlunda om den hade utförts i dag.

Informationen genom enkäten har kompletterats med dels intervjuer med företrädare för socialtjänsten samt åklagar- och polismyndighet, dels studiebesök på sexklubbar. Den redovisning som följer baserar sig således på det samlade materialet.

12.4.2 Antalet sexklubbar har ökat

Det finns enligt enkätsvaren sammanlagt tretton sexklubbar i landet, varav fyra i Stockholm, tre i Göteborg, två i Karlstad samt en i vardera Eskilstuna, Borås, Jönköping och Strömstad. Därutöver finns det i vardera Stockholm och Visby en sexklubb, där verksamhet består av enbart servering och nakenframträdande på scen, såsom striptease. Nästan hälften av sexklubbarna är alltså belägna i Stockholm eller Göteborg.

Enkäten utvisar sålunda att antalet sexklubbar har ökat kraftigt under de senaste fem åren. Den kartläggning som utfördes av 1993 års Prostitutionsutredning omfattade sammanlagt sju sexklubbar i landet, varav fyra i Göteborg och tre i Stockholm.¹³ Ökningen av antalet sexklubbar torde väsentligen kunna härledas till några sexklubbar utanför Stockholms- och Göteborgsområdet med relativt få kvinnor.

12.4.3 Antalet kvinnor i verksamheten har troligtvis ökat

Det är svårt att få klarhet i hur många kvinnor som arbetar i sexklubbsbranschen. Av enkätsvaren framgår att det absoluta flertalet kvinnor i sexklubbsbranschen är verksamma i Stockholm och Göteborg. På Stockholms sexklubbar arbetar, enligt polismyndigheten, ca 400 kvinnor. På en av Karlstadsklubbarna arbetar endast en kvinna. Sexklubbarna i Eskilstuna och Visby har åtta, nio respektive sex kvinnor engagerade i verksamheten. På Jönköpingsklubben arbetar en eller två kvinnor samtidigt. Det saknas dock kännedom om hur många som sammanlagt är verksamma på klubben. I Göteborg synes, enligt prostitutionsgruppen, antalet kvinnor i branschen ha ökat under senare delen av 1990-talet. Enligt en företrädare för en av Göteborgs sexklubbar arbetar ca 40 kvinnor på klubben. På en annan Göteborgsklubb

¹³ Den kartläggningen som utfördes av 1993 års Prostitutionsutredning har redovisats i avsnitt 12.2.4.

arbetar, enligt klubbens hemsida på Internet, ca 50 kvinnor.

Det är oklart om antalet kvinnor ökat i samma grad som antalet sexklubbar. 1993 års Prostitutionsutredning angav att det fanns 100–150 kvinnor på Göteborgs sexklubbar som sålde privat posering, men lämnade inte någon motsvarande uppgift avseende övriga sexklubbar i landet. Det är rimligt att anta att det sammanlagda antalet kvinnor i landet som arbetar på sexklubb i vart fall inte understiger 500. Det absoluta flertalet kvinnor i sexklubbsbranschen är verksamma i Stockholm och Göteborg.

12.4.4 Sexklubbarnas omsättning är svår att uppskatta

Inte heller utgör enkätsvaren och övrigt information tillräckligt underlag för en uppskattning av sexklubbarnas omsättning räknat i penningbelopp. En dom från Svea hovrätt meddelad i november 1998 ger dock en antydning om vilka belopp som finns i branschen. Hovrätten dömde företrädarna för Stockholmsklubbarna Studio Anna/ Nya Studio Anna samt Tusen och en natt (1001) för bl.a. ekonomisk brottslighet. Det framkom i målet att likvidöverskottet av verksamheten i klubbarna, under en period om två år, hade uppgått till ca 20 000 000 kr.¹⁴

12.4.5 Sexklubbarnas verksamhetsinriktning är relativt likartad

Några påtagliga förändringar i sexklubbarnas verksamhet har inte skett sedan 1993 års Prostitutionsutredning. Den beskrivning av sexklubbarnas verksamhet som utredningen lämnade är alltså i huvudsak fortfarande aktuell. Den typiska sexklubbens verksamhet kan beskrivas på följande sätt.

Den öppna delen består av stripteaseuppträdande på scen. Det förekommer inget samlag eller annat likartat pornografiskt uppträdande. I allmänhet sker ingen beröring mellan kvinnan och åskådarna under dansframträdandet.

Till den öppna delen kan också höra försäljning, uthyrning och visning av pornografiska filmer (på storbildsvideor och i privata bås) samt försäljning av pornografiska tidningar och sexhjälpmedel.

Efter föreställningen går de kvinnor som uppträtt omkring bland

¹⁴ Svea Hovrätt, mål nr B 1103/98, dom 1998-11-03, DB 113 (ej prövnings-tillstånd av Högsta domstolen).

åskådarna och tar upp beställningar på privat/enskild posering. Poseringen sker vanligen i ett bås eller angränsande rum. Kvinnan och kunden är under poseringen åtskilda av en glasskiva eller ett hönsnät. Det finns alltså inte någon möjlighet till beröring. Kunden kan välja mellan t.ex. vanlig posering, vaginalsex med penisattrapp eller lesbisk show. Kvinnan poserar i syfte att kunden skall bli sexuellt upphetsad och tillfredsställa sig själv. En annan typ av enskild posering, som erbjuds enskilda eller mindre grupper av kunder, är s.k. table dance. Kvinnan poserar därvid stående på ett bord eller en upphöjd scen. Det förekommer ingen glasruta mellan kvinnan och kunden. Till skillnad från den tidigare beskrivna poseringsformen, som sker i bås eller angränsande rum, är kunden vid table dance förbjuden att öppet onanera under poseringen. Därutöver förekommer det på en del Stockholmsklubbar särskilda rum för massage och bad i bubbelpool. Den sist nämnda tjänsten består i att kunden får bada tillsammans med kvinnan i en bubbelpool.

Det finns i regel en prislista över de nu beskrivna sexuella tjänsterna. Priset för en privat posering på en Göteborgsklubb kan variera mellan 300 och 1 000 kr. Det slutliga priset är en förhandlingsfråga. Kvinnorna brukar använda prislistan som utgångspunkt och därefter begära vad de tror kunden har förmåga att betala.

Den mat och dryck som serveras består av kaffe, läsk, lättöl eller alkohol i folkölsklass jämte någon lättare förtäring. Klubbarna har inte serveringstillstånd enligt alkohollagen. En del av dryckerna säljs till höga priser under beteckningar som är snarlika namn på alkohol-drycker. Serveringen sköts i vissa fall av lättklädda kvinnor.

En del sexklubbar har egna hemsidor på Internet där man beskriver klubben och vilka tjänster som erbjuds. Det finns i en del fall möjlighet att via nätet köpa tjänster och produkter, t.ex. pornografiska filmer och sexhjälpmedel. På en Göteborgsklubbs hemsida presenteras några av klubbens kvinnor med bl.a. foton.

Vissa Stockholmsklubbar skiljer sig från övriga sexklubbar i landet beträffande bl.a. utbud av sexuella tjänster och priser.

Den tidigare omnämnda sexklubben Tusen och en natt (1001) hade följande prislista; Erotisk helkroppsmassage 2 000 kr/30 min, Bada bubbelpool med din favoritflicka 3 500 kr/30 min, Privata lekrum för slavar och slavinnor 4 000 kr/30 min, VIP rum – följ med till flickans egen sängkammare 5 000 kr/30 min samt Sällskap hela natten med valfri flicka – gör vad du vill, hur länge du vill... 15 000 kr.¹⁵

Betalningen för de tjänster som Studio Anna/ Nya Studio Anna samt Tusen och en natt (1001) tillhandahöll skedde till 80 procent med

¹⁵ Prislistan hämtad från hovrättens dom (se not 11), tingsrättens bilaga nr 7.

någon form av betalkort.¹⁶

En kartläggning av kunderna på de två klubbarna, baserad på 6 500 kortköp om sammanlagt 23 800 000 kr, visade att många hade betalat med företagskort. Av männen var ca hälften företagare eller styrelseledamöter. Bland de 4 000 besökarna fanns det personer som hade lagt ut nästan 100 000 kr på en kväll. Kvittona var i ett flertal fall utställda på ett antal restauranger och andra företag runt om i landet, vilket dolde att det rörde sig om sexklubsbesök.¹⁷

Den verksamhet som bedrevs har av företrädare för polisen i Stockholm karaktäriseras som bondfångeri. Många kunder kände sig lurade. Kvinnorna anspelade på sexuella känslor med ord som ”total tillfredsställelse”. Kunderna ”hetsades” att betala allt större summor med hjälp av bl.a. outtalade löften om samlag. Betalningen skedde alltid i förskott. Kvinnorna utförde dock, enligt kunderna, aldrig de utlovade sexuella tjänsterna. Männen fick på sin höjd beröra kvinnornas bröst och fick tillfredsställa sig själva.¹⁸

I enkäten finns endast en uppgift om verksamhet av homosexuell karaktär. Det uppges att det på en klubb i Stockholm förekommer ”homokväll med bastuklubbskaraktär”.

Frågan om huruvida köp av sexuella tjänster eller annan kriminalitet förekommer i anslutning till sexklubbarnas verksamhet behandlas i avsnitt 12.4.7.

12.4.6 Sexklubbarnas rekrytering av kvinnor

Kvinnornas bakgrund och omständigheterna vid sexklubsdebuten påminner om kvinnorna i prostitutionen

Den beskrivning av kvinnorna på sexklubbarna som utredningen fått från socialförvaltningar samt från åklagar- och polismyndigheter företer stora likheter med den bild av kvinnorna i prostitutionen som återges i forskningslitteratur.

Ulla-Carin Hedin och Sven-Axel Månsson har i forskningsrapporten ”Vägen ut” lämnat en beskrivning av de faktorer i kvinnornas bakgrund som kan tänkas ha haft stor eller avgörande betydelse för vägen in i prostitutionen.¹⁹ Ur kvinnornas berättelser om bakgrund och uppväxt

¹⁶ Uppgift hämtad från hovrättens dom (se not 11), tingsrättens dom, s. 26.

¹⁷ Kartläggning utförd av Aftonbladet (publicerad den 27 november 1998) med anledning av en artikelserie om sexklubbar i Stockholm.

¹⁸ Polismyndighetens i Stockholms län enkätsvar.

¹⁹ Ulla-Carin Hedin och Sven-Axel Månsson, Vägen ut – Om kvinnors uppbrott ur prostitutionen, 1998. Boken bygger på kvalitativa djupintervjuer med 23

träder enligt författarna följande tre dominerande problembilder fram.

Kvinnorna redovisar erfarenheter av sexuella övergrepp av fader, broder, släkting eller annan bekant mansperson. – Det förekommer ett känslomässigt avvisande från moderns sida eller andra destruktiva inslag i relationen till föräldrarna. – Det finns vidare inslag av andra sociala problem i hemmet som fattigdom, relationsproblem mellan föräldrarna och/eller missbruk av alkohol eller andra droger.

Många kvinnor har på grund av problem i föräldrahemmet flyttat hemifrån tidigt. När de har försökt att etablera sig i vuxenlivet med bostad och arbete och/eller hamnat i olika typer av vardagliga problemsituationer – som att vara utan pengar till hyran, bli arbetslös eller ha ansvar för ett litet barn – så har de inte haft naturliga informella relationer till stöd och hjälp. Deras nätverk har alltså inte erbjudit det sociala stöd som stått andra ungdomar till buds. Många kvinnor berättar att debuten i prostitutionen inträffat vid en tidpunkt då de befunnit sig i en ensam och utsatt situation – t.ex. en prekär ekonomisk situation – *eller* en traumatisk kris med uppbrutna relationer efter skilsmässa eller dödsfall *eller* en i övrigt kaotisk livssituation. Genom relationsproblemen med föräldrarna, främst i förhållande till modern, har kvinnorna utvecklat ett dåligt självförtroende och en svag självkänsla. I sin osäkerhet famlar kvinnorna och söker bekräftelse hos kamrater och tillfälliga pojkvänner. De blir ett lätt byte för skrupelfria personer i prostitutionen, som försöker lura och utnyttja dem. De nu redogjorda omständigheterna kring prostitutionsdebuten utgör inte okända eller nya rön inom forskningen. De har påvisats i en rad studier, såväl svenska som utländska, om kvinnorna i prostitutionen. Prostitutionsdebuten och omständigheterna kring den utgör själva kulmen på en lång kedja av tidigare händelser och är således en följd av ett flertal samverkande faktorer.

Man kan enligt kommitténs mening på goda grunder anta att den lämnade beskrivningen av kvinnornas bakgrund och omständigheterna vid prostitutionsdebuten i allt väsentligt gäller även beträffande de kvinnor som rekryteras till sexklubbarna.

Företrädare för socialförvaltningen har lämnat följande beskrivning.²⁰ Kvinnornas osäkerhet i kombination med det dåliga självförtroendet resulterar i att de upplever att omgivningen inte uppskattar dem för vilka de är, såsom hela personer med kropp och

kvinnor som har lämnat könshandeln under 80- och 90-talet. Se särskilt s. 93 f., 150 f.

²⁰ Bl.a. Bo Svennecke och Michael Ivarsson, Kartläggning av sexklubbarna i Göteborg – Våren 1992, Cityenheten, Stadsdelsförvaltningen Centrum, Göteborg.

själ. De känner uppskattning endast för vad de erbjuder och presterar, såsom att vara attraktiva och duktiga. Kvinnorna håller tillbaka sina egna känslor, funderingar och behov eftersom dessa inte värdesätts av omgivningen. På sexklubben får kvinnorna bekräftelse på att de är attraktiva. Arbetet ger dem status som kvinnor. Kvinnan ”blir någon”, dvs. hon skapar sig en identitet. Detta förhållande jämte bl.a. en påtagligt förbättrad personlig ekonomi ger många kvinnor i inledningsstadiet en slags berusningskänsla.

Kvinnornas ålder och medborgarskap varierar

Åldern på de kvinnor som är verksamma på sexklubbarna varierar från 18 år till 40 år, med tyngdpunkten förlagd till de yngre åldrarna. Kvinnorna är inte sällan under 20 år när debuten på sexklubben sker. Det finns enligt polisen i Stockholms län obekräftade uppgifter på att underåriga arbetar på klubbarna med hjälp av falska legitimationer. Det finns även uppgifter på att underåriga arbetar på sexklubbar i Göteborg.

Det förekommer kvinnor av utländsk härkomst på sexklubbarna. Andelen utländska kvinnor uppges ha ökat i Stockholm och Jönköping, medan den sägs vara oförändrad i Göteborg. Det förekommer obekräftade uppgifter om att asiatiska kvinnor arbetar på sexklubbarna i Göteborg samt att kvinnor med latinamerikanskt ursprung och färgade kvinnor arbetar på en sexklubb i Borås.

Rekryteringen går till på olika sätt

Rekryteringen av unga kvinnor till sexklubsverksamheten sker i huvudsak på tre olika sätt. Det kanske vanligaste sättet är att kvinnan rekryteras av en väninna som redan arbetar på en sexklubb. Genom väninnan får kvinnan den information som är nödvändig för trygghetskänslan. Väninnan utgör även i övrigt ett stöd vid inslussen på den nya arbetsplatsen, bl.a. kan kvinnans debut på klubben ske en dag/kväll då väninnan arbetar. Den andra rekryteringsvägen sker via annonsering i tidningar och andra medier. Enligt uppgift har sådana rekryteringsannonser förekommit t.o.m. i arbetsförmedlingens tidning. Den tredje varianten är att kvinnan helt enkelt går till klubben och förhör sig om arbete. I sådana fall kommer kvinnan ofta till klubben tillsammans med en väninna. De har gemensamt beslutat att de skall söka arbete på en sexklubb.

Polisen i Stockholm har observerat att rekryteringen ofta sker på skolorna. Man lockar med svarta löner på 10 000–20 000 kr/mån.

De skadliga effekterna på de kvinnor som är verksamma på sexklubbarna är många

Förbudet mot pornografiska föreställningar motiverades, som nämnts, bl.a. med att ett sådant förbud avsåg att motverka prostitution, liksom den kriminalitet och asociala levnadssätt som främjas av den särskilda miljön på sexklubbarna.

De kvinnor som rekryteras till sexklubbarna kan grovt indelas i två grupper. Den ena gruppen består av kvinnor som kommer till klubbarna redan vid unga år. De stannar ofta på klubbarna i ett flertal år. Den andra gruppen består av kvinnor som arbetar på klubbarna endast en kortare period för att därefter helt och hållet lämna branschen. Detta är en grupp som det finns liten erfarenhet av och kunskap om. Redogörelsen som följer avser den först nämnda gruppen.

Kvinnor som rekryteras till verksamheten styrs och administreras i allmänhet på ett skickligt och försäkrat sätt. Det är ofta fråga om en gradvis tillvänjning till miljön. Kvinnorna kan få börja med att t.ex. sitta i kassan eller arbeta med servering av mat och dryck. Deras arbetsuppgifter blir med tiden alltmer pornografiskt kvalificerade. De nya arbetsuppgifterna kan bestå i t.ex. striptease. Kvinnorna kan därefter få pröva på enskild posering för vissa kunder. I slutet av skalan finns medverkan vid framställning av pornografiska filmer. Inkomsterna ökar i allmänhet för varje steg kvinnan tar i processen. Kommittén återkommer till frågan om huruvida prostitution förekommer i anslutning till sexklubbarnas verksamhet.

De kvinnor som utför nakenuppträdande på scen och enskild posering går ofta "in i en roll" för att orka med sitt arbete på klubben. Kvinnan kopplar bort sina naturliga känslor, såsom obehaget vid de enskilda poseringen då kunden tittar på hennes nakna kropp under det att han onanerar. Det är själsligt slitsamt. Även om kvinnan i realiteten inte utsätter sig för prostitution får hon i vissa fall, efter en tid på klubben, en känsla av att kroppen har brukats för prostitution.

En kvinna som har tillbringat många år på sexklubbarna blir ofta känslomässigt störd på ett sätt som kan benämnas som "porrskadad". Hon får i sådant fall svårt att inleda och bibehålla en djupare relation med en man. Alla män ser henne som sexobjekt. Alla män har som sitt främsta syfte att få utnyttja henne för egen sexuell tillfredsställelse. Det är inte ovanligt med s.k. "flash-back" vid sexuella situationer. Kvinnan sammankopplar mannen med de män som onanerat vid hennes poseringar.

Det finns en stor risk att kvinnor med tidiga erfarenheter av övergrepp konserverar sina känslor genom arbetet på klubben. Ett sådant beteende kan få som resultat att kvinnorna inte utvecklas

psykologiskt och socialt samt att de får relationsproblem med t.ex. sina barn.

Kvinnorna får med tiden allt svårare att hitta ett arbete på den ordinarie arbetsmarknaden. De kan inte inför en presumtiv arbetsgivare lämna någon fullständig redovisning över vad de har gjort under de aktuella åren. Kvinnorna kan av naturliga skäl inte heller lämna meritlista med referenspersoner.

Kvinnornas arbetsförhållanden är undermåliga och den utomstående kontrollen över dessa är bristfällig. Arbetsspassen är i allmänhet långa. Klubbarna kan ha öppet t.ex. från kl 12.00 till 03.00–06.00 påföljande dag. Kvinnorna saknar arbetstrygghet eftersom de i princip aldrig är formellt anställda av klubbarna. Det är inte sällan fråga om svarta inkomster. En del klubbägare verkar för att kvinnorna skall ha F-skattesedel. Enligt egen uppfattning kan de, med hänvisning till att kvinnorna är egna företagare, undgå ett arbetsgivaransvar. Det har visat sig vara svårt för kvinnorna att redovisa och betala skatt på sina inkomster. I Göteborg har, enligt uppgift, skattemyndigheten i vissa fall accepterat att skatt skall utgå för dans, men vägrat avseende posering under återopande att sådana handlingar inte är lagliga.

När det gäller kvinnornas och klubbägarnas ekonomiska mellanhavanden förekommer olika varianter. Vissa klubbägare kräver att kvinnan skall betala för att få vistas i lokalen. I en del fall har kvinnan rätt till provision i förhållande till kundens betalning. På en sexklubb i Stockholm hade kvinnorna provision på såväl drycker som kunden köper i baren som tjänster han köper i klubbens privatrum. Provisionen uppgick till 25 eller 50 procent.

Det anförda leder sammantaget till att kvinnorna i stor grad är utlämnade till klubbägarna. Många ägare ser till att utnyttja de nämnda förhållandena och särskilt kvinnor med dåligt självförtroende blir drabbade. Det är inte ovanligt att kvinnorna hamnar utanför samhällets skyddsnet, t.ex. socialförsäkringssystemet.

En del kvinnor använder droger för eget bruk. Det rör sig främst om amfetamin, kokain och rökheroin. Det förekommer att kvinnorna introduceras i missbruk på klubbarna.

Kvinnorna uppfattar med tiden klubben som deras ”familj”, till vilken de känner en stark tillhörighet. Det förekommer en stark social kontroll på klubben. En del kvinnor har beskrivit fenomenet som att det är fråga om att tillhöra en sekt. Man talar och tänker i termer som ”vi” och ”dem”. Det är fråga om att leva i en subkultur med egna sociala normer och regler. Kvinnorna har ofta svårt att inför släkt och bekantskapskrets öppet berätta om sitt arbete. Detta leder till en uttunning av kontakterna med familj, släkt och tidigare vänner och ett tilltagande umgänge med personer i sexklubbsmiljön. Det sociala

kontaktnätet blir bristfälligt.

De redogjorda omständigheterna skapar ett beroende i förhållande till sexklubben och en isolering i förhållande till omvärlden. Kvinnorna får således stora svårigheter att bryta sig loss från klubben och dess verksamhet.

Sammanfattningsvis kan sägas att de nu beskrivna faktorerna, som påverkar kvinnorna negativt såväl socialt som kroppsligt och själsligt, innebär att steget från sexklubb till prostitution inte är långt. För en del blir med andra ord verksamheten på sexklubben en inkörspport till prostitution. Socialtjänsten möter kvinnor i prostitutionen som tidigare har arbetat på sexklubb.

12.4.7 Sexklubbarnas verksamhet leder också till kriminalitet och andra skadliga effekter

I enkätsvaren nämns som exempel på kriminalitet i anslutning till klubbarna narkotikabrott, olaga hot, bedrägeri, misshandel, utpressning, arbetsmiljöbrott, ekonomisk brottslighet, koppleri samt brott mot sexköpslagen.

I vissa fall baserar sig uppgifterna, om att en viss brottstyp förekommer, på brottmålsdomar. I andra fall, bl.a. när det gäller uppgifterna om att det förekommer koppleri och brott mot sexköpslagen, är det fråga om uppgifter som stöder sig på t.ex. information från personer som vistas i sexklubbsmiljön.

Som exempel på den kriminalitet som förekom i klubbarna Studio Anna/ Nya Studio Anna samt Tusen och en natt (1001) nämner polismyndigheten att kundernas kreditkort i vissa fall drogs flera gånger för samma beställning. Det kunde röra sig om 5 000 kr för ett glas vatten eller 140 000 kr för en "helnatt", en natt som kunden inte har någon minnesbild av på grund av att någon drogade honom. De kunder som protesterade tystades ned, i vissa fall med hjälp av hot.

Beträffande brotten mot sexköpslagen och koppleri uppger några polismyndigheter att sådan verksamhet, enligt obekräftade uppgifter, förekommer på eller i anslutning till vissa klubbar. Det är fråga om dels att direkt prostitution sker i klubblokalerna, dels att prostitutionskontakter tas på klubbarna och att själva prostitutionstjänsten därefter utförs på annan adress. Brottsmisstankarna i sammanhanget är svårutredda eftersom brotten är särskilt spaningskrävande.

Uppgifterna gör gällande bl.a. följande. På en av de mindre klubbarna skall ägarinnan sälja prostitutionstjänster för 1 000 kr. På en annan mindre klubb skall det vara möjligt att för 1 200 kr dels få tillträde till klubblokalen, dels få titta på nakenuppträdande på scen och

dels få tillgång till en prostituerad kvinna som väntar i en lägenhet eller hotellrum. Det skall röra sig om asiatiska kvinnor som lockar kunderna till klubben.

På Prostitutionsgruppen i Göteborg är man förvissad om att enskilda kvinnor erbjuder prostitutionstjänster. Kunskapen har erhållits genom kontakter med kvinnor med erfarenhet av arbete på sexklubbar. Prostitutionstjänsten utförs dock vanligen utanför klubbens lokaler då klubbägarna är noga med att se till att prostitution inte sker på själva klubben.

Som exempel på andra skadliga effekter av sexklubbsbranschen nämns bl.a. följande. Verksamheten upplevs ofta som störande av grannar. – Klubbar i Stockholm använder sig av reklam i form av dels ett omfattande antal reklamlappar som skräpar ned gatorna, dels stora affischer på bilar. – Fastighetsägarna luras att skriva på hyreskontrakten under föregivande att hyresgästen skall bedriva en seriös verksamhet. När fastighetsägarna blir varse om den egentliga verksamheten och försöker avhysa hyresgästen utnyttjar sexklubbsägarna de långa handläggningstiderna i domstolarna. I väntan på att tvisten skall bli slutligt avgjord kan de fortsätta med verksamheten. – Det förekommer att sexklubbsägarna uppdrar åt kriminellt belastade personer, bl.a. med anknytning till s.k. MC-gäng, att ta hand om bråkiga kunder och ”motsträviga” kvinnor.

12.5 Socialstyrelsen har kartlagt prostitutionen

Socialstyrelsen har av regeringen fått i uppdrag att fortlöpande följa och samla kunskap om prostitutionens omfattning och utveckling samt de sociala insatser som bedrivs på lokal nivå.²¹ Uppdraget att kartlägga prostitutionen har framförallt sin bakgrund i kriminaliseringen av köp av sexuella tjänster genom sexköpslagen.

I augusti 2000 presenterade Socialstyrelsen en undersökning om prostitutionen i Sverige under åren 1998 och 1999 (Kännedom om prostitution 1998-99, SoS-rapport 2000:5). Det övergripande syftet med undersökningen var att översiktligt kartlägga prostitutionens omfattning i Sverige efter det att sexköpslagen trädde i kraft. I jämförande syfte blickade undersökningen även tillbaka på tidigare utredningar och studier. Datainsamlingen skedde bl.a. genom enkäter till polismyndigheter och polisområden, vissa hotell och restauranger,

²¹ Prop. 1997/98:55 s. 107 f.

socialtjänsten i samtliga kommuner samt intervjuer med s.k. nyckelinformanter inom polis, socialtjänst, sjukvård och frivilligorganisationer. Undersökningen är berörd även i kapitel 8 om koppleri och prostitution.

Undersökningen berörde sexklubbar endast marginellt.²² Ett fåtal frågor om förekomsten av denna typ av verksamhet ställdes i de enkäter som gick ut till polismyndigheterna. Frågorna avsåg situationen under år 1998. Sexklubbar definierades som lokaler där kvinnor uppträder genom posering. Sammantaget uppgav fem polismyndigheter (Visby, Västra Götaland, Södermanland, Värmland och Stockholm) att det fanns sexklubbar inom verksamhetsområdet.

För att utröna om det förekom prostitution vid sexklubbar och s.k. videoklubbar ställdes frågan ”Förekom det att kvinnor erbjöd sexuella tjänster, annat än posering, på dessa ställen?”. Svaren visade en ganska stor ovisshet. Polismyndigheten i Stockholms län svarade nej, tre polismyndigheter (Visby, Södermanland och Värmland) svarade med alternativet vet ej och slutligen polismyndigheten i Västra Götaland som också svarade att de inte visste, men med tillägget att sannolikheten var stor. Socialstyrelsen menade att svaren fick tolkas med viss försiktighet. Osäkerheten i svaren kunde bero på att man faktiskt inte visste, men också på att frågan i sig möjligtvis var något otydlig. Syftet med frågan var att undersöka förekomsten av prostitution, men uttrycket ”sexuella tjänster, annat än posering” kunde kanske uppfattas vidare. Det fanns därutöver en osäkerhet om huruvida tjänsten skulle äga rum på klubben för att räknas som en sådan sexuell tjänst som avsågs i frågan eller om kontaktskapandet var tillräckligt.

Undersökningen i denna del behandlade även frågan om sexklubbarna utgör en inkörsport till prostitution. Socialstyrelsen menade att sexklubbarna kan sägas utgöra en slags gråzon när det gäller försäljning av sexuella tjänster. En del av de intervjuade uppgav att kvinnor i prostitutionen ofta hade vistats en tid på sexklubbar innan de tog steget att prostituera sig och att kvinnornas arbete på sexklubbarna sålunda kan innebära en gradvis tillvänjning vid prostitutionsmiljön.

²² Socialstyrelsens rapport *Kännedom om prostitution 1998-99* (SoS-rapport 2000:5), s. 56 f.

12.6 Sociala och polisiära insatser

I detta avsnitt behandlas sociala och polisiära insatser med anledning av sexklubbarnas verksamhet. Beskrivningen baserar sig i allt väsentligt på enkätsvaren.

12.6.1 Socialtjänsterna bedriver arbete för kvinnor på sexklubbar

Poliser och socialarbetare har sedan 1970-talet mer eller mindre aktivt verkat i prostitutionsmiljön. Anledningen till de ökade insatserna på detta område var bl.a. att prostitutionen ökade i omfattning under den första delen av det årtiondet. För att komma tillrätta med de sociala problem som den ökade prostitutionen försakade inleddes försöksverksamheter med uppsökande socialt arbete i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping, s.k. prostitutionsgrupper. Olika prostitutionsprojekt kom därefter att initieras även i andra kommuner. Under 1980-talet förändrades arbetet från försöksverksamhet till mer reguljär verksamhet. Även om skillnader föreligger mellan orter kan följande huvudinriktningar urskiljas i prostitutionsgruppernas arbete; uppsökande arbete, stödande och behandlande arbete, förebyggande arbete samt dokumentation och kunskapsproduktion.²³

I Göteborg och Malmö finns det alltså fungerande prostitutionsgrupper. Stockholm stads socialtjänst har numera i stället en enhet för "uppsökande och rådgivande verksamhet", som bedriver verksamhet mot bl.a. prostitution. Även i Norrköping har prostitutionsgruppen avvecklats. Prostitutionsgruppens arbetsuppgifter har till viss del överförts till socialjouren, bl.a. beträffande gatuprostitutionen.

Prostitutionsgruppen i Göteborg arbetar i första hand med prostitution. Den enda specifika insats som för närvarande utförs mot sexklubbarna är att man, vid ett par tillfällen varje år, besöker klubbarna i syfte att kartlägga och skaffa sig en uppfattning om situationen på klubbarna. Om en kvinna vid ett sådant tillfälle uppfattas vara under 20 år tillkallas i regel polis för en kontroll av kvinnans ålder och identitet. Gruppen tar även emot besök av kvinnor med erfarenhet från sexklubbar. Det finns inga särskilda resurser avsatta för insatser riktade mot sexklubbarna.

I Stockholm utförs inga sociala insatser mot sexklubbarna. Socialtjänstförvaltningen har däremot för avsikt att som ett särskilt projekt, kopplat till uppsökarenheten, försöka bedriva uppsökande

²³ Ulla-Carin Hedin och Sven-Axel Månsson, s. 135 f.

arbete bland prostituerade som inte syns på gatan, den s.k. dolda prostitutionen. Insatserna kommer bl.a. att inriktas på en kartläggning av de tjänster som erbjuds på t.ex. sexklubbarna.

I Malmö och Norrköping utförs inga sociala insatser mot sexklubbarna.

12.6.2 Polismyndigheternas insatser mot sexklubbarna verkar ha ökat på senare tid

Polisens närvaro och verksamhet i prostitutionsmiljön har under åren varierat både i omfattning och innehåll. Det har rört sig om alltifrån särskilt utsedda specialgrupper, som ägnat huvuddelen av sin arbetstid till att bekämpa brott med anknytning till prostitutionen, till mer tidsbegränsade och situationsbundna insatser av enstaka polismän eller polisavdelningar. Ett exempel på den förstnämnda kategorin är den s.k. Kellermangruppen i Malmö, uppkallad efter den polisinspektör som framgångsrikt ledde gruppens arbete sedan starten i början av 1970-talet till mitten av 1990-talet. Polisens insatser har inte sällan skett i samarbete med socialtjänsten, bl.a. hade Kellermangruppen ett nära samarbete med socialarbetarna. Även polisen i Stockholm har haft ett organiserat samarbete med socialtjänsten. I Göteborg däremot har det inte funnits särskilda polisresurser avdelade för arbete med prostitutionen. Ett organiserat samarbete har dock under många år efterlysts från socialtjänstens sida.

Polismyndigheten i Stockholms län redovisar att en särskild prostitutionsgrupp är tillsatt, bestående av två kriminalinspektörer, som har till sin uppgift att bevaka prostitutionsmiljön. Prostitutionsgruppen utför punktkontroller på sexklubbarna. Polisen kontrollerar bl.a. att gällande regler i alkohol- och utlänningslagen följs samt om prostitution, koppleri eller annan brottslighet förekommer. Polisen samarbetar med skattemyndigheten och hyresvärdar. Man anser att de nuvarande insatserna är otillräckliga och att större resurser bör avsättas för verksamheten.

Polismyndigheten i Västra Götaland uppger att en arbetsgrupp nyligen har bildats med uppgift att kartlägga prostitutionen i verksamhetsområdet. Sexklubbarnas verksamhet kommer att omfattas av kartläggningen. Inom Göteborgs kommun finns ett samarbete mellan närpolisområde Nordstan och socialtjänstens prostitutionsgrupp. I närpolisområdena som avser Göteborgs centrala delar finns det spaningspatruller vars uppgift är bl.a. tillsyn av restauranger och sexklubbar. I närpolisområde Nordstan bedriver polisen ett projekt sedan sexköpslagen trädde i kraft. I projektet ingår samverkan med

socialtjänstens prostitutionsgrupp. Målet är att minska prostitution och förhindra nyrekrytering av såväl prostituerade som köpare av sexuella tjänster. I projektet ingår bl.a. en intensifierad kontroll av sexklubbarna.

Polismyndigheten i Skåne anger att Kellermangruppen upplöstes för fyra år sedan och att i tiden därefter inga resurser lagts ned på ett kontinuerligt och systematiskt arbete med prostitutionen. Det finns därför för närvarande ingen tillförlitlig kartläggning av sexklubbar. Den information polisen har stöder sig på bl.a. öppna källor som tidningar och obekräftade uppgifter från allmänheten. Polisen har dock ett fortlöpande samarbete med socialtjänstens prostitutionsgrupp. I ett nyligen utarbetat projektförslag föreslås att tre polismän skall arbeta med prostitutionen under en viss begränsad tid.

Av enkätsvaren från övriga polismyndigheter, inom vars ansvarsområde sexklubbar förekommer, framgår att de polisiära insatserna i huvudsak består av kontakter med klubbägarna och återkommande kontroller på klubbarna, att tillsynen av klubbarna i vissa fall sker i samarbete med bl.a. kronofogde- och skattemyndigheten samt att de nuvarande insatserna bedöms som tillräckliga.

12.7 Sexklubbarnas skadeverkningar måste motverkas

Kommitténs bedömning: Bestämmelsen om förbud mot anordnande av pornografisk föreställning i ordningslagen bör förtydligas. Det bör framgå av bestämmelsen att enskild posering som sker i anslutning till föreställningen skall anses utgöra en del av föreställningen och att sådan posering sålunda bör beaktas vid bedömningen av om föreställningen i dess helhet är pornografisk. Straffskalan bör skärpas i förhållande till gällande rätt. Straffet bör vara böter eller fängelse i högst två år. Den som endast har uppträtt i föreställningen bör vara fri från ansvar för medverkan till brottet. Förverkande bör kunna ske också av egendom som har använts såsom hjälpmedel vid brottet.

Av det material om sexklubbar som kommittén inhämtat framgår att antalet sexklubbar under de senaste fem åren har ökat kraftigt och att också antalet kvinnor som arbetar på sexklubbarna troligtvis har ökat. Det framgår vidare att sexklubbsbranschen kan ha en stark dragningskraft på unga kvinnor som – på grund av bakgrund, uppväxt och rådande omständigheter – befinner sig i en riskzon, att arbetet på

sexklubbar kan ha skadliga effekter såväl socialt som kroppsligt och själsligt samt att verksamheten på klubbarna kan utgöra en inkörsport till prostitution. Det framgår slutligen att sexklubbarnas verksamhet leder till kriminalitet och andra skadliga effekter.

Det finns mot den bakgrunden anledning att överväga straffrättsliga åtgärder för att begränsa eller försvåra för sexklubbarna att rekrytera unga människor och för att annars undvika andra skadliga effekter av klubbarnas verksamhet. I den angivna riktlinjen verkar de av kommittén i det föregående redovisade förslagen till nya straffbestämmelser om sexuell exploatering av ungdom och sexuell kränkning av barn (avsnitt 6.5 och 7.3).

12.7.1 Ändringar kan vidtas i ordningslagen

Bestämmelsen om förbud mot anordnande av pornografisk föreställning kan förtydligas

Vid införandet av förbudet mot anordnande av pornografiska föreställning sades att det omfattar även enskild posering, om den kan anses utgöra *eller* vara en del av en tillställning, som anordnas på sådant sätt att allmänheten äger tillträde.

Det är troligt att förarbetsuttalandet tar sikte på sådan enskild/privat posering som har beskrivits i avsnittet om sexklubbarnas verksamhetsinriktning och som erbjuds mot ersättning vid sidan av sexklubbens "öppna del". Till den öppna delen hör t.ex. stripteaseframträdanden eller andra poseringar på scen samt försäljning, uthyrning och visning av pornografiska filmer. Normalt är det endast en eller ett fåtal kunder som tar del av den enskilda poseringen. Den enskilda poseringen är alltså enskild i förhållande till den verksamhet som äger rum i sexklubbens öppna del. Frågan är hur enskild posering skall påverka rubriceringen av föreställningen enligt ordningslagen.

Om det inte förekommer posering på scen, utan verksamheten består av t.ex. endast servering och uthyrning av videofilm i kombination med enskild posering, bör det enligt vad som kan utläsas av förarbetsuttalandet ändå kunna vara fråga om en förbjuden pornografisk föreställning. Detta under förutsättning att *den enskilda poseringen i sig* utgör en tillställning som anordnas på ett sådant sätt att allmänheten äger tillträde. En enskild posering i sig bör alltså kunna utgöra en pornografisk föreställning.

Enligt kommitténs mening kan med hänsyn till förarbetsuttalandena lagstiftarens mening inte ha varit någon annan än att posering som sker på scen i förening med möjligheten för åskådare att köpa enskild

posering skall sammantaget utgöra grunden för bedömningen av om föreställningen är pornografisk eller inte.

Om verksamheten består av t.ex. regelbundet återkommande stripteaseframträdanden samt enskild posering under vilken kvinnan klär av sig och smeker sig själv eller badar naken eller lättklädd tillsammans med mannen bör den, vid en helhetsbedömning, anses utgöra en föreställning ”vid vilken sexuella situationer eller händelseförlopp framställs på ett ohöljt och utmanande sätt”. Av vikt vid bedömningen är att det huvudsakliga syftet med stripteaseframträdandena är att kunden skall bli sexuellt upphetsad och köpa posering, vid vilken han kan tillfredsställa sig själv. Det primära syftet med föreställningen är alltså att förmedla pornografi.

Om förbudsbestämmelsen tillämpas på det nu beskrivna sättet bör det absoluta flertalet av de i enkäten uppgivna sexklubbarna vara otillåtna, eftersom enskild posering regelmässigt ingår i verksamheten. Av enkätens 15 sexklubbar var det endast två som inte erbjöd enskild posering. En tänkbar åtgärd är att det i förbudsbestämmelsen klargörs att en enskild posering som sker i anslutning till föreställningen utgör en del av denna. En föreställning är alltså pornografisk om den med hänsyn till inslag av dans, posering eller liknande uppträdanden av sexuell karaktär vid en samlad bedömning kan anses ha till huvudsakligt syfte att påverka åskådaren sexuellt.

Genom att eliminera möjligheten att erbjuda enskild posering på sexklubbarna är det rimligt att anta att lönsamheten i verksamheten kraftigt minskar. Den enskilda poseringen har beskrivits som det egentligen enda sättet för kvinnorna att tjäna sitt uppehälle på sexklubbarna och de stripteaseframträdanden som kvinnorna utför på scen har beskrivits som en ”marknadsföringsfas”, dvs. ett sätt att få kunden sexuellt upphetsad och köpa en enskild posering.²⁴ Om denna inkomstkälla bortfaller kvarstår det för sexklubsägaren att själv avlöna kvinnorna för deras scenframträdanden. Konsekvensen bör bli en betydande minskning av antalet kvinnor på sexklubbarna.

Straffskalan kan skärpas

Det kan särskilt med hänvisning till de risker som kvinnorna utsätts för i klubbverksamheten ifrågasättas om den nuvarande straffskalan i ordningslagen på rätt sätt återspeglar brottets straffvärde. Det kan även ifrågasättas om den nuvarande straffskalan är tillräckligt avskräckande.

²⁴ Bl.a. Kuosmanen J., Arenaprojektet. En studie av inomhusprostitutionen i Göteborg. Cityenheten, Prostitutionsgruppen, Göteborgs Stad, år 1992, s. 35.

Fängelsestraffet, som infördes genom lagstiftning år 1973, ansågs motiverat med hänsyn till de bestämmelser om krav på tillstånd för att få anordna pornografisk föreställningar som fördes in samtidigt. På grund av de stora ekonomiska intressen som fanns i branschen ansåg lagstiftaren att böter inte var en tillräckligt effektiv sanktion. Genom att ta in fängelse i straffskalan kunde också vissa straffprocessuella tvångsmedel användas. Fängelsestraffet behölls i straffskalan när anordnande av pornografiska föreställningar förbjöds år 1982.

Det är rimligt att anta att det förhållandet att det allttjämt finns sexklubbar och att antalet ökat på senare år, delvis har sin förklaring i att förtjänsterna på verksamheten i många fall sannolikt är betydande och att huvudmännen bakom verksamheten bedömer risken för att bli dömd till ett kännbart straff som liten. Med en strängare straffskala ökar också möjligheterna till att använda vissa straffprocessuella tvångsmedel.

För att häktning skall få ske krävs det att för brottet är föreskrivet fängelse i ett år eller däröver (24 kap. 1 § tredje stycket RB). Det avgörande är alltså om fängelsestraff av den angivna längden ingår i straffskalan för det brott det gäller. Det tvångsmedel som kan vara särskilt användbart i dessa sammanhang, husrannsakan, kan dock ske även med den i dag gällande straffskalan. Husrannsakan kan företas i en lokal som är tillgänglig för allmänheten om det bl.a. förekommer anledning till att ett brott har begåtts (28 kap. 3 § RB). Om en offentlig tillställning enligt ordningslagen hålls i en lokal kan alltså husrannsakan ske som ett led i en brottsutredning, t.ex. om tillställningen utgör en förbjuden pornografisk föreställning. Det finns inget krav på att brottet har en viss svårighetsgrad. Husrannsakan av detta slag kan alltså förekomma även vid bötesbrott.

En tänkbar åtgärd är sålunda att man skärper straffet för överträdelse av förbudsbestämmelsen. En lämplig straffskala skulle kunna vara böter eller fängelse i högst två år.

En särskild bestämmelse om medverkansansvar kan införas

Ordningslagen tillhör specialstraffrätten och vid vissa överträdelser av lagen, bl.a. anordnande av förbjuden pornografisk föreställning, är fängelse föreskrivet. Straffansvar enligt brottsbalkens bestämmelser om medverkande kan drabba inte endast den som anordnar föreställningen, utan även var och en som medverkat till brottet (23 kap. 4 och 5 §§ BrB). För tydlighetens skull har i nuvarande 2 kap. 29 § tredje stycket ordningslagen särskilt angetts att brottsbalkens medverkansbestämmelser är tillämpliga vid vissa överträdelser, bl.a. beträffande

pornografisk föreställning.

I förarbetena till ordningslagen anges att ansvar för medverkan till brott kan komma ifråga för den som lämnar ekonomiskt understöd eller uppsåtliga upplåter lokal till en pornografisk föreställning. När det gäller dem nödvändigt medverkande vid pornografisk föreställning, dvs. dem som uppträder i föreställningen och dem som är åskådare, framgår följande av förarbetena.²⁵

De som aktivt deltagit i den förbjudna verksamheten genom att uppträda i föreställningen kan åtminstone i vissa fall drabbas av ansvar för medverkan till brottet. Enligt förarbetena bör dock bestämmelsen i 23 kap. 5 § BrB, om strafflindring eller ansvarsfrihet i vissa fall, inte sällan vara tillämplig. Syftet med förbudet är nämligen att motverka prostitution samt den kriminalitet och det asociala levnadssätt som miljön vid sexklubbarna främjar och vidare att markera strävandena för jämställdhet mellan könen och ”verklig sexuell frihet byggd på samhörighet och gemenskap”. Avsikten är alltså inte enbart att skydda de uppträdande utan också att tillvarata mera allmänna intressen. När det gäller åskådare bör det enligt förarbetena bäst stämma överens med de allmänna straffrättsliga principerna att denna kategori går fri från straffansvar med hänsyn till den ringa grad vari de kan anses ha främjat brottet (23 kap. 5 § BrB).

Syftet med förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning är, som framgått, både att skydda de uppträdande och att tillvarata mer allmänna intressen. Förbudet motiveras alltså av i stort sett samma skyddsintressen som koppleribestämmelsen och förbudet mot köp av sexuella tjänster (kapitel 8). Det är därför enligt kommitténs bedömning naturligt att anlägga samma synsätt när det gäller frågan om straffrättsligt ansvar för de kvinnor som nödvändigt medverkar till respektive brott. En tänkbar åtgärd är alltså att man inför en särskild medverkansbestämmelse i ordningslagen vari det klargörs att den som endast har uppträtt i föreställningen skall vara fri från ansvar för medverkan till brottet.

Enbart det förhållandet att personen ifråga har uppträtt bör sålunda inte vara ansvarsbefriande, om han eller hon vid sidan av själva uppträdandet handlat på ett sådant sätt att kravet på ”anordnande” är uppfyllt. Det finns annars en risk för att förbudet kringgås.

²⁵ Prop. 1981/82:187 s. 26, 71 f., 74 f.

En särskild bestämmelse om förverkande av hjälpmedel kan införas

I syfte att motverka att sexklubsverksamheten fortsätter trots att huvudmännen bakom verksamheten dömts för anordnande av pornografisk föreställning eller att verksamheten återupptas i samma lokal kort tid efter brottmålsdomen kan en särskild förverkandebestämmelse för brottet anordnande av pornografisk föreställning införas, som innebär att egendom som har använts såsom hjälpmedel vid brottet kan förklaras förverkade. Eftersom den verksamhet det här är fråga om har en rent affärsmässig inriktning bör åtgärder som innebär ekonomiska avbräck för den som utövar verksamheten vara särskilt effektiva.

Det finns redan i dag en förverkandebestämmelse i ordningslagen som kan drabba den som anordnar en pornografisk föreställning (2 kap. 31 §). Vad som kan förverkas är inträdesavgifter eller annan ersättning som har erlagts för att få komma in till tillställningen. Bestämmelsen har sin motsvarighet i 36 kap. 1 § BrB om förverkande av utbyte av brott enligt brottsbalken.

En tänkbar åtgärd är alltså att utvidga möjligheterna till förverkande genom att införa en bestämmelse om förverkande av egendom som har använts såsom hjälpmedel vid brottet. En sådan bestämmelse finns i brottsbalken, men den medger att förverkande sker endast vid brott enligt brottsbalken (36 kap. 2 § BrB). Bestämmelsen har sålunda ingen generell räckvidd i det avseendet att den gäller även i fråga om brott som faller utanför brottsbalken. Det krävs med andra ord en speciell förverkandebestämmelse i ordningslagen för att förverkande av hjälpmedel skall kunna ske.

Förverkande bör, i likhet med 36 kap. 2 § BrB, medges under förutsättning att det är påkallat till förebyggande av brott eller annars särskild skäl föreligger. Även i övrigt bör förverkandebestämmelsen anknyta till dess motsvarighet i brottsbalken.

Den egendom som kan komma ifråga att förverka är t.ex. teknisk utrustning, såsom film-, ljud- och ljusanläggning, och annan utrustning som har använts i verksamheten. Även viss inredning som är speciellt anskaffad för sexklubben och avpassad för den verksamhet som bedrivs där bör kunna betraktas som hjälpmedel.²⁶

²⁶ Jfr förverkande av hjälpmedel vid brottet dobbleri (16 kap. 14 och 14 a §§ BrB), dvs. illegal spelverksamhet, Lena Holmqvist m.fl. Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 16:89 f. och 16:92 f. samt NJA II 1972 s. 779 f.

12.7.2 Förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning kan föras över till brottsbalken

Man kan även tänka sig att flytta över förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning till brottsbalken, antingen till koppleri-bestämmelsen i 6 kapitlet eller till en ny bestämmelse i 16 kapitlet.

Mot en sådan lösning kan invändas att ordningslagen innehåller en sammanhållen reglering om inskränkningar i den mötesfrihet och den demonstrationsfrihet som är tillförsäkrad medborgarna i regeringsformen (2 kap. 1 § RF). Av lagens 2 kapitel framgår alltså vilka inskränkningar i dessa friheter som är motiverade av ordningsskäl vid allmänna sammankomster och offentliga tillställningar. Invändningen har dock inte bäring eftersom offentliga tillställningar, t.ex. pornografisk föreställning, inte åtnjuter grundlagsskydd. Mötes- och demonstrationsfriheterna får enligt 2 kap. 14 § första stycket RF begränsas med hänsyn till ordning och säkerhet vid sammankomsten eller demonstrationen eller till trafiken. I övrigt får dessa friheter begränsas endast av hänsyn till rikets säkerhet eller för att motverka farsot. Någon motsvarande reglering avseende offentliga tillställningar finns sålunda inte i regeringsformen. En offentlig tillställning skiljer sig från en allmän sammankomst just med avseende på syftet med evenemanget. Vid en offentlig tillställning är det inte fråga om möten eller demonstrationer där de grundlagsfästa mötes- och demonstrationsfriheterna utövas, utan om arrangemang av annat slag. Det rör sig vanligtvis om tillställningar av nöjes- eller förströelsekaraktär.

Förbudet kan föras över till 6 kapitlet

En tänkbar lösning är alltså att förbudet mot att anordna pornografiska föreställningar förs över från ordningslagen till 6 kapitlet brottsbalken.

I kommitténs direktiv rörande utformningen av bestämmelserna om koppleri anmärks särskilt att främjande eller ekonomiskt utnyttjande av att någon annan utför nakenposering mot ersättning enligt doktrin faller utanför det straffbara området. Som framgår av övervägandena om en ny straffbestämmelse om koppleri anser kommittén att det inte finns något påtagligt behov av att låta kriminaliseringen träffa enskild posering mot ersättning utanför sexklubbområdet (avsnitt 8.1.4). Som där sägs bör koppliersansvaret utanför detta område också fortsättningsvis omfatta främjande eller ekonomiskt utnyttjande endast av sådana sexuella förbindelser som innefattar sexuellt umgänge enligt gängse definition.

Frågan är om det finns skäl att såsom 1993 års Prostitutionsutredning föreslog utvidga koppleriansvaret till att omfatta nakenposering mot ersättning på sexklubbsområdet. En sådan straffbestämelse innebär dock en omotiverad dubbelkriminalisering. Som nämnts omfattar förbudet mot anordnande av pornografiska föreställning även enskild posering, om den kan anses utgöra *eller* vara en del av en tillställning, som anordnas på sådant sätt att allmänheten äger tillträde. Enskild posering mot ersättning, i den form som för närvarande förekommer, bör alltså i regel innebära att föreställningen sammantaget är otillåten eller att poseringen i sig utgör otillåten föreställning.

I det följande diskuteras därför om straffansvaret för koppleri bör utvidgas på så vis att sexklubbsbranschens huvudaktörer jämföras med den traditionella kopplaren genom att förbudet i ordningslagen flyttas över till 6 kapitlet. Sålunda skulle kunna föreskrivas att för koppleri döms också den som främjar eller ekonomiskt utnyttjar att annan poserar i pornografisk föreställning som har anordnats för allmänheten. Bestämmelsen skulle kunna kompletteras med ett sådant förtydligande, om hur enskild posering påverkar bedömningen, som har beskrivits i det föregående. Någon särskild medverkansbestämmelse vore det klagörs att den som endast har poserat skall vara fri från ansvar, bör inte vara nödvändig. Den prostituerade bör, som framgått tidigare, inte kunna straffas för medverkan till koppleri. Det bör därför vara tillräckligt att man i förarbetena till bestämmelsen klargör att bedömningen skall vara densamma beträffande den som enbart poserar i en pornografisk föreställning.

Mot ett sådant förslag kan man anföra att förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning inte bör föras in i 6 kapitlet eftersom sexualbrotten i brottsbalken i princip betraktas som brott mot person. Uttrycket brott mot person behandlas i avsnitt 8.1.1. Kommittén har emellertid i nyss nämnda avsnitt redovisat sin uppfattning att bestämmelsen om ansvar för koppleri bör stå kvar i 6 kapitlet trots att brottet inte i samma mån som de övriga paragraferna i kapitlet har utformats som ett brott mot person. Huvudskälet för detta är att brottet har nära anknytning till sexuallivet. Som framgår av avsnitt 8.2.1 anser kommittén att det är naturligt att anlägga samma synsätt beträffande placeringen av brottet köp av sexuella tjänster eftersom bl.a. detta brott motiveras av i stort sett samma skyddsintressen som koppleri-bestämmelsen. Syftet med förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning är, som framgått, både att skydda de uppträdande och att tillvarata mer allmänna intressen. Mot den bakgrunden kan förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning anses systematisk sett passa in under straffbestämmelsen om koppleri i 6 kapitlet brottsbalken.

Det kan dock, även med beaktande av det nu sagda, ifrågasättas om gärningen, dvs. i allmänhet själva anordnandet av föreställningen, har en sådan utpräglad sexuell karaktär och innebär en sådan påtaglig sexuell kränkning av de kvinnor som uppträder att den bör klassificeras såsom ett sexualbrott i 6 kapitlet brottsbalken. Vad som å andra sidan talar för en sådan bedömning är bl.a. att det finns påtagliga likheter mellan försäljning av samlag eller annat sexuellt umgänge och försäljning av enskild sexuell posering på sexklubbarna. Från den utgångspunkten kan det anses motiverat att inte dra en absolut gräns vid beröring och icke beröring, utan se mer på omständigheterna som omgärdar tjänsten och dess utformande.

Man kan också invända att en överföring av förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning till straffbestämmelsen om koppleri medför brister i systematiken mellan förbuden mot koppleri och köp av sexuella tjänster. Enligt bestämmelserna är det förbjudet att *såväl* främja eller utnyttja *som* köpa prostitutionstjänster. Om förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning förs över till koppleri-bestämmelsen innebär detta att det blir förbjudet att främja eller utnyttja *också* posering i pornografisk föreställning. Någon motsvarande utvidgning på köpsidan följer troligen inte med automatik. Straffbestämmelsen om koppleri är konstruerad för att tillämpas i ett trepartsförhållande, dvs. kopplaren – den prostituerade – köparen. En kund till en prostituerad gör sig därför inte skyldig till sådant främjande som avses i bestämmelsen om koppleri, ens om han är s.k. stadigvarande kund/stamkund (avsnitt 8.1.2.). Den som enbart är åskådare bör alltså falla utanför tillämpningsområdet för den nu skissade utvidgningen av koppleriansvaret.

Det är troligt att åskådaren inte heller kan drabbas av ansvar för medverkan till koppleri. Av de allmänna principerna om medverkansansvar följer att om brottet förutsätter medverkan av annan och denne inte nämns som straffbar, får i många fall därav anses framgå att han inte skall straffas. Ett sådant fall i gällande rätt är koppleri. Medverkansansvar skall alltså inte drabba den prostituerade. Det torde vara klart att ett sådant ansvar inte heller bör kunna drabba den andre "nödvändigt medverkande", dvs. den som köper sexuella tjänster av den prostituerade.

Det kan också ifrågasättas om en sådan utvidgning av koppleri-ansvaret som nu beskrivits kan ske med bibehållande av den gällande stränga straffskalan. Om man inför en möjlighet att döma till böter för koppleri i vissa fall kan detta enligt kommitténs mening leda till en icke önskvärd syn på koppleri i allmänhet som ett mindre allvarligt brott.

De som drabbas av ansvar enligt det skissade alternativet bör i huvudsak vara desamma som i dag straffas enligt ordningslagens

bestämmelser, antingen som gärningsman i strikt mening eller som medverkande. I flertalet fall kommer främjandet eller utnyttjandet bestå i att gärningsmannen anordnat föreställningen. Kriminaliseringen kommer dock även att träffa andra personer än de som kan sägas utgöra sexklubbsverksamhetens huvudaktörer. Det kan slutligen, mot den bakgrunden, ifrågasättas om en sådan utvidgning av det straffbara området är motiverat.

Förbudet kan föras över till 16 kapitlet

En annan tänkbar lösning är sålunda att föra in förbudet som en ny straffbestämmelse i 16 kapitlet brottsbalken om brott mot allmän ordning. Förbudet mot anordnade av pornografisk föreställning passar ur systematisk synvinkel väl in i 16 kapitlet brottsbalken, vid beaktande av bl.a. följande omständigheter.

Ordningsslagen och 16 kapitlet brottsbalken uppvisar likheter i fråga om typen av straffbelagda gärningar. Ordningsslagen innehåller föreskrifter om allmän ordning och säkerhet vid bl.a. allmänna sammankomster och offentliga tillställningar. I 16 kapitlet brottsbalken kriminaliseras bl.a. gärningar som innebär att allmän ordning störs på vissa platser eller vid vissa tillfällen samt andra hot mot samhällelig ordning och säkerhet.

I 16 kapitlet brottsbalken kriminaliseras också gärningar som utgör andra brott med sexuell karaktär än de som finns i 6 kapitlet brottsbalken. Dessa brott kan betraktas som olika slag av pornografibrott. Brotten är barnpornografibrott (16 kap. 10 a §), olaga våldsskildring (16 kap. 10 b §), otillåtet förfarande med pornografisk bild (16 kap. 11 §) och förledande av ungdom (16 kap. 12 §). Uttrycket pornografi förekommer i straffbestämmelserna om barnpornografibrott och otillåtet förfarande med pornografisk bild. Innebörden av uttrycket är densamma i dessa brott och förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning.

I likhet med ordningsslagen utgör brotten i 16 kapitlet brottsbalken inte (renodlade) brott mot person. Det krävs alltså inte att brotten har riktats mot en viss person som kan identifieras och uppträda som målsägande i brottmålsrättegången.

I 16 kapitlet brottsbalken finns redan i dag en bestämmelse som kan sägas utgöra ett slags förbud mot anordnande av offentlig tillställning, i den mening begreppet offentlig tillställning har i ordningsslagen, nämligen förbudet mot att anordna vissa spel eller liknande verksamhet för allmänheten, dvs. dobbleri (16 kap. 14 §). Syftet med lagstiftningen om dobbleri överensstämmer i stora drag med förbudet mot

pornografisk föreställning. I båda fallen är avsikten att värna om såväl enskilda – deltagarna i spelet respektive de som uppträder i föreställningen – som allmänna intressen.

Sålunda skulle i en ny straffbestämmelse kunna föreskrivas att den döms för anordnande av pornografisk föreställning som anordnar pornografisk föreställning för allmänheten, till böter eller fängelse i högst två år. Bestämmelsen skulle kunna kompletteras med ett sådant förtydligande, om hur enskild posering påverkar bedömningen, som har beskrivits i det föregående.

I syfte att motverka att lägenheter tillhandahålls för sexklubsverksamhet skulle en särskild bestämmelse om ansvar såsom för medverkan till brottet kunna föras in i en ny bestämmelse om ansvar för medverkan till brottet. Bestämmelsen, som lämpligen kan utformas med 16 kap. 18 § BrB som förebild, skulle kunna föreskriva att den som har upplåtit en lägenhet med nyttjanderätt och som får veta att lägenheten helt eller till väsentlig del används för anordnande av pornografisk föreställning för allmänheten men som inte gör vad som skäligen kan begäras för att upplåtelsen skall upphöra, skall, om verksamheten fortsätter eller återupptas i lägenheten, anses ha främjat denna och dömas till ansvar enligt vad som föreskrivs om medverkan i 23 kapitlet brottsbalken. I bestämmelsen skulle kunna anges också att den som vid anordnande av pornografisk föreställning endast har uppträtt i föreställningen skall vara fri från ansvar för medverkan till brottet.

12.7.3 Ändringar i ordningslagen bör vidtas

Det ter sig naturligt att vid en översyn av den straffrättsliga lagstiftningen i syfte att införa bestämmelser som motverkar sexklubsverksamhetens skadeverkningar utgå från ordningslagen och det där föreskrivna förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning. I det föregående har kommittén redogjort för tänkbara ändringar i ordningslagen för att uppnå det nämnda syftet. Som där sägs bör ett förtydligande i förbudsbestämmelsen, om hur enskild posering bör påverka bedömningen av föreställningen, leda till att det absoluta flertalet av de sexklubbar som anges i enkäten bedöms som otillåtna. Ett sådant förtydligande bör vidare få som resultat att sexklubbarna fräntas möjligheten att erbjuda enskild posering mot ersättning i den form som för närvarande förekommer. Om man kombinerar ett förtydligandet med en sådan straffskärpning och förverkandebestämmelse som beskrivits bör dessa åtgärder, tillsammans med de förordade nya straffbestämmelserna om sexuell exploatering av

ungdom och sexuell kränkning av barn, innebära att de skadliga effekterna av sexklubbarnas verksamhet begränsas på ett effektivt sätt. Mot den bakgrunden och då det enligt kommitténs mening inte finns skäl att anta att ett överflyttande av förbudet mot anordnande av pornografisk föreställning till brottsbalken skulle medföra större möjligheter att motverka sexklubbarnas verksamhet bör ändringar vidtas endast i ordningslagen.

Det finns avslutningsvis anledning att erinra om att sexklubbarna inte endast är ett straffrättsligt problem. Sålunda bör inte endast straffrättsliga åtgärder vidtas utan de bör kombineras med sociala insatser. Av, den i det föregående nämnda, undersökningen om prostitutionen i Sverige som Socialstyrelsen har utfört framgår att flertalet av de s.k. nyckelinformanterna inom bl.a. socialtjänsten ställer sig positiva till sexköpslagen men att de efterlyser mer resurser för hjälp åt och behandling av både de som prostituerar sig och de som köper prostitutionstjänster.²⁷ De nu förordade ändringarna i ordningslagen bör medföra att många av kvinnorna som i dag är verksamma på sexklubbarna kommer att stå utan inkomster för sitt dagliga uppehälle. Det har framställts farhågor om att dessa kvinnor i sådant fall kommer att söka sig till prostitutionen. De insatser som görs på kommunal nivå i socialförvaltningens regi är här av avgörande betydelse och bör uppmärksammas. Sociala insatserna bör också riktas mot de män som köper olika former sexuella tjänster. En grundförutsättning för sexklubbarnas verksamhet är ju att det finns en efterfråga på sådana sexuella tjänster som erbjuds på sexklubbarna. I detta sammanhang kan nämnas det s.k. KAST-projektet (Köpare Av Sexuella Tjänster) i Göteborg, som utgör en del av socialtjänsten. Verksamheten ger stöd och hjälp till män som köper sexuella tjänster och har generat stor kunskap om män som köper sådana tjänster.

Sociala insatser för både kvinnor på sexklubbar och i prostitutionen samt för de män som köper olika sexuella tjänster är alltså nödvändiga komplement till straffrättsliga åtgärder på området.²⁸

²⁷ Socialstyrelsens rapport Kännedom om prostitution 1998-99 (SoS-rapport 2000:5), s. 9 och 34.

²⁸ Jfr kommitténs överväganden om handel med människor för sexuella ändamål avsnitt 14.5.4.

13 Koppleriansvar för pornografibranschens huvudaktörer

13.1 Kommitténs utgångspunkter och avgränsningar

1993 års Prostitutionsutredning föreslog att koppleribestämmelserna skulle utvidgas till framställning av pornografiska bilder samt sexuell posering. Förslaget tog sikte på pornografibranschens och sexklubsverksamhetens huvudaktörer och syftade till att jämställa dessa med den traditionelle kopplaren. Regeringen bedömde att det inte borde ske någon sådan ändring av koppleribestämmelsen. Motiveringen till detta var att konsekvenserna för tryckfriheten och yttrandefriheten inte hade belysts tillräckligt.¹

Enligt direktiven skall kommittén, med anledning av detta, utreda frågan om koppleriansvaret kan utvidgas till att omfatta det angivna syftet på något annat sätt än det som Prostitutionsutredningen föreslog. I anslutning härtill anges att det bör vara en utgångspunkt att förslagen inte skall leda till inskränkningar i de grundlagsfästa reglerna om tryckfrihet och yttrandefrihet samt att det inte är kommitténs uppgift att föreslå ett allmänt förbud mot pornografi.

Kommitténs uppdrag tar sikte på frågan om en utvidgning av koppleriansvaret ”på något annat sätt” än det som Prostitutionsutredningen föreslog. Som kommittén tolkar det skall det således röra sig om en utvidgning som syftar till att motverka främjandet eller det ekonomiska utnyttjandet av pornografi och posering.

I avsnitt 8.1 har kommittén redovisat sina överväganden angående en ny straffbestämmelse om koppleri med det huvudsakliga innehåll bestämmelsen har i dag. I kapitel 12 har kommittén diskuterat lagstiftningsåtgärder mot sexklubsverksamhetens huvudaktörer. I detta kapitel diskuterar kommittén om koppleriansvaret kan utvidgas

¹ Prop. 1997/98:55 s. 106 f.

till att omfatta pornografibranschens huvudaktörer. Kommitténs uppdrag i denna del är begränsat och innefattar i och för sig inte frågan om det finns skäl att utvidga straffbestämmelsen på ett sådant sätt. Kommittén har således inte särskilt utrett pornografins skadeverkningar eller i övrigt övervägt lagstiftning eller andra åtgärder mot pornografin. Riksdagen har för övrigt under kommitténs arbete avslagit en motion med begäran att kommittén skulle ges tilläggsdirektiv med denna inriktning.²

13.2 Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

En utgångspunkt är att kommitténs förslag inte skall leda till en inskränkning av de grundlagsfästa reglerna om tryckfrihet och yttrandefrihet. En översiktlig redogörelse över reglerna lämnas här.³

13.2.1 Tryckfriheten

De grundläggande bestämmelserna om tryckfriheten finns i 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen.

Tryckfrihetens ändamål anges vara att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning (andra stycket). Genom tryckfriheten skall alltså spridningen av åsikter och informationer säkras.

Tryckfriheten består i att utge skrifter (första stycket). Rätten att utge skrifter innebär frihet att i tryckt skrift yttra sina tankar och åsikter, offentliggöra allmänna handlingar samt meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst (andra stycket).

Tryckfriheten är inte oinskränkt. Tryckfrihetsförordningen innehåller nämligen vissa bestämmelser om inskränkningar i tryckfriheten. Den som utövar tryckfriheten skall iaktta de bestämmelser som är meddelade i tryckfrihetsförordningen till skydd för enskilds rätt och

² Motion 1999/2000:Ju710, 1999/2000:JuU07, riksdagens protokoll 1999/2000 nr 67.

³ Framställningen i denna del bygger i allt väsentligt på Håkan Strömberg, Tryckfrihetsrätt, 13 uppl., år 1999, Hans-Gunnar Axberger, Tryckfrihetens gränser, år 1985, Principgenombrottet, år 1998, Hans-Gunnar Axberger m.fl., Karnovs lagsamling 1999/2000, s. 161 f, Christina Weihe m.fl., Karnovs lagsamling 1999/2000 s. 191 f., samt Bertil Wennberg m.fl., Yttrandefrihetsgrundlagen, 2 uppl., år 1999.

allmän säkerhet (andra stycket).

Ingripanden på grund av tryckfrihetsmissbruk får ske endast i efterhand genom allmän domstol och med stöd av ansvarsbestämmelserna i tryckfrihetsförordningen (första stycket).

13.2.2 Yttrandefriheten

Yttrandefriheten enligt yttrandefrihetsgrundlagen har som ändamål att säkra ett fritt meningsutbyte, en fri och allsidig upplysning och ett fritt konstnärligt skapande (1 kap. 1 § andra stycket YGL). Det har ansetts behövligt att i ändamålsbeskrivningen lägga till ”ett fritt konstnärligt skapande” eftersom vissa av de aktuella medierna, särskilt film och ljudupptagningar, har en ganska begränsad betydelse för meningsutbyte och upplysning. Någon saklig skillnad gentemot tryckfrihetsförordningen är alltså inte avsedd.

Yttrandefriheten beskrivs som en rätt att i de medier som omfattas av grundlagen offentligen uttrycka tankar, åsikter och känslor och i övrigt lämna uppgifter i vilka ämnen som helst (1 kap. 1 § första stycket YGL). Denna rätt är avsedd att tillkomma upphovsmannen till en framställning och dem som framträder i framställningen.

De garanterade rättigheterna får inte underkastas andra begränsningar än dem som följer av yttrandefrihetsgrundlagen (1 kap. 1 och 2 §§ YGL). Ytterligare allmänna garantier för yttrandefriheten ges. Bl.a. fastläs principen om yttrandefrihetsgrundlagens exklusivitet som straff- och processlag (1 kap. 3–5 §§ YGL).

13.2.3 Några gemensamma principer

Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen bygger i allt väsentligt på samma grundläggande principer. Dessa sätter gränser för vilka inskränkningar som kan göras i tryckfriheten och yttrandefriheten. Principerna är bl.a. följande. Etableringsfrihet, förbud mot censur och andra hindrande åtgärder samt den särskilda regleringen av tryckfrihets- och yttrandefrihetsbrotten och rättegångsordningen

Principen om *etableringsfrihet* innebär att vem som helst har rätt att ge ut tryckta skrifter (1 kap. 1 §, 4 kap. 1 § och 6 kap. 1 § TF). Denna etableringsfrihet omfattar alla led i en skrifts utgivande, såsom spridning, tryckning, författande och redigerande samt uppgiftsinsamlande. Av yttrandefrihetsgrundlagen framgår att vem som helst har rätt att bl.a. framställa och sprida filmer, videogram och andra tekniska upptagningar (3 kap. 8 § YGL). Etableringsfriheten är inte minst en

näringsfrihet. Den innebär bl.a. att det inte får finnas regler som hindrar någon från att ägna sig åt något eller några led i utgivningen av tryckta skrifter eller filmer. Men etableringsfriheten innebär inte att den alltid kan utövas utan risk för ansvar eller skadestånd. Sådana bestämmelser måste dock ha stöd i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen. Framför allt kan ansvar för innehållet i tryckta skrifter och i tekniska anordningar, såsom filmer, utkrävas när förutsättningar för detta finns enligt tryckfrihetsförordningens respektive yttrandefrihetsgrundlagens bestämmelserna om tryckfrihetsbrotten och yttrandefrihetsbrotten.

Förbudet mot *censur* innebär att framställning och spridning av tryckta skrifter samt motsvarande åtgärder beträffande de medier som avses i yttrandefrihetsgrundlagen inte får villkoras av förhandsgranskning av det allmänna (1 kap. 1 § första stycket och 1 kap. 2 § första stycket TF samt 1 kap. 3 § första stycket första meningen YGL). Ingripande mot överträdelse av vad som är tillåtet att yttra får alltså ske först i efterhand. Förbudet mot censur innebär även att det inte får införas bestämmelser som medför ett förbud mot att trycka en skrift (1 kap. 2 § första stycket TF). Förbudet om förhandsgranskning är på tryckfrihetsförordningens område undantagslöst. Beträffande rörliga bilder i filmer, videogram eller andra tekniska upptagningar som skall visas offentligt tillåter dock yttrandefrihetsgrundlagen att det genom lag meddelas föreskrifter om granskning och godkännande (1 kap. 3 § andra stycket YGL).

Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen förbjuder även *andra hindrande åtgärder* än censur. Det allmänna får inte, på grund av innehållet i en skrift eller annat medium, hindra framställning och spridning av skriften eller motsvarande åtgärder beträffande de medier som omfattas av yttrandefrihetsgrundlagen (1 kap. 2 § andra stycket TF och 1 kap. 3 § första stycket andra meningen YGL). Sådana hindrande åtgärder kan dock, enligt bestämmelserna, vidtas i den utsträckning som tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen medger det.

Den särskilda regleringen av tryckfrihets- och yttrandefrihetsbrotten och rättegångsordningen innebär följande. Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen är exklusiva som straff- och processlagar. Myndigheter och andra allmänna organ får alltså inte utan stöd i tryckfrihetsförordningen eller yttrandefrihetsgrundlagen ingripa mot missbruk av tryckfriheten eller yttrandefriheten (1 kap. 1 § första stycket och 3 § TF samt 1 kap. 4 § YGL). Vidare får endast personer som enligt tryckfrihetsförordningen eller yttrandefrihetsgrundlagen är ansvariga för framställningen dömas till straff och andra påföljder. Principen innebär därutöver att tryckfrihetsförordningen och

yttrandefrihetsgrundlagen är exklusiva processlagar beträffande missbruk av tryck- och yttrandefriheten eller medverkan däri.

Tryckfrihetsförordningen innehåller en fullständig uppräknig av vilka gärningar som utgör tryckfrihetsbrott när de begås genom tryckt skrift och är straffbara enligt vanlig lag (7 kap. 4 och 5 §§ TF). Uppräknigen brukar betecknas *brottskatalogen*. I yttrandefrihetsgrundlagen sägs att de gärningar som anges som tryckfrihetsbrott i tryckfrihetsförordningen skall anses som yttrandefrihetsbrott när de begås i en i yttrandefrihetsgrundlagen skyddad framställning och är straffbara enligt vanlig lag (5 kap. 1 § första stycket YGL). Detta innebär att tryckfrihetsbrotten och yttrandefrihetsbrott i princip sammanfaller.

Det krävs alltså för ansvar för tryckfrihets- och yttrandefrihetsbrott att gärningen inte bara återfinns i brottskatalogen utan också är straffbar enligt vanlig lag, t.ex. brottsbalken. Om t.ex. nya typer av yttranden skulle komma att straffbeläggas i brottsbalken, kan sådana yttranden i tryckt skrift inte bestraffas förrän motsvarande bestämmelser har införts i tryckfrihetsförordningens brottskatalog. Inskränkningar i den tryck- och yttrandefrihet som grundlagarna skall garantera får inte förekomma utan att det medges i grundlagen. Regelsystemet innebär alltså ett krav på dubbel kriminalisering av gärningen.

13.2.4 Straffrättsliga ingripanden enligt andra lagar

I viss omfattning kan straffrättsliga ingripanden mot innehållet i tryckta skrifter samt radioprogram och tekniska upptagningar, såsom filmer, ske enligt andra lagar än tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

Redovisningen i det följande förs utifrån tryckfrihetsförordningens regelsystem. Vad som anförs äger dock i allt väsentligt tillämpning också på yttrandefrihetsgrundlagens område.

Tryckfrihetsförordningen är, som nämnts, exklusiv som straff- och processlag. Räckvidden av exklusivitetsprincipen är dock begränsad. Föreskrifterna i 1 och 3–6 kap. TF, t.ex. om etableringsfrihet, gäller generellt för tryckta skrifter, medan de straff- och processrättsliga reglerna i 7–12 kap. TF gäller endast *vissa* tryckta skrifter.

Frågan om vilka skrifter tryckfrihetsförordningen är tillämplig på, dvs. vilka skrifter som är att anse som ”tryckta skrifter”, kan sägas utgöra frågan om grundlagens *formella tillämpningsområde*. Frågan om huruvida en tryckt skrifts innehåll är resultatet av ett bruk av yttrandefriheten som skyddas av tryckfrihetsförordningen, kan sägas utgöra frågan om grundlagens *materiella tillämpningsområde*.

Hur långt principen om tryckfrihetsförordningens exklusivitet som straff- och processlag sträcker sig är beroende av tryckfrihetens ändamål att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning (1 kap. 1 § TF). Brottsligheten av en skrifts innehåll skall alltså inte alltid bedömas enligt tryckfrihetsförordningen. Endast om en tryckt skrifts innehåll är resultatet av ett bruk av den yttrandefrihet som tryckfrihetsförordningen avser att i princip garantera, är dess brottslighet att bedöma enligt tryckfrihetsförordningen (1 kap. 3 § TF). Tryckfrihetens ändamål är – i första hand – att skydda meningsutbyte och upplysning i samhällsfrågor. Men även den religiösa, vetenskapliga och skönlitterära yttrandefriheten skyddas av tryckfrihetsförordningen. Inom det skyddade området faller vidare upplysning och åsiktsbildning i ekonomiska frågor samt framställningar av ren underhållskaraktär, oavsett om de har något kulturellt eller moraliskt värde, t.ex. pornografi och olaga våldsskildringar.⁴

En tryckt framställning, som är brottslig i annat avseende än som ett överskridande av yttrandefrihetens gränser, blir att bedöma enligt allmän lag. Vissa bruk av den tryckta skriften som medel har alltså inte något med tryckfrihetens gränser att göra.

Om en tryckt skrift utgör medel för en handling, som *företas i rent ekonomiskt syfte* är handlingens brottslighet att bedöma enligt allmänna regler (t.ex. brottsbalken), även om själva innehållet i skriften skulle utgöra ett väsentligt led i handlingen. Man kan uttrycka det så att *ekonomiska brott* begångna genom tryckt skrift är att betrakta som vanliga brott och skall behandlas i vanlig straffprocess.⁵

I rättspraxis har den principen tillämpats beträffande bedrägeri, illojal reklam och brott mot lotteriförordningen. Samtliga dessa brott har alltså bedömts stå utanför grundlagsskyddet. Samma bedömning bör säkerligen ske beträffande svindleri genom tidningsuppgifter och sedelförfalskning genom tryckpress.⁶

Av det sätt på vilket tryckfrihetsförordningens ändamål angetts har ansetts följa att det är möjligt att genom vanlig lag i viss mån reglera *den kommersiella reklamen* utan särskilt medgivande i tryckfrihetsförordningen.⁷ Otillbörlig reklam genom tryckt skrift anses utan hinder av tryckfrihetsförordningen kunna förbjudas enligt marknadsföringslagen, förutsatt att framställningen dels har ett rent kommersiellt syfte, dels har rent kommersiella förhållanden till föremål. Det sistnämnda

⁴ Håkan Strömberg, s. 12 f. och 45 f. samt hans utlåtande i rättsfallet NJA 1979 s. 602.

⁵ Håkan Strömberg, s. 45 f.

⁶ Håkan Strömberg, s. 45 f.

⁷ Bertil Wennberg m.fl., s. 23.

villkoret innebär att framställningen avser en näringsidkares affärsverksamhet eller där tillhandahållna varor och tjänster. Om en annons innehåller yttranden av annat slag, t.ex. uttalanden med syfte att bilda opinion, bör den i den delen bedömas enligt tryckfrihetsförordningen.⁸

Det är tänkbart att även *andra brott än ekonomiska brott*, begångna genom tryckt skrift, kan komma att bedömas sakna samband med yttrandefriheten. *Koppleri* bör kunna bestraffas enligt brottsbalken, även om verksamheten bedrivits genom annonser i tidningar. Det torde dock sällan förekomma att tryckt skrift används som medel för andra brott än förmögenhetsbrott.⁹

I rättsfallet NJA 1979 s 602 dömdes en verkställande direktör i ett tidningsföretag, tillika tidningens ansvariga utgivare, till ansvar för koppleri begånget genom att han tillåtit införande i tidningen av annonser, genom vilka prostituerade kvinnor utbjudit sina tjänster.

I Högsta domstolen åberopade riksåklagaren ett yttrande av professor Håkan Strömberg, som redogjorde för rättsutvecklingen och jämförde den aktuella annonseringen med reklam:

”De nu aktuella annonserna synes...sakna varje betydelse för åsiktsbildning och upplysning. De är snarast att jämföras med kommersiella annonser. De har publicerats i rent kommersiellt syfte – att värva kunder – och de avser rent kommersiella förhållanden, nämligen av en näringsidkare tillhandahållna tjänster. Vad som skiljer dessa annonser från vanlig reklam är främst att lovprisandet av det som saluföres sker i ganska diskreta ordalag.”

Högsta domstolen fastslog att frågan om åtgärder enligt allmän lag kan vidtas mot meddelanden i tryckt skrift i tveksamma fall skall bedömas med utgångspunkt i tryckfrihetsförordningens syfte. Detta syfte var, enligt Högsta domstolen, att garantera ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Högsta domstolen bedömde att de åtalade annonserna inte skyddades av tryckfrihetsförordningen eftersom de var av rent kommersiell natur och inte kunde uppfattas som inlägg i debatten om prostitutionen eller annars som opinions- eller åsiktsbildande.

Det har hävdats att man av rättsfallet inte kan dra den slutsatsen att prostitutionsbefrämjande yttranden är uteslutna från tryckfrihetsförordningens tillämplighet, eftersom Högsta domstolen betonade de kommersiella aspekterna och anförde ett resonemang som var hämtat från reklam- och förmögenhetsbrottsundantagen.¹⁰

⁸ Håkan Strömberg, s. 45 f.

⁹ Håkan Strömberg, s. 45 f., som i sammanhanget refererar rättsfallet NJA 1979 s. 602.

¹⁰ Hans-Gunnar Axberger, Tryckfrihetens gränser, s. 50 f. och 61 f.

I rättsfallet NJA 1999 s. 275 (det s.k. Aftonbladsmålet) ansåg Högsta domstolen att tryckfrihetsförordningen var tillämplig när filmrullar, innehållande bilder som bedömdes kunna grunda ansvar för olaga hot och hot mot tjänsteman, hade överlämnats till en journalist med sikte på att bilderna skulle publiceras i en tidning. Högsta domstolen menade, med beaktande av de omständigheter under vilka filmrullarna hade överlämnats till journalisten och det syfte i vilket överlämnandet skett, att offentliggörandet av fotografierna var ett led i journalistens journalistiska verksamhet och föll därmed, oavsett deras hotfulla och skrämmande karaktär, inom det område som tryckfrihetsförordningen är avsedd att skydda.¹¹

13.3 1993 års Prostitutionsutrednings förslag

1993 års Prostitutionsutredning föreslog bl.a. en utvidgning av koppleri-brottet så att den skulle omfatta den som främjar eller bereder sig vinning av att annan, i samband med framställning av pornografiska alster, har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. Enligt förslaget skulle även sexuell posering omfattas av det utvidgade ansvaret.¹²

Enligt Prostitutionsutredningen borde synen på det klandervärda i främjandet av och profiterandet på andra personers prostitution utvidgas till att avse en vidare krets än den som nu omfattas av kopplersansvaret. Man borde enligt utredningen kunna bestraffa all ekonomisk exploatering av andras sexualhandlingar såsom koppleri.

Prostitutionsutredningen föreslog att koppleriparagrafen skulle formuleras på följande sätt. ”Den som främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning *eller att annan för framställning av pornografiska alster mot ersättning har tillfällig sexuell förbindelse som innefattar samlag eller har grovt kränkande karaktär*, döms för koppleri...”.

¹¹ Regeringen har, med anledning av utgången i rättsfallet, gett en ny utredning i uppdrag att utreda bl.a. om olaga hot och andra kriminaliserade yttranden där olaga hot ingår som ett led, exempelvis hot mot tjänsteman, bör införlivas i brottskatalogen i TF och därigenom bli tryckfrihets- respektive yttrandefrihetsbrott. (Dir. 1999:8 Mediegrundlagarna). Jfr Madeleine Leijonhufvud i JT 1999-2000, s. 160 f.

¹² Könshandeln (SOU 1995:15) s. 209 f., 230 f. och 238.

13.4 Kommittén har stannat för att inte föreslå någon ny straffbestämmelse av den art som nämns i direktiven.

Kommitténs bedömning: Den tänkta utvidgningen av straffbestämmelsen om koppleri medför sådana betydande inskränkningar i produktions- och spridningsrätten att den kommer i konflikt med den grundlagsfästa etableringsfriheten. En straffbestämmelse av denna art innebär också att straffansvar i vissa fall drabbar den som producerar sådant material som åtnjuter grundlagsskydd. En sådan bestämmelse kan inte införas utan ändringar i grundlagen. Kommittén har därför avstått från att föreslå någon ny straffbestämmelse av den art som nämns i direktiven.

Den tänkta utvidgningen av straffbestämmelsen om koppleri är alltså avsedd att träffa den som främjar eller ekonomiskt utnyttjar att någon annan mot ersättning företar eller medverkar i sexuella handlingar i samband med framställning av pornografiska bilder eller filmer. Förbudet tar sålunda sikte på produktion av pornografiska alster i bild och film, dvs. de medier som omfattas av grundlagarnas formella tillämpningsområde (1 kap. 1 § YGL, 1 kap. 5 § TF).

Det får inte finnas bestämmelser, utan stöd i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen, som hindrar någon från att ägna sig åt något eller några led i utgivningen av tryckta skrifter eller filmer (1 kap. 1 §, 4 kap. 1 § och 6 kap. 1 § TF samt 3 kap. 8 § YGL). Det kan mot den bakgrunden ifrågasättas om den nu föreslagna utvidgningen av koppleriansvaret är förenlig med de beskrivna bestämmelserna om skydd för produktion och spridning av skrifter och filmer, dvs. om ett användande av straffhotet om koppleriansvar i syfte att undertrycka bild- och filmproduktion av detta slag är förenligt med den fria etableringsrätten. Invändningen gör sig gällande även om förbudet begränsas till att omfatta pornografiska alster som innehåller t.ex. samlag eller grovt kränkande sexuella handlingar.

Mot ett sådant resonemang skulle man kunna anföra att tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen inte utesluter att produktionen och spridningen av skrifter och andra medier i grundlagarna är underkastade samma rättsregler som annan likartad verksamhet, t.ex. jämförbar verksamhet i näringslivet. Generella hinder som inte har med det förväntade innehållet att göra anses inte strida mot grundlagarna. Så gäller t.ex. arbetsmiljölagens straffsanktionerade bestämmelser om minderårigs användande i arbete också beträffande

produktion och spridning av bilder och filmer. Utifrån den utgångspunkten skulle man kunna hävda att lagstiftningen om sexualbrott utgör sådana rättsregler som gäller generellt och att faktiska inskränkningar som följer av dessa inte strider mot grundlagarna.

Den nu aktuella frågan har behandlats på andra områden bl.a. när det gäller förhållandet mellan tryckfrihetsförordningen och konkurrensrätten. Massmediekoncentrationsutredningen och Mediekoncentrationsutredningen som hade att utreda konkurrenslagstiftningen på medieområdet ansåg att det såväl av rättspraxis som framför allt tryckfrihetsförordningens förarbeten finns stöd för uppfattningen att det i allmänhet bara är mer eller mindre direkt åsyftade inskränkningar i själva trycknings-, utgivnings- eller spridningsrätten som sådan som anses strida mot föreskrifterna i tryckfrihetsförordningen. Faktiska inskränkningar i möjligheterna att utöva dessa rättigheter vilka följer endast indirekt av annan i och för sig vällovlig lagstiftning med annat syfte godtas däremot, så länge inskränkningen inte är mer betydande. Leder den till att trycknings-, utgivnings- eller spridningsrätten i praktiken blir illusorisk, kan den under inga förhållanden förenas med tryckfrihetsförordningens bestämmelser och anda.¹³

Frågan berördes också i samband med att bestämmelserna om näringsförbud under konkurs infördes i konkurslagen. Lagrådet uttalade att de restriktioner det var fråga om inte var sådana som består i att den enskilde verksamhetsutövaren måste iaktta vissa föreskrifter när han gör bruk av sina rättigheter utan att fråga var om direkta i förväg meddelade förbud som måste anses innebära hinder att åtnjuta själva rättigheten. Detta ledde till särskilda bestämmelser om att förbudet inte gäller den grundlagsskyddade näringsverksamheten.¹⁴

Räckvidden av tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagens exklusivitet som straff- och processlagar är som nämnts begränsad och beroende av de båda lagarnas ändamål. En framställning i tryck eller film som är brottslig i annat avseende än som ett överskridande av yttrandefrihetens gränser blir att bedöma enligt allmän lag, t.ex. brottsbalken. Om – å andra sidan – en tryckt skrift eller films innehåll är resultatet av ett bruk av yttrandefriheten som tryckfrihetsförordningen eller yttrandefrihetsgrundlagen avser i princip att garantera skall man pröva om framställningen är brottslig enligt

¹³ Massmediekoncentration (SOU 1980:28) s. 64 f., 92 f., och Yttrandefriheten och konkurrensen – Förslag till mediekoncentrationslag m.m. (SOU 1999:30) s. 150 f., 208 f. Mediekoncentrationsutredningen ansåg, bl.a. med det redovisade resonemanget som grund, att det inte kunde uteslutas att konkurrenslagens bestämmelser om företagsförvärv är utslagna av TF och yttrandefrihetsgrundlagen på det grundlagsskyddade medieområdet.

¹⁴ Prop. 1979/80:83 s. 184 f.

grundlagarna.

Som nämnts tar den ifrågasatta utvidgningen av det straffbara området för koppleri sikte på produktion av pornografiska alster i bild och film, dvs. medier som faller under tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens formella tillämpningsområde. Eftersom framställningar med pornografiskt innehåll är av den art som grundlagarna avser att skydda är grundlagarna även materiellt tillämpliga.

Prostitutionsutredningen ansåg att deras förslag inte inkräktar på tryck- och yttrandefriheten, eftersom det inte är ”fråga om att straffbelägga framställningen av bilden/ filmen utan det bakomliggande agerandet”. Grundtanken bakom Prostitutionsutredningens resonemang synes vara att framställningen av den pornografiska bilden eller filmen, inte är brottsligt som ett överskridande av tryckfrihetens eller yttrandefrihetens gränser utan som ett led i sexualbrottet (kopplarens otillbörliga ekonomiska utnyttjande av att annan utför sexuella handlingar mot ersättning vid framställan av pornografisk bild eller film).

Resonemanget liknar det som framfördes i debatten om huruvida barnpornografibrottet skulle lyftas bort från grundlagarna. Man menade barnpornografibrottet föll utanför tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens tillämpningsområden eftersom skildringen av barnet i barnpornografisk bild, ”täcktes” av sexualbrottet sexuellt ofredande enligt 6 kap. 7 § BrB. Fotograferandet/ filmandet utgjorde dessutom ett väsentligt moment i – ofta själva syftet med – det allvarliga sexualbrott som barnet i regel utsattes för framför kameran. Mot den bakgrunden hävdades det att befattningsmed bilder och filmer, som hade framställts genom ett sexualbrott mot ett barn, inte var brottslig som ett överskridande av tryck- eller yttrandefrihetens gränser utan som ett led i sexualbrottet mot barnet. Lika litet som t.ex. sedelförfalskning har med tryckfrihet att göra så skulle barnpornografi ses som ett bruk av tryckfriheten och brottet borde följaktligen inte vara upptaget i brottskatalogen. All hantering – produktion, distribution, innehav etc. – av barnpornografifrågor skulle alltså bedömas enligt vanlig strafflag. Det fastslogs dock i lagstiftningsärendet att barnpornografi är skildringar som är att anse som ett missbruk av yttrandefriheten på samma sätt som t.ex. olaga våldsskildring.¹⁵

Sambandet mellan straffbestämmelserna om sexuellt ofredande och barnpornografibrottet beskrevs när man år 1984 förde in den nya straffbestämmelsen om sexuellt ofredande och kriminaliserade bl.a. beteenden om innefattar att någon förmår ett barn under 15 år att företa eller medverka i någon handling med sexuell innebörd.¹⁶ I

¹⁵ Prop. 1997/98:43 s. 65.

¹⁶ Prop. 1983/84:105, bet. JuU 1983/84:25, rskr 1983/84:332, SFS 1984:399,

lagstiftningsärendet uttalade departementschefen att kriminaliseringen avsåg att omfatta handlingar som, utan att innefatta beröring, har en klar och för en vuxen person otvetydig sexuell prägel. Som typexempel angavs att ett barn utnyttjas som modell för framställning av pornografisk bild. Departementschefen erinrade om att den som skildrar barn i en sådan bild kan dömas för barnpornografibrott enligt 16 kap. 10 a § BrB om gärningsmannen har uppsåt att bilden skall spridas. Genom den nya bestämmelsen i 6 kap. 7 § BrB kriminaliserades även framställandet av barnpornografiska bilder då spridningsuppsåt saknas, dvs. framställning av pornografiska bilder på barn för eget bruk. Om gärningsmannen framställer barnpornografiska bilder med uppsåt att sprida bilderna torde enligt departementschefen normalt brottskonkurrens föreligga. I sådant fall skall gärningsmannen alltså dömas för både sexuellt ofredande och för barnpornografibrott.¹⁷ Det kunde alltså bli fråga om ansvar för grundlagsbrott i fall de medier som omfattas av grundlagarna hade använts.

Prostitutionsutredningens resonemang utgår från att man kan bortse från bruket av den grundlagsskyddade yttrandefriheten i de fall detta endast utgjort ett led i ett annars kriminaliserat förfarande ("det bakomliggande agerandet"). I litteraturen har frågan berörts av Hans-Gunnar Axberger i anslutning till olika metoder att avgränsa tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens materiella tillämpningsområde. Han beskriver två olika sätt enligt följande.

I det första sättet är det för gränsdragningen avgörande om ett yttrande är straffbart i sig eller endast som ett led i ett som helhet straffbart förfarande. Om yttrandet endast utgör ett led i ett som helhet straffbart förfarande faller det utanför grundlagarna. Ett exempel är bedrägeri genom annons i tryckt skrift. Själva annonsen är endast ett led i det som bedrägeri straffbara förfarandet. Denna lösning kallar Hans-Gunnar Axberger för momenttanken. Enligt denna skyddar inte grundlagarna yttranden som ingår som ett bland flera moment i ett som helhet straffbart förfarande. Han menar att tekniken är förlegad. Den saknar anknytning till lagstiftningen och den fyller inte något rättspolitiskt syfte. Den andra lösningstypen innebär att man istället ser till yttrandets innehåll för att avgöra om detta är skyddat av tryckfrihetsförordningen eller inte; en gränsdragning på materiell grund. Hans-Gunnar Axberger menar att tryckfrihetsförordningen och i synnerhet senare rättspraxis bygger uppenbart på detta materiella kriterium. Det saknar betydelse om ett yttrande är självständigt eller om det utgör en upprepning av vad någon annan sagt. Det saknar vidare

som trädde i kraft den 1 juli 1984.

¹⁷ NJA II 1984 s. 156 f.

betydelse om det utgör ett av flera led i ett förfarande vilket som helhet inte kan karaktäriseras som ett yttrande eller om det framställs i annons eller i fristående text. Det avgörande är endast yttrandets innehåll – och det syfte, den funktion, som därav kan utläsas – i jämförelse med de intressen tryckfriheten avser att värna.¹⁸

Kommittén gör sammanfattningsvis följande bedömning.

En utvidgning av koppleriansvaret är avsedd att skydda dem som medverkar i pornografiska bilder och filmer och har i och för sig ett annat syfte än att inskränka produktions- och spridningsrätten som sådana. De faktiska inskränkningarna är dock så betydande att den enligt kommitténs mening kommer i konflikt med etableringsfriheten enligt tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

En straffbestämmelse av denna art innebär också att straffansvar i vissa fall drabbar den som producerar sådant material som åtnjuter grundlagsskydd. En sådan bestämmelse kan enligt kommittén inte införas utan ändringar i grundlagen.

Det nyss sagda gäller enligt kommitténs mening oavsett utformningen varje straffbestämmelse som bestraffar någon för koppleri enbart på grund av att han eller hon främjar eller bereder sig vinning av att någon annan i samband med framställning av pornografiska bilder eller filmer har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning.

Kommittén har med hänvisning till det sagda stannat för att inte föreslå någon ny straffbestämmelse av den art som nämns i direktiven.

13.5 Slutord

Den lagändring som Prostitutionsutredningen aktualiserade och som nu har diskuterats åsyftar ett skydd för dem som far illa vid produktion av pornografi. Kommittén delar självfallet de värderingar som ligger bakom önskemålet om ett sådant skydd. Frågan om pornografins skadeverkningar har som nyss nämnts inte utretts av kommittén som enligt direktiven uttryckligen inte haft till uppgift att föreslå ett allmänt förbud mot pornografi. Det kan dock enligt kommitténs mening finnas anledning att överväga en mera ingripande översyn av pornografins skadeverkningar i stort.¹⁹

¹⁸ Hans-Gunnar Axberger, Tryckfrihetens gränser, s. 68 f.

¹⁹ Jfr förslag i Ds 2001:5 och pågående utredning rörande översyn av radio- och TV-lagen m.m. (dir. 2000:43).

III UTREDNINGSFRÅGOR MED INTERNATIONELL ANKNYTNING

14 Handel med människor för sexuella ändamål

14.1 Kommitténs utgångspunkter och avgränsningar

Handel med människor för sexuella ändamål ägnas stor uppmärksamhet i olika internationella organisationer. Det finns flera internationella instrument som behandlar frågan. Så sent som år 2000 slutfördes arbetet med att ta fram en FN-konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet med två tillhörande protokoll. Ett av dem behandlar handel med människor för sexuella ändamål. Sverige undertecknade dessa dokument i december 2000.

I kommitténs direktiv pekas två andra internationella instrument ut, nämligen den inom EU beslutade gemensamma åtgärden av den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn¹ och FN:s konvention från år 1979 om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor.

I samband med att den gemensamma åtgärden antogs bedömde regeringen att svensk lagstiftning i allt väsentligt uppfyller de krav som ställs på medlemsstaterna. Kommittén har dock i uppdrag att göra en mer ingående analys av detta och att undersöka om den svenska lagstiftningen behöver kompletteras i något avseende för att fullt ut uppfylla åtagandena i den gemensamma åtgärden och i FN:s ovan nämnda konvention. Kommittén skall därutöver bedöma om det finns ett behov att införa en bestämmelse om ansvar för ett särskilt brott som tar sikte på handel med människor för sexuella ändamål.

Om kommittén kommer till slutsatsen att lagändringar krävs eller att ett särskilt brott bör införas skall den även utreda om det generella kravet på dubbel straffbarhet bör tas bort. Kommittén behandlar frågor om dubbel straffbarhet i kapitel 15.

¹ EGT L 63/2, 4.3.97, 97/154/RIF.

Kommittén har när det gäller fullgörandet av uppdraget i denna del begränsat sina överväganden till att avse främst frågan om det bör införas en särskild bestämmelse om ansvar för ett särskilt brott som tar sikte på gränsöverskridande handel med människor för sexuella ändamål. Anledningen till detta är följande.

Inom EU har länge pågått ett arbete med att ta fram ett s.k. rambeslut om bl.a. handel med människor för sexuella ändamål. Kommissionen lade fram ett sådant förslag i slutet av december 2000. Mycket talar för att rambeslutet kommer att medföra att den gemensamma åtgärden från år 1997 som kommittén fått i uppdrag att analysera får avsevärt minskad betydelse. Härtill kommer att åtagandena enligt den gemensamma åtgärden i stora delar berör lagstiftning och andra åtgärder utanför det område som kommitténs uppdrag i första hand avser.

De i direktiven beskrivna förutsättningarna för kommitténs arbete i denna del har även i andra avseenden förändrats. Som nyss anmärktes har FN nyligen antagit en konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet med ett tillhörande protokoll om handel med människor för bl.a. sexuella ändamål. De stater som tillträder dessa instrument åtar sig bl.a. att införa en särskild bestämmelse om ansvar för ett särskilt brott som tar sikte på handel med människor för sexuella ändamål. Någon sådan uttrycklig föreskrift finns inte i 1997 års gemensamma åtgärd. Den definition som ges i FN-protokollet är dessutom vidare än den som ges i det gemenskapsrättsliga dokumentet.

Kommittén har mot denna bakgrund koncentrerat sitt arbete till frågor av främst straffrättslig natur. Kommittén har tolkat som sin huvuduppgift att bedöma om det bör införas en straffbestämmelse. Kommittén behandlar dock avslutningsvis i den delen av kapitlet som rör människohandel några andra frågor som har anknytning till den gemensamma åtgärden.

Analysen av FN-konventionen har av motsvarande skäl begränsats till artikel 6.

Kommittén har valt att kalla problematiken eller företeelsen för "handel med människor för sexuella ändamål". På engelska talas om "trafficking in persons", och det är inte ovanligt att "trafficking" används i den svenska debatten för att beskriva den här aktuella handeln. Uttrycket "trafficking in persons" omfattar emellertid också andra ändamål än sexuella. Kommittén har dessutom velat använda ett svenskt uttryck. Den valda översättningen ger uttryck för den avgränsning av problemet som kommittén gjort, det handlar om gränsöverskridande handel med människor för sexuella ändamål.

14.2 Vad är människohandel?

Kommittén behandlar som nyss har anmärkts endast sådan gränsöverskridande handel med människor, främst kvinnor och barn, som sker i syfte att förmå dem till prostitution i destinationslandet eller för att på annat sätt utsätta dem för sexuell exploatering. I detta avsnitt lämnas en beskrivning av hur denna handel går till och vad de som varit föremål för den utsätts för. Det framgår att det är ett sammansatt problem som kräver en rad åtgärder. Det är svårt att bedöma handelns omfattning, men avslutningsvis sägs något om de uppskattningar man kan göra.

14.2.1 Förutsättningarna för handeln och de cyniska villkoren för dem som utsätts för den

De bakomliggande orsakerna till att kvinnor och barn blir föremål för människohandel får man söka bland såväl ekonomiska, sociala, politiska som rättsliga faktorer.² I de länder där kvinnor och barn "rekryteras" råder oftast fattigdom och arbetslöshet. Dessutom finns en efterfrågan på sexuella tjänster i den rikare delen av världen. Det finns alltså förutsättningar för en lukrativ handel.

Redogörelsen här tar sin utgångspunkt i det faktum att de flesta utländska kvinnor som har varit föremål för handel med människor för sexuella ändamål och som finns inom prostitutionen i Europa kommer från länder som ingår i det som förr kallades Östeuropa. Många av beskrivningarna är dock tillämpliga också på förhållandena för kvinnor som kommer från andra håll i världen.

I det forna Östeuropa har omställningarna det senaste årtiondet varit enorma. De politiska förändringarna har varit kraftiga. Rättsväsendet förmår inte bereda människor skydd. Bostads- och arbetsbristen är stor på sina håll. Arbetslösheten bland kvinnorna är högre än bland männen. I t.ex. Ryssland är mellan 70 och 95 procent av kvinnorna arbetslösa. De kvinnor som har arbete är ofta lågavlönade. Samtidigt som de har små möjligheter att försörja sig vilar oftast både försörjningsbördan och ansvaret för barnen på kvinnorna. Härtill kommer att den sociala omsorgen har försämrats, vilket inneburit att daghem och annan

² Beskrivningen i detta avsnitt är hämtad från bl.a. Stiftelsen Kvinnoforums Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation, 1998, Rikskriminalpolisens s.k. KUT-rapporter samt intervjuer med företrädare för bl.a. Rikskriminalpolisen och ECPAT.

offentlig barnomsorg har stängt. Pensionerna har dragits ned. Kvinnorna står därför inte sällan också med ansvaret för de gamla.

Mot denna bakgrund är det lätt att förstå att det finns starka ekonomiska motiv för kvinnorna att söka arbete utomlands. Det finns emellertid inte alltid möjligheter att på ett lagligt sätt erhålla uppehålls- eller arbetstillstånd för att få bo och arbeta i Västeuropa. För en kvinna som lever under de beskrivna villkoren kan ett erbjudande om att arbeta som strip-tease dansös eller till och med som prostituerad i Västeuropa framstå som ett godtagbart alternativ. Ett annat är att kunna gifta sig ur fattigdomen. Hur som helst så riskerar hon att bli utlämnad till mellanhänder och andra agenter och att således bli föremål för ett cyniskt utnyttjande.

Till följd av de ändrade levnadsförhållandena har också barnen i länder i det gamla Östeuropa blivit utsatta måltavlor för skrupelfria män och kvinnor. Antalet barn som lever på institutioner har ökat dramatiskt. När de tvingas lämna institutionen, vilket sker vid 16 års ålder i många östeuropeiska länder, är deras chanser att erhålla ett arbete eller en bostad inte särskilt goda. De är därför en utsatt målgrupp för kriminella krafter och inte sällan förmås barnen ut i prostitutionen. Unicef uppskattar att mellan 20 och 30 procent av alla kvinnliga prostituerade är underåriga, men i många östeuropeiska länder är den siffran betydligt högre.³

Rekryteringsprocessen går till på ungefär samma sätt, oavsett om den sker i ett nätverket bestående av internationellt organiserade strukturer eller om det sker i ett mer småskaligt nätverk. Det påstås att de storskaliga nätverken har kontakter på alla nivåer i såväl ursprungslandet som destinationslandet. Metoderna för att komma in i Västeuropa kan således ha en legal fasad och rekryteringen och transportererna kan ske genom befintliga kanaler inom t.ex. turism, artistförmedling, hushållsarbete och kontaktförmedlingar.⁴

Kvinnorna utlovas inledningsvis arbete. Det kan handla om ett arbete vilket som helst. Det kan också röra sig om arbete som barnflickor, hembiträden, servitriser, dansare eller "underhållare" där det kan finnas en antydning om att kvinnan skall sälja vissa sexuella tjänster. I en hel del fall är kvinnan införstådd med att hon skall arbeta som prostituerad. Inte sällan har kvinnorna förbundit sig att ersätta transportören eller agenten för hans kostnader och utgifter. Det förekommer att agenterna och mellanhänderna "säljer" kvinnorna under

³ Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation 1998 s. 17.

⁴ Sven Axel Månsson *Könshandel över gränserna*, i *Egensinne och mångfald* (red. Gunnar Andersson) s. 61 f. Det skall anmärkas att Månssons studier tog sikte på människohandel till fr. a. Holland och Tyskland.

resans gång. Den som ursprungligen tagit kontakt med kvinnorna i deras hemländer är således inte nödvändigtvis den som slutligen för in dem i destinationslandet.

Kvinnorna tycks ofta vara införstådda med vad de skall göra i destinationslandet. Det förekommer emellertid att kvinnor och barn helt enkelt köps upp i fattiga områden för att sedan säljas vidare i den internationella handeln med människor för sexuella ändamål. I vissa fall står det klart att köpesumman skall betalas av genom arbetet på bordell eller i någon liknande verksamhet. I andra fall förespeglas de anhöriga att erbjudandet gäller ett vanligt arbete. Det förekommer också att barn och kvinnor helt enkelt kidnappas för att tvingas ut i prostitution eller för att utsättas för andra sexuella utnyttjanden. Misstankar härom förekommer i ett par svenska förundersökningar.

Även om de flesta kvinnor tycks komma till destinationslandet genom något slags nätverk finns det de som reser på egen hand eller som har hjälp av en enstaka person för att slutligen prostituera sig i destinationslandet. De som sedan utnyttjas, t.ex. genom att förmås arbeta på sämre villkor än som förespeglats dem eller som tvingas arbeta av en skuld för resan under tvångsliknande förhållanden, är också utsatta för en slags människohandel.

Det är inte ovanligt att huvudmännen när kvinnorna väl anlänt till destinationslandet tar deras eventuella pass och andra resedokument ifrån dem. Inte sällan utsätts kvinnorna för misshandel, sexuella övergrepp och hot. Dessa övergrepp syftar till att bryta ned kvinnornas självkänsla och att möjliggöra ett fortsatt utnyttjande av dem i prostitutionen. På det sättet försätts kvinnorna i ett underläge som både huvudmännen och de som köper sexuella tjänster från kvinnorna sedan kan utnyttja.

Det vanligaste tycks vara att kvinnorna inledningsvis skall betala av kostnaderna för resan till destinationslandet och eventuella dokument i samband med den. Inte sällan får de betala överhyror för de bostäder som anvisats dem. De ekonomiska villkoren i övrigt vilar oftast inte heller på någon jämlik fördelning. Det finns exempel på kvinnor i Sverige som fått behålla endast 100 kr per dag av det de har tjänat i prostitutionen. Den summan skulle räcka till kontantkort för mobiltelefonen, cigaretter, dryck och busskort. Det finns också exempel på kvinnor som har haft en fast summa att betala varje dag. Om de inte lyckats dra in så mycket blir de skyldiga mellanskillnaden. På detta sätt blir det svårt att bli fri från huvudmännen.

Förhållanden i övrigt kan också vara mycket påfrestande. En del kvinnor blir inlåsta eller förs till olika lägenheter där de tvingas utföra olika sexuella tjänster åt köpare. Det finns vidare uppgifter om kvinnor i Sverige som tvingats att arbeta på gatan tolv till femton timmar om

dygnet sex till sju dagar i veckan. Antalet män de skall tjäna kan alltså vara stort. De sexuella tjänsterna kan också avvika från vad kvinnorna utgått från. Inte sällan tvingas kvinnorna till avancerade och farliga sexuella tjänster. Det är inte ovanligt att de förutsätts ställa upp på t.ex. samlag utan kondom. Det förekommer att de tvingas ta emot kunder som är opålitliga eller våldsamma. Kvinnorna behärskar sällan någon svenska. Detta bidrar naturligtvis till den utsatthet de befinner sig i vid kontakten med köparna.

Kvinnorna har sällan någon att vända sig till. En del kvinnor är på grund av erfarenheter från hemlandet rädda för polisen och vågar därför inte kontakta dem. Om de går till polisen riskerar de vidare att avvisas. Beroende på var kvinnorna kommer ifrån och vad de tvingats genomgå i det nya landet har många av dem svårt att återvända. De kan känna skam och skuld och skulle i vissa fall utestängas från gemenskapen i det gamla hemlandet på grund av vad de varit med om här. Det förekommer också att kvinnor lurats att tro att de skulle betraktas som brottslingar om de avslöjar sig.

De kvinnor som inte vill medverka i de sexuella tjänsterna kan utsättas för ytterligare påtryckningar, t.ex. hot mot familjen i hemlandet eller antydningar om att den skall informeras om vad kvinnorna håller på med i destinationslandet. Inte sällan har organiserade människohandlare kontakter i hemlandet som känner till kvinnans bakgrund, vilket kvinnan i sin tur känner till.

Oavsett om kvinnorna är införstådda med att de skall arbeta som prostituerade eller i den s.k. sexbranschen eller inte är det gemensamt för de kvinnor som varit föremål för denna handel att de i slutändan blir tvingade, utnyttjade eller lurade och de är isolerade och manipulerade. De har fått sina grundläggande mänskliga rättigheter åsidosatta. Att jämföra människohandel för sexuella ändamål med modern slavhandel är ingen överdrift.

14.2.2 Problemet kan sammanfattas på olika sätt

Som framgått i förra avsnittet är handeln en komplex och cynisk företeelse. Problemet är inte nytt men har fått en förnyad uppmärksamhet under senare år. Många internationella instrument har behandlat frågan men det har fram till nyligen inte funnits någon enhetlig definition för staterna att utgå ifrån i sina gemensamma strävanden för att motarbeta handeln. Inte heller de frivilligorganisationer som arbetar mot handeln eller med dem som utsatts för den har haft någon gemensam definition.

Den stora skillnaden har rört främst hur man ser på prostitutionen och vilka åtgärder man anser bäst motarbetar den. Det går en vattendelare mellan dem som vill legalisera prostitutionen och reglera bordellernas verksamhet och dem som menar att prostitutionen måste motarbetas eftersom den också är ett slags sexuellt utnyttjande. Denna skillnad gäller inte bara staterna utan också de ideella organisationerna.

För staterna kan människohandeln betraktas som en främst kriminalpolitisk och/eller en invandrapolitisk fråga. De organisationer som arbetar med dem som har varit föremål för handeln och mot handeln kan betrakta problemet som en fråga om mänskliga rättigheter eller om hälsopolitik. De nu redovisade synsätten sammanfaller inte alltid med intresset hos de kvinnor och barn som varit föremål för handeln; deras primära intresse är behovet av skydd och stöd.

Den holländska organisationen The Foundation Against Trafficking in Women (STV), en av de organisationer som arbetat längst mot människohandel, har sammanfattat de olika aspekterna och synsätten på handeln. STV menar att de präglar valet av åtgärder mot problemet.⁵

Ett moraliskt problem. Människohandel och prostitution är något ont, oavsett om prostitution är ett ofrånkomligt fenomen eller inte. Åtgärder mot handeln syftar till att kontrollera och straffa alla inblandade, dvs. även dem i prostitutionen.

Ett kriminellt problem. Människohandel är ett kriminellt beteende, eller bör åtminstone vara det. De mest lämpliga åtgärderna mot fenomenet anses vara strängare straff, förbättrat polissamarbete och andra åtgärder för att underlätta möjligheten att ställa de ansvariga inför rätta. Häri ingår inte sällan synsättet att kvinnorna bör straffas för illegal invandring och prostitution.

Ett migrationsproblem. Människohandel handlar om illegal invandring. Därmed syftar de efterfrågade åtgärderna mot handeln till att hålla kvinnorna utanför landet, bl.a. genom att införa strängare gränskontroller samt en ökad tillsyn över äktenskap mellan medborgare i det egna landet och medborgare i ett annat land.

Ett mänskliga rättigheter problem. Enligt STV kan detta innehålla två analyser. Antingen anser man att prostitutionen i sig är en form av sexuellt utnyttjande och således en kränkning av de mänskliga rättigheterna för kvinnorna i prostitutionen. Åtgärderna inriktas då på att avskaffa prostitutionen. De organisationer som har denna inställning anser också att det är viktigt med åtgärder mot efterfrågan, dvs. köparna. Den andra analysen vilar på uppfattningen att det förhållandet att kvinnorna är prostituerade inte i och för sig är en kränkning av

⁵ Stiftelsen Kvinnoforum, Resourcebook, Crossing Borders Against Trafficking in Women and Girls, 1999 s. 9 f.

några mänskliga rättigheter. Däremot medför de villkor som kvinnorna i prostitutionen lever under en kränkning av deras mänskliga rättigheter. Åtgärderna bör enligt denna analys syfta till att förbättra villkoren för kvinnorna, och att bistå dem som prostituerar sig mot sin vilja ut ur prostitutionen.

Ett problem för den allmänna ordningen. Både människohandel och prostitution är en fråga för den allmänna ordningen och att allmänt hälsoproblem. Åtgärder kan syfta till att bl.a. införa obligatoriska hälsokontroller för de prostituerade.

Ett arbetsrättsligt problem. Människohandel är ett resultat av den låga rättsliga och sociala statusen som kvinnan har generellt, också som arbetare och invandrare. Åtgärderna kan vara att se till att kvinnor har möjlighet att få arbete och erbjuds ett fullgott arbetsrättsligt skydd. Här kan också ingå att kvinnor i prostitutionen skall ha samma rätt till sociala förmåner och pension som de på den reguljära arbetsmarknaden.

Kommittén sammanfattade sin syn redan i det förra avsnittet: handel med människor för sexuella ändamål är en komplex företeelse som innefattar ett hänsynslöst utnyttjande av andra människor. Det är således självklart att handeln måste angripas med en rad olika åtgärder, däribland straffrättsliga ingripanden mot både dem som handlar med människor och mot dem som köper sexuella tjänster av andra. Straffrättsliga åtgärder är dock endast en åtgärd bland flera.

14.2.3 Människohandel anses vara ett växande problem

Det är nästan omöjligt att uppskatta hur många kvinnor som till följd av handeln finns inom prostitutionen i andra länder än deras hemländer eller de länder som de normalt vistas i. Det finns uppgifter om att ca 500 000 kvinnor per år kommer till Västeuropa genom denna verksamhet. Det sägs att fyra miljoner människor är utsatta för människohandel över hela världen.⁶ Dessa siffror får anses vara en mycket grov uppskattning, dels eftersom det inte finns en entydig definition av vad som avses med människohandel, dels då det är svårt att mäta förekomsten av andra skäl. Det tycks dock vara en vanlig uppfattning att handeln ökar.

⁶ Siffran är en uppskattning framförd av bl.a. Kvinnoforum och the International Organisation for Migration (IOM). Jfr kvinnoutsrottets betänkande i EU-parlamentet i maj 2000 A5-0127/200 s. 7.

I den internationella prostitutionforskningen talar man om tre migrationsvågor från tredje världen till Europas bordeller. Den första bestod av asiatiska kvinnor, den andra av kvinnor från Sydamerika och den tredje från Afrika. Nu talas det om en fjärde våg, den av kvinnor från Central- och Östeuropa. Före 1992 fanns det knappt några kvinnor från dessa delar av världen i den västeuropeiska prostitutionen eller handeln för sexuella ändamål, men i dag utgör kvinnor från Central- och Östeuropa den största andelen av utländska prostituerade i länder som Tyskland, Belgien och Nederländerna. Det finns anledning att tro att förhållandet är detsamma i Sverige.⁷

Människohandel har inte ansetts vara ett stort problem i Sverige. Däremot har det funnits farhågor att Sverige är ett s.k. transitland, dvs. att smugglarna och exploatörerna reser via Sverige på vägen till destinationslandet. Men eftersom människohandeln anses öka internationellt finns det farhågor om att den kommer att öka också i Sverige. Vinsterna är så stora att verksamheten jämförs med den internationella drog- och vapensmugglingen, vilket utgör ett skäl till ökningen. FN har uppskattat att de kriminella grupperna tjänar ca 7 miljarder dollar varje år på "trafficking in women".⁸ Enligt uppgifter inhämtade från lokala polismyndigheter i Sverige och Rikskriminalpolisen finns det en misstanke att en del organisatörer bakom denna handel i Sverige använder samma kanaler som finns för annan handel eller en befintlig kriminell affärsverksamhet, t.ex. narkotika.

Eftersom människohandel i stor utsträckning sålunda misstänks ha samband med den organiserade brottsligheten är det svårt att närmare uppskatta hur många kvinnor i Sverige som varit föremål för denna handel. Också andra faktorer medför svårigheter att uppskatta omfattningen av problemet. Det är ett fenomen i det dolda, och kvinnorna lever oftast illegalt i landet. Handeln har blivit uppmärksammas först under senare år. I och med införandet av lagen med förbud mot köp av sexuella tjänster och de riktade insatserna från polismyndigheterna för att kontrollera efterlevnaden av den lagen har man stött på kopplerihärvor som visat sig innehålla internationella förgreningar. En hel del av de prostituerade kvinnorna som påträffats i dessa utredningar har varit föremål för människohandel.

De nu redovisade omständigheterna i förening med att det internationellt inte har funnits en gemensam definition gör det således

⁷ Sven Axel Månsson s. 58, vilken uppgift också bekräftas i bl.a. kontakter med socialförvaltningar och polisen. Det kan tilläggas att trafiken går också åt motsatt håll. Sexturismen består som bekant i att européer åker till tredje världen för att köpa sexuella tjänster. Något om det fenomenet, se kapitel 15.

⁸ Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation s. 3.

svårt att avgöra hur många kvinnor som befinner sig här i landet eller transporterats via Sverige som ett led i en handel med människor för sexuella ändamål.

För att bilda sig en uppfattning om omfattningen har kommittén inhämtat uppgifter om andelen utländska kvinnor i prostitutionen, tagit del av rapporter från bl.a. Kvinnoforum och Rikskriminalpolisen⁹ samt intervjuat några av dem som arbetar med frågan. Av det material som kommittén tagit del av framgår följande.

Det tycks som om andelen utländska kvinnor har ökat bland prostituerade i Sverige under senare år. Det står helt klart att antalet kvinnor från de baltiska staterna som prostituerade sig inom gatuprostitutionen ökade dramatiskt när kravet på visum slopades år 1997. Det skall dock understrykas att dessa kvinnor inte alltid har varit föremål för regelrätt handel utan att en del har tagit sig hit på egen hand för att prostituera sig. Det sägs att det finns en "överetablering" av prostituerade i Västeuropa, varför fler har sökt sig hit och att ännu fler kan förväntas söka sig hit. Det kan dock tänkas att lagen med förbud mot köp av sexuella tjänster i viss mån har motverkat och kan komma att motverka detta.

Under senare år har det inletts fler förundersökningar än tidigare angående misstanke om koppleri där kvinnorna i prostitutionen varit föremål för en handel. Rikskriminalpolisen anser att de svenska förundersökningarna har blivit större i omfattning, att de berör fler kvinnor och att det finns en högre grad av organisation än tidigare. Länkar mellan den organiserade handeln med kvinnor och narkotikahandeln har vidare påträffats.¹⁰

Någon större förändring i antalet anmälda brott rörande koppleri och grovt koppleri har dock inte skett under den senaste tioårsperioden. År 1989 polisanmäldes visserligen endast 17 sådana brott jämfört med 29 anmälningar år 1999. Det har dock rört sig runt 26 anmälningar i genomsnitt per år. Under åren 1995–1999 anmäldes 26, 22, 21, 25 och 29 fall av koppleri och grovt koppleri. Eftersom antalet anmälda brott är så få kan man inte tolka den lilla uppgången på ett entydigt sätt.

Under år 1998 inleddes fem förundersökningar rörande koppleri som kunde härledas till handel med kvinnor. Tre av dessa bedrevs vid polismyndigheten i Stockholms län, en i Västra Götaland och en i Skåne. Gemensamt för samtliga sex organisatörer var att de var bosatta i Sverige och att de hade invandrarbakgrund. De hade ingen koppling till annan organiserad brottslighet. Totalt omfattades 24 kvinnor i

⁹ Det är främst Rikskriminalpolisens s.k. KUT-rapporter 1999:7, 1999:16 och 2000:1. KUT står för kriminalunderrättelsetjänsten (vid Rikskriminalpolisen).

¹⁰ KUT 2000:1 s. 26 f.

åldern 18–31. De kom från Estland, Litauen, f.d. Jugoslavien, Polen och Slovakien.

År 1999 inleddes sex förundersökningar och år 2000 tre stycken (preliminär siffra för år 2000) om koppleri eller grovt koppleri där brottet hade anknytning till handel med utländska kvinnor.

En del förundersökningar har lagts ned, bl.a. i brist på bevis. Inte sällan är förundersökningarna förenade med både höga utredningskostnader och praktiska svårigheter att utreda brottsmisstankarna; kvinnorna lämnar landet eller avvisas när de påträffas och de som köpt deras sexuella tjänster vill inte medverka i en rättegång. Kommittén återkommer till dessa frågor nedan under avsnitt 14.5.

Under åren 1999–2000 har i vart fall sju mål avseende koppleri eller grovt koppleri där det varit frågan om handel med kvinnor för sexuella ändamål prövats i domstol. Ett av de mest uppmärksammade var det som gick under benämningen ”Gyllene ratten”.¹¹ Fyra personer dömdes för bl.a. koppleri och grovt koppleri. Åtalet omfattade främjande eller utnyttjanden av upp emot 20 kvinnors prostitution. Den yngsta kvinnan var 17 år när hon förmåddes att börja prostituera sig i Sverige. Samtliga kom från Östeuropa. Organisatörerna hade också utländsk bakgrund.

Även utländska barn och tonåringar har påträffats i Sverige som prostituerade, varav den yngsta uppges ha varit 14 år. Det finns visserligen påståenden om att antalet inblandade minderåriga ökar¹², men det finns inga säkra uppgifter om hur många barn och ungdomar som utsätts för denna handel varken i Sverige eller internationellt. Organisationen ECPAT har nyligen genomfört en studie om minderåriga i prostitution, pornografi och människohandel i Sverige. Också homosexuell kommersiell exploatering har ingått i studien. Syftet med studien har varit att undersöka omfattningen av förekomsten samt formerna för och orsakerna till verksamheten inom ramen för en kvalitativ studie. Det övergripande målet har varit att mana myndigheterna att ta problemet med kommersiell sexuell exploatering av barn på allvar. Resultatet kommer att presenteras i början av år 2001.

¹¹ Svea hovrätts dom 2000-11-10 i mål B 5842-00.

¹² Se bl.a. utskottet för kvinnors rättigheter och jämställdhetsfrågor, Betänkande om kommissionens meddelande till Rådet och Europaparlamentet om vidare åtgärder i kampen mot kvinnohandel (KOM(1998) 726 – C5-0123/1999 – 1999/2125(COS), maj 2000 s. 19.

14.3 Internationella instrument som behandlar människohandel för sexuella ändamål

Slaveriets avskaffande var tidigt en viktig målsättning för länders gemensamma humanitära strävanden.¹³ Förbud mot slaveri och slavhandel genomfördes och internationella överenskommelser träffades. Så undertecknades t.ex. en konvention om slaveri år 1926 i Genève, vilken kompletterades år 1956. Handel med kvinnor och barn förbjöds genom särskilda konventioner, se bl.a. 1904 års överenskommelse om åtgärder mot den s.k. vita slavhandeln, 1910 års konvention angående bekämpande av den vita slavhandeln, 1921 års konvention för undertryckande av handeln med myndiga kvinnor samt 1949 års konventioner om förhindrande av handel med människor och utnyttjande av annans prostitution. I FN:s allmänna förklaring från år 1949 om de mänskliga rättigheterna liksom i den europeiska konventionen från år 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna finns bestämmelser som förbjuder slaveri och tvångsarbete samt slavhandel.

Med hänsyn till kommitténs uppdrag går endast några av de numera aktuella internationella överenskommelserna igenom. Det är 1979 års FN-konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (artikel 6), den gemensamma åtgärden inom EU av den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn, 1989 års FN-konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) och ett nyligen antaget tilläggsprotokoll till det samt 2000 års protokoll om människohandel till FN-konventionen om gränsöverskridande organiserad brottslighet.

14.3.1 Internationella instrument upprättade inom FN

1979 års FN-konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor

Den i kommitténs direktiv utpekade FN-konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor trädde i kraft år 1981. Det är 163 stater som har anslutit sig till (ratificerat) konventionen. Den är därför

¹³ Hans Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*. upplaga 1:2 1998, s. 84 f.

bindande för dessa stater. Emellertid har denna konvention osedvanligt många reservationer, ca 150 stycken, vilket anses ha försvagat dess genomslagkraft. Sverige hör inte till de stater som utnyttjat möjligheten att lämna förbehåll.¹⁴

1979 års konvention var modern på sin tid eftersom den innehåller både politiska och civila rättigheter samt ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Den riktar sitt skydd mot kränkningar som sker både i den privata sfären, såsom hemmet, och i det offentliga livet. Ett övervakningsorgan, Kvinnokommittén, skall övervaka hur staterna följer sina åtaganden.¹⁵ De stater som har tillträtt konventionen skall fortlöpande rapportera till kommittén. År 1999 beslutade FN i ett tilläggsprotokoll till 1979 års konvention att införa individuell klagorätt. Protokollet har inte trätt i kraft.

Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder, inklusive lagstiftning, för att bekämpa alla former av handel med kvinnor och utnyttjande av kvinnoprostitution. Detta föreskrivs i artikel 6. Förutom att konventionen pekar ut lagstiftning som en lämplig åtgärd, säger den inte vilka slags åtgärder som skall vidtas eller på vilket sätt staterna skall bekämpa handeln och utnyttjandet av kvinnorna. Det finns ingen definition av vad som menas med handel med kvinnor i konventionen.

År 1993 antog FN en deklaration om avskaffande av våld mot kvinnor. Syftet med deklarationen var bl.a. att stärka 1979 års konvention. I deklarationen uppmanas staterna att tillträda konventionen och att dra tillbaka eventuella reservationer mot den. Deklarationen är visserligen inte ett bindande instrument men har en moraliskt förpliktande betydelse. Eftersom det är FN:s Generalförsamling som har antagit den är deklarationen principiellt ett uttryck för staternas gemensamma strävanden.

I 1993 års deklaration sägs att uttrycket våld mot kvinnor omfattar också fysiskt, sexuellt och psykiskt våld som förekommer i samhället, innefattande våldtäkt, sexuella utnyttjanden, sexuella trakasserier och anspelningar på arbetet, inom utbildningsinrättningar och andra institutioner, handel med kvinnor ("trafficking in women") samt påtvingad prostitution. Denna definition finns i artikel 2 b). Deklarationen anvisar inte något specifikt sätt att angripa det beskrivna våldet mot kvinnor.

Vid FN:s fjärde kvinnokonferens i Peking år 1995 antogs enhälligt dels en deklaration, den s.k. Pekingdeklarationen, dels en handlingsplan. 189 länder var representerade under konferensen. Handlings-

¹⁴ Prop. 1979/80:147, AU 1979/80:30, rskr 1979/80:327.

¹⁵ Kvinnokommittén heter på engelska the Committee on the Elimination of all forms of Discrimination of Women, CEDAW.

planen urskiljer tolv ”kritiska områden” samt definierar långsiktiga mål och åtgärder som skall vidtas de kommande fem åren av regeringar, det internationella samfundet, frivilligorganisationerna och det privata näringslivet för att förbättra kvinnors villkor. Handlingsplanen rekommenderade bl.a. staterna att upprätta nationellt och internationellt samarbete för att komma till rätta med kriminella organisationer som bedriver kvinnohandel.

2000 års FN-konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet

Som tidigare har redovisats antog FN i december 2000 en konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet. Den heter på engelska the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Syftet med konventionen är att främja ett internationellt samarbete för att förebygga och bekämpa gränsöverskridande organiserad brottslighet mer effektivt.

Konventionen kan kompletteras med ett eller flera tilläggsprotokoll. Som också tidigare har redovisats antogs samtidigt ett tilläggsprotokoll om människohandel, nämligen the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children. Samtidigt antogs ett andra tilläggsprotokoll som behandlar människosmuggling, the Protocol against Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air. Avsikten var att också ett tredje tilläggsprotokoll om illegal vapenhandel skulle antas då, men arbetet med den hade inte hunnit slutföras.

För att en stat skall kunna ansluta sig till ett protokoll krävs att den ratificerar konventionen. Ett tilläggsprotokoll skall tolkas tillsammans med konventionen varvid det skall tas hänsyn till syftet med ifrågavarande protokoll. De brott som föreskrivs enligt protokollet om människohandel skall anses som brott enligt konventionen (artikel 37 konventionen jämfört med artikel 1 protokollet om människohandel).

Syftet med protokollet om människohandel är *att* förebygga och bekämpa handel med människor varvid kvinnor och barn särskilt skall uppmärksammas, *att* skydda och bistå offren för handeln med full respekt för deras mänskliga rättigheter *samt att* främja samarbete mellan konventionsstaterna för att nå de sålunda angivna syftena.

Protokollet är tillämpligt, om inte annat särskilt anges, på förebyggande och utredande åtgärder samt vid åtal för de brott som bestämts i enlighet med artikel 5. Det gäller dock endast under förutsättning att brotten är gränsöverskridande eller involverar en

organiserad kriminell sammanslutning. Protokollet är tillämpligt också på åtgärder som innebär ett skydd för offren för handeln (artikel 4).

Innan det protokoll om människohandel som hör till FN-konventionen om gränsöverskridande organiserad brottslighet antogs fanns det som sagt inget internationellt instrument som behandlade alla aspekter av människohandel och det fanns ingen samlad definition. Nu har alltså staterna för första gången enats om vad som avses med människohandel eller med "trafficking in persons".

Den definition som finns i artikel 3 är dock inte begränsad till handel med människor för sexuella ändamål. Eftersom den ännu inte finns i svensk översättning återges den engelska texten här.

- a) *"Trafficking in person" shall mean the recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, of deception, of the abuse of power or of a position of vulnerability or of the giving or receiving of payments or benefits to achieve the consent of a person having control over another person, for the purpose of exploitation. Exploitation shall include, at a minimum, the exploitation of the prostitution of others or other forms of sexual exploitation, forced labour or services, slavery or practices similar to slavery, servitude or the removal of organs;*
- b) *The consent of a victim of trafficking in persons to the intended exploitation set forth in subparagraph (a) of this article shall be irrelevant where any of the means set forth in subparagraph (a) have been used;*
- c) *The recruitment, transportation, transfer, harbouring or receipt of a child for the purpose of exploitation shall be considered "trafficking in persons" even if this does not involve any of the means set forth in subparagraph (a) of this article;*
- d) *"Child" shall mean any person under eighteen years of age.*

Definitionen är således vidare än den som föreskrivs i den gemensamma åtgärden från år 1997. Den ställer dessutom högre krav på de anslutande staterna eftersom den bl.a. föreskriver att de skall införa särskilda straffbestämmelser som omfattar de beskrivna handlingarna.

Sålunda sägs att varje konventionsstat skall anta sådana rättsliga och andra åtgärder som är nödvändiga för att kriminalisera som ett brott sådana handlingar som beskrivs i artikel 3 när de begåtts uppsåtligen (artikel 5 p. 1). Varje stat skall dessutom anta sådana rättsliga och andra åtgärder som är nödvändiga för att kriminalisera försök till eller medverkan i sådana handlingar (artikel 5 p. 2).

Som inledningsvis anmärkts undertecknade Sverige i december 2000 konventionen och också de båda tilläggsprotokollen. Samtliga FN:s medlemsstater undertecknade konventionen och i betydande utsträckning också de två tilläggsprotokollen. Alla tre dokument undertecknades samtidigt av medlemsstaterna i EU liksom av Kommissionen för EU:s räkning.

Barnkonventionen

Kommittén har i bl.a. avsnitt 4.4 och 6.5 redogjort för barnkonventionen. Vad som därutöver kan nämnas i detta sammanhang är följande.

Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga nationella, bilaterala och multilaterala åtgärder för att förhindra bortförande och försäljning av eller handel med barn för varje ändamål och i varje form (artikel 35).

Bestämmelser som kan ha betydelse för arbetet mot människohandel finns också i två andra artiklar. Konventionsstaterna har sålunda åtagit sig att vidta åtgärder för att bekämpa olovligt bortförande och kvarhållande av barn i utlandet. För det ändamålet skall staterna främja ingåendet av bilaterala eller multilaterala överenskommelser eller anslutning till befintliga överenskommelser (artikel 11). Vidare skall konventionsstater som erkänner och/eller tillåter adoption säkerställa att barnets bästa främst beaktas och se till att adoptioner får ske endast efter beslut av behörig myndighet samt efter samtycke av berörda föräldrar, anhöriga eller särskilda företrädare. Vidare skall åtgärder vidtas för att förhindra att obehörig vinning kan ske i samband med adoptioner (artikel 21).

Barnkommittén ansåg att bortförande och försäljning av eller handel med barn visserligen är synnerligen allvarliga problem, men menade att de är av perifer natur för svenska förhållanden. Kommittén valde därför att inte gå in närmare på frågan.¹⁶

Två tilläggsprotokoll till barnkonventionen antogs i FN:s generalförsamling den 25 maj 2000. Ett tilläggsprotokoll handlar om handel med barn, barnpornografi och barnprostitution. Det andra tilläggsprotokollet avser barn i väpnade konflikter.

Enligt protokollet som handlar om handel med barn, barnpornografi och barnprostitution anses som försäljning av barn ("sale of children") varje handling eller transaktion genom vilken ett barn överläts från en person eller grupp av personer till en annan mot ersättning eller av

¹⁶ Barnets bästa i främsta rummet (SOU 1997:116) s. 495.

annan anledning (artikel 2 a).¹⁷ Varje konventionsstat skall tillförsäkra, som ett minimum, att vissa handlingar och aktiviteter kan lagföras i staten oavsett om de begåtts i landet eller utomlands och oavsett om de har skett i organiserad form eller inte. De handlingar och aktiviteter som räknas upp när det gäller försäljning av barn är erbjudandet, leveransen eller mottagandet av ett barn, oavsett på vilket sätt det har skett, för att sexuellt exploatera det (artikel 3 p. 1 a i). Varje stat skall se till att dessa handlingar är straffbara och att de är förenade med lämpliga straff som tar hänsyn till brottens allvarliga natur (artikel 3 p. 3).

Frågan om Sveriges tillträde till protokollen bereds för närvarande i regeringskansliet.

14.3.2 Åtgärder inom EU

Arbetet mot människohandel har inte bara bedrivits genom att EU antog en gemensam åtgärd år 1997. Här lämnas en kort översikt över några andra åtgärder som vidtagits inom EU samt några andra dokument av visst intresse för kommitténs uppdrag i denna del. I anslutning härtill redovisas för några uppföljningar i Sverige.

STOP-programmet

Det s.k. STOP-programmet är också en gemensam åtgärd. Programmet antogs den 29 november 1996 av rådet.¹⁸ Syftet med STOP-programmet är att ge stöd till och främja utbyte mellan personer med ansvar för att bekämpa människohandel och sexuellt utnyttjande av barn. Tanken var alltså att programmet skulle stimulera och skapa nätverk och praktiskt samarbete mellan de ansvariga i medlemsländerna samt att öka och målinriktade kunskaperna. Programmet planerades inledningsvis för perioden 1996–2000. Det har föreslagits att programmet skall förlängas två år.

Sverige har samarbetat med Finland, Ryssland, Tyskland och Estland samt så småningom Danmark i ett STOP-finansierat projekt som syftade till främst att bygga ett nätverk mellan dessa länder för informationsutbyte, analys och bekämpning av handel med kvinnor.¹⁹ I projektet ingick också att kartlägga handeln och de brottsliga och

¹⁷ Översättningarna är kommitténs egna.

¹⁸ Gemensam åtgärd 96/700/RIF, EGT L 322, 12.12.1996 s. 7. Se också STOP Årsprogram för 1999 (1999/C 12/06).

¹⁹ KUT-rapport 2000:1 s. 12, jfr KUT 1999:16.

sociala problem som kan relateras till handeln, samla information om lagstiftning, ansvariga myndigheter och instanser, befintliga kartläggningar och studier. Vidare var avsikten att få fram uppgifter om den organiserade kriminaliteten samt att utforska möjligheter att skydda offren. Arbetet är dokumenterat i rapporten *Building up a network for monitoring, analysing and combatting trafficking in women and children*, publicerad år 1999.

Den gemensamma åtgärden från år 1997

Den gemensamma åtgärden den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn är beslutad inom EU:s s.k. tredje pelare. Den är därför inte direkt tillämplig här i landet, men medlemsstaterna har åtagit sig att före utgången av år 1999 uppfylla skyldigheterna enligt åtgärden. Detta innebär bl.a. att Sverige, liksom övriga medlemsstater, åtagit sig att se över sin lagstiftning och praxis för att se till att de beteenden som beskrivs i åtgärden är straffbelagda och att brotten leder till effektiva, väl avvägda och avskräckande straffrättsliga påföljder. Vidare har staterna påtagit sig att öka det internationella samarbetet för att bekämpa dessa brott.

I den gemensamma åtgärden lämnas under avdelning I Mål till ledning för medlemsstaternas tillämpning av åtgärden vissa beteckningar och definitioner (Avd I A och B). Det sägs dock uttryckligen att dessa inte skall påverka mer specifika definitioner i medlemsstaternas lagstiftning.

A. I den gemensamma åtgärden avses sålunda följande med

i) *handel*: varje beteende som underlättar att någon reser in i, reser igenom, vistas inom eller reser ut ur en medlemsstats territorium i de syften som anges i B b och B d.

ii) *sexuellt utnyttjande*: när det gäller barn, vart och ett av följande beteenden:

- a) att förmå eller tvinga ett barn att delta i varje form av olaglig sexuell aktivitet;
- b) att utnyttja ett barn för prostitution eller andra olagliga sexuella aktiviteter;
- c) att utnyttja barn i pornografiska föreställningar och i pornografiskt material, däribland att framställa, sälja och distribuera eller på annat sätt bedriva handel med sådant material samt att inneha sådant material.

iii) *sexuellt utnyttjande*: när det gäller en vuxen person, i vart fall att utnyttja den vuxna personen för prostitution.

B. För att förbättra det rättsliga samarbetet med avseende på kampen mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn skall varje medlemsstat åta sig att, med iakttagande av varje medlemsstats konstitutionella regler och rättsliga traditioner, se över de relevanta delarna av sin nationella lagstiftning rörande de åtgärder som anges i avdelningarna II och III om följande slag av uppsåtliga beteenden, i enlighet med det förfarande som anges i avdelning IV.

- a) Att i vinstsyfte sexuellt utnyttja andra personer än barn,
 - när tvång, i synnerhet våld eller hot, används, eller
 - genom svikligt förfarande, eller
 - när det förekommer missbruk av myndighet eller annan påtryckning som är av sådan art att personen inte har något annat verkligt och godtagbart val än att ge efter för den påtryckning eller det missbruk som utövas,
- b) att i vinstsyfte bedriva handel med andra människor än barn i syfte att utnyttja dem sexuellt under de förhållanden som anges under a).
- c) Att sexuellt utnyttja eller missbruka barn.
- d) Att bedriva handel med barn i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt.

Även om beskrivningen av handeln är tämligen vid är den definition som finns i det nya FN-dokumentet vidare. För det första omfattar den fler ändamål, dvs. inte endast handel för sexuella ändamål. För det andra omfattar definitionen i det senare dokumentet redan den som t.ex. rekryterar någon med syfte att han eller hon skall prostituera sig eller bli utsatt för annat sexuellt utnyttjande. Syftet med handeln behöver således inte ha förverkligats för att ett förfarande skall bedömas som människohandel enligt FN:s definition. Vad den nya FN-definitionen kan få för betydelse i det fortsatta europeiska samarbetet återstår att se.

Haag-deklarationen år 1997

Justitie- och jämställdhetsministrarna antog den 26 april 1997 en deklaring med riktlinjer för att förebygga och bekämpa handel med kvinnor för sexuella ändamål.²⁰ Deklarationen syftar i viss mån till att konkretisera den gemensamma åtgärden. Den innehåller rekommenda-

²⁰ The Hague Ministerial Declaration on European Guidelines for Effective Measures to Prevent and Combat Trafficking in Women for the Purpose of Sexual Exploitation.

tioner för arbetet på både nationell och internationell nivå. På den internationella nivån understryker deklarationen att staterna måste förstärka samarbetet, och den anger flera rekommendationer i detta avseende. Vidare påminner deklarationen om att åtagandena i den gemensamma åtgärden skall genomföras i respektive medlemsstat senast vid utgången av år 1999.

När det gäller nationella åtgärder behandlar deklarationen behovet av att kunna förebygga, utreda och lagföra olika handlingar som förekommer i samband med människohandel. Det framhålls att utredningar och lagföringar bör inriktas på huvudmännen bakom handeln, och inte på offren för deras handlingar. Vidare omfattar deklarationen en rekommendation om att medlemsstaterna skall tillhandahålla stöd och hjälp till de drabbade kvinnorna, och överväga att införa t.ex. särskilda vittnesskyddsprogram.

Staterna uppmanas att överväga att utse en nationell rapportör, som skall rapportera till respektive regering om omfattningen av handeln med kvinnor samt om förebyggandet och bekämpningen av sådan handel. Mot bakgrund härav gav regeringen i december 1997 Rikspolisstyrelsen (RPS) i uppdrag att vara nationell rapportör.²¹

I uppdraget ingår att bl.a. samla uppgifter om omfattningen av handel med kvinnor i Sverige och i andra länder. Vidare ingår att studera hur denna handel kan förebyggas och bekämpas. Rikspolisstyrelsen har ålagts att årligen redovisa resultaten till regeringen. Basen för uppdraget är dels den gemensamma åtgärden, dels Haag-deklarationen. Rikspolisstyrelsen har fått i uppdrag att samarbeta med den europeiska polisorganisationen. Europol, och Interpol i dessa frågor.

Rikspolisstyrelsen har i sin tur uppdragit åt Rikskriminalpolisen (RKP) att utföra uppdraget. Inom RKP är det huvudenheten för kriminalunderrättelsetjänst, roteln för illegal invandring, som har huvudansvaret för att utföra uppdraget. Det finns inget omedelbart skäl till att uppdraget ligger på just den roteln, men att handeln innehåller ofta illegal invandring kan vara en förklaring. Roteln samarbetar med andra rotlar, såsom roteln för särskilda objekt. Den roteln har huvudansvaret för bekämpningen av kommersiell sexuell exploatering av barn. Det kan vara värt att notera att RKP använder sig av den tämligen omfattande definition av människohandel som finns i Europokonventionen (se nedan).

Före år 1997 arbetade RKP inte direkt med handel med människor för sexuella ändamål. Det ansågs då inte heller vara ett särskilt stort problem i Sverige. Numera anser RKP dock att denna handel är en

²¹ Prop. 1997/98:55 s. 52, själva beslutet intaget i bilaga 12 s. 218 f.

form av grov och gränsöverskridande brottslighet som har kommit till Sverige för att stanna. Enligt RKP:s bedömning finns det inget som tyder på att handeln är på tillbakagång.

RKP antog i september 1998 en handlingsplan för arbetet mot människohandel för sexuella ändamål. Av den framgår bl.a. följande.²² RKP identifierar och karaktärsbestämmer förekomsten av handeln samt kartlägger kopplingen till grov brottslighet, människosmuggling och kommersiell sexuell exploatering. Vidare sammanställer och analyserar RKP polisens rapportering av bl.a. prostitution. På varje polismyndighet skall det finnas en kontaktman. De utlandsbaserade sambandsmännen har också engagerats i uppdraget. En gemensam policy för hur landets polismyndigheter skall bedriva det operativa arbetet mot människohandel skall tas fram. Det arbetet har delvis lagts ut på polismyndigheten i Malmö, som i ett metodutvecklingsprojekt analyserade hur polisutredningar av brottsmisstankar avseende bl.a. förbudet mot köp av sexuella tjänster och koppleri bäst kan bedrivas.

RKP samarbetar i viss utsträckning med andra nationella myndigheter, såsom Socialstyrelsen, och med frivilligorganisationer, såsom Stiftelsen Kvinnoforum. Vidare skall RKP enligt handlingsplanen tillsammans med särskilt berörda myndigheter utarbeta ett program för att förebygga brottsligheten.

Enligt handlingsplanen skall RKP också följa upp vad som kallas brottsofferrutinerna och medverka i utverkandet av stöd till de kvinnor som utsatts för denna handel. Detta sägs gälla inte minst aspekter med anknytning till utlänningslagstiftningen. Slutligen skall RKP se över behovet av ett s.k. vittnesskyddsprogram för kvinnor som ställer upp som vittnen i rättegång.

RKP avser vidare att hålla en gemensam fortbildning för poliser och åklagare om ärenden angående handel med kvinnor.

Europol

Den europeiska polisbyråns (Europol) mandat omfattar numera också handel med människor och därmed sammanhängande brott.²³ Frågorna handläggs på Europol's narkotikaenhet. Det är en icke-operativ enhet, som analyserar och utväxlar information och underrättelser om bl.a. människohandel, organiserad illegal invandring och olaglig narkotika.²⁴ Europol ger ut rapporter med både allmän information och uppgifter i

²² RKP beslut den 11 september 1998, dnr A KUT-499-3408/98.

²³ Gemensam åtgärd den 16 december 1996, se L 342, 31/12/1996, s. 4.

²⁴ KUT-rapport 1999:16 s. 9.

specifika ärenden. Dessutom rapporterar Europol återkommande om trender och om läget i respektive EU-land.

Europol har bistått den svenska polisen i några svenska förundersökningar som rört misstanke om koppleri, där huvudmännen hade hämtat kvinnorna från utlandet för att förmå dem att prostituera sig här. RKP är ansvarig för kontakterna med Europol i frågor om människohandel.

I en bilaga till Europolkonventionen definieras människohandel på följande sätt:²⁵

”Att tvinga en person under andra personers reella och illegala makt genom användande av våld, hot eller missbruk av en överordnad ställning eller handlingar i syfte att utnyttja andras prostitution, att på olika sätt sexuellt utnyttja och utöva sexuellt våld mot minderåriga eller att utöva handel i samband med att barn överges. Dessa slag av sexuell utnyttjande omfattar även framställning, försäljning och spridning av barnpornografiskt material.”

Den definition som Europol sålunda använder sig av sitt arbete är alltså i flera avseenden vidare än den som finns i den gemensamma åtgärden.

Europeiska rådets uttalanden i Tammerfors

Europeiska rådet höll i oktober 1999 under det finska ordförandeskapet ett särskilt möte i Tammerfors. Mötet behandlade strävandena att utveckla unionen som ett område med frihet, säkerhet och rättvisa.

I de s.k. Tammerforsslutsatserna från mötet gjorde Europeiska rådet vissa uttalanden om människohandel. Sålunda uttalade Europeiska rådet bl.a. följande:

- att det behövs informationskampanjer i nära samarbete med både ursprungs- och transitländerna om de faktiska möjligheterna till laglig invandring samt förebyggande av all form av människohandel (slutsats 22);
- en begäran att medlemsländerna skall anta lagstiftning om stränga påföljder för detta grova brott samt uppmanade Rådet att före utgången av år 2000 på grundval av förslag från Kommissionen att anta lagstiftning om detta (slutsats 23);
- att det behövs ett närmare samarbete och ett mer tekniskt bistånd mellan medlemsländernas gränskontrollorgan, i vilket arbete de s.k. kandidatländerna bör engageras (slutsats 24);
- att det efterlyser en utveckling av biståndet till ursprungs- och transitländer i syfte att främja frivilligt återvändande och hjälpa

²⁵ KUT-rapport 1999:16 s. 5.

myndigheterna i dessa länderna att öka sin förmåga att effektivt bekämpa människohandel och klara sina återtagandeskyldigheter gentemot unionen och medlemsstaterna (slutsats 26);

- att det utan dröjsmål bör bildas gemensamma utredningsgrupper i enlighet med fördraget, som ett första steg mot narkotikahandel, människohandel samt terrorism (slutsats 43);
- att insatserna för bl.a. gemensamma definitioner bör koncentreras till ett antal sektorer med särskild betydelse, däribland människohandel, särskilt utnyttjande av kvinnor samt sexuellt utnyttjande av barn (slutsats 48).

Parlamentets senare uttalanden

I slutet av februari 2000 anordnades i Europaparlamentet i Bryssel för första gången en s.k. hearing om människohandel. Därefter lämnade utskottet för kvinnors rättigheter och jämställdhetsfrågor i Europaparlamentet ett betänkande om kommissionens meddelande till rådet och parlamentet om vidare åtgärder i kampen mot kvinnohandel.²⁶ Betänkandet behandlades på majsessionen i Strasbourg varvid parlamentet i stort sett antog utskottets betänkande.²⁷

Sålunda menar Europaparlamentet att medlemsstaternas åtaganden och politiska uttalanden inte har omvandlats till straffrättsliga bestämmelser ”på tillbörligt vis”. Avsaknaden av särskilda bestämmelser, de olika rättssystemen i Europa samt bristen på samarbete anses öppna fältet för människosmugglare och människohandlare. Vidare utgör avsaknaden av en gemensamt överenskommen definition av människohandel enligt parlamentet ett stort hinder mot samstämmiga insatser och politiska strategier. Eftersom människohandel är ett fenomen som berör många frågor, bl.a. mänskliga rättigheter, bristande jämställdhet och invandrings- samt visumpolitik, efterlyser parlamentet tvärfackliga tillvägagångssätt i arbetet mot människohandeln.

Parlamentet uppmanade både medlemsländerna och ansökarländerna att vidta flera olika åtgärder, bl.a. att definiera kvinnohandel och därmed förknippade slaveriliknande villkor som ett brott. Det skall dock anmärkas att parlamentet anser att en definition av människohandel bör omfatta alla slaveriliknande villkor utöver påtvingad

²⁶ Kommissionens meddelande: (KOM(1998) 726-C5-0123/1999-1999/2125 (COS)). Utskottets betänkande: Slutlig version A5-0127/2000.

²⁷ Europaparlamentets resolution om kommissionens meddelande till rådet och Europaparlamentet om vidare åtgärder i kampen mot kvinnohandel (KOM (1998) 726 – C5-0123/1999 – 1999/2125(COS)).

prostitution och sexuellt utnyttjande, t.ex. påtvingat arbete och äktenskap (Resolution p. 7).

Vidare uppmanades kommissionen att till följd av den dåliga tillämpningen av 1997 års gemensamma åtgärd och i enlighet med slutsatserna i Tammerfors utarbete särskilda förslag för att harmonisera nationella lagar och metoder för upptäckt och åtal. Parlamentet uppmanade även regeringskonferensen att i fördraget införa en tydlig rättslig grund för att bekämpa alla former av våld mot kvinnor inbegripet handel med kvinnor och att samtidigt införliva det polisiära och rättsliga samarbetet i gemenskapspelaren för att uppnå större rättslig enhetlighet och effektivare demokratiska kontroller.

Det skall anmärkas att resolutionen representerar en delvis annorlunda syn än den svenska. Det sägs nämligen bl.a. att system med direkt eller indirekt förbud mot prostitution som tillämpas i de flesta medlemsstater skapar en svart marknad som monopoliseras av kriminella organisationer och där de berörda, i synnerhet invandrare, utsätts för våld och utslagning (Resolution p. I). Vidare görs det en skillnad mellan påtvingad prostitution och annan prostitution.

Senaste förslag och åtgärder inom EU

Avsikten var att EU:s ministerråd vid utgången av år 1999 skulle ha granskat hur medlemsstaterna har uppfyllt sina skyldigheter enligt den gemensamma åtgärden (Avd. IV B). Det beslutades dock att utvärderingen skulle samordnas med en utvärdering av ett då inte antaget instrument mot barnpornografi. Det antogs först i maj 2000, varför det fortfarande inte har gjorts någon utvärdering av 1997 års gemensamma åtgärd. Den ansvarige kommissionären för inrikes och rättsliga frågor aviserade ett nytt initiativ på området.

I december 2000 lade Kommissionen sålunda fram ett förslag till två rambeslut. Det ena handlar om människohandel – council framework decision on combating trafficking in human beings – och det andra handlar om sexuell exploatering av barn inklusive barnpornografi – council framework decision on combating the sexual exploitation of children and child pornography.

Det förstnämnda förslaget till rambeslut föreslås omfatta både handel som syftar till tvångsarbete och till sexuell exploatering. Såvitt framkommit avser det handel med dem som har fyllt 18 år. Sålunda föreslås att varje medlemsstat skall vidta nödvändiga åtgärder för att tillförsäkra att åtgärder såsom rekrytering, transport eller överföring av en person, inklusive mottagande av denne, är straffbara när de skett i syfte att utnyttja personen för prostitution, pornografiska

föreställningar eller i framställningen av pornografiskt material, allt under förutsättning att gärningsmannen har använt otillbörlig påverkan t.ex. i form av tvång eller vilseledande. Också försök och förberedelse skall vara straffbara. I viss mån tycks beskrivningen av handeln sammanfalla med den definition som finns i det nyligen inom FN antagna tilläggsprotokollet, som tidigare redogjorts för. Det föreslås vidare att medlemsstaterna ser till att brottsbestämmelsen förenas med ett föreskrivet högsta straff på minst sex år. Om det föreligger försvårande omständigheter såsom att brottet innefattat särskild hänsynslöshet, inbringat avsevärda vinster eller förövats inom en kriminell organisation föreslås att straffskalan skall vara förenad med en lägsta högsta straff på tio år. Slutligen föreslås att rambeslutet skall ersätta 1997 års gemensamma åtgärd.

I det andra förslaget till rambeslut föreslås att medlemsstaterna skall vidta nödvändiga åtgärder för att se till att bl.a. följande handlingar är straffbara: att främja eller utnyttja ett barns prostitution eller att genom tvång, ersättning, utnyttjande av barnets sårbarhet eller annat otillbörligt sätt förmå det att involvera sig i sexuella aktiviteter. Med barn avses en person som inte har fyllt 18 år. Vidare föreslås att vissa handlingar såsom framställande, spridning och tillhandahållande av barnpornografi ska göras straffbara. Också här föreslås vissa lägsta maximistraff.

Eftersom det endast är frågan om förslag till rambeslut och de offentliggjorts på ett mycket sent stadium av kommitténs arbete har inte texterna analyserats närmare.

Slutligen skall anmärkas att arbetet mot människohandel och sexuell exploatering av kvinnor och barn är en av de prioriterade frågorna på det straffrättsliga området under Sveriges ordförandeskap i EU första halvåret 2001.

14.4 Det bör införas en särskild bestämmelse om straffansvar för handel med människor för sexuella ändamål

Kommitténs bedömning: De olika förfaranden som tillsammans utgör handel med människor för sexuella ändamål är i allt väsentligt kriminaliserade i svensk rätt. Trots detta bör det införas en särskild bestämmelse om straffansvar för sådan handel. Bestämmelsen bör omfatta alla led i handeln.

Av kommitténs tidigare beskrivning av hur handeln vanligtvis går till framgår att den handel med människor som sker för sexuella ändamål innefattar flera olika led eller moment. Dessa finns också med i definitionen i den gemensamma åtgärden från år 1997. Allra tydligast framgår de dock av den definition som numera finns genom FN:s tilläggsprotokoll om människohandel. När det är frågan om en handel med personer över 18 år utgörs den således av i princip tre moment.

Det första momentet är *åtgärder* för genomförandet av själva handeln. Här kan nämnas rekryteringen och transporten av andra människor från ett land till ett annat. Hit hör också sådana förfaranden som att ta emot eller att inhysa dem. Vidare ingår här överlåtelser av människor som är föremål för handeln mellan rekryterare och agenter eller s.k. mottagare. Till själva handeln hör även överlåtelser i destinationslandet mellan t.ex. olika bordellägare.

Det andra momentet är *de medel* med vilka de som är föremål för handeln hanteras. Det har framgått av tidigare beskrivningar att rekryteringen i ursprungslandet går till på i princip tre olika sätt. Kvinnorna, som det oftast är frågan om, kan för det första kidnappas eller på annat sätt helt enkelt tvingas bort mot sin vilja. De kan för det andra vilseledas angående vilka tjänster de skall utföra i destinationslandet; kvinnorna tror inte sällan att de skall erhålla ett riktigt arbete. De kan för det tredje vara införstådda med att de skall t.ex. prostituera sig – fortsätta eller börja – i destinationslandet, men de blir sedan lurade beträffande ”villkoren” för prostitutionen. En handel som genomförts med det senast beskrivna tillvägagångssättet tycks vara den vanligaste formen av människohandel för sexuella ändamål som nått Sverige.

De människor som är föremål för handeln utsätts således för tvång, våld eller hot om våld eller ett vilseledande varigenom de tvingas eller förmås att lämna sitt land eller att stanna i mottagarlandet. Det kan också förekomma att en person missbrukar sin ställning eller på ett annat otillbörligt sätt påverkar en annan person och därigenom föranleder att denna person blir föremål för människohandel. Det som är gemensamt för samtliga tillvägagångssätt är att de innebär ett utnyttjande av sårbarheten hos den som är föremål för handeln.

Det tredje momentet är *de sexuella ändamålen för handeln*. Vad som avses härmed är i vart fall att syftet med handeln är att den som varit föremål för den skall prostituera sig. Också avsikt till andra slags sexuella utnyttjanden ingår, såsom att någon genom de beskrivna åtgärderna skall förmås att uppträda på en sexklubb eller att medverka i en pornografisk film.

Innan kommittén redovisar sina överväganden i frågan om det bör införas en särskild straffbestämmelse kan det finnas anledning att se

om människohandeln i och för sig eller om något av de moment som utmärker handeln så som kommittén beskrivit den redan är brottsliga enligt gällande rätt. Avsnittet inleds därför med en genomgång av några bestämmelser som kan bli tillämpliga på olika förfaranden av agenter, mellanhänder, organisatörer eller andra som handlar med andra människor för sexuella ändamål. I anslutning härtill prövas den svenska lagstiftningen mot relevanta delar av 1997 års gemensamma åtgärd och FN:s kvinnokonvention år 1979.

14.4.1 Det finns redan flera straffbestämmelser som kan tillämpas

Flera av de handlingar som agenterna, transportörerna och de övriga som organiserar människohandeln utför kan klassificeras som brott. Det är självklart att den som främjar eller på ett annat sätt ekonomiskt utnyttjar att en annan person har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning gör sig skyldig till koppleri. Det bekräftas av de i och för sig få avgöranden som finns. De fall av människohandel som på senare år har nått svenska domstolar har sålunda behandlats som koppleri eller grovt koppleri. Innebörden av bestämmelserna om koppleri och grovt koppleri har beskrivits i såväl kapitel 2 och 8.

De bestämmelser som annars kan bli aktuella när någon genom tvång eller vilseledande har förts till Sverige för att här förmås att arbeta som prostituerad eller för att utnyttjas sexuellt på annat sätt mot sin vilja är bl.a. brotten mot frihet och frid. Bestämmelserna därom finns i 4 kapitlet brottsbalken. De handlingar som kriminaliserats där riktar sig mot andra personers frihet i olika hänseenden eller kränker deras rent personliga intressen, eller "frid".²⁸

Av omedelbart intresse för kommitténs uppdrag är de första fyra paragraferna. 1 § innehåller sålunda en bestämmelse om allvarigare frihetsberövanden, *människorov*, medan det i 2 § finns en allmän straffbestämmelse om sådana handlingar, *olaga frihetsberövande*. I 3 § finns en bestämmelse om särskilda angrepp på en persons handlings- eller rörelsefrihet, *försättande i nödläge*. I 4 § finns en bestämmelse till skydd för individens handlingsfrihet, *olaga tvång*.

Den som organiserar eller hjälper till vid handeln över gränserna kan dömas också för *brott mot utlänningslagen (1989:529)*, såsom människosmuggling.

Bestämmelserna som nu hänvisats till är givetvis tillämpliga oavsett om handeln avsett barn eller vuxna personer. Kommittén redogör i

²⁸ NJA II 1962 s. 115.

kapitel 15 för vad som gäller då brotten helt eller delvis begåtts utomlands.

Beskrivningen i detta avsnitt tar sikte på de förfaranden som enligt vad kommittén ovan angett innefattas i en handel med människor för sexuella ändamål. Det bortses från de andra brott, såsom skatte- eller sexualbrott, som huvudmännen bakom verksamheten inte sällan gör sig skyldiga till.

Människorov

1 §

Den som bemäktigar sig och för bort eller spärrar in barn eller någon annan med uppsåt att skada honom eller henne till liv eller hälsa eller tvinga honom eller henne till tjänst eller att öva utpressning, döms för människorov till fängelse på viss tid, lägst fyra och högst tio år, eller på livstid.

Är brottet mindre grovt, döms till fängelse i högst tio år.

Bestämmelsen omfattar allvarliga frihetsberövanden. Den brottsliga handlingen består först och främst i att bemäktiga sig *och* att bortföra eller inspärra någon. Detta räcker dock inte för att bestämmelsen skall bli tillämplig. Först om gärningsmannen också har uppsåt att skada offret till liv eller hälsa *eller* att tvinga honom eller henne till tjänst *eller* att utöva utpressning kan bestämmelsen om människorov bli tillämplig. Gärningsmannen skall således inte bara ha haft uppsåt i förhållande till bemäktigandet samt bortförandet eller inspärrandet utan även till övriga angivna omständigheter i brottsbeskrivningen.

Ett bemäktigande kan föreligga även om det inte förekommit något direkt betvingande. den som plockar upp ett barn och för det med sig har bemäktigat sig barnet även om det följer med frivilligt eller inte förstår vad som händer.

Såsom framgår av lagtexten behöver inte gärningsmannen ha skadat offret eller ha utövat tvång. Han skall dock åsyfta en viss effekt. När det gäller de s.k. subjektiva rekvisiten behöver gärningsmannen emellertid inte direkt ha avsett att tillfoga en skada eller utöva tvång. Det är tillräckligt för att en gärning skall falla inom tillämpningsområdet att han handlat med den insikt och vilja som kännetecknar ett indirekt eller eventuellt uppsåt.

Det har ansetts att det ofta bör föreligga uppsåt att skada ett barn till liv eller hälsa om gärningsmannens avsikt har varit att sexuellt förgripa

sig på det.²⁹ Som exempel på fall då gärningsmannen har uppsåt att öva utpressning har angetts den situationen att någon bortför ett barn för att förmå dess anhöriga att betala en lösensumma (kidnappning).

Den strängare straffskalan, där alltså livstid ingår, är reserverad för främst de fall då avsikten med bortförandet eller bemäktigandet varit att döda offret.

Försök, förberedelse och stämpling till människorov liksom underlåtenhet att avslöja sådant brott är straffbart enligt 10 §.

Olaga frihetsberövande

2 §

Den som i annat fall än som sägs i 1 § för bort eller spärrar in någon eller på annat sätt berövar honom eller henne friheten, döms för olaga frihetsberövande till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Är brottet mindre grovt, döms till böter eller fängelse i högst två år.

Så som nyss har sagts innehåller paragrafen en allmän bestämmelse om frihetsberövanden som är tillämplig när någon har berövats friheten. Det förutsätts inte för att bestämmelsen skall bli tillämplig att offret har förts bort eller blivit inspärrat utan också andra former av frihetsberövanden kan komma ifråga, t.ex. att någon blivit fastbunden eller bevakad.³⁰

Om någon som är behörig därtill och har sådant ansvar inte fullgör en skyldighet att frige en person som med lagliga skäl har varit berövad friheten kan denne göra sig skyldig till olaga frihetsberövande. Den brottsliga handlingen kan alltså bestå också i en underlåtenhet.

Brottet är vad som inom straffrätten kallas perdurerande, dvs. det upphör inte förrän ett genom brottet orsakat tillstånd upphör.³¹ Ett olaga frihetsberövande begås således så länge frihetsberövandet varar. Det kan beivras också i en stat dit en frihetsberövad person förts efter frihetsberövandet.³²

Omständigheter som hur länge ett frihetsberövande varat och vad det inneburit i såväl psykiskt som fysiskt hänseende för offret kan beaktas vid bedömningen om en gärning skall bedömas som mindre grov eller ej. Också det sätt genom vilket offret berövats sin frihet

²⁹ Lena Holmqvist m.fl. *Brottsbalken En kommentar t.o.m. suppl. 4*, juli 2000 s. 4:4.

³⁰ *Brottsbalkskommentaren* s. 4:5.

³¹ Nils Jareborg, *Straffrättens gärningslära*, upplaga 1:1, 1995 s. 63.

³² Jfr Nils Jareborg. s. 153.

spelar roll för bedömningen. Det anses normalt allvarligare att hålla ett offer inspärrat än att hålla det endast bevakat.³³

Försök, förberedelse och stämpling till olaga frihetsberövande samt underlåtenhet att avslöja sådant brott är på motsvarande sätt som för människorov straffbart enligt 10 §.

Försättande i nödläge

3 §

Den som, i annat fall än som sägs i 1 eller 2 §, genom olaga tvång eller vilseledande, föranleder att någon kommer i krigs- eller arbetstjänst eller annat sådant tvångstillstånd eller förmår någon att bege sig till eller stanna kvar på utrikes ort, där han eller hon kan befaras bli utsatt för förföljelse eller utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser eller på annat sätt råka i nödläge, döms för försättande i nödläge till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Är brottet mindre grovt, döms till böter eller fängelse i högst två år.

I bestämmelsen har vissa kvalificerade fall av angrepp mot en annan persons handlingsfrihet kriminaliserats. En förutsättning för att bestämmelsen skall vara tillämplig är dock, vilket framgår av lagtexten, att gärningen inte är straffbar som människorov eller olaga frihetsberövande.

Bestämmelsen täcker två typfall. Det första är att gärningsmannen föranlett någon att komma i ett tvångstillstånd. Det andra är att gärningsmannen förmår någon att bege sig till eller stanna på en ort utomlands där han eller hon befaras hamna i nödläge. För att gärningen skall vara straffbar krävs att den begåtts genom olaga tvång eller vilseledande. Brottbeskrivningen innehåller tre led; dels tvång eller vilseledande, dels en på grund därav föranledd handling, dels att handlingen lett till visst resultat.

Innebörden av olaga tvång är bestämd genom bestämmelsen i 4 §. Vilseledande anses normalt föreligga när någon genom att väcka en felaktig föreställning eller villfarelse hos offret förmår honom eller henne att resa till ett främmande land. Vilseledandet kan även bestå i att gärningsmannen vidmakthåller en felaktig föreställning som den andra redan hyser. Det krävs emellertid i ett sådant fall för att förfarandet skall vara kriminellt dessutom att omständigheterna är sådana att det kan antas att handlingen inte skulle ha genomförts om inte gärningsmannen vidmakthållit villfarelsen.

³³ Brottsbalkskommentaren s. 4:6 f.

För att det skall föreligga ett vilseledande är det således inte tillräckligt att någon utnyttjar en annan persons oriktiga föreställning eller att någon har rest till ett annat land under falska förespeglingar. Om gärningsmannen varit skyldig att upplysa om de rätta förhållandena men underlåter det kan denne dock anses vilseleda den andra. Straffansvar kan således i så fall uppkomma om övriga förutsättningar är uppfyllda.³⁴

Mellan tvånget eller vilseledandet samt den tvingades/vilseleddas åtgärd att bege sig till ett främmande land eller stanna där skall det föreligga kausalitet, d.v.s. att det skall finnas ett orsakssamband däremellan. I lagtexten kommer det till uttryck så att gärningsmannen genom olaga tvång eller vilseledande skall förmå den andra att bege sig till eller stanna på en utrikes ort. I ordet förmå ligger att den handling som gärningsmannen vill åstadkomma verkligen kommit till utförande. För att ett fullbordat brott skall föreligga räcker det alltså inte med att den som blivit tvingad eller vilseledd har beslutat sig för att åka till ett annat land eller att stanna där. I ordet förmå ligger dock inget krav på att gärningsmannen skall ha övervunnit ett motstånd från offrets sida.

Det första typfallet är som nämnts inledningsvis att gärningsmannen föranlett någon att komma i ett tvångstillstånd. Med tvångstillstånd avses krigs- eller arbetstjänst eller annat sådant tvångstillstånd. Sålunda räknas hit alla inskränkningar i någon annans handlingsfrihet som innebär att offret inte längre fritt kan bestämma över sina göranden och låtanden. Inskränkningen kan vara total eller partiell. Bestämmelsen täcker inte bara påtvingad arbetsplikt utan är ett vidare begrepp.

Det andra typfallet avser alltså att gärningsmannen genom olaga tvång eller vilseledande förmår någon att bege sig till eller stanna på en ort utomlands där han eller hon befaras bli utsatt för förföljelse eller utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser eller på annat sätt råka i nödläge. Bestämmelsen är tillämplig oavsett offrets ålder eller kön.

Med nödläge avses skilda situationer. Gemensamt för dem är att offret befinner sig i en verkligt svår belägenhet som inte är helt tillfällig eller övergående.³⁵ De situationer som kan betraktas som nödläge har det gemensamt att någon befinner sig i en verkligt svår belägenhet som inte är helt tillfällig eller övergående. Som exempel på nödläge sägs i bestämmelsen att vederbörande kan befaras bli utsatt för förföljelse eller utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser.

Med tillfälliga sexuella förbindelser avses vad som i tidigare lagtext beskrevs som vanemässiga utomäktenskapliga förbindelser av tillfällig

³⁴ NJA II 1962 s. 119.

³⁵ NJA II 1962 s. 118.

natur. I främsta rummet avses alltså den mer eller mindre yrkesmässiga prostitutionen (den manliga såväl som den kvinnliga).³⁶

Bestämmelsen med straffansvar för en person som genom olaga tvång eller vilseledande förmår en annan person att bege sig till eller stanna på en ort utomlands där han eller hon befaras bli utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser riktar sig framför allt mot handel med kvinnor och barn, den s.k. vita slavhandeln. Departementschefen menade dock vid införandet av bestämmelsen att en kvinna som lockats till främmande land för att utnyttjas som prostituerad inte alltid kunde anses ha hamnat i sådant nödläge som avses i bestämmelsen. Däremot menade han att bestämmelsen om koppleri i sådana fall kunde bli tillämplig.³⁷

Försök, förberedelse och stämpling till försättande i nödläge samt underlåtenhet att avslöja sådant brott är på motsvarande sätt som för människorov och olaga frihetsberövande straffbart enligt 10 §.

Olaga tvång

4 §

Den som genom misshandel eller eljest med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar annan att göra, tåla eller underlåta något, dömes för olaga tvång till böter eller fängelse högst två år. Om någon med sådan verkan övar tvång genom hot att åtala eller ange någon för brott eller att om annan lämna menligt meddelande, dömes ock för olaga tvång, såframt tvånget är otillbörligt.

Är brott som avses i första stycket grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningen innefattat pinande till beaktelse eller annan tortyr.

Olaga tvång är en allmän bestämmelse till skydd för individens handlingsfrihet. För att en gärning skall vara straffbar som olaga tvång förutsätts att tvånget sker genom våld eller genom vissa angivna slag av hot. Kommittén har i bl.a. kapitel 2 och 5 redogjort för bestämmelsens tillämpningsområde.

Det skall tilläggas här att det krävs för att bestämmelsen skall vara tillämplig att tvånget har lett till ett resultat och att detta omfattas av gärningsmannens uppsåt. Resultatet uttrycks i bestämmelsen så att den tvingade har förmåtts göra, tåla eller underlåta något.

³⁶ Brottsbalkskommentaren s. 4:10.

³⁷ NJA II 1962 s. 119 och s. 121.

Försök eller förberedelse till olaga tvång som är grovt är straffbart enligt 10 §. Olaga tvång genom hot om att åtala eller ange annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande samt försök eller förberedelse till sådant brott får dock åtalas av åklagare endast om målsäganden anger brottet till åtal eller åtal är påkallat ur allmän synpunkt. En bestämmelse om detta tas upp i 11 §.

Brott mot utlänningslagen

Ett par bestämmelser i utlänningslagen behandlar människosmuggling. Innan de presenteras kan det emellertid vara lämpligt att kort redogöra för de regler som gäller för utlänningsars vistelse i Sverige.

Utlänningar som reser in i eller vistas i Sverige skall ha pass (1 kap. 2 §). De skall också som huvudregel ha visering (1 kap. 3 §). Detta krav gäller dock inte om utlännen har uppehållstillstånd eller är medborgare i de nordiska länderna. Regeringen har enligt bemyndigande föreskrivit undantag, bl.a. för medborgare i de baltiska staterna (2 kap. 1 § 1 utlänningsförordningen).

En utlänning som vistas mer än tre månader i Sverige skall ha uppehållstillstånd, om inte utlännen är medborgare i något av de nordiska länderna eller omfattas av de undantag som regeringen föreskrivit (1 kap. 4 § jfrd med 3 kapitlet utlänningsförordningen). På motsvarande sätt finns ett krav på arbetstillstånd för den utlänning som på grund av anställning skall arbeta här (1 kap. 5 § jfrd med 4 kapitlet utlänningsförordningen). Som huvudregel skall utlännen ha sökt om visering och om de aktuella tillstånden före inresan till Sverige.

En del av de kvinnor som har varit föremål för människohandel och som uppehåller sig här illegalt har enligt vad som följer av de nyss redovisade bestämmelserna brutit mot utlänningslagen. Kommittén berör inte vidare de straffrättsliga frågor som kan aktualiseras med anledning av detta.

Den som hjälper en utlänning att komma in i Sverige i strid med föreskrifter i utlänningslagen eller i en författning som utfärdats med stöd av lagen döms till fängelse högst sex månader (10 kap. 2 a §). Brottet betecknas *människosmuggling*. En förutsättning för straffbarhet är att det är frågan om en inresa som görs vid sidan av passkontroll eller som sker genom att utlännen passerar kontrollen gömd eller med hjälp av falska dokument. I lindrigare fall, t.ex. när någon utan ersättning hjälper en utlänning att ta sig in illegalt i Sverige, är böter

normalpåföljden.³⁸ Straffvärdet för brottet påverkas av såväl antalet personer som smugglas in som motivet för resan och förhållandena kring den. Organiserade former av smugglning har också ett högre straffvärde än böter.

Om brottet är grovt skall gärningsmannen dömas till fängelse i högst två år. Vid bedömning om brottet är grovt skall särskilt beaktas om gärningen utförts mot ersättning, avsett ett stort antal personer, eller utförts under hänsynslösa former.

Vad som avses med ett stort antal personer är inte helt klart. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall också beaktas om utlänningarna har utsatts för svåra umbäranden eller fara, t.ex. genom att resan skett på ett icke-sjövärdigt fartyg.³⁹ Gärningen bör i sådant fall anses ha skett under hänsynslösa former.

Försök och förberedelse till brott enligt 10 kap. 2a § är straffbart.

Bestämmelsen i 2 a § kompletteras i viss utsträckning av 10 kap 5 §. Sålunda skall den dömas som i vinstsyfte planlägger eller organiserar verksamhet som är inriktad på att främja att utlänningar reser till Sverige utan pass eller de tillstånd som krävs för inresa hit. Straffet är fängelse högst fyra år eller, om brottet är mindre allvarligt, böter eller fängelse högst sex månader.

Bestämmelsen, såvitt nu är av intresse, riktar sig mot organisatörer av illegala inresor. Det handlar alltså om s.k. *organiserad människosmuggling*. Bestämmelsen skiljer sig från 2 a § bl.a. på det sättet att det för straffansvar inte är av betydelse om utlänningen tar sig in eller har för avsikt att ta sig in i Sverige illegalt. Det som är avgörande för den rättsliga bedömningen är i stället om utlänningen saknar pass och sådant tillstånd för inresa och att resan ingår i en planerad verksamhet i syfte att främja att utlänningar kommer till Sverige utan erforderliga handlingar.⁴⁰ Åtgärderna beskrivs som planläggande och organiserande. De skall ha vidtagits i vinstsyfte.

Straffansvar kan inträda även om verksamheten inte avser hela resan från hemlandet utan endast en etapp. För straffbarhet krävs dock i så fall att organisatören hade klart för sig att målet för resan var Sverige. Brottet skall anses förövat mot Sverige och skall bedömas efter svensk lag av svensk domstol.⁴¹

³⁸ Utlänningslagen En kommentar, Gerhard Wikrén och Håkan Sandesjö, sjätte upplagan 1999 s. 332.

³⁹ Wikrén-Sandesjö s. 332.

⁴⁰ Jfr Wikrén-Sandesjö s. 338.

⁴¹ Prop. 1983/84:144 s. 119 och 120. Jfr Wikrén-Sandesjö s. 339. Uttalandena hänvisar till nuvarande 2 kap. 3 § 4 brottsbalken. Mer om s.k. dubbel straffbarhet, se kapitel 15.

Den s.k. Anhörigkommittén (UD 2000:03), som enligt regeringens direktiv (dir. 2000:36) skall utreda utlänningslagens bestämmelser om anhöriginvandring till Sverige, skall enligt tilläggsdirektiv (dir. 2000:81) bl.a. utvärdera och göra en översyn av utlänningslagens bestämmelser om straff för människosmuggling och samma lags bestämmelser om transportöransvar. Uppdraget som handlar om anhöriginvandring skall redovisas senast den 1 juni 2001 och det som handlar om människosmuggling m.m. skall redovisas senast den 31 december 2001. Kommittén återkommer till andra frågor som omfattas av Anhörigkommitténs uppdrag nedan i avsnitt 14.5.3.

14.4.2 Den svenska lagstiftningen uppfyller i och för sig kraven i 1997 års gemensamma åtgärd och i 1979 års FN:s kvinnokonvention

Frågan om kriminalisering

Som kommittén klargjort inledningsvis i detta kapitel prövas inte den svenska lagstiftningen mot alla punkter i den gemensamma åtgärden. Vad som skall prövas är främst frågan om kriminalisering av vissa utpekade handlingar. Den gemensamma åtgärden kräver således att varje medlemsstat skall se över gällande lag och praxis för att se till att de beteenden som anges i I B är straffbelagda (Avd. II A a). Det finns dock inget uttryckligt krav på att det skall införas någon särskilt bestämmelse om straffansvar för människohandel. Något sådant krav finns ännu mindre i artikel 6 i 1979 års FN-konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor.

Som framgått av redogörelsen i det förra avsnittet för de olika bestämmelserna kan man konstatera att den svenska lagstiftningen i och för sig uppfyller kraven i 1997 års gemensamma åtgärd och i kvinnokonvention från år 1979 i nyss nämnt avseende. De uppsåtliga beteenden som omfattas av uppräknningen i den gemensamma åtgärden är vidare i princip i samtliga avseenden straffbelagda genom bestämmelserna om sexualbrott i det nuvarande 6 kapitlet brottsbalken. I första hand är det givetvis koppleri och förförelse av ungdom som kan komma i fråga när någon i vinstsyfte sexuellt utnyttjar en annan person eller främjar annans prostitution. Men också bestämmelserna om våldtäkt, sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande kan bli tillämpliga på de beskrivna handlingarna. Kommitténs förslag till ny reglering av sexualbrotten innebär inte någon ändring när det gäller straffbarheten av de handlingar som omfattas av de nyss nämnda bestämmelserna.

Både den gemensamma åtgärden och 1979 års FN-konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor torde alltså vara uppfyllda i och för sig i nu redovisade avseenden.

Några angränsande frågor i den gemensamma åtgärden

Den gemensamma åtgärden kräver också att brotten skall leda till effektiva, väl avvägda och avskräckande straffrättsliga påföljder. Vidare sägs att när det är lämpligt skall det finnas möjlighet att besluta om t.ex. utlämning av den dömda och förverkande av utbyte av brott (Avd. II A b) och d). Också dessa krav får anses vara uppfyllda i dagens reglering.

Allmänna bestämmelser om förverkande av egendom och annan särskild rättsverkan finns i 36 kapitlet brottsbalken. Det inte ovanligt att s.k. värdeförverkande av vad gärningsmannen har tjänat på kvinnornas prostitution förekommer i domar som rör koppleri.

Bestämmelser om utlämning finns i lagen (1957:668) om utlämning för brott och i lagen (1959:2545) om utlämning för brott till Danmark, Finland, Island och Norge. Kraven i denna del får därför anses vara uppfyllda.

Vidare skall enligt den gemensamma åtgärden juridiska personer, när det är lämpligt, kunna hållas administrativt ansvariga för de aktuella brotten eller straffrättsligt ansvariga för brott som begås för den juridiska personens räkning i enlighet med förfarande som skall fastställas i medlemsstatens nationella lagstiftning (Avd. II A c). Det är svårt att se vilka juridiska personer som den gemensamma åtgärden syftar på. Om någon gör sig skyldig till människohandel för sexuella ändamål, och detta skulle ske i organiserad form av t.ex. ett aktiebolag, torde inte det medföra något hinder mot att lagföra de enskilda personerna bakom handeln.

Visst utrymme att utmäta sanktioner mot juridiska personer för brott som begåtts för den juridiska personens räkning finns enligt bestämmelserna om företagsbot i 36 kapitlet brottsbalken och vissa regler i utlämningslagen.

Sålunda sägs i 36 kap. 7 § BrB att för brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet skall näringsidkaren åläggas företagsbot om brottsligheten har inneburit ett grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter som är förenade med verksamheten eller annars är av allvarligt slag och näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottsligheten. Ett brott anses endast vara begånget i näringsverksamhet om det har en klar anknytning till den verksamhet som bedrivs av gärningsmannen i hans

egenskap av näringsidkare eller av en företrädare eller en anställd hos den som bedriver näring. Brott mot näringsreglerande författningar i vidsträckt bemärkelse är regelmässigt att anse som brott i näringsverksamhet.⁴²

Reglerna om företagsbot har inte någon direkt tillämplighet på förfaranden som människohandel för sexuella ändamål. Reglerna om företagsbot har nyligen setts över. I Företagsbotsutredningens betänkande Straffansvar för juridiska personer (SOU 1997:127) föreslås att möjligheten att ådöma juridiska personer företagsbot skall utvidgas. De brott som enligt förslaget skall kunna komma ifråga har dock ingen koppling till sådana brott som Sexualbrottskommittén ser över. Betänkandet bereds för närvarande i regeringskansliet.

Bestämmelsen i 10 kap. 2 a § och 5 §§ utlänningslagen om människosmuggling kan givetvis också komma ifråga för en enskild transportör av människor som är föremål för en handel. Om ansvar för transportören att stå för resan hem för en utlänning finns bestämmelser 8 kap. 6 § och 9 kap. 2 § samma lag. Den senare bestämmelsen är föremål för Anhörigkommitténs översyn (se föregående avsnitt).

Den gemensamma åtgärden kräver enligt kommitténs uppfattning inte några lagstiftningsåtgärder i denna del.

Vidare föreskriver den gemensamma åtgärden att varje medlemsstat skall se till att det finns adekvata undersökningsbefogenheter och undersökningsmetoder, så att myndigheterna skall kunna undersöka brotten effektivt och väcka åtal (Avd. II E).

Människohandel för sexuella ändamål som företeelse i Sverige har relativt nyligen fått uppmärksamhet. Någon längre erfarenhet av att utreda sådan handel finns därför inte hos polismyndigheterna. Arbetet för att förbättra utredningarna och att fortbilda poliser och åklagare pågår redan inom framför allt Rikskriminalpolisen (RKP). I RKP:s uppgifter som nationell rapportör ingår sålunda att studera hur förundersökningarna vid denna gränsöverskridande och svårupptäckta brottslighet bedrivs samt att utvärdera utredningsmetoderna.

Härutöver bör nämnas det europeiska samarbetet genom det s.k. Schengenavtalet. I det avtalet ges bestämmelser om bl.a. polissamarbete, ömsesidig rättslig hjälp i brottmål, dataskydd och samarbete beträffande narkotikabekämpning. Regeringen har i propositionerna 1999/2000:64 Polissamarbete m.m. med anledning av Sveriges anslutning till Schengen och 1999/2000:64 Internationell rättslig hjälp i brottmål föreslagit flera åtgärder i syfte att förbättra såväl det europeiska som det internationella samarbetet i dessa frågor.

⁴² Olle Hoflund, Straff och andra reaktioner på brott, 1989 s. 175.

Den gemensamma åtgärdens krav i nu berört avseende är således tillgodosedda.

14.4.3 De gällande straffbestämmelserna är inte tillräckliga

Som framgått är de enskilda leden av handeln i väsentliga avseenden redan kriminaliserade såsom olika brott. De fall som nått svenska domstolar har bedömts som koppleri eller grovt koppleri. I de fall gärningsmännen misstänks också för andra brott kan åklagaren väcka åtal för dessa i s.k. brottskonkurrens. Om åtalet i ett sådant fall bifalls skall straffvärdet bestämmas med utgångspunkt i den samlade brottsligheten. Det finns således goda möjligheter för domstolarna att vid en samlad bedömning av brottsligheten i de diskuterade fallen ta hänsyn till det höga straffvärde som brottsligheten bör tillmätas.

Som tidigare klargjorts kräver dessutom varken den gemensamma åtgärden eller FN:s kvinnokonvention att det införs en särskild bestämmelse eller att det införs enhetliga straffrättsliga regler. Sverige är alltså inte internationellt förpliktad genom dessa instrument att införa en sådan brottsbestämmelse.

Av den redogörelse som lämnats i avsnitt 14.2.3 framgår att 14 förundersökningar inleddes under åren 1998–2000 som inbegrep misstankar om handlingar som utmärker människohandel. Flera av dessa lades ned. Det kan mot denna bakgrund slutligen ifrågasättas om problemet är så omfattande att det motiverar förändringar i gällande rätt eller nykriminaliseringar.

Som skäl för införandet av en särskild straffbestämmelse om människohandel för sexuella ändamål kan emellertid anföras följande.

En del av de handlingar som agenter, organisatörer och transportörer vidtar är inte straffbara alls. Det är inte sällan flera personer som är inblandade i verksamheten. Det är inte otänkbart att den som befattar sig med endast en mindre del, såsom att transportera kvinnor en sträcka i ett land, inte omfattas av någon straffbestämmelse även om hans handlande är sådant att det utgör en förutsättning för handeln.

Många kvinnor är medvetna om att de skall t.ex. prostituera sig i ett annat land. Den ”överenskommelsen” förändras emellertid regelmässigt drastiskt när kvinnorna nått mottagarlandet. Den som på detta sätt inledningsvis vilseleder en kvinna kan anses främja att hon prostituerar sig och därmed göra sig skyldig till koppleri. De inledande vilseledande åtgärderna är emellertid inte ensamt straffbara.

Det brott som vid en första anblick kan tyckas direkt tillämpligt, försättande i nödläge, förutsätter att kvinnan genom tvång eller

vileledande hamnat i ett tvångstillstånd eller att hon därigenom förmåtts bege sig utomlands till en ort där hon blir utnyttjad för tillfälliga sexuella förbindelser. Med hänsyn till att de flesta kvinnor som är föremål för handeln tycks ha varit medvetna om att de förväntas prostituera sig och således har lurats endast beträffande omfattningen eller villkoren för prostitutionen är det tveksamt om bestämmelsen kan tillämpas. Som framgått av redogörelsen nyss för innebörden av bestämmelsen är det inte heller säkert att en kvinna som lockats till ett främmande land för att prostituera sig kan anses ha hamnat i ett nödläge. För övrigt tolkas bestämmelsen så att den endast är tillämplig när handeln sker till ett annat land än Sverige.⁴³

Det kan i sammanhanget anmärkas att brottet försättande i nödläge nästan verkar ha spelat ut sin roll. Den redovisas inte under någon egen rubrik i kriminalstatistiken. Av de få misstankar som polisanmäldes år 1997 ledde en fram till ett åklagarbeslut, ett beslut om åtalsunderlåtelse.⁴⁴

Flera av den andra bestämmelserna som kommittén redogjort för i avsnitt 14.4.1 förutsätter dessutom för sin tillämplighet att det har inträtt en viss effekt. Sålunda krävs för att t.ex. bestämmelsen om olaga tvång skall vara tillämplig att tvånget har lett till ett resultat och att detta omfattas av gärningsmannens uppsåt. Resultatet uttrycks i bestämmelsen så att den tvingade har förmåtts göra, tåla eller underlåta något. I detta avseende är det intressant att jämföra med den definition som finns i tilläggsprotokollet om människohandel till 2000 års FN-konventionen om gränsöverskridande organiserad brottslighet. Enligt den bedöms ett förfarande som människohandel redan om den har skett för ett visst syfte. Det krävs således inte att det syftet har förverkligats.

De nu redovisade bristerna i den nuvarande straffrättsliga regleringen talar för att det behövs förändringar. Härtill kommer följande.

Människohandel utgör en allvarlig kränkning av flera av offrens grundläggande mänskliga rättigheter och bidrar till att förorsaka offren skador. Det är framför allt kvinnor men också i betydande utsträckning barn som är föremål för handeln. Det är vidare regelmässigt sådana personer som av olika skäl redan är särskilt sårbara som blir utnyttjade. Det finns inte någon enskild bestämmelse som täcker samtliga led. Den särskilda karaktären av handeln framträder därmed inte. Om en särskild bestämmelse straffbelägger alla led synliggör man handeln.

En ytterligare omständighet som talar för införandet av en särskild straffbestämmelse är de inom FN nyligen antagna tilläggsprotokollen

⁴³ Jfr lagrådet i NJA II 1962 s. 124.

⁴⁴ KUT-rapport 1999:16 s. 37.

till både barnkonventionen och konventionen om gränsöverskridande organiserad brottslighet. Vidare talar harmoniseringen av rättssystemen inom EU för detta.

En majoritet av medlemsstaterna i EU har en särskild bestämmelse med straffansvar för människohandel för sexuella ändamål i sin nationella lagstiftning. Till dessa länder hör Tyskland, Belgien, Holland, Österrike, Portugal, Italien, Luxemburg och Spanien. Enligt uppgift överväger också England att införa en sådan bestämmelse. En motsvarande bestämmelse finns i en del övriga länder i Europa, åtminstone i Polen, Rumänien, Schweiz, Slovenien och Slovakien. I en övervägande andel av de europeiska länderna är det därutöver kriminellt att främja eller utnyttja en annan persons prostitution.

Om länderna inom EU införde en bestämmelse som hade samma definition som utgångspunkt skulle länderna enklare kunna samordna sina insatser mot denna gränsöverskridande brottslighet. En harmonisering skulle också underlätta för myndigheterna att föra statistik och att följa brottsutvecklingen.

För en sådan utveckling talar vidare uttalandena från både Parlamentet och från den Europeiska rådet i Tammerfors samt de nyligen föreslagna rambesluten från Kommissionen (se ovan avsnitt 14.3.2).

Sammanfattningsvis menar kommittén således att det bör införas en särskild straffbestämmelse om handel med människor för sexuella ändamål. Kommittén redogör i det följande för sina överväganden i frågan hur en sådan bestämmelse bör fogas in i den svenska lagstiftningen.

Bestämmelsen om koppleri skulle kunna ändras

Delar av de förfaranden som enligt kommitténs mening bör straffbeläggas i en särskild bestämmelse beivras f.n. som koppleri eller grovt koppleri. Det ligger därför nära till hands att undersöka om förfarandena i deras helhet kan föras in under bestämmelserna om koppleri eller grovt koppleri i 6 kap. 8 och 9 §§ BrB. Ändringar i detta syfte får i så fall samordnas med de ändringar i dessa paragrafer som kommittén redan tidigare (avsnitt 8.1) har förordat.

I 8 § skulle sålunda kunna föreskrivas att den som genom tvång, förledande eller på ett annat otillbörligt sätt förmått en annan person att lämna sitt hemland för att sedan prostituera sig i Sverige skall anses ha främjat att personen haft tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning. Redan enligt den nuvarande lydelsen av 9 § bör ett sådant nytt slags koppleribrott kunna bedömas som grovt. Den som under tvång för hit

flera personer i syfte att de skall prostituera sig eller på ett mer utstuderat har lurat hit dem bör således kunna anses ha främjat tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning i större omfattning eller hänsynslöst ha utnyttjat annan. Det har dock framförts till kommittén från företrädare för både åklagarmyndigheter och polismyndigheter att det i praxis är svårt att styrka att ett främjande i *större omfattning* eller att gärningsmannen *hänsynslöst* utnyttjat annan. Mot den bakgrunden skulle man därför kunna tänka sig en uttrycklig utvidgning av bestämmelsen i 9 § av en liknande innebörd som nyss har diskuterats beträffande 8 §. Sålunda skulle kunna föreskrivas att det vid bedömning av om brottet är grovt särskilt skall beaktas om den som har begått gärningen har främjat tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning i större omfattning, eller har utnyttjat att den som haft tillfälliga sexuella förbindelse mot ersättning till följd av sina levnadsförhållanden befunnit sig i ett påtagligt svagare ställning än gärningsmannen eller att denne på ett annat sätt hänsynslöst har utnyttjat annan.

Slutligen kan man för det fall människohandel för sexuella ändamål till sin natur bedöms vara av sådan art att den regelmässigt bör omfattas av endast bestämmelsen om grovt koppleri göra ändringar i endast 9 §. Det skulle då kunna föreskrivas att det vid bedömning av om brottet är grovt särskilt skall beaktas om den som har begått gärningen har främjat tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning i större omfattning eller hänsynslöst utnyttjat annan eller om han eller hon genom tvång, förledande eller på ett annat otillbörligt sätt förmått en annan person prostituera sig i ett annat land.

Övervägande skäl talar för att det bör föreslås att en särskild bestämmelse om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål införs

De handlingar som nu diskuteras innefattar som framgått andra förfaranden än dem som betecknas som koppleri. Det är därför enligt kommitténs mening redan från systematiska utgångspunkter mindre lämpligt att de förs in under straffbestämmelserna om koppleri. En bättre lösning är en särskild straffbestämmelse.

14.4.4 En ny bestämmelse bör omfatta samtliga led av handeln

Kommitténs bedömning: En bestämmelse bör utformas i nära anslutning till den definition som finns i tilläggsprotokollet om människohandel till 2000 års FN-konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet. För straffansvar bör inte förutsättas något tvång eller annan otillbörlig påverkan när handeln avser en person som inte har fyllt 18 år. Det bör i sådana fall vara tillräckligt att handeln syftat till sexuell exploatering.

Kommittén har valt att ta definitionen i tilläggsprotokollet om människohandel till 2000 års FN-konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet som utgångspunkt för sina överväganden. Mot denna bakgrund samt i enlighet med kommitténs principiella överväganden bör bestämmelsen utformas olika om handeln avser en vuxen person eller ett barn. Som barn i detta sammanhang bör i enlighet med tilläggsprotokollet avses varje person under 18 år.

Sålunda bör föreskrivas straffansvar för den som med olaga tvång, vilseledande eller på något annat otillbörligt sätt rekryterar eller transporterar en person från ett land till ett annat land för att personen där skall bli utsatt för sexuell exploatering. Bestämmelsen bör göras tillämplig också på den som i ett sådant syfte på ett otillbörligt sätt inhyser eller tar emot en person som varit föremål för en sådan handel. Brottet bör rubriceras människohandel för sexuella ändamål.

Om handeln avser någon under 18 år bör det inte förutsättas för straffansvar att handeln har skett genom ett visst tillvägagångssätt. Vad som nyss sagts om krav på olaga tvång, vilseledande eller andra otillbörliga handlingar bör således inte omfattas av en sådan bestämmelse. Brottet bör rubriceras handel med barn för sexuella ändamål.

Svårigheten med en särskild bestämmelse om människohandel för sexuella ändamål är framför allt att den skall täcka många situationer och flera olika led. Som framgått inledningsvis i avsnitt 14.4 gäller det situationer där någon kidnappas eller annars förs mot sin vilja till ett annat land för att där bli sexuellt utnyttjad, situationer där någon vilseleds om innebörden av det arbete eller tjänster som skall utföras i mottagarlandet liksom situationer där någon är införstådd med att det är frågan om att sälja sexuella tjänster men ändå kan bedömas ha blivit utnyttjad eller vilseledd. En bestämmelse som skall täcka alla dessa led och situationer kommer att bli omfattande och i viss mån svepande. Det

är mot denna bakgrund svårt att ge en helt samlad och konkret beskrivning av det straffbara beteendet.

Det förekommer också att en eller flera kvinnor tar sig till ett annat land med hjälp av en annan person och får hjälp att ordna t.ex. transport, falska resedokument och bostad i det andra landet. Om en kvinna i ett sådant fall prostituerar sig eller annars säljer sexuella tjänster på en sexklubb bör den som bistått henne i hennes resa eller verksamhet inte omfattas av en särskild bestämmelse om människohandel, under förutsättning att det har skett i enlighet med den inledande överenskommelsen. Något utnyttjande av kvinnan särskilda sårbarhet kan i ett sådant fall inte anses ha skett. Det sagda gäller även om främjandet har skett i en större omfattning eller i organiserad form. Att ett sådant förfarande däremot bör kunna bedömas som grovt koppleri framgår av avsnitt 8.1.8.

Således bör det alltså för straffansvar enligt en ny bestämmelse när handeln avser någon som fyllt 18 år förutsättas att den har genomförts med ett olaga tvång, vilseledande eller på något annat otillbörligt sätt.

Av definitionen i FN:s tilläggsprotokoll följer att ett förfarande bedöms som människohandel om det har skett med de angivna medlen i ett visst syfte. Såvitt här är av intresse skall handeln ha skett för sexuell exploatering. Det omfattar som ett minimum utnyttjanden av annans prostitution eller andra former av sexuell exploatering.

Syftena i tilläggsprotokollet är inte närmare angivna eller förklarade än så. De har därför ingen betydelse för hur de enskilda staterna behandlar frågan om prostitution i den inhemska rätten.⁴⁵

Kommittén anser dock att innebörden av sexuell exploatering bör omfatta följande. Såldes bör för att bedömas som människohandel syftet ha varit att den som har varit föremål för handeln skall prostituera sig. Det bör vara utan betydelse om han eller hon tidigare har prostituerat sig. Syftet kan dock också ha avsett andra former av sexuellt utnyttjande.

Andra handlingar som bör hänföras till syftet sexuell exploatering är att de som förs till ett annat land under de beskrivna formerna skall utsättas för sexualbrott. Vidare bör omfattas det fallet att avsikten är att den som varit föremål för handeln skall uppträda på sexklubb eller medverka i en pornografisk film.

Huruvida syftet har förverkligats eller lett till det avsedda resultatet bör inte vara av betydelse för straffansvaret.

Kommittén återkommer närmare om bestämmelsernas tillämplighet i författningskommentaren. Det är uppenbart att sådana bestämmelser skulle medföra vissa konkurrensfrågor. Några av dem kommer att

⁴⁵ Se de s.k. travaux préparatoires s. 12.

beröras i författningskommentaren. Med hänsyn till kommitténs uppdrag begränsas kommentarerna i det avseendet dock till främst sådana frågor som avser de nya bestämmelsernas förhållande till bestämmelserna i 6 kapitlet brottsbalken.

14.4.5 En ny bestämmelse bör tas in i 4 kapitlet brottsbalken

Kommitténs bedömning: Den nya straffbestämmelsen passar systematiskt bäst in i 4 kapitlet brottsbalken.

En ny straffbestämmelse om handel med människor för sexuella ändamål bör föras in i brottsbalken. Bestämmelsen utgör i första hand brott mot person.

Visserligen bör ett avgörande led i brottsbeskrivningarna vara att gärningen har skett i syfte att sexuellt exploatera någon. Detta behöver dock inte ha förverkligats. För straffansvar bör dock alltid krävas att någon har utsatts för tvång eller påverkan på något annat otillbörligt sätt. De nya reglerna passar därför mindre väl in bland sexualbrotten i 6 kapitlet brottsbalken.

Ett gemensamt drag i all människohandel för sexuella ändamål är att gärningsmännen utnyttjar sårbarheten hos en annan person. De som är föremål för handeln blir således tvingade eller berövade sin frihet. I 4 kapitlet brottsbalken har kriminaliserats handlingar som riktar sig mot en annan människas frihet i olika hänseenden eller sådana som kränker hennes rent personliga intressen, dvs. människans frid.

Här finns redan den bestämmelse som i viss utsträckning är avsedd att tillämpas på det som kallats den vita slavhandeln, försättande i nödläge i 3 §. En ny bestämmelse om människohandel för sexuella ändamål får ett nära samband med straffbestämmelsen i 4 kap. 3 § samt med bestämmelserna i det kapitlet om människorov och olaga frihetsberövande. Straffbestämmelsen om människorov kriminaliserar frihetsberövanden som ägt rum i syfte att skada en annan person till liv eller hälsa eller att tvinga honom eller henne till tjänst eller att öva utpressning. Även den har alltså en utformning liknande en tänkt ny bestämmelse om människohandel. Slutligen kan anmärkas att bestämmelsen om grov kvinnofridskränkning finns i 4 kap. 4 a §.

14.4.6 Straffskalan

Kommitténs bedömning: En ny bestämmelse om människohandel för sexuella ändamål bör förenas med en sträng straffskala. Kommittén anser att det är lämpligt med ett föreskrivet lägsta straff på fängelse i två år och ett högsta på fängelse i åtta år. Straffskalan för handel med barn för sexuella ändamål bör vara fängelse lägst två och högst tio år.

Människohandel för sexuella ändamål är ett avskyvärt fenomen. De som bedriver sådan handel utnyttjar andra människors sårbarhet. En bestämmelse med straffansvar för sådan handel bör därför förenas med en sträng straffskala. Människohandel kan i en del avseenden jämföras med vad som har kriminaliserats som grovt koppleri, men är ett betydligt värre brott. Bestämmelsen om grovt koppleri har en straffskala på fängelse lägst två och högst sex år.

Kommittén anser därför att nya bestämmelser om människohandel för sexuella ändamål och om handel med barn för sexuella ändamål bör ges en straffskala där lägsta straffet är fängelse två år. Med hänsyn till de förfaranden som bör kriminaliseras genom införandet av de nya bestämmelserna bör det högsta föreskrivna straffet vara fängelse åtta år när brottet riktats mot någon som har fyllt 18 år och högst tio år när det är frågan om handel med barn. Straffvärdet vid människohandel är normalt högre än vid ett grovt koppleri.

Tillämpningsområdet för de nya bestämmelserna skulle om de utformas i enlighet med vad kommittén förespråkar emellertid bli rätt omfattande. Straffskalan måste därför vara vid och ge utrymme för straffmätning också i ett sådant fall som inte kan hänföras till de allvarligaste fallen av övergrepp. Således skulle även följande situation kunna inkluderas. En kvinna vill åka till Sverige för att här prostituera sig. En man bistår henne med falska dokument så att hon skall kunna ta sig in i landet. Här inhyser han henne i sin bostad. De gör upp att han skall få betalt av henne för dessa tjänster. Väl i Sverige ändrar han villkoren på det sättet att hon tvingas att betala 50 procent av sina intäkter i stället för 30 procent till honom. Han har hela tiden avsett att utnyttja henne på det sättet. Ett sådant förfarande skulle med all sannolikhet bedömas som endast koppleri om det hade varit frågan om en svensk prostituerad som här hade blivit ekonomiskt utnyttjad på det sättet. Visserligen bör de särskilda drag av utnyttjanden avspeglade sig i straffskalan men ett högre lägsta straff än fängelse två år bör inte komma i fråga.

Detsamma gäller handeln med barn för sexuella ändamål. För straffansvar enligt den bestämmelsen bör i enlighet med vad kommittén tidigare förespråkade inte förutsättas något krav på att gärningen har genomförts med tvång, vilseledande eller annan otillbörlig påverkan; något krav på att gärningsmannen har använt något särskilt tillvägagångssätt bör alltså inte tas med. Att handel med barn för sexuella ändamål är särskilt allvarligt är självklart. En ny bestämmelse om handel med barn bör alltså inte förenas med något krav på otillbörlighet.

Den skulle emellertid dessutom omfatta också tonåringar. Under förutsättning att det varit frågan om t.ex. en 17-årig ung kvinna skulle således ett exempel som det nyss beskrivna kunna komma att bedömas som handel med barn för sexuella ändamål även om gärningsmannen inte vilselett henne om villkoren. Ett sådant förfarande kan inte ha ett högre straffvärde än två år.

De förordade högsta straffen fängelse åtta respektive tio år har bestämts med beaktande av straffsatserna för brotten människorov i 4 kap. 1 § och våldtäkt i 6 kap. 1 § BrB. Om en gärningsman misstänks ha gjort sig skyldig till också annan allvarlig brottslighet, t.ex. sådan som nu berörs, kan åklagaren väcka åtal för samtliga dessa brott. Döms gärningsmannen för flera brott kan det gemensamma straffet bli högre än för vart och ett av brotten (26 kap. 2 § BrB).

14.5 Kommittén har uppmärksammat några andra frågor kring utredningar om människohandel

Kommittén har uppmärksammat några frågor som inte faller omedelbart inom kommitténs uppdrag. De har dock visst samband med den gemensamma åtgärden varför kommittén kort tar upp dem här. Kommittén lämnar inga förslag men redovisar några av sina överväganden i dessa frågor.

14.5.1 Förbudet mot köp av sexuella tjänster kan försvåra utredningarna om allvarligare brott

När köp av sexuella tjänster kriminaliserades den 1 januari 1999 var syftet bl.a. att minska intresset för olika grupper eller enskilda i utlandet att etablera en mer omfattande organiserad prostitutionsverksamhet i Sverige. Härigenom skulle den ökade kriminalitet som

nästan undantagslöst följer i den organiserade prostitutionsverksamhetens spår kunna motverkas.⁴⁶

Från polis- och åklagarhåll har emellertid framförts till kommittén att lagen med förbud mot köp av sexuella tjänster har medfört svårigheter att utreda och bevisa det grövre brottet koppleri. Innan lagen med förbud mot köp av sexuella tjänster trädde i kraft åberopades relativt ofta de män som köpt den sexuella tjänsten som vittnen. Numera har det visat sig näst intill omöjligt. Detta beror på att om männen skulle ställa upp som vittnen avslöjar de att de själva har gjort sig skyldiga till brott.

Därmed omfattas inte männen av vittnesplikt. Enligt 36 kap. 6 § rättegångsbalken (RB) får nämligen ett vittne vägra att yttra sig angående omständighet, vars yppande skulle röja, att vittnet eller någon honom närstående, förövat brottslig eller vanärande handling.

Det kan finnas anledning att befara att samma komplikationer kan uppstå vid utredningen av nya bestämmelser om människohandel för sexuella ändamål. Således kan det tänkas att den som har köpt en sexuell tjänst eller en sexuell posering av en kvinna som varit föremål för en sådan handel kan lämna värdefulla uppgifter om både gärningsmän och omständigheter kring hur kvinnan har varit verksam.

Det tycks som om denna praktiska konsekvens av kriminaliseringen av köp av sexuella tjänster inte uppmärksammades under beredningen av det lagstiftningsärendet. De förhoppningar som knutits till kriminaliseringen har inte infriats i den mån som var avsedd och kriminaliseringen kan i viss utsträckning sägas ha fått motsatt effekt för utredningar av det grövre brottet koppleri.

Man kan visserligen peka på att det redan före år 1999 var möjligt för den som köpt en sexuell tjänst att åberopa bestämmelsen i 36 kap. 6 § RB. Han kunde åberopa att han inte ville avslöja att han förövat en vanärande handling (besökt en prostituerad) och därigenom kunde han slippa att vittna. Därmed skulle det inte vara frågan om ett nytt problem. Enligt uppgifter inhämtade från polis- och åklagarmyndigheter är det dock först numera som kunder hos prostituerade med stöd av 36 kap. 6 § RB vägrar att vittna. Det kan givetvis ha att göra med att det kan gå an att vittna i ett mål om koppleri när man ändå har avslöjats som kund, men att steget är längre till att frivilligt ange sig själv för ett brott.

Det finns ingen möjlighet enligt t.ex. rättegångsbalkens eller förundersökningskungörelsens regler för polisen att utlova en man som lämnar upplysningar om ett koppleri eller ett annat med människo-

⁴⁶ Prop. 1997/98:55 s. 104 f.

handel sammanhängande brott att hans eget köp av sexuell tjänst inte skall utredas. Ett system med s.k. kronvittnen finns inte i Sverige.

Enligt kommitténs mening finns det, om man vidhåller kriminaliseringen av köp av sexuella tjänster och inte heller vill överge de grundläggande processuella rättigheterna som motiverat 36 kap. 6 § RB, inte någon möjlig lagändring som skulle kunna eliminera svårigheterna.⁴⁷

Som framgått är de redovisade svårigheterna vid åberopandet av den som köpt sexuella tjänster som vittne i en annan rättegång inte en nyhet. En praktisk lösning av problemet kan i förekommande fall vara att det väcks åtal i samma mål mot den som misstänks för att ha köpt en sexuell tjänst som mot den som misstänks för koppleri eller de andra brott som har samband med människohandel. Den som är misstänkt för köp av sexuella tjänster skulle visserligen fortfarande ha rätt att såsom misstänkt tåga men skulle i det fallet ha ett större intresse att berätta om sina iakttagelser.

Härutöver kan hänvisas till det uppdrag RKP har som nationell rapportör i frågor om människohandel. Enligt handlingsplanen⁴⁸ har RKP en ledande funktion i kompetensutveckling samt skall införskaffa information om andra länders rättsordningar, erfarenheter, kunskaper, praxis och arbetsmetoder. RKP skall även sörja för att det finns ett väl fungerande informationsutbyte inom det svenska polisväsendet. Däri ingår vidare att RKP i samarbete med länspolismästarna skall ta fram en gemensam policy för hur det operativa arbetet skall bedrivas. Slutligen kan nämnas att RKP skall bedöma behovet hos berörda befattningshavare av utbildning i frågor som har samband med människohandel.

RKP arbetar således med frågan om hur förundersökningar lämpligen bör bedrivas samt hur bevisningen bäst kan säkerställas. Det finns därför ingen anledning för kommittén att göra några ytterligare överväganden.

⁴⁷ Jfr artikel 6:1 den europeiska konventionen år 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, vilken gäller som lag här i landet genom SFS 1994:1219. Jfr 2 kap 23 § RF. Se vidare i Hans Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, upplaga 1:2 1998 s. 188.

⁴⁸ A KUT-499-3408/98.

14.5.2 Något om straffprocessuella tvångsmedel i utredningarna

Det har från både polis- och åklagarhåll framförts till kommittén att hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning är av avgörande betydelse för att få fram bevis mot de misstänkta bakom människohandeln. Sådana åtgärder anses ha fått ännu större betydelse sedan komplikationerna till följd av kriminaliseringen av köp av sexuella tjänster visat sig. Att de som köpt sådana tjänster inte vill höras som vittnen medför nämligen svårigheter att få dem att yttra sig redan under förundersökningen. Detta skulle medföra behov av andra metoder och sätt för att säkra bevisning. Förutsättningarna att använda hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning är dock stränga.

Hemlig teleavlyssning får enligt 27 kap. 18 § RB användas endast vid förundersökning angående brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. Hemlig teleavlyssning avser telemeddelanden som befordras via ett allmänt tillgängligt telenät från eller till en teleanläggning. Telefonsamtal, telefaxmeddelanden och telegram är alla exempel på telemeddelanden.

Hemlig teleövervakning får användas om förundersökningen avser ett brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i sex månader, 27 kap. 19 § RB. Hemlig teleövervakning innebär att uppgifter i hemlighet hämtas in om telemeddelanden som har expedierats eller beställts till eller från en viss teleanläggning som är ansluten till ett allmänt tillgängligt telenät eller att en sådan anläggning stängs av för telemeddelanden.

För att domstolen skall bevilja polisen tillstånd för de nu angivna straffprocessuella tvångsmedlen måste dessutom någon vara skäligen misstänkt för brottet och åtgärden skall vara av synnerlig vikt för utredningen (27 kap. 20 § RB).⁴⁹

Endast bestämmelsen om grovt koppleri uppfyller kraven på viss straffskala; lägsta föreskrivna straff är enligt 6 kap 9 § BrB fängelse två år. Bestämmelsen om koppleri innehåller ingen föreskrift om ett lägsta straff. Därför kan inte dessa tvångsmedel användas vid utredningar av sådana misstankar.

Enligt polisen är det inte sällan svårt att under förundersökningen visa att en gärningsman är skäligen misstänkt för *grovt* koppleri. Därigenom kan inte hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning användas i den utsträckning som polisen menar att det finns behov för.

⁴⁹ Bestämmelserna har nyligen varit föremål för en översyn. Betänkandet av Buggningsutredningens Om buggning och andra hemliga tvångsmedel (SOU 1998:46) bereds fortfarande i regeringskansliet.

Som kommittén redogjort för nyss bör en bestämmelse om människohandel förenas med en straffskala på fängelse minst två år. Med en sådan straffskala bör det därför i något större utsträckning kunna komma ifråga med straffprocessuella tvångsmedel som hemlig teleavlyssning och hemlig teleövervakning.

Möjligheterna för häktning skulle också öka med en sådan bestämmelse. Om det för brottet inte är föreskrivet ett lindrigare straff än fängelse i två år skall häktning ske om det inte är uppenbart att inte skäl till häktning saknas. Regler om sådan s.k. obligatorisk häktning finns i 24 kap. 1 § andra stycket RB.

Från polishåll har det vidare framförts till kommittén att det skulle underlätta för att säkra bevisning om poliserna och åklagarna gavs större möjlighet till s.k. brottsprovokation.

14.5.3 Anhörigkommittén har fått i uppdrag att se över frågor om lagföring och stöd till offer

En utlänning får avvisas om det kan antas att han eller hon kommer att sakna tillräckliga medel för sin vistelse i Sverige eller i något annat nordiskt land, som han eller hon tänker besöka, samt för sin hemresa. Bestämmelsen härom finns i 4 kap. 2 § första stycket 1 utlänningslagen. Avvisning kan också ske om det kan antas att en utlänning under sin vistelse i Sverige eller i något annat nordiskt land inte kommer att försörja sig på ett ärligt sätt, punkt 2 i samma lagrum. Den som avser att prostituera sig anses inte försörja sig på ett ärligt sätt.⁵⁰

Av uppgifter från RKP har framkommit att avvisning av utländska kvinnor som prostituerar sig i Sverige och som således kan ha varit föremål för människohandel sker så gott som uteslutande med stöd av punkt 1, dvs. under åberopande av att de inte har tillräckliga medel för in vistelse här samt sin hemresa. Bedömningen av vad som är tillräckliga medel sker på grundval av förhållandena i det enskilda fallet. Hänsyn tas till bl.a. vistelsetiden, utlänningens ålder och årstiden. Om utlänningen besöker någon som bekostar hans eller hennes uppehälle under vistelsetiden, dvs. om hon har en ekonomisk garant här, sänks kraven på den egna reskassan. Kravet på pengar för hemresan är normalt uppfyllt om utlänningen kan visa en giltig returbiljett.

Det är polismyndigheten som fattar beslut om avvisning i dessa fall enligt 2 § (4 kap. 4 § andra stycket). Någon ovillkorlig skyldighet för polismyndigheten att avvisa en utlänning på vilken bestämmelsen i 2 §

⁵⁰ Wikrén-Sandesjö s. 178.

är tillämplig finns inte. Myndigheten får alltså allt efter omständigheterna pröva om en avvisning bör ske.⁵¹

Om ett sådant beslut om avvisning har fattas skall det dock verkställas snarast möjligt, 8 kap. 12 § första stycket utlänningslagen. Utlänningen får i avvaktan på verkställighet tas i förvar om det med hänsyn till hans eller hennes personliga förhållanden eller övriga omständigheter finns anledning att anta att denne annars kommer att hålla sig undan eller bedriva brottslig verksamhet i Sverige.

Det har kommit till kommitténs kännedom att utlänningslagens krav på att ett beslutet om avvisning skall verkställas snarast möjligt i praktiken har medfört att kvinnor som skulle kunna bidra med viktiga upplysningar i en förundersökning om koppleri och således rörande brottsmisstankar som har samband med människohandel redan har avvisats. De har vidare förekommit att det inte gått att hålla förhör senare med dem eftersom det inte har funnits tillräcklig dokumentation om var dessa kvinnor kan nås i hemlandet. På grund av vad som kan ses som bristande kommunikation inom polismyndigheten har således utredningar försvårats.

Vidare har från något håll inom polisen framförts att det är en brist att den grund som regelmässigt åberopas i beslut om avvisning är att kvinnorna saknar tillräckliga medel. I många fall misstänks att det egentligen har handlat om prostitution (dvs. att det kan antas att kvinnorna inte kommer att försörja sig på ett ärligt sätt) men den frågan har inte utretts i avvisningsärendet. Härigenom kan det förekomma att polisen som utreder brottsmisstankar om t.ex. koppleri gå miste om bevisning i form av ytterligare målsäganden.

En angränsande svårighet med utredningarna är att det är tidsödande och resurskrävande för de svenska polis- och åklagarmyndigheterna att hålla förhör i utlandet. Eftersom den misstänkte inte sällan är frihetsberövad är det naturligtvis av största betydelse att utredningen inte drar ut på tiden.

Det nu anförda rimmar inte heller särskilt väl med några av de krav som ställs i 1997 års gemensamma åtgärd. Enligt den skall varje medlemsstat vidta de åtgärder som behövs för att säkerställa ett lämpligt skydd för vittnen som lämnar upplysning om de brott som nu avses och ett adekvat stöd till offren och deras familjer (Avd. II F a och b, jfr de beteenden som pekas ut i punkterna A a, A b och A e).

I detta syfte skall medlemsstaterna säkerställa att offren, där det krävs så enligt den interna rätten, finns tillgängliga för att vittna om varje brottslig handling. Detta kan medföra ett provisoriskt uppehållstillstånd. Staterna skall också se till att offren har en möjlighet att

⁵¹ Wikrén-Sandesjö s. 177.

återvända till sitt ursprungsland eller något annat land som är berett att ta emot dem, med alla de rättigheter och allt det skydd som medlemsstaternas nationella lagstiftning ger (Avd. II F i och ii).

Många av dessa frågor omfattas numera direkt av uppdraget för den s.k. Anhörigkommittén (UD 2000:03), som har berörts tidigare i detta kapitel. Således har den kommittén genom tilläggsdirektiv (dir. 2000:81) i november 2000 fått i uppdrag att se över också följande.

Anhörigkommittén skall undersöka om lagföringen av personer som gör sig skyldiga till människosmuggling och människohandel kan underlättas. När det särskilt gäller människohandel bör kommittén också analysera vilka former av stöd och rättsligt skydd som bör erbjudas offer för att dessa personer kan eller framöver borde kunna vistas i Sverige under brottsutredningar och rättegångar.

Det sägs i tilläggsdirektiven att uppdragen har som grundval ett migrationsperspektiv. Arbetet skall ha som utgångspunkt att göra det lättare att utreda och lagföra fall av såväl människosmuggling och människohandel. Det kan enligt direktiven handla om att vittnen och personer som utsatts för brott inte direkt avvisas eller utvisas ur Sverige när de påträffas här, utan att offren ges rättsligt och annat stöd så att de kan delta i brottsutredningar och rättegångar och på så sätt underlätta för t.ex. polis och åklagare att framgångsrikt och kostnadseffektivt driva förundersökningar framåt.

Anhörigkommittén skall beakta de förslag som RKP tar upp i sina rapporter om människohandel med kvinnor. Även möjligheterna för brottsoffren att i övrigt ta till vara sina rättigheter bör belysas av den kommittén. Den skall i förekommande fall närmare ange på vilken rättslig grund personen skall kunna vistas i Sverige. Utgångspunkten bör vara vad som anges i den gemensamma åtgärden från år 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuella utnyttjande av barn.

Anhörigkommittén skal lägga fram förslag på författningsändringar om den kommer fram till att det finns ett sådant behov.

Med anledning av Anhörigkommitténs nuvarande uppdrag gör inte kommittén några överväganden i dessa hänseenden.

14.5.4 Några avslutande reflexioner

Det kan finnas anledning att erinra om att människohandel inte endast är ett straffrättsligt problem. En grundförutsättning för denna handel är att det finns en efterfrågan på sexuella tjänster. I samband med att köp av sexuella tjänster kriminaliserades gjordes den förhoppningen att antalet kvinnor och män i prostitutionen skulle minska. Regeringen anmärkte också att handeln med sexuella tjänster under de senaste

årtiondena utvecklats mot en internationell storindustri och att det fanns tecken på att denna s.k. internationella sexindustri ökar även i Sverige. Beslutet att kriminalisera köp av sexuella tjänster skulle därvid ses som en viktig markering gentemot andra länder för att visa den svenska inställningen i denna fråga. Det ansågs också kunna utgöra ett stöd för de grupper i olika länder som försöker motarbeta prostitutionen. Förhoppningen var vidare att kriminaliseringen skulle minska intresset för olika grupper eller enskilda i utlandet att etablera en mer omfattande organiserad prostitutionsverksamhet i Sverige.⁵²

Jämfört med många andra europeiska länder tycks det som om Sverige är relativt förskonat från människohandel. Det är inte otänkbart att bl.a. lagen med förbud mot köp av sexuella tjänster har haft betydelse i det avseendet. Enligt uppgift har det i åtminstone en större brottsutredning funnits misstankar om att verksamheten med de prostituerade flyttade från Sverige när den lagen trädde i kraft. Det finns dock andra ärenden om koppleri som har uppdragats därefter och där alltså lagen inte kan anses ha haft den effekt man önskat.

Oavsett vilken bedömning som kan göras av den s.k. sexköpslagens effekter och inverkan på människohandelns omfattning i Sverige är det kommitténs uppfattning att handel med människor för sexuella ändamål är ett i första hand mänskliga rättigheter problem. Det är inte tillåtet att köpa andra människor för vilket ändamål det vara må. Sett ur detta perspektiv bör människohandel för sexuella ändamål således angripas inte bara med nykriminaliseringar utan tillsammans med insatser som kan motverka prostitutionen och som kan bidra till att män avstår från att köpa sexuella tjänster. De insatser som görs på kommunal nivå i socialförvaltningens regi är av avgörande betydelse och de bör ges en särskild uppmärksamhet också ifråga om resurstilldelning för att största effekt skall nås i arbetet mot människohandel. Sociala insatser för både kvinnor i prostitutionen och för de män som köper olika sexuella tjänster är således nödvändiga komplement till straffrättsliga åtgärder.

⁵² Prop. 1997/98:55 s. 104 f.

14.6 Handel med människor för sexuella ändamål och kontaktförmedlingar

14.6.1 Kommitténs utgångspunkter

Kommittén skall utreda om det bör införas straffrättsliga eller andra sanktioner mot den som i vinningssyfte ägnar sig åt kontaktförmedling av främst kvinnor och andra sådana åtgärder som medför en påtaglig risk att den ena parten kommer att utnyttjas p.g.a. sin sociala och ekonomiskt svagare ställning.

Uttrycket "trafficking" omfattar inte bara sexuella ändamål, dvs. prostitution och andra sexuella utnyttjanden. Med "trafficking" avses också handel för t.ex. påtvingade äktenskap. Det framgår av bl.a. de diskussioner som förs i både EU och FN. EU-parlamentet ansåg i maj 2000 att en tydlig och harmoniserad definition av människohandel är en förutsättning för att effektivt ta itu med kvinnohandeln och att en sådan definition bör omfatta alla slaveriliknande villkor utöver påtvingad prostitution och sexuellt utnyttjande, t.ex. påtvingat arbete och äktenskap.⁵³ Under arbetet med att ta fram tilläggsprotokollet till 2000 års FN-konvention om gränsöverskridande organiserad brottslighet förekom förslag att definitionen av människohandel med kvinnor skulle omfatta också handlingar som otillbörligt påverkade kvinnors äktenskapliga status.⁵⁴ Kommitténs uppdrag i denna del har följdriktigt redovisats i anslutning till frågorna om handel med människor för sexuella ändamål.

Kommittén har mot bakgrund av det anförda utrett om det finns kontaktförmedlingar vars verksamhet påminner om en människohandel så som kommittén har definierat handeln. Kommittén har avgränsat sin undersökning till att avse endast kontaktförmedlingar som förmedlar utländska personer till här i landet bosatta personer. Det har varit en ganska naturlig utgångspunkt att det i den fortsatta framställningen förutsätts att den utländska personen är en kvinna och den här i landet bosatta personen är en man.

Det har inte funnits utrymme att göra en fullständig kartläggning av de kontaktförmedlingar som finns och att studera hur de bedriver sin verksamhet. Kommittén har emellertid tagit del av den s.k. Anknätningsutredningens betänkande Uppehållstillstånd på grund av anknytning (SOU 1997:152). Vidare har kommittén inhämtat uppgifter från företrädare för polismyndigheter och åklagare samt från de organisationer för kvinnojourer som ingått i kommitténs referensgrupp.

⁵³ Angående parlamentets betänkande se avsnitt 14.3.2.

⁵⁴ Se t.ex. A/AC.254/4/Add.3Rev.1, versionen från februari 1999.

Kommittén har också gjort slumpmässiga urval av kontaktförmedlingar som har påträffats vid sökningar på Internet. Kommittén har slutligen tagit del av rapporten Om förmedling av utländska kvinnor till män i Sverige, som Ombudsmannen mot etnisk diskriminering genomförde i slutet av 1980-talet.

14.6.2 Reglerna om s.k. anknytningsförhållanden har nyligen ändrats

Eftersom de fall av förmedlingar som kommittén ägnar uppmärksamhet handlar om när en person av utländsk bakgrund söker sig till en här bosatt person skall de bestämmelser som reglerar invandringen inledningsvis beskrivas något. Kommittén har redan i avsnitt 14.4.1 kort berört några av dem.

En utlänning som gifter sig eller inleder ett samboförhållande med någon som bor här i landet har en principiell rätt att bosätta sig här. Denna rätt är dock inte utan undantag. Uppehållstillstånd skall således beviljas endast om förhållandet framstår som seriöst. Detta krav beror på att det har ansetts angeläget att så långt det är möjligt försöka förhindra att uppehållstillstånd beviljas när det kan misstänkas att det finns en risk för våld eller allvarliga kränkningar i förhållandet.

Regler om s.k. anknytningsinvandring, dvs. när en utlänning söker sig till Sverige på grund av anknytning till en här bosatt person, har nyligen införts i utlänningslagen (1989:529). Ändringarna trädde i kraft den 1 juli 2000.⁵⁵ I mångt och mycket innebär ändringarna att en rådande praxis har lagfästs, men några principiella nyheter har också införts.

Propositionen grundades på bl.a. Anknytningsutredningens betänkande Uppehållstillstånd på grund av anknytning (SOU 1997:152). Både i betänkandet och i propositionen beskrevs såväl gällande sätt samt hur förhållandena kunde gestalta sig vid anknytningsinvandring. Kartläggningarna som föregick lagändringarna visade att det nästan uteslutande är kvinnor och barn som far illa i anknytningsförhållanden. Reglerna gjordes dock könsneutrala.

Förhållanden som inletts via kontaktförmedlingar har troligen sällan varit särskilt länge vid ansökan om invandring. När det gäller sådana förhållanden där parterna inte är bekanta med varandra sedan en längre tid konstaterade regeringen följande. De personer som kommer till Sverige på grund av äktenskap med eller samboförhållande till en här

⁵⁵ SFS 2000:351, prop. 1999/2000:43, bet. 1999/2000:SfU9, rskr. 1999/2000:159. Sed särskilt propositionen s. 33 f. för det följande.

bosatt person utan att förhållandet hunnit etableras utgör inte en enhetlig grupp. De kommer från många olika länder och många olika sociala miljöer och kulturer. Vissa som kommer hit är välutbildade och andra kanske helt saknar utbildning. En del har levt under svåra förhållanden i hemlandet medan andra har haft goda möjligheter till bl.a. försörjning. Vissa sökande kommer från samhällen där ett strängt patriarkaliskt synsätt råder medan andra har vuxit upp under förhållanden som präglas av en mer jämställd syn på kvinnor och män.

Regeringen ansåg vidare att visserligen har det stora flertalet av dem som kommer hit på grund av en anknytning gjort det för att de har en känslomässig bindning till partnern i Sverige. Regeringen menade dock att det också finns kvinnor i denna anknytningsgrupp som hade lurats hit, de som hade blivit bortgifta av sina föräldrar och kvinnor som helt enkelt sökte en bättre tillvaro.

Anknytningsutredningen lät genomföra några undersökningar om förekomsten av våld och andra kränkande behandlingar i anknytningsförhållanden. Dels lät utredningen göra en närmare bearbetning av ärenden hos Invandrarverket, dels en genomgång av ärenden hos Utlänningsnämnden. Vidare gav utredningen Statistiska Centralbyrån (SCB) i uppdrag att genomföra en intervjuundersökning med utländska kvinnor som på grund av anknytning till en här bosatt make eller sambo fick sitt första uppehållstillstånd under år 1992 och som före den 1 juli 1996 fått permanent uppehållstillstånd. Endast den sistnämnda undersökningen redovisas i detta avsnitt.⁵⁶

I SCB:s intervjuundersökning ingick alltså kvinnor som under år 1992 blev föremål för uppskjuten invandringsprövning på grund av en anknytning till en här bosatt make eller sambo och som före den 1 juli 1996 fick permanent uppehållstillstånd. Den totala rampopulationen uppgick till nästan 3 600 kvinnor. Urvalet omfattade 930 personer, men den omfattade till slut endast 589 personer. Detta bortfall samt vissa språksvårigheter hos de kvinnor som intervjuades medför att resultatet inte kan säkerställas statistiskt.

Av undersökningen framkom sammanfattningsvis att ca 13 procent av kvinnorna hade varit illa i förhållandet och att ca 6 procent hade blivit utsatta för våld. De vanligaste formerna av kränkning var att kvinnan hade getts fula tillmälen, att hon hade kränkts ekonomiskt, att mannen hindrat henne från att ha kontakt med andra än honom själv och att han fick kvinnan att känna sig rädd för honom. Ju fler sorters kränkningar kvinnan hade utsatts för, desto större var risken att hon även utsattes för våld. En fjärdedel av kvinnorna kände till minst en

⁵⁶ SOU 1997:152 s. 117, 141 och 159 f. jfrt med prop. 1999/2000:43 s. 29, 30 och 31 f.

annan kvinna som kommit till Sverige på grund av en anknytning till en här bosatt man och som blivit illa behandlad i förhållandet. Kvinnor från Polen, Thailand, Ryssland och Iran var överrepresenterade bland dem som for illa. Relativt sett var det vanligast att kvinnor med anknytning till en infödd svensk eller med anknytning till en invandrare av en annan nationalitet än den egna for illa i förhållandet.

Såväl Anknytningsutredningen som regeringen drog slutsatsen av SCB:s undersökning att kvinnor i anknytningsförhållanden löper en större risk att utsättas för våld eller kränkande behandling av sina make eller sambo än andra kvinnor. Det skall dock än en gång anmärkas att det statistiska underlaget i SCB:s undersökning var relativt osäkert och att vissa metodsvårigheter fanns även i de andra, varför man inte kan dra några säkra slutsatser av undersökningarna.

Det konstaterades att svårigheterna för kvinnorna varierade efter en mängd olika faktorer. Av betydelse var t.ex. kvinnornas bakgrund i form av utbildning, vilket land de kommer ifrån och vilken slags relation det var frågan om med de här bosatta männen. Anledningen till varför parterna inlett ett förhållande kunde också ha betydelse. Det kunde som antytts tidigare vara frågan om ett eget val, men det förekom också att kvinnorna lurats till Sverige eller att det var frågan om ett av föräldrarna arrangerat äktenskap.

När det gällde kvinnans bakgrund menade regeringen att de som kom hit för att gifta sig med en landsman i många fall kom från samhällen där kvinnans frihet var starkt begränsad. Av såväl kulturella som praktiska skäl blev de därför många gånger helt beroende av sina män. En del kanske inte ville eller inte fick gå på svenskundervisning. De blev lätt isolerade. Inte sällan kolliderade makarnas livsstil. De svårigheter en man kunde uppleva som invandrare kunde gå ut över kvinnan.

De utländska kvinnor som gifter sig med svenska män eller med i Sverige bosatta män av annan nationalitet än den egna kunde möta problem av annat slag. Som nämnts ovan tycks det vara främst i dessa konstellationer som det finns en risk för våld och andra kränkningar. Problemen kunde ha sitt ursprung i kulturkonflikter om t.ex. sexualitet och könsroller. Språksvårigheter var ett annat problem. Visserligen hade Anknytningsutredningen fått uppgifter om män som inlett förhållanden med upp till sju – åtta utländska kvinnor, men menade att det fanns anledning att utgå från att de män som sätter i system att gång på gång ta hit utländska kvinnor var mycket få.

Reglerna om anknytningsinvandring är redan föremål för en ny översyn. Som kommittén har anmärkt tidigare har den s.k. Anknytningskommittén (UD 2000:03) fått i uppdrag att utreda utlänningslagens bestämmelser om anhörginvandring till Sverige (dir.

2000:36). Häri ingår särskilt att bl.a. utvärdera effekterna av de ändringar av bestämmelserna om anhöriginvandring som trädde i kraft den 1 januari 1997 samt att överväga om den s.k. seriositetprövningen vid arrangerade äktenskap kan förbättras. Uppdraget i denna del skall redovisas senast den 1 juni 2001.

14.6.3 Kontaktförmedlingarnas verksamhet påminner generellt inte om en handel med människor för sexuella ändamål

I SCB:s undersökning tillfrågades kvinnorna hur de hade träffat de i Sverige bosatta männen.⁵⁷ De flesta intervjuade kvinnorna uppgav att de hade träffat mannen när han var på resa i hennes hemland. Den andelen uppgick till 42 procent av de intervjuade. 16 procent av kvinnorna hade träffat mannen under en egen vistelse i Sverige. 9 procent av kvinnorna hade träffat mannen på en resa i ett annat land och 9 procent hade träffat honom när han arbetade eller studerade i kvinnans hemland. Endast två procent hade träffat mannen genom en kontaktförmedling/katalog. Av dessa uppgifter att döma är det alltså en relativt liten andel av anknätningsförhållandena där en kontaktförmedling varit inblandad.

81 av de sammanlagt 589 kvinnor som ingick i undersökningen eller drygt 13 procent hade blivit illa behandlade (inkl. våld). Bland de kvinnor som varit illa förekom det dock en något större andel kvinnor som hade träffat mannen genom en kontaktförmedling eller som hade ingått arrangerade äktenskap. Två av de 12 kvinnor som hade träffat mannen genom en kontaktförmedling/katalog eller drygt 16 procent hade blivit illa behandlade (inkl. våld). Det skall dock understrykas att det nominella antalet kvinnor som träffat mannen genom en förmedling alltså var mycket få; det var bara 12 kvinnor i undersökningen som uppgav att de hade träffat mannen på det sättet.

Förutom de egna undersökningarna som Anknätningsutredningen lät genomföra för att kartlägga förekomsten av våld och andra allvarliga kränkningar i anknätningsförhållanden insamlades också uppgifter från annat håll, bl.a. från kvinnojourer och deras riksorganisationer. ROKS hade i sin tur fått underlag från cirka hälften av medlemsjourerna. Av ROKS sålunda insamlade uppgifter framgick att drygt hälften av de kvinnor som årligen bor på de aktuella jourerna var invandrare. Cirka 20 procent av dessa invandrarkvinnor hade

⁵⁷ SOU 1997:152 s. 165.

kommit till Sverige på grund av anknytning till en här bosatt man.⁵⁸ Rikskvinnocentrum i Uppsala (RKC)⁵⁹ framförde att antalet kvinnor i anknytningsförhållanden som uppsöker RKC ständigt ökar.

Det framgår inte av de nu redovisade uppgifterna hur kontakten mellan de kvinnor som varit illa i ett anknytningsförhållande och som sålunda sökt hjälp hos bland annat kvinnojourerna och de män de sammanbott med i Sverige har inletts. Många av de representanter för kvinnojourerna som lämnade uppgifter till utredningen menade att kontakten hade uppstått i kvinnornas ursprungsländer när mannen arbetade eller semestrade där. I vissa fall sades de utländska kvinnorna ha träffat de i Sverige bosatta männen genom en organiserad kontaktförmedling. Erfarenheterna var att förmedlingarna var relativt ljusskygga och att de normalt var verksamma endast en kortare tid.⁶⁰

Kommittén har försökt komplettera detta underlag genom sin referensgrupp. Av uppgifter från Sveriges Kvinnojourers Riksförbund framgår endast att det finns en känsla av att antalet kvinnor som söker sig till kvinnojourerna och som har kommit till Sverige genom kontaktförmedling har ökat de senaste fem tio åren. Några säkra iakttagelser finns dock inte. Uppgifter från företrädare för polismyndigheter och åklagarmyndigheter har inte gett stöd för att kontaktförmedlingarnas verksamhet genererar någon särskild brottslighet.

Om man söker efter kontaktförmedlingar på Internet får man många träffar. De sidor som dyker upp är av ytterst varierande slag. Således finns det sidor med allt från dagstidningarnas s.k. kontaktannonser till utbudande av sexuella tjänster och pornografiska alster. Det finns vidare annonser där resällskap söks, information om tillställningar såsom danskväll eller särskilda pubar anordnade av t.ex. föreningar och klubbar eller efterlysningar av någon man redan har träffat en gång och gärna vill möta på nytt. Det förekommer givetvis presentationer av framför allt kvinnor som kan ge intryck av att de är ganska angelägna om att lämna sitt hemland i första hand för att det där råder fattigdom och oro. Kommittén har dock inte sett något exempel på uppenbart oetiska förmedlingar, som t.ex. har karaktären av en postorderhandel.

Det finns också rena kontaktförmedlingar där både kvinnor och män har anmält sig och där "agenturen" mot viss ersättning åtar sig att matcha ihop en sökande med en lämplig partner. Även om det är uppenbart att avsikten är att träffa en annan person för att etablera en närmare bekantskap är det inte alltid uttalat att det är frågan om

⁵⁸ SOU 1997:152 s. 151.

⁵⁹ RKC är knutet till Akademiska sjukhuset i Uppsala och är ett rikscentrum för kvinnor som utsatts för våld och sexuella övergrepp.

⁶⁰ SOU 1997:152 s. 156.

äktenskapsförmedlingar. Men givetvis finns det också länkar som är direkt inriktade på förmedlingar av framför allt kvinnor för äktenskap. De som har påträffats har rört förmedling av utländska kvinnor.

Det finns olika sätt för den intresserade att komma i kontakt med dessa utländska kvinnor som sägs vilja träffa en svensk man för närmare bekantskap eller äktenskap. Sålunda förekommer det att förmedlaren arrangerar resor till kvinnornas hemland där agenturen sammanför män och kvinnor. De inblandade parterna kan ha haft kontakt före resan. Det tycks dock även förekomma rent arrangerade möten där alltså flera kvinnor och män möts på samma gång. Andra förmedlingar erbjuder inte sådana arrangemang. I deras tjänster kan i stället ingå ett erbjudande om kontakt med kvinnor som presenteras i olika annonser i katalogen. Presentationerna är inte sällan relativt detaljerade. Det förekommer att en intresserad man endast får skicka ett brev med sin adress till förmedlingen, som mot ersättning i sin tur vidarebefordrar det till den kvinna han har valt ut genom bland "utbudet" i katalogen. I detta fall framställs det alltså som att det är upp till kvinnorna att välja ut vilka män de vill ha kontakt med. Det finns dock också exempel på kataloger som erbjuder den som vill att rakt upp och ned "beställa" en kvinna. Det är dock oklart hur det går till i praktiken.

Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) fick i slutet av 1980-talet regeringens uppdrag att undersöka och föreslå åtgärder mot oetisk förmedling av kvinnor från utlandet till män i Sverige.⁶¹ Bakgrunden till uppdraget var uppgifter i medierna om att det förekom förmedlingar som påminde om postorderhandel, där kvinnor rakt upp och ned kunde beställas och sedan skickas tillbaka till sitt hemland allt eftersom de inte levde upp till mannens krav. DO:s utredning är således drygt tio år gammal, men är enligt kommitténs mening inte minst på grund av avsikten med DO:s uppdrag och med hänsyn till dess genomförande fortfarande av stort intresse.

DO inhämtade underlaget för sin utredning på tre sätt. DO ställde frågor till myndigheter, företag, organisationer och enskilda som kunde förväntas ha upplysningar att lämna. Vidare gjorde DO efterforskningar i tidningar, telefonkataloger och länsstyrelsernas handelsregister för att få en bild av kontaktförmedlingarnas antal, karaktär och verksamhetsinriktning. DO var också i kontakt med några förmedlingar. Slutligen gick DO igenom ett antal ärenden hos Invandrarverket som rörde ansökningar om uppehållstillstånd av kvinnor från de länder

⁶¹ Rapporten finns redovisad i DO:s rapport över de första fyra åren, Stockholm 1990.

som vid den tiden framför allt nämndes i samband med förmedlingsverksamheten, nämligen Filippinerna, Thailand och Polen.

DO fann att det i slutet av 1980-talet fanns ett dussintals kontaktförmedlingar. Undersökningen bekräftade inte bilden i medierna att dessa bedrev någon slags oetisk förmedling. Av undersökningen av ärendena på Invandrarverket drog DO slutsatsen att mycket få av de kvinnor som hade kommit till Sverige från de aktuella länderna hade etablerat kontakt med mannen med hjälp av en kontaktförmedling.

På en del håll i världen är oseriösa kontaktförmedlingar och påtvingade äktenskap ett mer uttalat problem än i Sverige. I den internationella litteraturen beskrivs det som ”mail-order bride business” och liknande.⁶² Av det begränsade underlag kommittén har fått fram kan man dock inte dra slutsatsen att de kontaktförmedlingar som är verksamma i Sverige bedrivs på ett sådant sätt att de generellt medför en risk för att utländska kvinnor utnyttjas p.g.a. deras sociala och ekonomiskt svagare ställning.

14.6.4 Det finns straffbestämmelser som kan tillämpas till skydd för utsatta kvinnor

På motsvarande sätt som är fallet beträffande många andra frågor i kommitténs uppdrag finns det i viss utsträckning i gällande rätt bestämmelser som kan tillämpas i situationer med anknytning till uppdraget. De regler återges i korthet i detta avsnitt.

Bestämmelser om sexualbrott och andra brott

Om kontaktannonser eller kontaktförmedlingar främjar eller innebär ett otillbörligt utnyttjande av att en annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning kan ansvar för *koppleri* komma ifråga. Det förhållandet att kontaktannonser – om de är av rent kommersiell natur och alltså inte kan uppfattas som ett inlägg i den allmänna debatten – publiceras i en tidning eller ett annat grundlagsskyddat medium hindrar inte att ett åtal för koppleri prövas i ett vanligt brottmål i allmän domstol. Ansvar torde kunna komma ifråga för såväl den som förmedlar de sexuella tjänsterna som den som står bakom själva

⁶² Se bl.a. The traffic in women. Human realities of the international sextrade, av Siripon Skrobarek m.fl., s. 65 där det påstås att det inte är ovanligt att kvinnorna tas direkt till en bordell, och Combatting Traffic in Persons, edited by Mariieke Klap m.fl. Studie en Informatiecentrum Mensenrechten s. 110.

utformningen av annonserna samt den som låter publicera en sådan kontaktannons. Jämför rättsfallet NJA 1979 s. 602 i vilket en ledare för ett tidningsföretag som haft den faktiska bestämmanderätten i fråga om införandet av kontaktannonser för prostituerade och som varit medveten om dess innehåll dömdes för koppleri. Även den som förmedlar prostituerade genom kontaktannonser på Internet bör kunna dömas för koppleri.

Det förekommer att kontaktannonser helt enkelt förmedlar tillfälliga sexuella förbindelser mot ersättning, dvs. att det egentligen handlar om prostitution. *Köp av sexuella tjänster* är kriminaliserat. Frånsett att den som förmedlar sådana tjänster alltså kan bli ansvarig för koppleri kan den som efter att ha kommit i kontakt med en kvinna på det sättet och haft samlag med henne mot ersättning göra sig skyldig till köp av sexuella tjänster.

Om någon arrangerar en kontaktförmedling med syfte eller insikt om att kvinnorna kommer att utsättas för sexuellt våld i Sverige torde ansvar för *medhjälp till sexualbrott enligt 6 kap. brottsbalken* kunna komma ifråga.

Om en kvinna mot sin vilja upptagits i en katalog utgiven av en kontaktförmedling och sedan med tvång förs till Sverige och far illa här kan på motsvarande sätt som beträffande annan människohandel ansvar för t.ex. *människorov, försättande i nödläge, olaga frihetsberövande eller olaga tvång* bli aktuellt.

Innebörden av samtliga dessa bestämmelser har redan beskrivits, se kapitel 2, 6 och 8 samt tidigare i detta kapitel.

Utlänningslagen

Det finns också i utlänningslagen regler som kan åberopas till skydd för kvinnor som söker sig till Sverige p.g.a. att de genom en kontaktförmedling träffat en här bosatt man. Mot framför allt den bakgrund som regeringen beskrev i proposition 1999/2000:43 Uppehållstillstånd på grund av anknytning och som i stora drag har återgetts ovan ansågs att det var angeläget att undvika att utländska medborgare söker sig till Sverige på grund av anknytning till en här bosatt person, när risken bedöms som påtaglig att den utländska medborgaren kommer att utsättas för våld eller annan kränkande behandling. Ändringar har därför införts i utlänningslagen. Här återges något av den ordning som har gällt och som i stora drag skall fortsätta att gälla samt de delvis nya bestämmelserna vilka samtliga kan aktualiseras när en utländsk kvinna

kommit i kontakt med en här bosatt man genom en kontaktförmedling.⁶³

En väsentlig del av regelsystemet för dem som söker uppehållstillstånd i Sverige på grund av en inte tidigare etablerad anknytning till en här bosatt make, maka eller sambo har länge varit den s.k. uppskjutna invandringsprövningen. Den innebär att permanent uppehållstillstånd beviljas först efter ett eller flera tidsbegränsade uppehållstillstånd. Denna ordning behålls och framgår numera direkt av utlänningslagen. Den uppskjutna invandringsprövningen skall även fortsättningsvis tillämpas under normalt två år.

Uppehållstillstånd skall beviljas endast om förhållandet framstår som seriöst och särskilda skäl inte talar mot att tillstånd ges (2 kap. 4 § andra stycket). Härutöver skall alltid beaktas om det kan förväntas att utlänningen förväntas föra en ”hederlig vandel” (tredje stycket). I princip bör utlänningens misskötsamhet vara manifesterats i lagakraftvunna domar, men också annan dokumentation kan vara tillräcklig. En avvägning skall göras mellan styrkan av de skäl som talar för uppehållstillstånd och utlänningens brottslighet.⁶⁴

För att kunna göra en bedömning av om ett förhållande är seriöst krävs det att Migrationsverket gör en grundlig utredning. Enligt gällande praxis ställs krav på att förhållandet har varat en tid, att parterna har träffats i viss utsträckning, att de har god kännedom om varandra och att de har ett gemensamt språk att kommunicera på. Hänsyn tas vidare till om paret har eller väntar barn samt till sedvänjor inom andra kulturer. Denna ordning skall gälla även fortsättningsvis. För att få tillstånd en gedigen utredning menade regeringen att det i normalfallet kommer att krävas att både sökanden och referenspersonen, dvs. utlänningen och hans eller hennes partner, måste höras muntligen.

När det gäller själva utredningen samt den bedömning som därefter skall göras hävdade regeringen å ena sidan att reglerna, med undantag för de som gäller för nordbor och medborgare i andra EU-länder, bör vara desamma oavsett var utlänningen kommer ifrån. Å andra sidan skall uppehållstillstånd kunna beviljas trots att parterna träffats i en begränsad omfattning och kanske saknar närmare kunskap om varandra om förhållandet har sin bakgrund i ett traditionellt kulturmönster, dvs. om det är frågan om s.k. arrangerade äktenskap. Regeringen underströk dock att i dessa senare fall är det angeläget med särskilt grundliga muntliga utredningar.

⁶³ Prop. 1999/2000:43 s. 38 f.

⁶⁴ Wikrén-Sandesjö s. 78 f.

Om det vid utredningen av anknytningsförhållandet framkommer att särskilda skäl talar emot att uppehållstillstånd beviljas skall som tidigare nämnts alltså ansökan om ett sådant tillstånd avslås. Ett skäl för denna bedömning kan vara att det finns en påtaglig risk för att sökanden kommer att utsättas för våld eller en annan allvarlig kränkning i förhållandet. Detta anses gälla främst fall där män upprepade gånger inlett förhållanden med utländska kvinnor som de sedan kränkt eller misshandlat.

Ett avslag på en ansökan anses i vissa fall innebära ett skydd för den sökande. Avslag bör dock bara komma ifråga när risken för att sökanden skall fara illa bedöms som påtaglig. Vid bedömningen av om avslag bör ske skall dock också vägas in andra omständigheter som hur länge förhållandet varat och om det kan befaras att kvinnan hamnar i ett svårt läge i hemlandet om hon ej beviljas tillstånd.

För att kunna göra en ordentlig riskbedömning krävs det enligt regeringen att kontrollen av framför allt referenspersonerna ökade. Vidare menade man att myndigheterna bör ha möjlighet att beakta uppgifter om att referenspersonen tidigare behandlat närstående illa. Om det finns särskilda skäl till det skall därför vissa uppgifter ur de s.k. belastnings- och misstankeregistren kunna inhämtas. Vidare skall uppgifter kunna inhämtas från det lokala bokföringsregistret. En anledning för att inhämta uppgifter från det sistnämnda registret är att det framkommit att referenspersonen vid flera tillfällen har inlett förhållanden med personer av utländsk härkomst och att förhållandena har varat endast en kortare tid.

Även om förhållandet har upphört inom tiden för den uppskjutna invandringsprövningen, dvs. inom normalt två år, skall dock ett fortsatt uppehållstillstånd kunna beviljas. Detta är möjligt om utlänningen har en särskild anknytning till Sverige, om förhållandet har upphört på grund av att utlänningen eller utlänningens barn utsatts för våld eller för annan allvarlig kränkning av sin frihet eller frid eller andra starka skäl talar för att sökanden skall ges fortsatt uppehållstillstånd. Också denna ordning har rått länge i praxis, men har alltså nu tagits in i utlänningslagen (2 kap. 4 e §).

Bortsett från dessa förändringar kvarstår det principiella kravet att uppehållstillstånd för andra än skyddsbehövande skall ha beviljats före inresan till Sverige. Undantag kan visserligen göras för en utlänning som har en stark anknytning till någon som bor i Sverige och det skäligen inte kan krävas att utlänningen återvänder till ett annat land för att ge in ansökan där.

Det kan tilläggas att Migrationsverket genom de svenska utlandsmyndigheterna skall ge alla sökanden ett skriftligt material

informationsmaterial om de svenska reglerna, bl.a. den nu beskrivna uppskjutna invandringsprövningen.

14.6.5 Det finns inte tillräckliga skäl att föreslå sanktioner mot kontaktförmedlingar

Kommitténs bedömning: Det finns inte tillräckliga skäl att föreslå straffrättsliga åtgärder eller andra sanktioner mot dem som i vinningssyfte ägnar sig åt kontaktförmedling av främst kvinnor. De regler som finns ger tillsammans med den bestämmelse om människohandel för sexuella ändamål som kommittén anser bör införas ett fullgott skydd.

Det finns på sina håll i världen kontaktförmedlingar som innehåller gemensamma drag med människohandel, och som cyniskt utnyttjar en önskan hos kvinnor att lämna sin fattigdom eller i vart fall att få bo och leva i ett välfärdssamhälle. Som kommittén har påpekat finns det på sina håll vad som kan betecknas som "mail-order bride business" och liknande. Även om det inte tycks som om det är fallet med de flesta av kontaktförmedlingarna i Sverige skulle det ändå med hänsyn till att sådana förmedlingar kan innebära en risk för att de utländska kvinnorna utnyttjas här p.g.a. eventuell social och ekonomisk svagare ställning kunna vara motiverat med sanktioner mot verksamheten.

Som flera gånger påpekats pågår internationellt en diskussion att kriminalisera inte bara människohandel för sexuella ändamål utan också sådan verksamhet med ändamål att t.ex. påtvinga kvinnor äktenskap. Det kan således också med hänsyn härtill finnas anledning att införa särskilda sanktioner eller straffrättsliga påföljder för huvudmännen bakom oseriösa kontaktförmedlingar, eller att annars vidta åtgärder för att begränsa själva verksamheten.

Kommittén anser dock att det inte finns tillräckliga skäl att införa några sanktioner eller straffrättsliga påföljder mot den som i vinningssyfte ägnar sig åt kontaktförmedling av främst kvinnor eller att annars lagstiftningsvägen ingripa mot sådan förmedling som medför en påtaglig risk att den ena parten kommer att utnyttjas p.g.a. sin sociala och ekonomiskt svagare ställning. Kommittén har prövat sina överväganden mot några av de riktlinjer för kriminalisering som riksdagen har ställt sig bakom. Sålunda har sagts att vissa förutsättningar bör

föreligga för att en kriminalisering av ett visst beteende skall framstå som befogad.⁶⁵ Dessa är

1. att ett beteende kan föranleda påtaglig skada eller fara
2. att alternativa sanktioner inte står till buds, skulle inte vara rationella eller skulle kräva oproportionerligt höga kostnader
3. att straffsanktion krävs med hänsyn till gärningens allvar
4. att straffsanktion skulle utgöra ett effektivt medel för att motverka det icke önskvärda beteendet
5. att rättsväsendet skall ha resurser att klara den eventuellt ytterligare belastning som kriminaliseringen innebär.

Som ovan redovisats är det inte särskilt många anknytningsförhållanden i Sverige som har inletts med hjälp av tjänster från en kontaktförmedling. Således hade endast två procent av de kvinnor som omfattades av SCB:s undersökning träffat den här bosatte mannen genom en sådan förmedling. Detta kan jämföras med att år 1992 fick 7 067 utländska personer i åldern mellan 18 och 64 år ett permanent uppehållstillstånd på grund anknytning till en här bosatt make/maka eller sambo. (65 procent av dessa var kvinnor.) Visserligen hade något fler av de kvinnor som träffat den här bosatte mannen genom en förmedling jämfört med kvinnor i andra anknytningsförhållanden utsatts för våld och andra kränkningar. Det kan dock inte på grundval av dessa uppgifter anses tillräckligt utrett att kontaktförmedlingar medför en *påtaglig* risk eller fara att en part kommer att utnyttjas (jfr punkt 1 ovan).

Frågan är vidare om en straffsanktioner eller andra sanktioner skulle utgöra effektiva medel för att motverka eventuella avarter bland kontaktförmedlingar (jfr punkt 4 ovan). Det föreligger klara svårigheter att identifiera vilka kontaktförmedlingar det är som medför ”en påtaglig risk att den ena parten kommer att utnyttjas p.g.a. sin sociala och ekonomiskt svagare ställning.”

Även om det kan råda en obalans mellan parterna p.g.a. att kvinnan ofta kommer från sådana länder att deras sociala och ekonomiska ställning många gånger är svagare än mannens är det svårt att identifiera kriterier som på ett tydligt sätt beskriver när denna obalans är sådan att förmedlingarnas verksamhet bör bedömas som oacceptabel. Det kan inte komma ifråga att identifiera förmedlingar som oseriösa eller oetiska utifrån det förhållandet att det är kvinnor från den s.k. tredje världen som ingår i förmedlingskatalogen. Det förhållandet att kvinnan inte är svensk eller kommer från ett land med generellt lägre

⁶⁵ SOU 1992:61 Del A s. 111. Regeringen och riksdagen har anslutit sig till dessa uttalande. Se PM 4 s. 5 f.

levnadsstandard än de svenska medför inte automatiskt att hon befinner sig i en socialt och ekonomiskt svagare ställning.

Det förhållandet att relationerna kan framstå som bräckliga då parterna inte känt varandra någon längre tid och de att kanske byggs på överdrivna förhoppningar kan inte heller medföra att kontaktförmedlingen eller den som bedrivit den verksamheten skall bedömas som oetisk. Att en kontaktförmedlingsverksamhet bedrivits i vinningssyfte innebär inte heller automatiskt att den är oetisk.

I detta sammanhang kan det finnas anledning att påminna om att det finns många människor – både kvinnor och män såväl av utländsk som svenska härkomst – som ser användandet av en kontaktförmedling som ett ärligt sätt att etablera en kontakt. Oavsett om detta har skett i syfte att ingå äktenskap eller inleda ett samboförhållande eller endast i syfte att inleda ett sexuellt förhållande kan detta inte anses klandervärt i skadlig mening.

Även om man avgränsar området för kriminalisering eller andra åtgärder till sådana som innebär en ”försäljning” av kvinnor är det som framgått svårt att hitta fasta kriterier för att identifiera dessa förmedlingar eller de handlingar som bör kriminaliseras.

Ett förbud skulle dessutom bli lätt att kringgå. Istället för att tala om ”försäljning” av kvinnor eller uppge att syftet med en kontaktförmedling är att erbjuda män och kvinnor en möjlighet att ”köpa” en äktenskapspartner, kan en förmedling istället betinga sig ersättning för resor, arrangemang av möten, tryckning av kataloger eller för andra ”omkostnader”. Det torde vara ganska enkelt att bedriva verksamheten under en annan fasad eller i andra former, t.ex. som en researrangör.

Ett särskilt straffrättsligt förbud eller särskilda sanktioner riskerar på grund av dessa möjliga avgränsnings- och tillämpningsproblem att bli ineffektiva (jfr alltså punkt 4 ovan).

Härtill kommer att det finns alternativa straffbud som står till buds (jfr punkt 2 ovan). Flera bestämmelser i både 4 och 6 kapitlet brottsbalken kan komma ifråga för den som bedriver en kontaktförmedling på ett sådant sätt att någon utnyttjas eller utsätts för ett olaga tvång.

Det är dock framför allt de nyligen införda bestämmelserna i utlänningslagen som kan innebära ett förstärkt skydd för kvinnor som riskerar att utnyttjas i Sverige. De redovisade förändringarna i utlänningslagen bör innebära ett förstärkt skydd för de kvinnor som på grund av en här bosatt man söker sig till Sverige genom en kontaktförmedling. Det förhållandet att ett muntligt förhör normalt skall hållas under utredningen bör medföra en möjlighet att det upptäcks om någon mot sin vilja förmåtts eller blivit tvingad att ingå äktenskap eller tvingad eller lurad in i en kontaktförmedlings verksamhet. Också Migrationsverkets skyldighet att via de svenska

utlandsmyndigheterna ge alla sökanden ett skriftligt material informationsmaterial om de svenska reglerna, bl.a. den uppskjutna invandringsprövningen, bör medföra ett förbättrat skydd för kvinnor i anknytningsförhållanden.

Som kommittén tidigare redogjort för skall Anhörigkommittén (UD 2000:03) se över reglerna om anhöriginvandring och prövningen av s.k. arrangerade äktenskap. De eventuella brister som därvid uppdagas kommer således inom en snar framtid åtgärdas.

Om det skulle förekomma att någon i Sverige under sken av att det är fråga om en kontaktförmedling bedriver en regelrätt människohandel för sexuella ändamål på det sätt som kommittén redogjort för i det föregående bör en ny bestämmelse enligt kommitténs förslag om människohandel för sexuella ändamål bli tillämplig.

Sammanfattningsvis menar kommittén att det inte bör föreskrivas några särskilda sanktioner mot den som i vinningssyfte ägnar sig åt kontaktförmedling eller andra sådana åtgärder.

15 Kravet på dubbel straffbarhet vid brott som begåtts utomlands

15.1 Utgångspunkter för kommitténs överväganden

För lagföring av ett brott i Sverige som har begåtts utomlands krävs normalt att gärningen är straffbar även där den begicks. Från detta krav på dubbel straffbarhet finns vissa undantag, bl.a. när det gäller mycket grova brott och brott som Sverige genom internationella åtaganden har förbundit sig att lagföra oavsett var de begåtts. Av sexualbrotten är det endast grov våldtäkt som har ett lägsta straff som är så högt att det för lagföring i Sverige inte krävs att gärningen är straffbar där den begicks.

I den allmänna debatten har kravet på dubbel straffbarhet kritiserats, bl.a. med hänvisning till Sveriges åtagande att följa bestämmelserna i 1989 års FN konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen). Sverige har därutöver enligt en gemensam åtgärd av den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn¹ åtagit sig att fortlöpande granska sin lagstiftning i syfte att säkerställa att kravet på dubbel straffbarhet inte utgör hinder för effektiva åtgärder mot svenska medborgare och andra som stadigvarande vistas i Sverige och som misstänks för att sexuellt utnyttja eller missbruka barn eller att bedriva handel med barn i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt.

Kommittén skall mot den bakgrunden utreda om kravet på dubbel straffbarhet hindrar en effektiv lagföring av sexualbrott mot barn och handel med barn, i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt, som har begåtts utomlands. Om kommittén bedömer att kravet bör tas bort skall kommittén föreslå ändringar i lagstiftningen och därvid ange vilken begränsning som bör gälla för undantaget från kravet på dubbel straffbarhet.

¹ EGT L 63/2, 4.3.97, 97/154/RIF.

I kapitel 14, som behandlar handel med människor för sexuella ändamål, analyserar kommittén den nämnda gemensamma åtgärden och FN:s konvention från år 1979 om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor och redovisar sin bedömning om den svenska lagstiftningen bör kompletteras i något avseende för att fullt ut uppfylla åtagandena i den gemensamma åtgärden och i FN:s ovan nämnda konvention. Kommittén redovisar också där sin bedömning om det finns ett behov att införa en bestämmelse om ansvar för ett särskilt brott som tar sikte på handel med människor för sexuella ändamål. Enligt direktiven skall kommittén om den kommer till slutsatsen att lagändringar krävs eller att ett särskilt brott bör införas också utreda om det generella kravet på dubbel straffbarhet bör tas bort.

Som där framgår (avsnitt 16.4.2–16.4.6) anser kommittén att den svenska lagstiftningen i och för sig kraven uppfyller i den gemensamma åtgärden och den nämnda FN-konventionen, men att det bör införas nya bestämmelser om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål och, om handeln avser någon under 18 år, handel med barn för sexuella ändamål. I detta avsnitt diskuterar kommittén huruvida det för lagföring i Sverige enligt dessa bestämmelser om brott som begåtts utomlands bör göras undantag från kravet på dubbel straffbarhet.

15.2 Den närmare innebörden av kravet på dubbel straffbarhet²

15.2.1 Vissa grundläggande principer

De svenska jurisdiktionsreglerna avgör om svensk lag, dvs. svensk straffrätt, är tillämplig och om svensk domstol är behörig att döma beträffande ett visst brott. Reglerna finns företrädesvis i 2 kapitlet brottsbalken.

Ett brott kan ha anknytning till en stat på i princip fyra sätt: genom gärningsorten, gärningsmannen, angreppsobjektet eller brottet. Utgångspunkten är att en stat har jurisdiktion över brott som förövats på det egna territoriet. Detta följer av den folkrättsliga principen om staters suveränitet. Av olika skäl har dock denna kompetens befunnits otillräcklig och stater har tagit sig jurisdiktion över brott begångna

² Redogörelsen baserar sig i allt väsentligt på Lena Holmqvist m.fl. Brottsbalken En kommentar, t.o.m. suppl. 4, juli 2000 s. 2:1 f., Per Falk, Straffrätt och territorium, år 1976 och Svensk internationell straffprocessrätt, utg. av Nils Jareborg m.fl., år 1995.

utomlands. De jurisdiktionsregler som ger en stats domstolar behörighet att döma för brott begångna utomlands brukar benämnas *extraterritoriell lagstiftning*.

Grunderna för staters jurisdiktion brukar uttryckas i olika principer. Med utgångspunkt i de fyra anknytningsmöjligheterna skall här kort nämnas några principer.

Anknytning på grund av gärningsorten. Utgångspunkten är att en stat har jurisdiktion över brott som förövats på det egna territoriet. Detta följer ur den folkrättsliga principen om staters suveränitet och uttrycks som *territorialitetsprincipen*.

Anknytning till gärningsmannen. Enligt den *aktiva personalitetsprincipen* har en stat jurisdiktion över brott förövade av egna medborgare eller personer med hemvist i den aktuella staten.

Anknytning till angreppsobjektet. Det finns två principer som grundar sig på angreppsobjektet. En stat har, enligt *statsskyddsprincipen*, jurisdiktion över brott som riktar sig mot dess egna – allmänna – intressen. En stat har därutöver, enligt den *passiva personalitetsprincipen*, jurisdiktion över brott begångna mot enskilt intresse i domstolslandet.

Anknytning på grund av brottet. Jurisdiktion kan även grunda sig på brottets karaktär. Detta uttrycks som *universalitetsprincipen*. Denna princip har sin grund i att vissa brott, t.ex. folkrättsbrott, anses vara sådana att det ligger i hela världens intresse att bekämpa dem.

De beskrivna principerna utgör sannolikt en del av folkrätten. Med folkrätten som yttersta gräns bestämmer alltså varje enskild stat vilket omfång dess jurisdiktion skall ha.

15.2.2 Bestämmelserna i 2 kapitlet brottsbalken

De svenska jurisdiktionsreglerna finns, som nämnts, företrädesvis i 2 kapitlet brottsbalken.

I 1 § kommer den sedan gammalt gällande grundsatsen beträffande brott som har begåtts i Sverige till uttryck.

1 § För brott som begåtts här i riket dömes efter svensk lag och vid svensk domstol. Detsamma gäller, om det är ovisst var brott förövats men skäl finnes antaga att det är begånget inom riket.

Den som har begått brott här i riket skall, enligt paragrafens första mening, dömas enligt svensk lag och vid svensk domstol. Regeln bygger på *territorialitetsprincipen*.

Även om det är ovisst om ett brott har förövats inom eller utom riket gäller, enligt paragrafens andra meningen, svensk jurisdiktion. Det krävs dock att det finns skäl att anta att brottet är begånget i Sverige.

Huvudreglerna beträffande brott som begåtts utom riket framgår av 2 §.

2 § För brott som begåtts utom riket dömes efter svensk lag och vid svensk domstol, om brottet begåtts

1. av svensk medborgare eller av utlänning med hemvist i Sverige,

2. av utlänning utan hemvist i Sverige, som efter brottet blivit svensk medborgare eller tagit hemvist här i riket eller som är dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare och finnes här, eller

3. av annan utlänning som finnes här i riket och å brottet enligt svensk lag kan följa fängelse i mer än sex månader.

Första stycket gäller ej, om gärningen är fri från ansvar enligt lagen på gärningsorten eller om den begåtts inom område som ej tillhör någon stat och enligt svensk lag svårare straff än böter icke kan följa på gärningen.

I fall som avses i denna paragraf må ej ådömas påföljd som är att anse som strängare än det svåraste straff som är stadgat för brottet enligt lagen på gärningsorten.

I *första stycket* anges att för brott som begåtts utom riket döms efter svensk lag och vid svensk domstol under förutsättning att brottet begåtts av svensk medborgare. Den svenska kompetensen omfattar alltså i princip alla av svenska medborgare begångna brott. Det är den *aktiva personlighetsprincipen* som här kommer till uttryck.

Enligt bestämmelsen jämföras svensk medborgare utlänning med hemvist i Sverige. Den svenska jurisdiktionen omfattar därutöver brott som har begåtts utomlands av vissa andra utlänningar (punkterna 2 och 3). Dessa är *dels* utlänningar utan hemvist i Sverige, som efter brottet blivit svenska medborgare eller flyttat till Sverige, *dels* utlänningar som är danska, finska, isländska eller norska medborgare och finns här i riket samt *dels* andra utlänningar som finnes här om det enligt svensk lag kan följa fängelse i mer än sex månader.

För att man skall kunna lagföra vissa utlänningar i Sverige krävs det alltså att de faktiskt finns här. I det fall en utlänning mot sin vilja har utlämnats till Sverige för brottet har i rättspraxis nämnda förutsättning inte ansetts vara uppfylld.³

I *andra stycket* anges att kompetensregeln i första stycket inte gäller om bl.a. gärningen är fri från ansvar enligt lagen på gärningsorten. Bestämmelsen, som infördes genom en lagändring år 1972, innebär att

³ Rättsfallet NJA 1987 s. 771.

det som huvudregel enligt 2 kapitlet brottsbalken gäller *ett krav på dubbel straffbarhet* vid lagföring i Sverige för brott som begåtts utomlands.

Frågan om gärningens straffbarhet enligt lagen på gärningsorten skall bedömas enligt de bestämmelser i denna lag som gäller när domen meddelas och inte enligt de bestämmelser i gärningsstaten som gällde vid gärningstillfället. Domstolen skall beakta gärningslandets preskriptionsbestämmelser och de ändringar i detta lands strafflagstiftning som skett efter det att brottet begicks. Svensk domstol skall dock vid lagföring av brott som begåtts utomlands givetvis beakta innehållet i lagen på gärningsorten vid tidpunkten för gärningen. Ansvar skall alltså inte i något fall dömas ut om gärningen var straffri enligt den lag som gällde på gärningsorten när gärningen förövades, oavsett om gärningen till följd av lagändringar kommit att bli straffbar enligt de bestämmelser i gärningsortens lag som gällde vid tiden för lagföringen i Sverige.⁴

Domstolen skall, enligt *tredje stycket*, vid bestämmandet av påföljd respektera det straffmaximum för brottet som gäller enligt lagen på gärningsorten. Påföljden får inte vara strängare än det svåraste straff som är föreskrivet för brottet enligt gärningsortens lag. Om brottet enligt lagen på gärningsorten endast kan föranleda böter, kan alltså inte påföljden bestämmas till fängelse, villkorlig dom eller skyddstillsyn.

I 3 § kompletteras reglerna i 2 §, angående svensk jurisdiktionskompetens rörande brott som har begåtts utom riket.

3 § För brott som begåtts utom riket dömes även i annat fall än som avses i 2 § efter svensk lag och vid svensk domstol,

1. om brottet förövats å svenskt fartyg eller luftfartyg, så ock eljest om det begåtts i tjänsten av befälhavaren eller någon som tillhörde besättningen å sådant fartyg,

2. om brottet begåtts av någon som tillhör Försvarsmakten på ett område där en avdelning av Försvarsmakten befann sig eller om det begåtts av någon annan på ett sådant område och avdelningen befann sig där för annat ändamål än övning,

3. om brottet begåtts vid tjänstgöring utom riket av någon som är anställd i utlandsstyrkan inom Försvarsmakten eller som tillhör Polisens utlandsstyrka,

3 a. om brottet har begåtts i tjänsten utom riket av en polisman, tulltjänsteman eller tjänsteman vid Kustbevakningen, som utför gränsöverskridande arbetsuppgifter enligt en internationell överenskommelse som Sverige har tillträtt,

⁴ Prop. 1972:98 s. 212 f. och 215.

4. om brottet förövats mot Sverige, svensk kommun eller annan menighet eller svensk allmän inrättning,

5. om brottet begåtts inom område som ej tillhör någon stat och förövats mot svensk medborgare, svensk sammanslutning eller enskild inrättning eller mot utlänning med hemvist i Sverige,

6. om brottet är kapning, sjö- eller luftfartssabotage, flygplats sabotage, försök till sådana brott, folkrättsbrott, olovlig befattningsmedel med kemiska vapen, olovlig befattningsmedel med minor eller osann eller ovarsam utsaga inför en internationell domstol, eller

7. om det lindrigaste straff som i svensk lag är stadgat för brottet är fängelse i fyra år eller däröver.

I paragrafen finns regler som gäller vissa brott begångna utomlands oberoende av om gärningsmannen är svensk medborgare eller en utlänning. I paragrafen anges åtta specialfall som ligger under svensk straffrättslig jurisdiktion, oavsett innehållet i lagen på gärningsorten. Specialfallen utgör alltså undantag från de begränsningar i den svenska kompetensen som anges i 2 §, bl.a. kravet på dubbel straffbarhet vid lagföring i Sverige för brott begångna utomlands.

Den svenska kompetensen har utsträckts bl.a. i det fall brottet förövats mot Sverige, svensk kommun eller annan menighet eller svensk allmän inrättning (punkten 4). Denna regel, om brott mot offentligt svenskt intresse, grundas på *statskyddsprincipen*. Med brott mot Sverige avses brott som omedelbart riktar sig mot ett sådant straffskyddat intresse, som den svenska staten uppfattas som bärare av. Hit hör brott mot svenska statens yttre och inre säkerhet eller dess offentliga myndigheter. Även smuggling och brott mot den svenska valutaregleringen anses utgöra brott mot Sverige.⁵ I förarbetena till den straffrättsliga ansvarsregeln om s.k. organiserad människosmuggling i 10 kap. 5 § utlänningslagen (1989:529) sägs att ett sådant brott skall anses ha förövats mot Sverige om det har begåtts utomlands.⁶

Den svenska kompetensen har vidare utsträckts till att omfatta brott som begåtts inom område som inte tillhör någon stat och förövats mot svensk medborgare, svensk sammanslutning eller enskild inrättning eller mot utlänning med hemvist i Sverige (punkten 5). Regeln bygger på den *passiva personalitetsprincipen*. Bestämmelsen innebär således att brott mot enskilt intresse med närmare anknytning till Sverige faller under svensk jurisdiktion endast om det begås inom område där ingen stats lag gäller. Att utvidgningen av kompetensen begränsats, till

⁵ Rättsfallen NJA 1950 s. 140 och 1953 s. 524.

⁶ Prop. 1983/84:144 s. 8 f., 117 och 119 f. Se avsnitt 16.4.1 om handel med människor för sexuella ändamål.

område där ingen stats lag gäller, har motiverats med att de brott som riktar sig mot bl.a. svensk medborgare, såsom brott mot person, oftast torde vara straffbara även på gärningsorten.

Den svenska kompetensen har utsträckts till att omfatta även vissa brott över vilka Sverige, genom tillträde till internationella konventioner, förpliktat sig att ha jurisdiktion (punkten 6). De brott som finns uppräknade betraktas som internationella och regeln ger uttryck för *universalitetsprincipen*. Av lagtexten framgår att svensk domstol är behörig att döma över bl.a. folkrättsbrott. Sådana brott är kriminaliserade i 22 kap. 6 § BrB.

Den svenska kompetensen omfattar därutöver fall där det lindrigaste straff som föreskrivs i svensk lag för brottet är fängelse i fyra år eller däröver (punkten 7). Denna punkt tillkom genom 1972 års ändringar i 2 kapitlet brottsbalken och föranleddes av den huvudregel om dubbel straffbarhet som då infördes i 2 §. Även denna punkt kan sägas ge uttryck för universalitetsprincipen. I lagstiftningsärendet anfördes att det kunde vara stötande att behöva acceptera gärningsortens lag när det gällde särskilt grova brott. Motivet bakom införandet av denna punkt är alltså troligtvis att eliminera risken för att frånvaron av svensk jurisdiktion i ett enskilt fall skulle framstå som stötande. Man ansåg att det lagtekniskt inte var lämpligt att i bestämmelsen göra en uppräkningslista av vissa grova brott. I stället har de aktuella brotten avgränsats genom en hänvisning till det minimistraff som följer på brottet i svensk lag, dvs. minimistraffet enligt straffskalan för brottet.⁷ Gränsen har satts vid ett minimum av fängelse i fyra år. Bestämmelsen omfattar därmed sådana brott som mord (3 kap. 1 §), dråp (3 kap. 2 §), människorov (4 kap. 1 §), grov våldtäkt (6 kap. 1 §), grovt rån (8 kap. 6 §) och grov mordbrand (13 kap. 2 §).

I 3 a § har tagits in en erinran om den utvidgning av den svenska kompetensen som skett genom lagen (1976:19) om internationellt samarbete rörande lagstiftning för brott.

3 a § Även i annat fall än som avses i 1–3 §§ dömes för brott efter svensk lag och vid svensk domstol enligt vad som föreskrives i lagen (1976:19) om internationellt samarbete rörande lagföring för brott.

Den i paragrafen nämnda lagen kom till i samband med Sveriges tillträde till den europeiska konventionen den 15 maj 1972 om överförande av lagföring i brottmål (lagföringskonventionen). Konventionen har till syfte att bereda medlemsstaterna möjlighet att i varje särskilt fall förlägga lagföringen för ett brott till den stat där det

⁷ Prop. 1972:98 s. 57, 98, 101 och 145.

med hänsyn till omständigheterna framstår som mest ändamålsenligt. Om en främmande stat gör framställning om att lagföringen skall överlämnas till Sverige och denna ansökan bifalls, är alltså svensk domstol behörig även om det inte föreligger behörighet enligt 1–3 §§.

I 4 § regleras frågan om var brottet skall anses vara begånget.

4 § Brotts anses begånget där den brottsliga handlingen företogs, så ock där brottet fullbordades eller, vid försök, det tillämnade brottet skulle hava fullbordats.

Ett brott kan enligt bestämmelsen vara begånget på flera ställen. Ett brott anses för det första begånget där den brottsliga handlingen företogs. Så snart någon del av den brottsliga handlingen har ägt rum i Sverige är handlingen i sin helhet att anse som begången inom Sverige, dvs. inte endast den del av handlingen som företogs inom landets gränser. Om t.ex. en hälare har köpt tjuvgods utomlands och avyttrar det i Sverige, är häleriet begånget här. Ett brott anses vidare begånget här i landet om det har fullbordats här. När det gäller försök skall det anses begånget såväl där försökshandlingen företogs som där det avsedda brottet skulle ha fullbordats.

Det finns i paragrafen inga särskilda bestämmelser för det fallet att flera har medverkat till ett brott. Det framgår dock att varje medverkandes brott skall anses begånget såväl där hans handling företogs som där det brott till vilket han medverkat blev fullbordat. Om någon utomlands anstiftar en annan att utföra och fullborda ett brott i Sverige anses alltså anstiftaren ha begått brottet här. På samma sätt bedöms följaktligen det fallet att någon utomlands lämnar medhjälp till att annan utför och fullbordar ett brott i Sverige. I litteraturen har ifrågasatts om inte den medverkande skall anses ha förövat sitt brott i Sverige även om brottet – vartill medverkan skett – har utförts i Sverige, men fullbordats utomlands.

I 5 § anges att det för åtal i vissa fall krävs förordnande av regeringen eller den som regeringen har bemyndigat därtill.

5 § Åtal för brott, som inom riket begåtts å utländskt fartyg eller luftfartyg av utlänning som var befälhavare eller tillhörde besättningen å fartyget eller eljest medföljde detsamma mot sådan utlänning eller mot utländskt intresse, må ej väckas utan att förordnande därom meddelas av regeringen eller den regeringen bemyndigat därtill.

Åtal för brott, som förövats utom riket, får väckas endast efter förordnande enligt första stycket. Åtal får dock väckas utan ett sådant förordnande, om brottet är osann eller ovarsam utsaga inför en internationell domstol eller om brottet begåtts

1. å svenskt fartyg eller luftfartyg eller i tjänsten av befälhavaren eller någon som tillhörde besättningen å sådant fartyg,
2. av någon som tillhör Försvarmakten på ett område där en avdelning av Försvarmakten befann sig,
3. vid tjänstgöring utom riket av någon som är anställd i utlandsstyrkan inom Försvarmakten eller som tillhör Polisens utlandsstyrka,
4. i tjänsten utom riket av en polisman, tulltjänsteman eller tjänsteman vid Kustbevakningen som utför gränsöverskridande arbetsuppgifter enligt en internationell överenskommelse som Sverige har tillträtt,
5. i Danmark, Finland, Island eller Norge eller på fartyg eller luftfartyg i reguljär trafik mellan orter belägna i Sverige eller någon av nämnda stater, eller
6. av svensk, dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare mot svenskt intresse.

I *andra stycket* finns bestämmelser om åtalsprövning rörande brott som har begåtts utomlands. Sådana brott ligger, som framgår av 2 och 3 §§, i vid utsträckning under den svenska kompetensen. Huvudregeln för dessa brott är att åtal får väckas endast efter särskilt åtalsförordnande. Frågan om huruvida svenska myndigheter skall göra bruk av den kompetens de har enligt 2 och 3 §§ skall alltså prövas utifrån förhållandena i det särskilda fallet. Till skillnad från brott som har begåtts i Sverige gäller alltså inte principen om absolut åtalsplikt för dessa fall. Genom regeringens eller, i de fall delegation har skett, Riksåklagarens prövning kan de fall som leder till åtal i Sverige begränsas till situationer där det föreligger ett intresse av att lagföring kommer till stånd i Sverige.⁸ Åtalsprövningen innebär sålunda en diskretionär lämplighetsavvägning varvid allehanda omständigheter kan beaktas.

I paragrafen finns vissa undantag angivna. Åtal får väckas utan sådant förordnande, bl.a. om brottet har begåtts av svensk, dansk, finsk, isländsk eller norsk medborgare mot svenskt intresse (punkten 6). Med svenskt intresse förstås här sådant svenskt intresse som har beskrivits i 3 § p. 4 och 5, dvs. såväl offentligt som enskilt intresse.

Av de övriga bestämmelserna i 2 kapitlet brottsbalken skall här endast i korthet beröras 5 a och 6 §§.

När lagföring för brott i Sverige aktualiseras kan det vara så att ansvar för gärningen redan har prövats i en dom utomlands. I 5 a §

⁸ Enligt förordningen (1993:1467) med bemyndigande för Riksåklagaren att förordna om väckande av åtal i vissa fall är beslutanderätten t.ex. när ett brott har begåtts utomlands av en svensk medborgare eller utlänning med hemvist i Sverige delegerad till Riksåklagaren.

regleras frågan om i vilken utsträckning den i utlandet meddelade domen utgör hinder mot lagföring i Sverige för samma gärning. Om t.ex. ansvar för gärningen har prövats genom en lagakraftägande dom i den främmande stat där gärningen förövats så får den tilltalade inte lagföras för samma gärning i Sverige, om han har frikänts från ansvar, om han har förklarats skyldig till brottet utan att en påföljd har dömts ut, om den utdömda påföljden har verkställts i sin helhet eller verkställigheten pågår, eller om den utdömda påföljden har bortfallit enligt lagen i den främmande staten. Beträffande vissa brott görs det dock undantag från denna rättsverkan av utländsk dom. Undantagen avser bl.a. brott för vilket det lindrigaste straffet enligt svensk lag är fängelse i fyra år eller därutöver (genom hänvisning till 3 § p. 7). Motivet till undantaget avseende grova brott är detsamma som i 3 §. Man har alltså ansett det stötande att behöva acceptera gärningsortens lag när det gäller särskilt grova brott.

Om någon döms till ansvar i Sverige för brott och han tidigare i ett annat land har dömts till påföljd för samma gärning, skall enligt 6 § vid bestämmandet av påföljd skälig hänsyn tas till vad han undergått utom riket.

15.2.3 Motiven till att det nuvarande kravet på dubbel straffbarhet infördes

Den ursprungliga lydelsen av 2 § reglerade endast brottsliga gärningar som en utlänning hade begått utom Sverige. En förutsättning för svensk jurisdiktionskompetens över en sådan brottslig gärning var att gärningen inte var fri från straffansvar enligt den lag som gällde på gärningsorten. När det gällde brott utomlands begångna av svenska medborgare eller utlänningar med hemvist i Sverige, uppställdes inte något krav på dubbel straffbarhet. Det dåvarande kravet var alltså begränsat till att avse endast utlänningar utan hemvist i Sverige.

Frågan om införandet av en allmän regel om krav på dubbel straffbarhet aktualiserades i samband med överväganden rörande Sveriges tillträde till den europeiska konventionen den 28 maj 1970 om brottmålsdoms internationella rättsverkningar (brottmålskonventionen). I denna finns regler om "ne bis in idem" (ej två gånger i samma sak). Reglerna anger i vilken utsträckning en stat skall vara förhindrad att lagföra en person för en gärning för vilken han tidigare har dömts i en annan konventionsstat. Enligt konventionen är en europeisk brottmålsdom hinder för en ny prövning av fråga om ansvar för en gärning som omfattas av domen, bl.a. när den tilltalade har frikänts. Detta gäller även i det fallet då den frikännande domen grundas på det förhållandet

att den åtalade gärningen inte är straffbar i den konventionsstat där domen har meddelats.

I lagstiftningsärendet, om godkännande av konventionen, anförde departementschefen att det inte gick att förena så vidsträckta regler om utländsk doms rättsverkan med de då gällande bestämmelserna om svensk strafflags tillämplighet utomlands. Om man från svensk sida godtog en frikännande utländsk dom även när frikännandet hade skett på grund av att gärningen inte var straffbar på gärningsorten kunde, enligt departementschefen, inte den svenska strafflagstiftningen samtidigt innehålla regler enligt vilka åtal kunde väckas för samma gärning om ansvarsfrågan ännu inte hade prövats i utlandet. Han menade att om förslaget, att ge utländsk dom i stort sett sådan rättsverkan som följer av konventionen, godtogs medförde detta att brottsbalkens regler om svensk straffrättslig kompetens borde ändras på motsvarande sätt.⁹

Departementschefen menade att det för övrigt, helt oberoende av de krav konventionen ställde, fanns goda skäl för en reform i en sådan riktning. Han anförde bl.a. följande.¹⁰

”Den svenska kompetensen ter sig vid en internationell jämförelse anmärkningsvärt vidsträckt. Den begränsas visserligen av kravet på särskild åtalsprövning. Det måste dock anses vara ett rimligt krav att gränserna för jurisdiktionsrätten anges direkt i lag och inte dras i praxis via reglerna om diskretionär åtalsprövning. En annan nackdel med långtgående behörighetsregler, som inte begränsas av hänsyn till gärningsortens lag, är att åtal för brott utomlands kan drabba svenska medborgare synnerligen ojämnt. Ofta kan det nämligen vara en tillfällighet om det blir känt för svenska myndigheter att en svensk har förövat en gärning som är straffri på gärningsorten men straffbar enligt svensk lag. En annan mindre tilltalande konsekvens av våra nuvarande vidsträckta regler är att en svensk medborgare med hemvist i främmande stat vid besök i Sverige skulle kunna åtalas för ett förfarande som är straffritt i hemvistlandet men straffbart enligt svensk lag. Med ökad internationell rörlighet torde också den uppfattningen ha växt sig allt starkare att man vid vistelse i främmande land bör vara underkastad det landets lag och inte hemlandets. Den danska lagen innehåller sedan länge en regel som begränsar den danska jurisdiktionsrätten genom krav på gärningen skall vara straffbar även på gärningsorten. För Sveriges del har vi redan tagit ett steg i den riktningen genom att inom trafikstraffrätten införa en regel om krav på dubbel straffbarhet.”

Mot den bakgrunden ansåg departementschefen att man borde gå något längre än vad som föranleddes av Sveriges tillträde till brottmålskonventionen och införa en huvudregel om dubbel straffbarhet i 2 § andra stycket. Som en följd härav borde också principen om

⁹ Prop. 1972:98 s. 98 f.

¹⁰ Prop. 1972:98 s. 98 f.

tillämpning av straffmaximum i gärningsortens lag när dubbel straffbarhet föreligger införlivas i svensk straffrätt. Regeln om dubbel straffbarhet borde enligt departementschefen omfatta svensk medborgare och utlänning med hemvist i Sverige samt de kategorier utlänningar som omfattades av dåvarande 2 § andra stycket.

Majoriteten i lagrådet hade i lagstiftningsärendet inget att invända mot förslaget. Däremot framförde regeringsrådet Klackenbergs kritik. Han menade att ändringarna, som innebar att svensk straffbehörighet skulle begränsas i den mån ansvar för gärningen inte var straffbar enligt den dömande statens lag, inte hade något egentligt eller nödvändigt samband med konventionsfrågan. Den av departementschefen beskrivna konflikten mellan konventionen och gällande svensk lagstiftning var praktiskt betydelselös. Om en gärningstyp inte var straffbar enligt landets lag, föranledde ju sådana gärningar som regel inga åtal där. Enligt Klackenberg var det därför svårt att inse hållbarheten i uttalandet att denna konfliktmöjlighet skulle utgöra ett hinder för regler i svensk strafflagstiftning, enligt vilka åtal kan väckas här för en i utlandet icke straffbelagd gärning, om ansvarsfrågan ännu inte prövats där. Han betonade att förslaget om inskränkningar i den svenska straffrättsliga kompetensen gällde även i fråga om svenskar på rent tillfälliga besök i utlandet. Klackenberg menade att det inte var svårt att föreställa sig situationer, där det i framtiden kommer att framstå som stötande att man inte kan beivra ”exempelvis allvarliga övergrepp mot barn eller andra personer i beroende ställning, när övergreppen begåtts i hägnat av arkadiska rättsförhållanden på avlägsna semesterorter”.¹¹

Förslaget om ändringar i 2 kapitlet brottsbalken godkändes av riksdagen.¹²

Som framgått menade departementschefen att en ändring borde göras eftersom den då gällande ordningen medgav att en svensk medborgare med hemvist i främmande stat vid besök i Sverige skulle kunna åtalas för en handling som är straffri i hemvistlandet men straffbar enligt svensk lag. Man brukar i detta sammanhang åberopa den straffrättsliga legalitetsprincipen och kravet på förutsebarhet. Gärningsmannen bör i princip kunna förutse vilka straffrättsliga följder hans handlingar har. Det är svårt för gärningsmannen att förutse eventuella straffrättsliga följder om han i en annan stat kan dömas till straff oberoende av lagen på gärningsorten. En annan princip som kan åberopas till stöd för ett krav på dubbel straffbarhet är den folkrättsliga non-interventionsprincipen. Den innebär i korthet att stater inte skall lägga sig i andra staters inre angelägenheter. En sådan angelägenhet är

¹¹ Prop. 1972:98 s. 208 f.

¹² Prop. 1972:98, JuU 26, rskr 285, SFS 1972:812

att bestämma vad som skall vara tillåtet respektive otillåtet inom det egna territoriet. Denna suveränitet kan sägas vara ett uttryck för den internationella rättens suveränitetsprincip.

15.2.4 Det finns andra brott som kan lagföras utan krav på dubbel straffbarhet

De svenska jurisdiktionsreglerna finns som nämnts företrädesvis i 2 kapitlet brottsbalken. Därutöver finns det sådana regler i speciallagstiftning som reglerar svensk jurisdiktion för vissa specifika fall. Ett uttryckligt undantag från kravet på dubbel straffbarhet görs sedan år 1999 i 3 § lagen med förbud mot könsstympning (1982:316).¹³ I princip innebär undantaget att könsstympning, dvs. ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen i syfte att stympa dessa eller åstadkomma andra bestående förändringar av dem, utgör ett brott som kan straffas enligt svensk lag också om ingreppet gjorts i en stat där detta är tillåtet. Även försök, förberedelse och stämpling samt underlåtenhet att avslöja sådant brott är straffbart i Sverige, trots att kravet på dubbel straffbarhet inte är uppfyllt.

I förarbetena anförde regeringen att könsstympande ingrepp per definition ger svåra bestående och invalidiserande skador av olika grad. Man konstaterade att könsstympning alltid måste ses som en allvarlig gärning. Regeringen motiverade sloandet av kravet på dubbel straffbarhet särskilt med hänvisning till behovet av effektivitet. Man ansåg det otillfredsställande, bl.a. mot bakgrund av Sveriges åtaganden enligt barnkonventionen, att kriminaliseringen av könsstympning kunde kringgås genom att vederbörande utför eller låter utföra ingreppet i en stat som tillåter kvinnlig könsstympning. Bedömningen av vilka fall av könsstympning utomlands som bör leda till åtal görs i samband med prövningen av frågan om åtalstillstånd (2 kap. 5 § BrB). Det skall enligt regeringen föreligga ett påtagligt svenskt intresse av att lagföring kommer till stånd i Sverige. Regeringen menade att tillstånd bör beviljas i princip endast i sådana fall där flickor och unga kvinnor som finns i Sverige förs utomlands för att där få könsstympande ingrepp utförda. Svensk lag bör enligt regeringen alltså inte tillämpas och svensk domstol bör inte döma för brott som helt saknar anknytning till

¹³ 3 § lagen med förbud mot könsstympning (1982:316) som lyder: ” Den som har begått brott enligt denna lag döms vid svensk domstol även om 2 kap. 2 eller 3 § brottsbalken inte är tillämplig. Bestämmelser om krav på tillstånd att väcka åtal i vissa fall finns i 2 kap. 5 § brottsbalken.” (SFS 1999:267, prop. 1998/99:70, 1998/99:SoU12, rskr. 1998/99:200).

Sverige och där det således inte finns något svenskt berättigat intresse av en utvidgad domsrätt. Den anknytning till Sverige som bör krävas för att lagföring skall ske i Sverige, ansåg regeringen, såsom huvudregel föreliggande redan vid tidpunkten för brottet.¹⁴

15.3 Sexualbrott mot barn och handel med människor för sexuella ändamål utomlands

15.3.1 En beskrivning av problemet¹⁵

En närmare beskrivning av handeln med människor för sexuella ändamål ges i kapitel 14. Med uttrycket ”handel med människor för sexuella ändamål” avses sådan gränsöverskridande handel med människor, främst kvinnor och barn, som sker i syfte att förmå dem till prostitution i destinationslandet eller för att på annat sätt utsätta dem för sexuell exploatering. Redogörelsen i det följande behandlar i allt väsentligt sexuella övergrepp mot barn som begås utomlands av vuxna personer. Dessa barn är i olika omfattning föremål för en människohandel i nyss nämnd mening.

Sexuella övergrepp mot barn ses i allt större utsträckning som ett internationellt problem. Frågan berör barn såväl i västvärlden som utvecklingsländerna. Omfattningen av problemet skiljer sig dock mellan olika länder och regioner. Det finns å ena sidan inhemska förövare som köper sexuella tjänster eller begår andra sexuella övergrepp mot barn. Å andra sidan har dagens enkla och snabba möjligheter att förflytta sig över jordklotet inneburit att vissa resenärer

¹⁴ Prop. 1998/99:70 s. 9 f.

¹⁵ Framställningen baserar sig i allt väsentligt på organisationen ECPAT (End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking in Children for Sexual Purposes) Sveriges skrifter Miljoner barn köps och säljs varje år, Det hade aldrig hänt om jag varit nykter och Upp till ytan – om barnsexhandel i världen (år 1999), Martin Staebler, Tourism and children in prostitution, a working document for the World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children held in Stockholm, Sweden, 28 august 1996, Laura A. Barnitz, Commercial sexual exploitation of children – Youth involved in prostitution, pornography & sex trafficking, år 1998, A step forward, Report of the third year following The World Congress against the Commercial Sexual Exploitation of Children held in Stockholm, Sweden, 28 august 1996, ECPAT International, år 1999.

och tillfälligt utomlands stationerade vuxna utnyttjar barn sexuellt. Man talar här om de s.k. barnsexturisterna. De kommer företrädesvis från de rika ekonomiskt utvecklade delarna av världen, såsom Västeuropa, Nordamerika, Australien och Japan, och reser till de fattiga länderna i Sydostasien, Afrika och Sydamerika. Efter Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning är också många av de östeuropeiska länderna resmål för sexturister.

De som utnyttjar barn i prostitutionen i turistländerna kan grovt indelas i två kategorier. Den ena består av personer som aktivt uppsöker just barn i sexuellt syfte, t.ex. pedofiler. Den andra kategorin består av personer som utnyttjar barn sexuellt när de har tillfälle. De kanske inte sexuellt föredrar barn, utan har sexuella förbindelser med vuxna, men är kapabla att utnyttja barn sexuellt. Enligt flertalet bedömare, bl.a. organisationen ECPAT, utgör den sistnämnda kategorin majoriteten av dem som utnyttjar barn i prostitutionen. Det är fråga om "vanliga turister", affärsmän, militärer, biståndsarbetare, anställda inom resebranschen, FN-soldater m.fl.

Det finns flera samverkande psykologiska, sociala och kulturella orsaker till att människor, framför allt män, utnyttjar barn sexuellt i främmande länder genom att bl.a. uppsöka bordeller. En handling som de i flertalet fall aldrig skulle utföra i hemlandet. ECPAT beskriver några sådana orsaker på följande sätt.

Vistelsen långt borta innebär en betydande anonymitet för förövaren. Den medför i sin tur att de moraliska och sociala gränserna man accepterar hemma kan överskridas utan att det goda ryktet och den sociala statusen sätts på spel. – Barnen är i stort sett skyddslösa och faran för straffrättsliga påföljder bedöms som liten av förövaren. – I brist på kännedom om språk och värderingar ursäktar sig ofta förövaren med att det är mer acceptabelt i kulturen i turistlandet och att folket där inte har samma fördomar som hemma. – Förövaren kan även intala sig att man, genom handlingen, hjälper barnet att få pengar till mat och generellt bättre levnadsvillkor. – Handlingen begås inte sällan med rasistiska undertoner. Förövaren utnyttjar medvetet människors ekonomiska och sociala underlägsenhet. Genom att kunna exploatera dem får han sina fördomar bekräftade om att människor i den fattiga tredje världen är mindre värda. – Det är känt att många sexturister från de industrialiserade länderna flyr från trasiga och olyckliga sexuella kontakter. De gamla patriarkaliska mönstren i dessa länder bryts sönder, skilsmässor ökar och självständiga västerländska kvinnor kan uppfattas som ett hot mot mannens tidigare privilegier. Många förövare uppfattar att de i en sådan förändring kommer i underläge. De flyr till sådana förhållanden där de genom sina pengar, utbildning och nya sociala status kan få vad de vill på det sexuella området. – Den kanske

viktigaste orsaken anses dock vara att barnen upplevs som lättillgängliga. Det faktum att det är möjligt att på ett bekvämt sätt "få tillgång" till barn, frestar förövarna att närmast som en kuriositet "köpa" ett barn.

Eftersom utländska besökare är villiga att betala relativt stora summor för sexuella kontakter med barn, har handeln med barn för sexuella ändamål blivit lönsam för kriminella och samvetslösa människor. Den s.k. barnsexhandeln anses ske i tre dominerande former: bedrivande av bordell eller annan form av prostitutionsverksamhet, framställning och distribution av pornografi samt direkt försäljning av barn. Den sistnämnda formen sköts företrädesvis av personer eller grupper som rekryterar och tillhandahåller barn. En närmare beskrivning av denna människohandel för sexuella ändamål ges som nämnts i kapitel 14 om handel med människor för sexuella ändamål. Här skall endast nämnas att handeln med barn ofta utgör en del av en större organiserad brottslighet, som innefattar också andra typer av kriminalitet.

Generellt sett har turistbranschen utvecklats till den mest omfattande internationella ekonomiska verksamheten. Den omsätter mer pengar och anställda än olje-, bil- och elektronikhandeln. Man uppskattar att vart sjätte arbete är beroende av eller relaterat till turistnäringen. Antalet internationella turister beräknas under åren 1995–2010 öka till nästan det dubbla, och uppgå till cirka 967 miljoner. I de berörda länderna ser man ofta turism som en nödvändig sektor att bygga ut för att få tillgång till utländsk valuta och nå en ekonomisk tillväxt i landet. Den barnsexhandel som den ökande turismen för med sig i vissa regioner får i vissa fall fortgå utan att myndigheterna gör några allvarliga försök att hindra utvecklingen. Flera samverkande faktorer utgör alltså bakgrunden till handeln. Det är inte tillräckligt att hänvisa till fattigdomen bland stora grupper i utvecklingsländerna. Även faktorer som den utökade kommersialiseringen och globaliseringen utgör starka krafter bakom tillväxten av handeln.

Det är svårt att få kunskap om hur många barn som omfattas av handeln, eftersom det saknas tillförlitliga globala kartläggningar. De undersökningar som har publicerats skiljer sig ofta ifråga om mätmetoder och definitioner samt har ett relativt litet statistiskt underlag. Till detta kommer att det är svårt att få tillgång till information i vissa länder och regioner, t.ex. Kina och en del Afrikanska länder. Officiella uppskattningar utförda av turistländernas myndigheter anses generellt vara alltför låga, på grund av att det rör sig om en delvis dold verksamhet och att den verkliga omfattningen av problemet är besvärande för länderna. Å andra sidan har siffror som publicerats av ideella barnorganisationer i vissa fall kritiserats vara

alltför stora. Bristen på kunskap i detta hänseende medför att det inte med säkerhet går att uttala sig om huruvida antalet berörda barn ökar. Än mindre kan det lämnas någon säker uppgift om antalet sexuella övergrepp mot barn som begås av turister eller andra utländska besökare. Det finns dock tecken som tyder på barnsexhandeln alltjämt är ett stort problem. Här skall nämnas några sådana uppgifter.¹⁶

Minst en miljon barn beräknar WHO och UNICEF varje år dras in i handeln.

Nyligen utförda beräkningar visar att det finns cirka 9 000 000 prostituerade i Indien, varav 30 procent eller 2 700 000 är barn. Av de prostituerade uppgav 10 procent att de hade börjat att prostituera sig före 18 års ålder. Ett stort antal av dessa barn är rekryterade från andra länder, såsom Bangladesh, Pakistan och Nepal. Det rör sig alltså om fall av människohandel.

Handeln med barn i Thailand och Filippinerna anses omfatta cirka 100 000 respektive 60 000 barn.

Man uppskattar att 30 procent av de personer som arbetar inom den s.k. sexindustrin i Cambodja är under 18 år. I vart fall hälften är tvingade in i sexindustrin, genom att de blivit sålda eller lurade genom förespeglingar om högavlönade arbeten. Liknande siffror förekommer i en nyligen utförd studie från Jamaica. Av de kvinnliga prostituerade som intervjuades uppgav var tredje kvinna att de hade blivit tvingade att börja prostituera sig före 18 års ålder.

Forskningsresultat från Sydamerika tyder på att gatubarn i allt större utsträckning prostituerar sig för att överleva. Detta innebär att de köper mat och droger för den ersättning de erhåller. I Dominikanska Republiken beräknas 25 000 underåriga vara involverad i prostitution. I Costa Rica räknar man med att 5 000 personer årligen besöker landet i syfte att skaffa sig sexuella kontakter.

Som nämns i avsnitt 14.3.2 är Rikskriminalpolisen (RKP) nationell rapportör i frågor som rör handel med kvinnor för sexuellt utnyttjande. Det är huvudenheten för kriminalunderrättelsetjänst, roteln för illegal invandring, som har huvudansvaret för att utföra uppdraget. Roteln samarbetar med bl.a. roteln för särskilda objekt, som har huvudansvaret för bekämpningen av kommersiell sexuell exploatering av barn.

Enligt RKP:s rapport Handlingsplan för internationellt polis-samarbete rörande sexualbrott mot barn och barnpornografi¹⁷ skall man bl.a. kartlägga sexuella övergrepp mot barn och spridning av barnpornografi. Målet är att identifiera och karaktärsbestämma personer som förövar sexuella övergrepp mot barn eller begår

¹⁶ A step forward, s. 8, och Upp till ytan, s. 32 f.

¹⁷ RKP KUT Rapport 1997:20.

barnpornografibrott samt att upptäcka och identifiera samband och nätverk mellan personer och/eller organisationer som är inblandade i den brottsliga verksamheten. RKP skall bl.a. kartlägga och analysera förekomsten av sexuella övergrepp mot barn som förövas av svenskar i annat land, främst Sydostasien samt Öst- och Centraleuropa.

Enligt uppgift till kommittén har arbetet hittills i allt väsentligt varit riktat mot barnpornografi. Det har inte funnits tillräckliga resurser att slutföra uppdraget beträffande brott mot barn begångna utomlands av svenska förövare. Man har emellertid varit engagerad i några fall av lagföring i Sverige av sådana sexualbrott.

Av rapporten framgår vidare att RPS i oktober 1993 tillsatte en sambandsman för internationellt polissamarbete rörande sexualbrott mot barn samt att sambandsmannen genom sitt arbete etablerat ett omfattande kontaktnät med bl.a. de frivilligorganisationer som verkar i Sydostasien och utländsk polis. Av sambandsmannens rapporter från arbetet i Sydostasien under perioden 1993–1996 framgår – enligt rapporten – bl.a. att barnprostitutionen i regionen är omfattande, att det i stor utsträckning är ett inhemskt problem, att de övergrepp som utländska pedofiler begår mot de asiatiska barnen är en del av problemen samt att nordbor är en mindre del av förövarna.

Enligt uppgift till kommittén har rapporterna från sambandsmännen, vars arbetsuppgifter numera omfattar även andra brott än sexualbrott mot barn, varit i stort sett desamma under hela 1990-talet när det gäller omfattningen av svenska förövare av sexualbrott mot barn.

15.3.2 Internationella instrument som behandlar skyddet mot sexuell exploatering av barn

Sverige har, som inledningsvis nämnts, gjort åtaganden i internationella instrument som är av betydelse för bedömningen av frågan om kravet på dubbel straffbarhet bör slopas eller begränsas när det gäller sexualbrott mot och handel med barn, i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt.

1989 års FN-konvention om barnets rättigheter, den s.k. barnkonventionen

En utförlig redovisning om barnkonventionen ges vid kommitténs överväganden om en ny bestämmelse om sexuell exploatering av ungdom (avsnitt 6.5.4). Där anges bl.a. vem som är att anse som barn i konventionens mening (artikel 1) och vilka krav barnkonventionen

ställer på konventionsstaterna när det gäller att skydda barnet från olika former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp (artikel 34). I avsnittet redogörs även för övervakningen av konventionens efterlevnad (artiklarna 42–45).

Barnkonventionen¹⁸ anger att konventionsstaterna skall respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i konventionen (artikel 2). En konventionsstats förpliktelser sträcker sig alltså enligt artikeln inte till barn utom statens jurisdiktion. Att höra under ett lands jurisdiktion innebär att man har rättigheter och skyldigheter enligt den nationella lagstiftningen och att man kan dömas vid landets domstolar. De övriga artiklarna i konventionen skall ses i belysning av denna princip. Mot den bakgrunden synes det som om barnkonventionen inte är av avgörande betydelse när det gäller att bedöma kravet på dubbel straffbarhet för sexualbrott mot barn utanför Sveriges gränser, dvs. barn som regelmässigt inte hör under Sveriges jurisdiktion.

I barnkonventionen finns emellertid ett krav på internationellt samarbete mellan konventionsstaterna i syfte att säkerställa barnens rättigheter i konventionen. Det internationella samarbetet betonas sålunda exempelvis i artikeln 34 om skyddet för barnet mot alla former av sexuellt utnyttjande och sexuella övergrepp. För detta ändamål skall konventionsstaterna enligt artikeln ”vidta alla lämpliga nationella, bilaterala och multilaterala åtgärder”. Samma skrivning återkommer i artikel 35 som handlar om handel med barn, bl.a. sådan handel i syfte att utnyttja barnet för sexuella aktiviteter.

Barnkommittén (se avsnitt 6.5.4) förordade att kravet på dubbel straffbarhet skulle tas bort när det gäller sexuella övergrepp mot barn. Enligt den kommittén är det i de allra flesta fall visserligen tillräckligt med kravet på dubbel straffbarhet. Mot bakgrund av att barnkonventionen överlåter till staterna att själva avgöra när en sexuell handling med barn är olagligt förekommer det dock, enligt kommittén, skillnader när det t.ex. gäller ålder för frivilligt sexuellt umgänge. Det finns alltså menade kommittén ett behov av att undanta sexuella övergrepp mot barn från kravet på dubbel straffbarhet.¹⁹ Regeringen ansåg att frågan skulle omfattas av en kommande översyn av bestämmelserna om sexualbrott.²⁰

¹⁸ Den följande redogörelsen om barnkonventionen bygger i allt väsentligt på betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet - FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* (SOU 1997:116) s. 65, 103 f, 435 f.

¹⁹ *Barnets bästa i främsta rummet - FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* (SOU 1997:116) s. 429 f. och 435.

²⁰ Prop. 1997/98:182 s. 44 f.

Sverige lämnade i september 1997 sin andra rapport till FN:s kommitté för övervakning av barnets rättigheter, som har att övervaka konventionens efterlevnad.²¹ I sina slutsatser och kommentarer i anledning av rapporten uppgav kommittén i januari 1999 att den uppskattar den omprövning av lagstiftningen och andra åtgärder som Sverige vidtagit för att förbättra skyddet för barn mot sexuellt utnyttjande (i överensstämmelse med kommitténs tidigare utfärdade rekommendationer), inbegripet nuvarande ansträngningar att ompröva inhemsk lagstiftning i syfte att avskaffa kravet på dubbel straffbarhet för extraterritoriell lagstiftning.²²

I sammanhanget kan nämnas att det av The Guidelines for Periodic Reports, som sammanställs av kommittén för övervakning av barnets rättigheter, framgår att staternas rapporter skall innehålla information om bl.a. huruvida extraterritoriell lagstiftning införts i lagstiftningen som kriminaliserar sexuellt utnyttjande av barn begånget av statens medborgare eller utlänning med hemvist i staten i ett annat land. Kommittén har därutöver vid ett flertal enskilda tillfällen uttryckt sin oro över problemet med sexturism och efterfrågat införande av extraterritoriell lagstiftning.²³

Enligt ett *tilläggsprotokoll till barnkonventionen* som antogs den 25 maj 2000²⁴, skall varje konventionsstat tillförsäkra, som ett minimum, att vissa handlingar och aktiviteter som rör handel med barn, barnpornografi och barnprostitution är straffbara och att de är förenade med lämpliga straff som tar hänsyn till brottens allvarliga natur. Protokollet redovisas i avsnitt 6.5.4. I detta sammanhang skall tilläggas att protokollet också ställer krav på staternas extraterritoriella lagstiftning, bl.a. enligt följande. "Each State Party may take such measures as may be necessary to establish its jurisdiction over the offences referred to in article 3, paragraph 1, in the following cases: a) When the alleged offender is a national of that State or a person who has his habitual residence in its territory..."(artikel 4 p. 2 a).

ILO-konvention (nr 182) och kompletterande rekommendation (nr 190) om förbud mot och omedelbara åtgärder för avskaffande av de värsta formerna av barnarbete

²¹ I avsnitt 6.5.4 lämnas en närmare redogörelse om FN:s kommitté för övervakning av barnets rättigheter.

²² CRC/C/15/Add.101, paragraf 22.

²³ Rachel Hodgkin och Peter Newell, *Implementation handbook for the Convention on the Rights of the Child*, UNICEF, 1998, s. 461 ff.

²⁴ *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sales of children, child prostitution and child pornography*.

International Labour Organization (ILO) är FN:s särskilda organ för arbetsmarknadsfrågor. Vid 1999 års Internationella arbetskonferens antogs en ny ILO-konvention (nr 182) och kompletterande rekommendation (nr 190) om förbud mot och omedelbar åtgärder för avskaffande av de värsta formerna av barnarbete.

Konventionen beskrivs i avsnitt 6.5.4. Här skall nämnas att det i den kompletterande rekommendationen finns en rekommendation som direkt rör kravet på dubbel straffbarhet. Där sägs att övriga åtgärder som syftar till att förbjuda och avskaffa de värsta formerna av barnarbete skulle kunna innefatta bl.a. att göra det möjligt att för en medlemsstat att i det egna landet lagföra de av sina medborgare som begår brott mot medlemsstatens nationella bestämmelser som syftar till att förbjuda och omedelbart avskaffa de värsta formerna av barnarbete, även i de fall dessa brott begås utanför medlemsstatens territorium (punkten 15 d)).

Världskongressen i Stockholm mot kommersiell sexuell exploatering av barn

Sveriges regering var en av arrangörerna av Världskongressen mot kommersiell exploatering av barn – 1996 World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children – ofta kallad Stockholmskonferensen. Medarrangörer var UNICEF, ECPAT (End Child Prostitution, Child Pornography and Trafficking in Children for Sexual Purposes) och frivilligorganisationer knutna till FN:s barnkonvention. Företrädare för 122 länder och ett antal frivilligorganisationer deltog. Syftet med kongressen var att åstadkomma ett globalt partnerskap mot kommersiell sexuell exploatering av barn. En deklaration och en handlingsplan antogs vid kongressen.

En redovisning av innehållet görs i avsnitt 6.5.4. I detta sammanhang skall tilläggas att det av handlingsplanen framgår att staterna skall vidta bl.a. följande åtgärder. ”När det gäller sexturismen utarbeta eller stärka och tillämpa lagar som kriminaliserar de handlingar som medborgare i hemlandet begår mot barn i destinationsländerna (extraterritoriell lagstiftning); verka för utlämning och andra anordningar som säkerställer att en person som utnyttjar ett barn för sexuella ändamål i ett annat land (destinationslandet) lagfars antingen i hemlandet eller i destinationslandet.; stärka lagar och upprätthållandet av dessa, däribland förverkande och beslag av tillgångar och vinster, och andra sanktioner mot dem som begår sexualbrott mot barn i destinationsländerna; och utbyta relevant information.” (Handlingsplanen, punkten 4 d)).

I samband med Stockholmkonferensen beslöt de deltagande staterna att före år 2000 upprätta nationella handlingsplaner för att motverka kommersiell sexuell exploatering av barn.

Regeringen fastställde i juli 1998 en nationell handlingsplan mot kommersiell sexuell exploatering av barn. I handlingsplanen redovisas genomförda och planerade åtgärder som följer av det beslut som världskongressen fattade. Bl.a. anmärks Sexualbrottskommitténs uppdrag att utreda om kravet på dubbel straffbarhet vid sexuella övergrepp mot barn bör slopas.²⁵

Åtgärder inom Europarådet

I Europarådets (ministerkommitté) rekommendation R (91) 11 – on sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in, children and young adults – nämns inledningsvis bl.a. att det ligger i medlemsstaternas intresse att harmonisera sin nationella lagstiftning i fråga om sexuell exploatering av barn och unga för att förbättra samordning och effektivitet i fråga om nationella och internationella åtgärder för att lösa detta problem. Under ”International aspects” rekommenderas att medlemsstaterna skall bl.a. anta regler om extraterritoriell jurisdiktion eller se över och effektivisera sådana regler. Uttrycket översyn och effektivisering av sådana regler torde syfta på bl.a. fall av extraterritoriell lagstiftning med krav på dubbel straffbarhet.

I Europarådets (ministerkommitté) rekommendation R (2000) 11 of the Committee of Ministers to member states – on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation – sägs att medlemsstaterna skall i sin lagstiftning införa extraterritoriella regler som tillåter och underlättar lagföring av personer som har begått brott relaterat till människohandel för sexuella ändamål utan hänsyn till att vilket land brottet begicks och omfattande fall där brottet begicks i mer än ett land.

²⁵ Nationell handlingsplan mot kommersiell sexuell exploatering av barn, Socialdepartementet, Regeringskansliet, 1998, s. 6, 20 f. och 22 f. Regeringen har, enligt uppgift, för avsikt att se över handlingsplanen inför den planerade uppföljningskonferensen, som skall äga rum i Japan i december 2001.

Åtgärder inom EU

Den 27 november 1996 antogs ett meddelande från EU-kommissionen om kampen mot turism där barn utnyttjas sexuellt.²⁶ Kommissionens meddelande grundar sig på den handlingsplan som antogs vid Världskongressen i Stockholm samma år. Syftet med meddelandet var att det skulle utgöra en referensram för gemenskapens insatser mot barnsexturism. Ramen anger ett begränsat antal uppgifter, inriktade på att avskräcka och straffa personer som utnyttjar barn sexuellt, att hejda strömmen av sexturister från medlemsstaterna och att bidra till kampen mot sexturismen i tredje land. Det anges bl.a. att det är viktigt att fästa medlemsstaternas uppmärksamhet på möjligheten att utöka behörigheten utanför landets gränser för nationella domstolar för brott som begåtts mot barn utomlands, även om det förmodade brottet inte anses vara ett brott enligt lagstiftningen i det landet där det begicks. Meddelandet förelades i november 1997 EU:s ministerråd (turism) som ställde sig bakom detta.

Den gemensamma åtgärden av den 24 februari 1997 om åtgärder mot människohandel och sexuellt utnyttjande av barn²⁷ behandlas även i kapitel 14 om människohandel för sexuella ändamål och i avsnitt 6.5.4 om sexuell exploatering av ungdomar. Här skall endast beröras de avsnitt som avser kravet på dubbel straffbarhet.²⁸

Den gemensamma åtgärden definierar handel med barn och sexuellt utnyttjande av barn, enligt följande.

Med att bedriva handel med barn avses varje beteende som underlättar att någon reser in i, reser igenom, vistas inom eller reser ut ur en medlemsstats territorium i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt.

Med att sexuellt utnyttja ett barn avses vart och ett av följande beteenden:

- a) Att förmå eller tvinga ett barn att delta i varje form av olaglig sexuell aktivitet.
- b) Att utnyttja ett barn för prostitution eller andra olagliga sexuella aktiviteter.
- c) Att utnyttja barn i pornografiska föreställningar och i pornografiskt material, däribland att framställa, sälja och distribuera eller på annat sätt bedriva handel med sådant material samt att inneha sådant material.

²⁶ KOM (96) 547, EGT C 3, 7.1.1997, s. 2-12.

²⁷ 97/154/RIF, EGT L 63/2, 04/03/1997, s. 2-6.

²⁸ Avser AVDELNING I, A och B, och AVDELNING II, A-C.

Den gemensamma åtgärden anvisar extraterritoriell lagstiftning, enligt följande. Varje medlemsstat skall se över gällande lag och praxis för att se till att dess myndigheter är behöriga när det gäller brott som består i att *sexuellt utnyttja eller missbruka barn* eller *att bedriva handel med barn i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt*. Detta gäller åtminstone om brottet, helt eller delvis, begås på dess territorium, eller om den person som begår brottet – med undantag för brott som består i att inneha sådant pornografiskt material som avses under c) ovan – är medborgare i eller stadigvarande vistas i den medlemsstaten.

Den gemensamma åtgärden lämnar dock ett visst utrymme för medlemsstaterna att behålla ett krav på dubbel straffbarhet, enligt följande. En medlemsstat får, om det annars skulle stå i strid med dess etablerade straffrättsliga principer som avser jurisdiktion, när den fattar beslut om behörighet eller utövar behörigheten föreskriva att brottet också skall vara straffbart enligt lagstiftningen i den stat där den begicks. Detta gäller dock endast i det fall den person som begår brottet – med undantag för brott som består i att inneha sådant pornografiskt material som avses under c) ovan – är medborgare i eller stadigvarande vistas i den medlemsstaten.

Om en medlemsstat håller fast vid kravet på dubbel straffbarhet skall den fortlöpande granska sin lagstiftning i syfte att säkerställa att detta krav inte utgör något hinder för effektiva åtgärder mot dess egna medborgare eller andra som stadigvarande vistas i landet och som misstänks för att begå sådana brott inom områden där ändamålsenliga åtgärder av det slag som avses i artikel 34 i konventionen om barnets rättigheter av den 20 november 1989 inte har vidtagits.

Inom EU pågår ett arbete med ett s.k. rambeslut om människohandel, sexuell exploatering av barn och barnpornografi. Avsikten var att rambeslutet skulle läggas fram under hösten 2000, men det har ännu inte skett (december 2000). Ett sådant rambeslut kommer troligtvis att medföra att den gemensamma åtgärden från år 1997 i vissa avseenden får minskad betydelse.

*Den 26 maj 1999 antogs ett meddelande från EU-kommissionen om genomförandet av åtgärderna för att motverka barnsexturism.*²⁹ I meddelandet redogör kommissionen för vilka framsteg som har gjorts under åren 1997 och 1998 när det gäller de åtgärder mot barnsexturism som föreslogs i det ovan angivna meddelandet från år 1996. Kommissionen anger bl.a. att även om kravet på dubbel straffbarhet kvarstår som undantag lär inte detta skymma den gemensamma åtgärdens (från år 1997) stora bidrag till kampen mot barnsexturismen,

²⁹ KOM (96) 547, EGT C 379, 31.12.1999.

nämligen principen om extraterritoriell behörighet när förövaren är medborgare i eller stadigvarande vistas i den medlemsstaten. Meddelandet förelades EU:s ministerråd. I rådets slutsatser, antagna den 21 december 1999,³⁰ fördömer rådet barnsexturismen som en allvarlig kränkning av barns rättigheter och mänsklig värdighet. Rådet uppmanar kommissionen och medlemsstaterna att fortsätta arbetet med lämpliga initiativ och vidareutveckla dessa för att bekämpa barnsexturism på de åtgärdsområden som anges i kommissionens meddelande, bl.a. effektivare lagar och brottsbekämpning, inbegripet extraterritoriell straffrätt.

I december 2000 lade Kommissionen fram ett *förslag till två rambeslut*. Det ena handlar om människohandel – council framework decision on combating trafficking in human beings – och det andra handlar om sexuell exploatering av barn inklusive barnpornografi – council framework decision on combating the sexual exploitation of children and child pornography. I förslaget föreslås bl.a. att medlemsstaterna skall vidta nödvändiga åtgärder för att fastställa sin behörighet beträffande de aktuella brotten när gärningsmannen är medborgare i medlemsstaten och brottet har begåtts utanför medlemsstatens territorium. Eftersom det endast är frågan om förslag till rambeslut och de offentliggjorts på ett mycket sent stadium av kommitténs arbete har inte texterna analyserats närmare.

15.3.3 Frågan om kravet på dubbel straffbarhet hindrar en effektiv lagföring

Internationella rapporter

Det finns två nyligen publicerade internationella rapporter som behandlar tillämpning av extraterritoriell lagstiftning avseende sexuella övergrepp mot barn. Rapporterna anger bl.a. vilka svårigheter som kan uppstå vid en sådan tillämpning och metoder för att effektivisera lagföringen av sådana brott.

The ECPAT Europe Law Enforcement Group presenterade år 1999 en rapport om tillämpning av extraterritoriell lagstiftning vid lagföring av sexualbrott mot barn – Extraterritorial legislation as a tool to combat sexual exploitation of children.³¹ I studien analyserades och jämfördes 15 rättsfall, bl.a. det svenska fallet med den s.k. 66-åringen. Detta är

³⁰ EGT C 379, 31.12.1999

³¹ Extraterritorial legislation as a tool to combat sexual exploitation of children, ECPAT Europe Law Enforcement Group, år 1999.

det hittills enda kända fallet där man tillämpat svensk extraterritoriell lagstiftning och dömt en svensk medborgare för ett sexualbrott mot barn begånget utomlands. Projektet finansierades bl.a. med medel från det s.k. STOP-programmet inom EU.³²

Av rapporten framgår att flertalet länder i studien hade någon form av krav på dubbel straffbarhet. Detta hindrade dock inte lagföring i något av fallen. En av rapportens rekommendationer var emellertid att kravet på dubbel straffbarhet borde slopas. Man anförde följande skäl. Myndigheterna i domstolslandet är tvungna att bevisa att dubbel straffbarhet föreligger, vilket kan leda till en utdragen process till skada för barnet. – Den sexuella självbestämmanderätten kan nås vid en lägre ålder i destinationslandet än i domstolslandet. Detta kan medföra att handlingen utgör ett brott i domstolslandet, men inte i destinationslandet. – Kravet på dubbel straffbarhet överensstämmer inte med staternas förpliktelser enligt barnkonventionen, eftersom samtliga stater som ratificerat barnkonventionen är ansvariga för alla barn i världen oavsett nationalitet. Det rör sig alltså om ett fullgörande av internationella förpliktelser. – Det finns en risk att kravet på dubbel straffbarhet leder till att förövaren uppsöker ett land som har en svagt utvecklad lagstiftning på området, dvs. ett land där den befintliga lagstiftningen inte på ett tillfredsställande sätt skyddar barnet mot sexuella övergrepp.³³

Vitit Muntarbhorn, thailändsk professor i juridik, med ett förflutet som FN rapportör om handel med barn, barnprostitution och barnpornografi, presenterade år 1998 sin studie *Extraterritorial criminal laws against child sexual exploitation*. Den utfördes för UNICEF:s räkning. Studien omfattade en analys och utvärdering av vissa, företrädesvis europeiska, länders extraterritoriella lagstiftning. Sverige var ett av de länder som omfattades av kartläggningen.

I rapporten behandlas bl.a. frågan om kravet på dubbel straffbarhet. Vitit Muntarbhorn anger att man, å ena sidan, kan hävda att det blir svårt för myndigheterna i domstolslandet att ta kontakt och uppnå ett samarbete med myndigheterna i destinationslandet i det fall den påstådda gärningen utgör ett brott endast i domstolslandet. Man kan vidare hävda att domstolslandet i sådana fall lägger sig i destinationslandets inre angelägenheter och pådyvlar landet sin etiska standard på

³² Om STOP-programmet, se avsnitt 14.3.2.

³³ Vitit Muntarbhorn, *Extraterritorial criminal laws against child sexual exploitation*, år 1998, s. 255 f. och 265 f.

ett imperialistiskt sätt.³⁴ Å andra sidan kan man, enligt Vitit Muntarbhorn, mena att en stat har rätt att kräva en viss etisk och legal standard av sina medborgare, t.ex. att inte förgripa sig sexuellt mot barn varken i hemlandet eller i annat land. Även Vitit Muntarbhorn anser att kravet på dubbel straffbarhet medför den olägenheten att myndigheterna i domstolslandet är tvungna att leda i bevis att dubbel straffbarhet föreligger, dvs. visa att den aktuella gärningen är ett brott även enligt destinationslandets lagstiftning. Vitit Muntarbhorns slutsats är att de länder som har kravet inskrivet i sin extraterritoriella lagstiftning, däribland Sverige, bör slopa det.³⁵ Han anmärker att Sverige i tiden till och med år 1997 hade haft endast ett fall av tillämpning av extraterritoriell lagstiftning avseende sexuella övergrepp mot barn (domen år 1995 mot den s.k. 66-åringen), medan Tyskland – som slopat kravet på dubbel straffbarhet – vid samma tidpunkt hade haft 37 sådana mål. Australien, Österrike, Kanada, Nya Zeeland och USA utgör andra länder som släppt kravet i sin lagstiftning.

Synpunkter från landets åklagarmyndigheter

I anslutning till ett besök hos Riksåklagaren av företrädare för kommittén inhämtade Riksåklagaren synpunkter från landets åklagarmyndigheter. Endast en av dessa myndigheter är tveksam till att ta bort eller begränsa kravet på dubbel straffbarhet avseende sexualbrott mot barn. Övriga ställer sig alltså positiva till en sådan ändring. Det fanns hos myndigheterna ingen erfarenhet av att kravet i något enskilt fall har medfört att lagföring inte kunnat ske på grund av att gärningen varit straffri enligt lagen på gärningsorten. Det är istället andra praktiska problem som uppkommer genom kravet. Det gäller särskilt i förhållande till de länder där det inte finns någon konventionsmässig förpliktelse eller annat avtal om bistånd vid lagföring av brott. Framför allt är det tids- och kostnadskrävande att erhålla besked om den lagstiftning som gäller på gärningsorten. Om det gäller äldre brott kan en rad olika frågor bli aktuella. Det kan röra sig om exempelvis preskription, vilken lagstiftning som gällde vid tidpunkten för gärningen och om eventuella ändringar i den. Flertalet myndigheter menar att dessa problem i vissa fall kan hindra eller minska möjligheterna till en effektiv lagföring av sexualbrott som har begåtts utanför Sverige. Å andra sidan framhåller några myndigheter att

³⁴ Man talar här om den folkrättsliga non-interventionsprincipen eller den internationella rättens suveränitetsprincip (se avsnitt 15.2.3 om motiven bakom kravet på dubbel straffbarhet).

³⁵ Vitit Muntarbhorn, s. 26 f. och 92.

möjligheten att lagföra sexualbrott som begåtts i annat land i praktiken troligtvis är begränsad till de länder där gärningen är kriminaliserad. Lagföringen förutsätter nämligen normalt att vissa utredningsåtgärder företas på gärningsorten. Utan en kriminalisering saknas det, enligt dessa myndigheter, i princip förutsättningar för att genom rättshjälpsåtgärder få bistånd med sådant arbete från lokala myndigheter.

15.3.4 Kravet på dubbel straffbarhet bör begränsas

Kommitténs bedömning: Kravet på dubbel straffbarhet bör begränsas när det gäller sexualbrott mot personer under 18 år. Något krav på att gärningen skall vara straffbar även där den begicks bör inte gälla vid sådana brott av allvarlig art. Kravet på dubbel straffbarhet bör inte heller gälla de nya bestämmelserna om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål och handel med barn för sexuella ändamål.

Frågan om huruvida kravet på dubbel straffbarhet bör tas bort eller begränsas vid sexualbrott mot barn uppvisar vissa likheter med frågan om huruvida preskriptionstiden för sådana brott bör förlängas (avsnitt 11.4). I båda fallen rör det sig om att pröva om sexualbrott mot barn intar en sådan särställning att man bör göra undantag från generella principer i straffrätten. I båda fallen bör bedömningen ske med utgångspunkt i den grundläggande inställningen att olika brott med likartat straffvärde bör behandlas på samma sätt i lagstiftningen.

Det finns en internationell samsyn

Av redogörelsen om de internationella instrumenten, som Sverige åtagit sig att följa, framgår att de inte medför en absolut förpliktelse att slopa kravet på dubbel straffbarhet såvitt avser sexualbrott mot och handel med barn i syfte att utnyttja eller missbruka dem sexuellt. Den gemensamma åtgärden anger att det är först om kravet, vid en granskning, visar sig utgöra ett hinder för en effektiv lagföring, som Sverige är förpliktad att vidta en sådan lagstiftning. Man kan också, såsom Barnkommittén, hävda att barnkonventionen ställer ett sådant krav. Barnkonventionens krav på internationellt samarbete för att genomföra rättigheterna i konventionen skulle alltså innebära också ett krav på att varje medlemsstat har effektiva medel för att lagföra enskilda medborgare som kränker barns rättigheter utomlands. Oavsett

vilka förpliktelser för Sverige som kan utläsas ur de olika internationella instrumenten visar redogörelsen att det råder en omfattande internationell samsyn när det gäller det förkastliga med att sexuellt utnyttja barn, att extraterritoriell lagstiftning fyller en viktig funktion i kampen mot sådan brottslighet och att Sverige i olika sammanhang har ställt sig bakom denna ståndpunkt.

En begränsning av kravet kan medföra effektivare lagföring

Man kan utgå från att flertalet av de länder som det i praktiken kan bli fråga om när det gäller utlandsvistelse i lag har förbjudit sexuella aktiviteter som framtvings med våld eller hot, oavsett om handlingen riktar sig mot en vuxen person eller en underårig. De avgörande skillnaderna mellan svensk och de aktuella ländernas lagstiftning är med all sannolikhet istället baserad på olika synsätt när det gäller åldern för den sexuella självbestämmanderätten, dvs. vid vilken ålder personens inställning till den aktuella handlingen tillmäts en straffrättslig betydelse, och när det gäller prostitution som företeelse. Det är också troligt att det är dessa bestämmelser som i allmänhet är avgörande för om de handlingar som begås vid den s.k. barnsexueringen är olagliga. Det är alltså i regel fråga om en sådan kommersiell sexuell exploatering av barn som avsågs vid Världskongressen i Stockholm. Det bör sålunda vara på detta område som ett slopande eller en begränsning av kravet på dubbel straffbarhet har störst betydelse. Som exempel kan anges att åldersgränsen för frivillig sexuell handling i Spanien är 12 år (avseende prostitution 18 år), i Japan och Nigeria 13 år samt Honduras, Ryssland och Colombia 14 år. Vissa länder, såsom Nepal, har över huvud taget inga bestämmelser om skydd för underåriga i detta avseende.³⁶

Enligt vad som kommit kommittén till del utgör dock eventuella skillnader beträffande vilka handlingar som är kriminaliserade i praktiken inte det primära problemet vid lagföringen. Det främsta hindret mot en effektiv lagföring är istället svårigheterna att över huvud taget få fram uppgifter om vilken lagstiftning som gäller på gärningsorten. Särskilt svårt att få tillgång till sådana uppgifter är det i förhållande till de länder där det inte finns någon konventionsmässig förpliktelse eller annat avtal om bistånd vid lagföring av brott. Ett slopande av kravet på dubbel straffbarhet skulle alltså medföra en ökad effektivitet i det sistnämnda avseendet.

³⁶ Uppgifter om "age of protection" från ECPAT Sverige.

Barnsexturismen innebär allvarliga kränkningar av barns grundläggande rättigheter och mänskliga värdighet

De sexuella övergrepp mot barn som begås utomlands av vuxna vid den s.k. barnsexturismen utgör allvarliga kränkningar av barns grundläggande rättigheter och mänskliga värdighet. Det rör sig om ett utnyttjande av utsatta barn som i flertalet fall inte har någon annat val än att låta sig sexuellt exploateras av vuxna personer. Det kan inte vara en tillfredsställande ordning att sådana handlingar som bedöms som allvarliga sexualbrott mot barn enligt svensk lag kan begås utomlands i princip utan risk för straffrättsliga påföljder. Med hänsyn till den internationella samstämmighet som råder beträffande det förkastliga i att sexuellt utnyttja barn bör inte en begränsning av kravet på dubbel straffbarhet i detta avseende innebära någon väsentlig kränkning av den internationella rättens suveränitetsprincip. De allvarliga sexualbrott som bör undantas från kravet är så allmänt kända att svenskar utomlands bör förutsättas kunna anpassa sitt beteende efter de aktuella straffbestämmelserna. Det gällande kravet på dubbel straffbarhet bör alltså utifrån ett principiellt ställningstagande tas bort beträffande sådana brott. Därtill kommer att en sådan ändring i lagstiftningen bör, som nämnts, leda till en effektivare lagföring.

En begränsning av kravet bör kombineras med insatser för ett ökat internationellt samarbete

Det har framförts att ett slopande av kravet på dubbel straffbarhet i praktiken skulle vara verkningslös av utredningsskäl i de fall handlingarna inte är kriminaliserade på gärningsorten. Den förordade ändringen i lagstiftningen om svensk behörighet bör därför kombineras med ökade insatser för att få till stånd ett fullgott samarbete mellan berörda myndigheter i Sverige och de aktuella länderna. Sådana insatser kan bestå i t.ex. att avtal om ömsesidigt bistånd vid lagföring av brott ingås, att resurser tillförs de sambandsmän för internationellt polissamarbete som företräder Sverige i utlandet rörande sexualbrott mot barn och att personliga kontakter mellan tjänstemän från polis- och åklagarmyndigheter i respektive land etableras.

Kravet bör inte gälla sexualbrott mot personer under 18 år av allvarlig art

När det gäller frågan vilken avgränsning som bör gälla för undantaget från kravet på dubbel straffbarhet bör åldersgränsen anpassas till barnkonventionens bestämmelser. Kravet på dubbel straffbarhet bör alltså tas bort när det gäller sexualbrott mot barn under 18 år.

Prövningen av vilka typer av sexualbrott som skall vara undantagna från kravet på dubbel straffbarhet bör ske med utgångspunkt i den, inledningsvis nämnda, grundläggande inställningen att olika brott med likartat straffvärde bör behandlas på ett likartat sätt i lagstiftningen. Man kan utifrån den utgångspunkten hävda att undantaget bör begränsas så att fall av sexuella övergrepp som normalt inte föranleder någon annan påföljd än böter inte omfattas. Det kan röra sig om situationer då gärningsmannen t.ex. vid enstaka tillfälle sexuellt berör den underårige eller blottar sig inför eller fäller kränkande uttalanden mot den underårige. Det kan vidare röra sig om vissa fall av posering. Enligt kommitténs mening bör sådana gärningar inte omfattas av undantaget från kravet på dubbel straffbarhet.

I avsnitt 7.3 redovisar kommittén sina överväganden om en ny straffbestämmelse om sexuell kränkning av barn. Som sägs där bör den dömas för brottet som främjar att ett barn under 15 år utför en sexuell posering eller som annars utsätter barnet för ett beteende som kan kränka barnets sexuella integritet. Som närmare utvecklas i det nyss nämnda avsnittet bör bestämmelsen ta sikte på sådana straffvärda handlingar som inte innefattar en sexuell handling i den betydelse detta uttryck har getts i straffbestämmelserna rörande de grövre sexualbrotten. Brottet sexuell kränkning av barn har inte ett sådant straffvärde att det bör omfattas av undantaget. Om brottet består i att gärningsmannen förmått barnet att posera som ett led i framställning av pornografisk bild kan dessutom gärningsmannen dömas för barnpornografibrott enligt 16 kap. 10 a § BrB när han återvänder till Sverige och här befattar sig med bilden på det sätt som anges i den straffbestämmelsen.

Som framgår av avsnitt 6.4 bör en ny straffbestämmelse om sexuell kränkning införas. För sexuell kränkning bör den dömas som i annat fall än som sägs i övriga bestämmelser utsätter en person för ett beteende som kan kränka personens sexuella integritet. Inte heller detta brott bör omfattas av undantaget från kravet på dubbel straffbarhet.

Vidare förordar kommittén en ny straffbestämmelse om sexuell exploatering av ungdom avsnitt 6.5. För brottet bör dömas bl.a. den som främjar att en person som inte har fyllt 18 år utför sexuell posering

i vissa sammanhang. Av samma skäl som anförts bör inte heller sådana handlingar omfattas av undantaget från kravet på dubbel straffbarhet.

Kravet bör inte gälla människohandel för sexuella ändamål och handel med barn för sexuella ändamål

Kommittén anser, som framgår av kapitel 14, att det bör införas nya bestämmelser om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål och, om handeln avser någon under 18 år, handel med barn för sexuella ändamål.

Om målet för en sådan handel är Sverige har normalt kravet på dubbel straffbarhet inte någon betydelse vid lagföringen för brottet. Brottsomständigheter som har begåtts i Sverige skall bedömas efter svensk lag (2 kap. 1 § BrB). Av 2 kap. 4 § följer att ett brott kan vara begånget på flera ställen. Som nämnts i det föregående är, enligt bestämmelsen, ett brott begånget där den brottsliga handlingen företogs. Så snart någon del av den brottsliga handlingen har ägt rum här är handlingen alltså i sin helhet att anse som begånget inom Sverige, dvs. inte endast den del av handlingen som företogs inom landets gränser. Varje medverkandes brott skall anses begånget såväl där hans handling företogs som där det brott till vilket han medverkat blev fullbordat. Om någon utomlands t.ex. anstiftar annan att utföra och fullborda ett brott i Sverige anses alltså den medverkande ha begått brottet här. På samma sätt bedöms följaktligen det fallet att någon utomlands lämnar medhjälp till att annan utför och fullbordar ett brott i Sverige. Eftersom de av kommittén förordade straffbestämmelserna om handel med människor är formulerade som internationella eller universella brott, dvs. det finns ingen begränsning i gärningsbeskrivningen om att den brottsliga handlingen i vart fall till en del har ägt rum i Sverige, kommer emellertid kravet på dubbel straffbarhet att ha betydelse i vissa fall. Det kan t.ex. röra sig om en svensk medborgare som stadigvarande är bosatt i Thailand och där deltar i handeln med barn från Burma till Thailand.

Handel med människor för sexuella ändamål är ett brott med särskilt högt straffvärde och företeelsen anses vara ett växande internationellt problem. Brottet är till sin natur gränsöverskridande. En effektiv extraterritoriell lagstiftning är en viktig del i den internationella kampen mot sådan brottslighet. De nya bestämmelserna om straffansvar för människohandel för sexuella ändamål och handel med barn för sexuella ändamål bör därför omfattas av undantaget från kravet på dubbel straffbarhet.

Kravet bör inte heller gälla försök till sådana brott

Den av kommittén sålunda förordade utvidgningen av det gällande undantaget från kravet på dubbel straffbarhet bör omfatta också försök till brott i den utsträckning de aktuella brotten bör vara straffbara på försöksstadiet.

Följändringar bör övervägas

Om bestämmelserna om kravet på dubbel straffbarhet formuleras i enlighet med kommitténs överväganden bör det övervägas om följändringar bör göras i den bestämmelse som reglerar frågan om i vilken utsträckning en i utlandet meddelad dom utgör hinder mot lagföring i Sverige för samma gärning (2 kap. 5 a § BrB). Kommittén noterar i sammanhanget att Utredningen om straffansvar för brott mot mänskligheten och andra internationella brott enligt folkrätten (Ju 2000:07, dir 2000:76) skall se över bl.a. bestämmelserna om svensk lags tillämplighet och svenska domstolars behörighet i brottmål i både sakligt och systematiskt hänseende.